



การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญา  
ตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยี  
พระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

DEVELOPMENT OF STRUCTURAL EQUATION OF RECOGNITION PROCESS  
AND WISDOM DEVELOPMENT ACCORDING TO BUDDHIST PSYCHOLOGY  
FOR KING MONGKUT'S INSTITUTE OF TECHNOLOGY LADKRABANG (KMITL)

**พระมนตรี ปณญาทีโป (คู่ควร)**

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา  
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต  
สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
พุทธศักราช ๒๕๖๑



การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญา  
ตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยี  
พระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

**พระมนตรี ปณญาทีโป (คู่ควร)**

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา  
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์  
สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



Development of Structural Equation of Recognition process and  
Wisdom Development according to Buddhist Psychology for  
King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang (KMITL)

**Phra Montri Paññādiipo (Kukuan)**

This Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of  
the Requirements for the Degree of  
Doctor of Philosophy  
(Buddhist Psychology)

Graduate School  
Mahachulalongkornrajavidyalaya University  
C.E. 2018

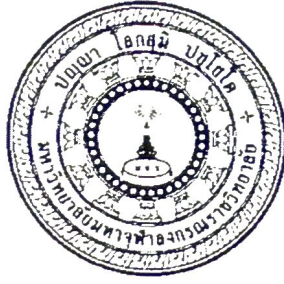
(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

- ชื่อคุณูปนิพนธ์** : การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
- ผู้วิจัย** : พระมนตรี ปณฺญาทีโป (คู่ควร)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธจิตวิทยา)
- คณะกรรมการควบคุมคุณูปนิพนธ์**
- : ผศ. ดร.ประยูร สุขะใจ, พช.บ. (จิตวิทยา), MA. (Clinical Psychology), ศศ.ม. (จิตวิทยาการศึกษา), Ph.D. (Psychology)
  - : พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินฺโท, ผศ. ดร. พช.บ. (ภาษาอังกฤษ), MA (Psychology), Ph.D. (Psychology)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๔ มีนาคม ๒๕๖๒

## บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาหลักการและกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีและกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา และ ๓) เพื่อพัฒนาโมเดลและตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ กลุ่มตัวอย่างเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ ๕ คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง จำนวน ๒๘๕ คน วิเคราะห์สหสัมพันธ์ด้วยโปรแกรม SPSS และวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลสมการโครงสร้างแบบมีตัวแปรส่งผ่านด้วยโปรแกรม LISREL

ผลการวิจัยปรากฏว่า โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุพุทธจิตวิทยาต่อ การพัฒนาปัญญาและการรับรู้ด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยา ที่ส่งผลต่อวิธีการพัฒนาปัญญาตามสมมติฐาน มีความสอดคล้องของกับข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่ในเกณฑ์ดี พิจารณาได้จากผลการตรวจสอบค่าสถิติไค-สแควร์ เท่ากับ ๑๐๐.๑๕ ค่า  $df$  เท่ากับ ๘๔ ค่า  $p$  เท่ากับ ๑.๐๐ ดัชนี GFI เท่ากับ ๑.๐ ดัชนี AGFI เท่ากับ ๐.๙๑ ดัชนี CFI เท่ากับ ๑.๐ ค่า SRMR เท่ากับ ๐.๐๓ ค่า RMSEA เท่ากับ ๐.๐๓ ตัวแปรทั้งหมดในโมเดลสามารถอธิบายความแปรปรวนของการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ได้ร้อยละ ๗๙ องค์กรความรู้ที่ได้จากการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาตามข้อมูลเชิงประจักษ์ เกิดจากการบูรณาการหลักพุทธศาสตร์และหลักจิตวิทยา คือ POLMM Model



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง “การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับ นักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ดร.อำนาจ บัวศิริ)

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

ประธานกรรมการ

(พระราชวรเมธี, รศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ประยูร สุขะใจ)

กรรมการ

(พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินนโท, ผศ.ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย ผศ.ดร.ประยูร สุขะใจ

ประธานกรรมการ

พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินนโท, ผศ.ดร.

กรรมการ

**Dissertation Title** : Development of Structural Equation of Recognition process and Wisdom Development according to Buddhist Psychology for King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang (KMITL)

**Researcher** : **Phra Montri Paññādiipo (Kukuan)**

**Degree** : Ph.D. (Buddhist Psychology)

**Dissertation Committee** :

- : Asst.Prof. Dr. Prayoon Suyajai, B.A. (Psychology), M.A. (Clinical Psychology), M. A. (Educational Psychology), Ph.D. (Psychology)
- : Phra Khu SangKarakEkapatra Abhichando, Asst.Prof. Dr., B.A. (English), M.A. (Psychology), Ph.D. (Psychology)

**Date of Graduation** : March 14, 2019

### Abstract

The objectives of this research are 1.) To study principle and recognition process and development of Buddhist Wisdom 2.) To study the theory concept and recognition process and development of Buddhist Wisdom and 3.) To develop the model and check for compatibility of the model structure towards the recognition process and development of Buddhist Wisdom. There were 285 samples which were students super senior and Faculty of Industrial Education and Technology, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang (KMITL). SPSS Analysis was applied for checking the compatibility of the model structure using LISREL as a variable transfer program.

The results of the research found that the model of Buddhist Psychology towards the recognition process and development of Buddhist Wisdom, which affected to the wisdom development according to the hypothesis, had a positive compatibility to the empirical data. The results were found with the Chi Square = 100.15, df = 84, p = 1.00, GFI = 1.0, AGFI Index = 0.91, CFI Index = 1.0, SRMR = 0.03, RMSEA = 0.03. All variables of the model could explain the variance of Buddhist Wisdom development according to the principal of Buddhist Psychology with a percentage of 79. POLMM Model was the Knowledge achieved from Buddhist Wisdom development according to the empirical data which was caused from the integration of Buddhist principal and psychology.

## กิตติกรรมประกาศ

ดุขฎฐินิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ก็ด้วยความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อ จากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ สามารถทำให้ผู้วิจัยเกิดกำลังใจและความมูมานะในอันที่จะศึกษาค้นคว้า จนทาให้งานวิจัยชิ้นนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินโนท, ผศ.ดร. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผศ.ดร. ประยูร สุยะใจ ประธานควบคุมดุขฎฐินิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตร์ดุขฎฐินิพนธ์ สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา คณะ กรรมการควบคุมดุขฎฐินิพนธ์ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษา โดยเฉพาะ ผศ.ดร.อัครเดช เกตุฉ่ำ และ ดร.ลำพอง กลมกุล ที่ดูแลเรื่องสถิติขั้นสูง ตลอดจนตรวจปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนทำให้ การศึกษาวิจัยครั้งนี้สำเร็จสมบูรณ์และมีคุณค่า ผู้วิจัยขออนุโมทนา ขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตร์ดุขฎฐินิพนธ์ สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา ที่ให้วิชาองค์ความรู้กับผู้วิจัย ช่วยชี้ทางสว่างแห่งปัญญา ให้หลักการ แนวคิด รวมทั้งคำแนะนำต่าง ๆ ใน การศึกษาและดำเนินการวิจัย และเจ้าหน้าที่ห้องบัณฑิตศึกษา ที่คอยอำนวยความสะดวก แจ้งข่าวสาร กำหนดการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ส่งผลให้งานดุขฎฐินิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี

ความดีและประโยชน์ใดๆ ก็ตาม ที่จะพึงบังเกิดมีจากดุขฎฐินิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอถวายเป็น เครื่องสักการบูชาพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็น สาระตถะแก่พุทธศาสนิกชน ตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้ใคร่ต่อการศึกษาให้เกิดปัญญาญาณ สำเร็จ เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาต่อไป

พระมนตรี ปญญาทีโป (คู่ควร)

๑๔ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
<b>บทที่ ๑ บทนำ</b>	<b>๑</b>
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๖
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๗
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๗
๑.๕ สมมติฐานการวิจัย	๗
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
<b>บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง</b>	<b>๑๑</b>
๒.๑ ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์	๑๑
๒.๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา	๖๗
๒.๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา	๘๔
๒.๔ อายตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์	๙๗
๒.๕ ทฤษฎีเกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา	๑๐๕
๒.๖ การวิเคราะห์โมเดลลิสเรล	๑๑๒
๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๒๒
๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒๖
<b>บทที่ ๓ วิธีการดำเนินงานวิจัย</b>	<b>๑๒๘</b>
๓.๑ การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ	๑๒๘
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๑๒๙
๓.๓ ตัวแปรในการวิจัย	๑๓๐
๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๓๑
๓.๕ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ	๑๓๒
๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๓๓
๓.๗ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๓๓



<b>สารบัญ (ต่อ)</b>	หน้า
<b>บทที่ ๔ ผลการวิจัย</b>	<b>๑๓๕</b>
ตอนที่ ๑ ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติพื้นฐาน	๑๓๗
ตอนที่ ๒ ผลการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้	๑๓๘
ตอนที่ ๓ ผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและ การรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา	๑๔๒
ตอนที่ ๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย	๑๔๗
<b>บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ</b>	<b>๑๕๑</b>
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๒
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๕๔
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๕๖
<b>บรรณานุกรม</b>	<b>๑๕๘</b>
<b>ภาคผนวก</b>	
ก รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย	๑๖๓
ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย	๑๖๔
ค หนังสือขอความอนุเคราะห์แจกแบบสอบถามและเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย	๑๖๗
ง แบบสอบถามการวิจัย	๑๖๙
จ ผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา	๑๗๒
<b>ประวัติผู้วิจัย</b>	<b>๒๐๔</b>

## สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๒.๑	การพัฒนาปัญญาตามหลักของศีล	๔๓
๒.๒	การพัฒนาปัญญาตามหลักของสมาธิ	๔๖
๒.๓	ตัวอย่างทฤษฎีปัญหาของโฮเวิร์ด การ์ดเนอร์	๗๒
๒.๔	ความแตกต่างระหว่างจิตวิทยาทั่วไป กับพุทธจิตวิทยา	๘๖
๒.๕	การจำแนกวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ	๙๖
๒.๖	แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับโมเดล	๑๒๐
๒.๖	สรุปประเภทของโมเดล	๑๒๑
๓.๑	กลุ่มตัวอย่างแบ่งตามภาควิชา	๑๓๐
๓.๒	ดัชนีตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลตามสมมติฐานกับข้อมูลเชิงประจักษ์	๑๓๔
๔.๑	อภัยที่ใช้แทนชื่อตัวแปรในการวิจัย	๑๓๖
๔.๒	จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามลักษณะของตัวแปร	๑๓๘
๔.๓	ค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้	๑๓๙
๔.๔	สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ในโมเดลความสัมพันธ์ เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลัก พุทธจิตวิทยา	๑๔๑
๔.๕	ผลการตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลตามสมมติฐาน	๑๔๓
๔.๖	ค่าน้ำหนักองค์ประกอบตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝงในโมเดลความสัมพันธ์ เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลัก พุทธจิตวิทยาตามสมมติฐาน	๑๔๓
๔.๗	ผลการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์อิทธิพลของตัวแปรแฝงในโมเดลตามสมมติฐาน	๑๔๕

## สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๒.๑	ความสัมพันธ์ของศีล-สมาธิ-ปัญญา	๕๕
๒.๒	การเชื่อมโยงการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาและหลักกุศลธรรม	๑๐๒
๒.๓	การเรียนรู้ของ Skinner	๑๐๗
๒.๔	การเรียนรู้ของ Skinner กับหลักไตรสิกขา	๑๐๘
๒.๕	โมเดลใหญ่ในโปรแกรมลิสเรล	๑๑๓
๒.๖	ขั้นตอนการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง	๑๑๕
๒.๗	กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒๗
๔.๑	โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ตามสมมติฐาน	๑๔๔
๔.๒	องค์ความรู้ที่ได้จากการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา	๑๔๘

## คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

### การใช้อักษรย่อคัมภีร์

อักษรย่อในดัชนีนี้พิมพ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาไทย ฉบับของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

### การใช้ตัวย่อ

#### พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

#### พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวิวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปณจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)

ช.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย)

ช.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ภาษาไทย)

#### พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

#### อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ตัก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ตักนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ฉก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ฉกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ปลจก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ปัญจนินบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.อฎฐก.อ. (ไทย) = อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี อฎฐกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ช.อ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาไทย)

#### ปกรณ์วิเสส

วิสุทธี. (ไทย) = วิเสสวิสุทธีมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

#### การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ช.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔. หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ข้อที่ ๑๑ หน้า ๕๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๔

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หรือจะแจ้ง เล่ม / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น อง.ปลจก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๗. หมายถึง อังคุตรนิกาย มโนรลปุรนี ปัญจนินบาตอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่ม ๓ ข้อ ๒๔ หน้า ๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๓

วิสุทธีมรรคปกรณ์ จะแจ้งข้อ หน้า เช่น วิสุทธี. (ไทย) ๑/๑๒๓-๑๒๕. หมายถึง วิเสสวิสุทธีมรรคปกรณ์ ข้อ ๑ หน้า ๑๒๓-๑๒๕ (ภาษาไทย)

## บทที่ ๑

### บทนำ

#### ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นโยบายปฏิรูปการศึกษา เพื่อให้ระบบการศึกษาเป็นกลไกหลัก ของการขับเคลื่อนประเทศ ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับใหม่ กรอบยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐–๒๕๗๙) เพื่อให้สามารถนำพาประเทศไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนในอีก ๒๐ ปีข้างหน้า การปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่ประเทศไทย ๔.๐ จะเป็นแรงผลักดันให้ประชากรเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและแหล่งเรียนรู้ ที่ไร้ขีดจำกัด สามารถพัฒนาองค์ความรู้ และสร้างปัญญาที่เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ<sup>๑</sup> การจัดการอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศไปสู่การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีได้นั้น จะต้องมีกระบวนการสร้างเทคโนโลยีอย่างครบวงจร ตั้งแต่การออกแบบ การวิจัยและพัฒนา การสร้างต้นแบบ การถ่ายทอดและดัดแปลงเทคโนโลยีสู่ กระบวนการผลิต ทั้งในภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรมทันสมัย และการบริการ สถานศึกษาจึงต้องปรับเปลี่ยนทิศทางการผลิตกำลังคนด้านอาชีวศึกษา/อุดมศึกษา และเทคโนโลยีจากทักษะในด้านปฏิบัติการซ่อมบำรุงรักษาเป็นกำลังคนที่มี ความรู้และความเชี่ยวชาญ ในการผลิต การดัดแปลง และสร้างสิ่งประดิษฐ์ โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม นอกจากนี้การจัดการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพได้นั้น ผู้บริหารสถานศึกษาจำเป็นต้องทราบถึงหลักการบริหารงานที่เป็นระบบ ต้องจัดสภาพแวดล้อมของโรงฝึกงานและห้องปฏิบัติการในสถานศึกษาให้คล้ายกับสถานประกอบการมากที่สุด จึงจะทำให้ผลิตกำลังคนที่มีคุณภาพและตอบสนองความต้องการของตลาดแรงงานได้ตามเป้าหมายที่วางไว้<sup>๒</sup> ซึ่งต้องการศักยภาพทางความคิด และการสร้างสรรค์ทางปัญญาเป็น หลักสำคัญพื้นฐาน ผู้ที่จะมีศักยภาพทางความคิดและการสร้างสรรค์ทางปัญญาสามารถพัฒนาได้ ด้วยการสอน ฝึกฝนและการฝึกปฏิบัติที่ถูกต้อง คือจะมีลักษณะความคล่องในการคิด (Fluency) ความยืดหยุ่นในการคิด (Flexibility) และความคิดริเริ่ม (Originality)<sup>๓</sup>

สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง (สจล.) เป็นสถาบันทางอุดมศึกษา

---

<sup>๑</sup> สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, แผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. ๒๕๖๐–๒๕๗๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พรินทิงกราฟฟิค จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๔.

<sup>๒</sup> บรรเลง ศรีนิล และคณะ, รายงานการวิจัย เส้นทางการศึกษาด้านอาชีวศึกษาและเทคโนโลยี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

<sup>๓</sup> สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงศึกษาธิการ, **สรุปการศึกษาพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้ (Inquiry Cycle หรือ 5E)**, (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

ที่ยึดพันธกิจหลักในการบริหารงานของสถาบัน ตามพระราชบัญญัติสถาบันฯ ที่กำหนดไว้ ๔ ด้าน โดยเฉพาะด้านการจัดการเรียนการสอนและการวิจัย สจล. จึงมุ่งมั่นพัฒนาเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ อบรม สัมมนา พัฒนabethาเป็น ศูนย์กลางของปัญญา (Center of Wisdom) ที่เรียนรู้จาก สังคม เข้าใจความจำเป็นของสังคม และมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมหรือประเทศชาติ เป็นการพัฒนาเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการ (Academic Excellence) สอดคล้องกับแนวคิดของ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ<sup>๔</sup> ที่มีต่อเป้าหมายการปฏิรูปการอุดมศึกษา ไทยว่าเป็นไปเพื่อให้สถาบันอุดมศึกษาเป็นขุมกำลังทางวิชาการในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ ชุมชน<sup>๕</sup>

การพัฒนาปัญญาก็คือการสร้างปัญญาให้เจริญมากขึ้น แนวคิดการพัฒนาปัญญาตามแนว พุทธศาสตร์เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนา ๓ ระดับคือ<sup>๖</sup> สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา ปัญญาในระดับภาวนามยเป็นปัญญาขั้นสูงสุด<sup>๗</sup> เพราะเป็นวิธีที่สร้างสรรค์ปัญญา ขึ้นมาได้ด้วยตนเอง โดยผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติ จนกระทั่งเกิดประกายแห่งเหตุของปัญหา และสามารถแก้ปัญหาที่ตัวเองได้เสร็จสิ้นด้วยตนเอง<sup>๘</sup> การที่จะปฏิบัติจนบรรลุถึงปัญญาขั้นสูงสุดนี้ได้ ต้อง นำหลักไตรสิกขาที่ผ่านการเชื่อมโยงกับหลักอริยมรรค ๘ นั่นคือการนำเอาหลักอริยมรรค ๘ มา จัดเป็นแนวปฏิบัติให้เหลือเพียง ๓ หมวด เรียกปัญญาในเรื่องนี้ว่า “ปัญญาสิกขา”<sup>๙</sup> คือ หมวดอธิศีล สิกขา หมวดอธิสมาธิสิกขา และหมวดอธิปัญญาสิกขา การนำหลักไตรสิกขามาปฏิบัติอย่างเป็น กระบวนการจึงทำให้ได้ศึกษาหรือปฏิบัติตามหลักอริยมรรค ๘ ไปด้วย<sup>๑๐</sup> ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนา ปัญญาแบบครบวงจรนั่นคือ การปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง โดยเบื้องต้นให้ผู้ ปฏิบัติ มีความคิดเห็นที่ถูกต้องเสียก่อน แล้วค่อยเพียรสร้างปัญญาในทางโลก (โลกียปัญญา) จากนั้น จึงค่อยพัฒนาปัญญาในระดับสูงขึ้นต่อไปจนบรรลุถึง ปัญญาขั้นสูงสุด (โลกตรปัญญา) หรือนิพพาน<sup>๑๑</sup>

ปัญญาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา ที่จะนำไปสู่หนทางการบรรลุธรรม<sup>๑๒</sup>

<sup>๔</sup> สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการติดตามประเมินผลสถานการณ์ การปฏิรูปการเรียนรู้ระดับอุดมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๗) หน้า ๑๐-๑๑.

<sup>๕</sup> ปริญญาภรณ์ ตั้งคุณานันต์, รายงานการวิจัย ความต้องการของชุมชนลาดกระบังต่อหลักการให้ บริการและรูปแบบการบริการวิชาการของสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

<sup>๖</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

<sup>๗</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/ ๕๐๔.

<sup>๘</sup> ชู.สุ. (ไทย) ๓๕/๗๑๒-๗๒๙/๖๖๘-๖๗๒.

<sup>๙</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๕/๒๗๒.

<sup>๑๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๕.

<sup>๑๑</sup> จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และคณะ, “การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติ ธรรมวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, วารสารธรรมทรรศน์, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ (พฤศจิกายน-ธันวาคม, ๒๕๕๙): ๑๔๙.

<sup>๑๒</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๓/๘๘,๑๕/๙๔/๑๐๑.

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งปัญญา เพราะเป็นศาสนาแนวมนุษยนิยม (Humanist Religion) หรือเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ซึ่งไม่ยอมรับหรือเชื่อในอำนาจของพระเจ้า (God) และให้ความสำคัญกับศักยภาพและความสามารถของมนุษย์โดยเชื่อว่า มนุษย์สามารถที่จะเป็นผู้กำหนดโชคชะตาชีวิตของตนเองได้<sup>๑๓</sup> เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถจะฝึกได้<sup>๑๔</sup> ด้วยความเพียรของตนเอง กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเอง ด้วยผลแห่งการกระทำของตน มิได้มาจากการ อ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่างกาย คือมีตนเองเป็นที่พึ่ง<sup>๑๕</sup> เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้าง "ปัญญา" ปัญญาจึงเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อให้เห็นตามความเป็นจริงหรือสังขาร<sup>๑๖</sup>

ปัญญาเป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้การดำเนินชีวิต คือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและภาวะที่เป็นไปต่างๆ ของจิตใจให้ดำเนินไปได้ เพื่อรู้เท่าทันสภาวะตามเป็นจริงแล้ววางท่าทีอย่างอิสระได้ ด้วยคุณสมบัติของปัญญาเปรียบได้กับแสงสว่างส่องทางชี้บอกทางให้แก่บุคคล<sup>๑๗</sup> ซึ่งบุคคลควรได้รับการพัฒนาจนเกิดความรอบรู้ รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้จักคิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการ หรือดำเนินการอย่างไร<sup>๑๘</sup> ผู้ที่บรรลุเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า บุคคลที่พัฒนานัตนแล้ว หรือมีตนอันพัฒนาแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว<sup>๑๙</sup> ผู้มีปัญหาย่อมมีวิถีทางดำเนินชีวิตที่ดีที่ถูกต้องเป็นผู้ที่พร้อมจะรับฟังคำสั่งสอนแนะนำจากผู้อื่นเพราะผู้รู้ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาและเป็นคนตรง<sup>๒๐</sup> ผู้มีปัญหาเปรียบดังผู้มีรัตนะ<sup>๒๑</sup> เพราะ ปัญญามีคุณค่าที่ประเสริฐอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนผู้มีทรัพย์อยู่ภายใน ที่ไม่มีผู้ใดสามารถขโมยหรือช่วงชิงไปได้ แต่มนุษย์ในยุคปัจจุบันมีปัญหาชีวิตที่มาจากความทุกข์ ที่ไม่รู้เท่าทันกิเลส

<sup>๑๓</sup> ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๔๕. ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

<sup>๑๔</sup> ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๗/๒๕. ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๑๕๒.

<sup>๑๕</sup> ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

<sup>๑๖</sup> แนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อให้เห็นความจริงหรือสังขารคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสองข้อแรกจัดเป็นปัญญา- ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓, และดูรายละเอียดเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ เพิ่มเติมใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙, ๒๔๕/๒๕๙, ๒๖๕/๒๙๑, ๒๗๑/๓๐๕, ๓๑๔-๓๒๘/๓๓๕-๓๔๖, ๓๓๐/๓๔๘, ๓๖๔/๔๒๑, ๓๗๖/๔๕๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑, ๑๐๔/๑๐๐, ๑๓๕/๑๒๖, ๔๖๐/๕๐๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๙๒, ๓๗๕.

<sup>๑๗</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), "สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ", พุทธจักร, ฉบับที่ ๓ (มีนาคม, ๒๕๔๙): ๑๒.

<sup>๑๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐.

<sup>๑๙</sup> พระเทพเวที (ประยูรช ษุ.ธ.), พัฒนัตน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๙.

<sup>๒๐</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖.

<sup>๒๑</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.



สำหรับการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา) คือ ผูกอบรมพัฒนาปัญญา ให้เจริญงอกงามจนเกิดความรู้อย่างชัดเจนตามความเป็นจริง โดยรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพันจากทุกข์ มีชีวิตเป็นอยู่ แก้ไขปัญหาและทำการทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้ถึงเหตุปัจจัย<sup>๒๒</sup> แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดความก้าวหน้าทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และศาสนา ปัญหาทุกด้านที่กล่าวมานั้น มุ่งเน้นไปที่ความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาทางด้านจิตใจ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมาย เพราะคนในสังคมมีความเจริญทางด้านจิตใจลดน้อยลง หรือตามไม่ทันความเจริญทางด้านวัตถุ ทำให้มนุษย์ในสังคมดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งวัตถุนิยม แข่งขันและเอาเปรียบกันเพื่อความมั่งคั่งทางวัตถุหรือที่เรียกว่า ตามทันแต่ไม่รู้เท่าทัน<sup>๒๓</sup> ที่กล่าว เช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า พระพุทธศาสนาจะให้การปฏิเสธความสำคัญของวัตถุ ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า วัตถุเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการดำเนินชีวิต เพราะชีวิตทุกชีวิตจะมีส่วนประกอบสำคัญสองอย่างคือ รูป (วัตถุ) กับนาม (ความรู้สึกรู้ใจและคุณธรรม) ชีวิตจะดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติสุข ควรอาศัยความสมดุลของทั้งสองส่วนนี้ โดยส่วนใหญ่แล้ว บุคคลจะให้ความสำคัญแก่ส่วนที่เป็นรูปธรรมมากกว่าส่วนที่เป็นนามธรรม จึงเกิดปัญหาและความทุกข์ที่ไม่น่าพึงปรารถนามากมายในปัจจุบันและต่อไปในอนาคต การรู้ชัดตามความเป็นจริงมีแค่ ๓ ด้านของชีวิตคือ (๑) ด้านสื่อกับโลก ได้แก่ ความประพฤติและการแสดงออก (๒) ด้านจิตใจ ได้แก่ การทำงานของจิต และ (๓) ด้านปัญญา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ เป็นต้น องค์ประกอบของชีวิต ๓ ด้านนี้ ทำงานไปด้วยกัน ประสานกัน และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกต่างหากจากกัน ซึ่งเป็นความจริงของชีวิต<sup>๒๔</sup>

ปัจจุบันถือกันว่าเป็นยุคข้อมูลข่าวสาร (Information) ชีวิตของมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงถูกเชื่อมร้อยกันไว้ด้วยการสื่อสารผ่านสื่อใหม่อย่างสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) ข้อมูลข่าวสารจะต้องดึงมาได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือเป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตมากขึ้นน้อยเพียงไรนั้นต้องมีความสามารถที่จะวิเคราะห์และเลือกรับเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์ ปรับตัว และพัฒนาตนเองจาก สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและที่สัมผัสตลอดเวลาอยู่เสมอ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า "มนุษย์เรามีเครื่องมือ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทาง ที่เราจะต้องติดต่อกับโลก ถ้าเราติดต่อกับโลกเป็น เราก็ได้ข้อมูลสาร ได้ความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้ให้เจริญยิ่งขึ้นไป คนก็จะพัฒนาขึ้น มีความใฝ่รู้ เกิดความสุขจากการเรียนรู้"<sup>๒๕</sup> พระพุทธศาสนาจึงเน้นในเรื่องของปัญญาต่อ

<sup>๒๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔๙.

<sup>๒๓</sup> พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), **การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษย์ชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

<sup>๒๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

<sup>๒๕</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), "กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย", ใน**สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

กระบวนการรับรู้ผ่านทางอายตนะ ที่มีผลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ด้วยเหตุผลดังกล่าว หลักพุทธศาสตร์จึงมองว่า มนุษย์ควรมีการเรียนรู้อย่างถูกต้องและถูกวิธีเพื่อการพัฒนาสู่การเรียนรู้ที่สูงกว่าคือระดับการพัฒนาปัญญา อายตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดปัญญา (ความรู้) แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปรอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือเท่ากับจำนวนอายตนะ ๖ นั้นเอง สิ่งที่ถูกหรือลักษณะอาการต่างๆ ของโลก เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน ฉะนั้น แดนต่อความรู้ภายใน จึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทวารหรืออินทรีย์ ๖<sup>๒๖</sup> และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่าอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ<sup>๒๗</sup>

ตามหลักพุทธศาสตร์จึงเน้นในเรื่องปัญญาต่อกระบวนการรับรู้ผ่านทางอายตนะ ที่มีผลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ในการพัฒนาปัญญาจึงต้องเริ่มจากการฝึกทักษะการรับรู้ โดยเริ่มจากช่องทางของการรับรู้คือ อายตนะ โดยมีช่องทางบ่อเกิดของปัญญาไว้ ๓ ทางคือ<sup>๒๘</sup> ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๒) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด และ ๓) ภวานามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฝึกปฏิบัติอบรม การพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ ตามหลักพุทธศาสตร์แสดงให้เห็นว่า มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต การรับรู้ เรียนรู้ และการบริโภคข้อมูลข่าวสาร มนุษย์จึงต้องฝึกทักษะทางกาย และทางใจ ให้มีความเชี่ยวชาญ ชำนาญในสติปัญญาเพื่อการคุ้มครองอายตนะให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง ในการดำเนินชีวิตไปตามแนวทางแห่งการพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ จะทำให้มนุษย์มีความสุขได้อย่างถาวร

พุทธจิตวิทยา หรือจิตวิทยาแนวพุทธ เป็นแนวคิดที่นำแก่นของพุทธธรรม ได้แก่ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ เป็นต้น มาประยุกต์และผสมผสานกับกระบวนการทางจิตวิทยา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยเยียวยาด้านความทุกข์ และยกระดับคุณภาพทางจิตใจของมนุษย์<sup>๒๙</sup> สาเหตุที่จิตวิทยากับพระพุทธศาสนาบรรจบกันจนกลายเป็น **พุทธจิตวิทยา** (Buddhist Psychology) เป็นแนวคิดที่นำแก่นคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องทุกข์ และวิถีทางในการเข้าถึงความดับทุกข์มาประยุกต์ใช้ในกระบวนการทางจิตวิทยานั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพชีวิตและสังคม พร้อมทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตและสังคมมนุษย์ในยุคพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญในยุคอุตสาหกรรม ได้ทำให้คนมีความพร้อมด้วยวัตถุมากขึ้น แต่ปรากฏว่า ชีวิตของมนุษย์ที่พร้อมด้วยวัตถุกลับทำให้มีปัญหามากขึ้นในด้านจิตใจ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล ความรู้สึกแปลกแยก ความว้าวุ่นเดียวดาย ความรู้สึกว่างเปล่าไร้ความหมาย มีความกดดันและบีบคั้น ซึ่งในทาง

<sup>๒๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑.

<sup>๒๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๕.

<sup>๒๘</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

<sup>๒๙</sup> ชมพูนุท ศรีจันทร์นิล. “จิตวิทยาแนวพุทธ: แนวทางเพื่อการเยียวยาและพัฒนาจิตใจมนุษย์”, **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย**, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๔, (ตุลาคม – ธันวาคม, ๒๕๕๒): ๑๘๘-๒๐๘.

พุทธศาสนารวมเรียกว่า “ทุกข์” ความเป็นไปเช่นนี้ เป็นจุดหนึ่งที่มากระตุ้นให้วงการจิตวิทยา ขยายความสนใจจากความเจ็บป่วยทางจิตของคนไข้ในคลินิกออกมาสู่ปัญหาจิตใจของคนทั่วไป หรือที่เรียกว่า ขยายความสนใจจากบุคคลที่ป่วย (Sick Person) มาสู่คนที่เรียกกันว่า เป็นคนปกติ (So-called Normal Person)<sup>๓๐</sup> นอกจากนี้ ในการมองปัญหาของมนุษย์ พระพุทธศาสนาไม่ได้มองแบบแยกส่วน แต่มองเรื่องจิตใจของมนุษย์และปัญหาในจิตใจของมนุษย์นั้นว่า สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดคือ การดำเนินชีวิตทุกด้านและพฤติกรรมทุกอย่าง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมองจิตวิทยาในแง่ของการแก้ไขปัญหาและการพัฒนามนุษย์<sup>๓๑</sup> จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นมีระบบจิตวิทยาที่มีความสมบูรณ์ในตัวเองอยู่แล้ว ซึ่งสอดคล้องกับ โสริช โปธิแก้ว (๒๕๕๓) ที่กล่าวว่า หลักธรรมพุทธศาสนาครอบคลุมแนวคิด จิตวิทยาตะวันตกไว้ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ พุทธธรรมเปรียบเหมือนต้นไม้ทั้งต้น ส่วนแนวคิดจิตวิทยาทั้งหลายเปรียบได้เป็นกิ่งบ้าง ก้านบ้าง ใบบ้าง ในแต่ละความคิดก็ได้ให้ประโยชน์ตามกำลังและศักยภาพของตน ส่วนพุทธธรรมสามารถให้ความเข้าใจชีวิตและธรรมชาติได้อย่างถ้วนทั่วและหมดจด เต็มที่ เต็มกำลัง เต็มตามความจริง<sup>๓๒</sup>

ผู้วิจัยมีแนวคิดที่จะบูรณาการ หลักจิตวิทยากับหลักพระพุทธศาสตร์ โดยมีกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลในการพัฒนาปัญญาสำหรับนักศึกษาศาสนาบัณฑิตโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ด้วยการพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา และทดสอบความสัมพันธ์เชิงสาเหตุด้วยโปรแกรม LISREL ที่พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงคิดทำดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับนักศึกษาศาสนาบัณฑิตโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

## ๑.๒ คำถามวิจัย

เพื่อเป็นแนวทางในการหาคำตอบ ผู้วิจัยได้กำหนดข้อคำถามสำหรับการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๒.๑ กระบวนการรับรู้ และการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาอย่างไร

๑.๒.๒ กระบวนการรับรู้และการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาอย่างไร

๑.๒.๓ การบูรณาการหลักจิตวิทยากับหลักพระพุทธศาสตร์ ด้านการรับรู้เพื่อการพัฒนาปัญญาสู่การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาได้อย่างไร

<sup>๓๐</sup> พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙, หน้า ๒๔-๒๕.

<sup>๓๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

<sup>๓๒</sup> โสริช โปธิแก้ว, จากจิตวิทยาสู่พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๔.

๑.๒.๔ การพัฒนาโมเดลและตรวจสอบสมการโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาด้วยโปรแกรม LISREL สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์หรือไม่

### ๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาที่ต้องการทราบของการวิจัย และสามารถตอบปัญหาดังกล่าวได้ชัดเจน ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาหลักการและกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีและกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา
- ๑.๓.๓ เพื่อพัฒนาโมเดลและตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์

### ๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นหลัก และใช้วิธีการวิจัยเป็นแบบการวิจัยและพัฒนา ได้กำหนดขอบเขตไว้ ดังนี้

๑.๔.๑ **ขอบเขตด้านพื้นที่** ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรที่ศึกษาคือ นักศึกษาคณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ชั้นปีที่ ๕ ปีการศึกษา ๒๕๕๙ ซึ่งเป็นนักศึกษาชั้นปีสุดท้ายของหลักสูตร

๑.๔.๒ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่อง พุทธจิตวิทยาต่อกระบวนการพัฒนาปัญญา โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ตลอดจนกลุ่มผู้รู้ต่าง ๆ

๑.๔.๓ **ตัวแปรในการวิจัย** ตัวแปรเพื่อทดสอบความสอดคล้องโมเดลสมการโครงสร้างพุทธจิตวิทยาของการพัฒนาปัญญาที่ได้พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ตัวแปรที่จะใช้ในการวิจัยประกอบด้วย ดังนี้

๑.๔.๓.๑ **ตัวแปรแฝงภายนอก** เป็นตัวแปรเกี่ยวกับการปฏิบัติตน จำนวน ๒ ตัวแปร ได้แก่ ไตรสิกขา : พัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ และทฤษฎีพหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา

๑.๔.๓.๒ **ตัวแปรแฝงภายใน** เป็นตัวแปรเกี่ยวกับการรับรู้เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาปัญญาจำนวน ๓ ตัวแปร ได้แก่ การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา และการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

### ๑.๕ สมมติฐานการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงกำหนดสมมติฐานเพื่อคาดคะเนคำตอบที่ได้จากผลการวิจัย ดังนี้

๑.๕.๑ กระบวนการรับรู้ และการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญา

๑.๕.๒ กระบวนการรับรู้และการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาส่งผลต่อการพัฒนาปัญญา

๑.๕.๓ การบูรณาการหลักจิตวิทยากับหลักพระพุทธศาสตร์ ด้านการรับรู้เพื่อการพัฒนาปัญญาสู่การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาได้

๑.๕.๔ การพัฒนาโมเดลและตรวจสอบสมการโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาด้วยโปรแกรม LISREL สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

## ๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการวิจัย เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

**๑.๖.๑ ปัญญา** หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจในการพัฒนาจิตใจตนเองให้เกิดปัญญา ใช้ชีวิต ดำเนินชีวิตด้วยสติและสัมปชัญญะ กระทำการต่างๆ ด้วยสติปัญญา

**๑.๖.๒ การพัฒนาปัญญา** หมายถึง การทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้น นำไปสู่ความรู้เห็น รู้แจ้ง ทำให้เข้าใจความเป็นจริงต่างๆ โดยไม่มีข้อสงสัย

**๑.๖.๓ พุทธจิตวิทยา** หมายถึง แนวคิดที่นำแก่นของพุทธธรรม ได้แก่ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ เป็นต้น มาประยุกต์และผสมผสานกับกระบวนการทางจิตวิทยา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยเยียวยาความทุกข์ และยกระดับคุณภาพทางจิตใจของมนุษย์

**๑.๖.๔ ไตรสิกขา : พัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์** หมายถึง การพัฒนาปัญญาให้ดำเนินชีวิตถูกต้องดีงาม ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมทางกาย วาจา และปฏิบัติตามกฎระเบียบของมหาวิทยาลัย เรียกว่า ศีลสิกขา ต่อไปควรศึกษาอบรมจิตใจให้ ตั้งมั่นแน่วแน่มั่นคง มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวในลักษณะที่พร้อมจะศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า อธิจิตตสิกขา สุดท้าย มีทัศนคติในสิ่งที่ควรรู้ มีเหตุและผลตามสภาพความเป็นจริงเพื่อการตัดสินใจ เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

**๑.๖.๕ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา** หมายถึง ปัญญาความสามารถที่หลากหลายในตัวของคุณบุคคล โดยสมองแต่ละด้านทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมีเป้าหมาย และสร้างผลผลิตที่มีคุณค่าต่อตนเองและเป็นที่ยอมรับของสังคมได้อย่างน้อย ๘ ด้าน (๑) ด้านภาษา เป็นการจัดการโครงสร้างภาษา เช่น การฟัง พูด อ่าน และเขียน (๒) ด้านคณิตศาสตร์ เป็นการใช้ตัวเลข การคิดเชิงนามธรรม เป็นเหตุเป็นผล (๓) ด้านดนตรี เป็นการเข้าใจทำนองเสียงและวิเคราะห์ดนตรี (๔) ด้านร่างกาย เป็นการใช้ร่างกายและใช้เครื่องมือทางประสาทสัมผัส (๕) ด้านมิติสัมพันธ์ เป็นการคิดวิธีใช้เนื้อที่ สี เส้น รูปร่าง และพื้นที่ (๖) ด้านมนุษย์สัมพันธ์ เข้าใจอารมณ์และเจตนาของผู้อื่น โดยสังเกตใบหน้า และพฤติกรรม (๗) ด้านเข้าใจตนเอง รู้จักตนเองตามความเป็นจริง มีจุดอ่อน จุดแข็ง รู้เท่า

ทันความปรารถนาของตน และ (๘) ด้านธรรมชาติ ศึกษารูปแบบของพืช สัตว์ ไปสู่ชุมชนที่อาศัย เช่น การปลูกป่า สมุนไพร เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

**๑.๖.๖ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา** หมายถึง การนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ศึกษาถึงจิตใจ และกระบวนการทางจิตใจ มาบูรณาการกับ หลักจิตวิทยาที่ศึกษาพฤติกรรมที่สังเกตให้เห็นได้ ทั้งสองศาสตร์ต้องการเข้าใจในหลักความเป็นจริงตามธรรมชาติ ได้แก่ ชีวิตและความเป็นไปของชีวิต ระบบพัฒนามนุษย์ด้วยหลักไตรสิกขา โดยใช้คิดอย่างมีระบบ รอบคอบเพื่อถ่วงน้ำหนักความจริงของธรรมชาติ นำหลักปฏิบัติธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นสุขและสงบเย็น เน้นการเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติควบคู่กัน เพื่อให้เข้าใจสภาพที่แท้จริงของชีวิต เข้าถึงสาเหตุของปัญหา รู้วิธีการและรู้วิธีปฏิบัติเพื่อเผชิญปัญหา ไม่ถูกบีบคั้นโดยปัญหาไม่ทำให้เกิดความหดหู่ ท้อแท้ แต่กระตุ้นให้สู้และเผชิญกับปัญหาคือ ทุกข์อย่างสงบสุข

**๑.๖.๗ การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์** หมายถึง การใช้อายตนะภายนอก (อารมณ์) คือ สื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน เช่น ภาพนิ่ง วิดีโอและเสียง ส่งข้อมูลข่าวสารผ่านอายตนะภายในคือ สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน เพื่อรับรู้ในการติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก ใช้การแสวงหาความรู้เพื่อเข้าใจชีวิตต้องผ่านตา หู จมูก ลิ้น และกายประสาท ให้ตั้งสติของช่องการรับรู้

**๑.๖.๘ เกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา** หมายถึง การรับรู้ โดยการแปลความหมายจากการสัมผัสเริ่มจากมีสิ่งเร้ามากระทบกับอวัยวะสัมผัสทั้งห้า และส่งไปยังสมองเพื่อแปลความหมายด้วยกระบวนการรับรู้ เป็นกระบวนการภายในความคิดมีสิ่งเร้าเป็นตัวกระตุ้น การตีความหมายเพื่อตัดสินใจจึงสนอง ตอบออกมาเป็นพฤติกรรม

## ๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จุดมุ่งหมายสำคัญในการวิจัยนี้คือ มุ่งพัฒนาและตรวจสอบความตรงของตัวแบบเชิงสาเหตุของความสัมพันธ์ของพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญาของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ผลที่ได้รับมาจากจุดมุ่งหมาย ประการแรกคือ ทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับตัวแบบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิผลของพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญา ในเชิงทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจากการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ ส่วนผลที่ได้รับจากจุดมุ่งหมายประการสองคือ ทำให้ทราบถึงสาเหตุและผลความสัมพันธ์ของพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญา ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีประโยชน์ที่ได้รับทั้งในด้านวิชาการ และในด้านการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังนี้

๑.๗.๑ ได้รับหลักการและกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสตร์

๑.๗.๒ ได้รับแนวคิดทฤษฎีกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา

๑.๗.๓ ได้โมเดลและการตรวจสอบความสอดคล้อง ของโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้ กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์

๑.๗.๔ ประโยชน์ในด้านวิชาการ เนื่องจากโมเดลสมการโครงสร้างเชิงสาเหตุพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญาของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ที่พัฒนาขึ้นจากการวิจัยครั้งนี้ ได้จากการศึกษา วิเคราะห์ จากหลายแหล่ง ซึ่งมีความชัดเจน ครอบคลุม และสมบูรณ์ในเชิงวิชาการมากขึ้น อีกทั้งโมเดลสมการโครงสร้างเชิงสาเหตุที่พัฒนาขึ้นได้ มีการตรวจสอบความสอดคล้องกับข้อมูลใน

เชิงประจักษ์ทำให้ได้ โมเดลสมการโครงสร้างเชิงสาเหตุที่มีความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน ซึ่ง นักวิชาการ นักวิจัย หรือผู้บริหารทางการศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป สามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ ในเชิงวิชาการดังนี้

๑) นำไปใช้เป็นโมเดลตั้งต้น เพื่อขยายขอบเขตของการศึกษาในองค์ประกอบพุทธ จิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญา ให้กว้างขวางและลึกซึ้งต่อไป

๒) ผลการวิจัยทำให้ได้ตัวแบบการวัดและตัวแบบเชิงสาเหตุ และผลของความมี ประสิทธิภาพของพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญาที่ทันสมัย และสอดคล้องกับสถานะความเป็นจริงที่ อยู่ในปัจจุบัน

๑.๗.๕ ประโยชน์ในด้านการนำผลการวิจัยไปใช้ ผลจากการวิจัยครั้งนี้จะทำให้ได้โมเดลที่ ได้รับการตรวจสอบด้วยกระบวนการทางการวิจัย และเป็นโมเดลที่มีความเหมาะสมกับบริบทสังคม ปัจจุบัน สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนี้

๑) นำไปใช้ในการสร้างหลักสูตรการเรียนรู้และการฝึกอบรม สำหรับพัฒนาคุณภาพ ชีวิตในสถานศึกษา

๒) นำไปใช้ในการสร้างโปรแกรมการพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่ระบบความคิด สร้างสรรค์ อีกทั้งเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย และวางแผนเพื่อการดำเนินงาน ส่งเสริม ประสิทธิภาพของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยให้มากยิ่งขึ้น

๓) นำไปใช้ในการสร้างหลักสูตรการศึกษาในระยะยาว แบบมุ่งเน้นประสบการณ์ใน ในมหาวิทยาลัย นอกจากนี้ยังสามารถใช้เป็น ปรัชญาเพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติสู่ตลาดแรงงานเมื่อ จบการศึกษาไปแล้ว

## บทที่ ๒

### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ ๒ นี้จะเป็นการศึกษาวรรณกรรมเพื่อการสังเคราะห์ วิเคราะห์หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพุทธจิตวิทยาของการพัฒนาปัญญา จากการศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าวพบว่า มีงานวิจัยและบทความของนักวิชาการ และนักการศึกษาที่น่าเสนอไว้ สามารถจำแนกเป็นสองลักษณะคือ ๑) ลักษณะเชิงพรรณนา (Descriptive) มุ่งอธิบายลักษณะหรือองค์ประกอบพุทธจิตวิทยาของการพัฒนาปัญญา และ ๒) ลักษณะเหตุและผล (Cause and Effect) มุ่งอธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อพุทธจิตวิทยาของการพัฒนาปัญญา ในการวิจัยนี้เป็นการสร้างโมเดลสมการโครงสร้างที่มีลักษณะเหตุและผล เพื่อศึกษาสิ่งที่ยังขาดไปจากการศึกษาที่เคยมีมา และสิ่งที่งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาเพื่อพัฒนาต่อยอด จึงนำเสนอผลของการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามลำดับ ดังนี้

- ๒.๑ ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์
- ๒.๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา
- ๒.๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา
- ๒.๔ आयตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์
- ๒.๕ ทฤษฎีเกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา
- ๒.๖ การวิเคราะห์โมเดลลิสเรล
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

#### ๒.๑ ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์

ปัญญา คือความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความรู้จริง ความรู้ซึ่ง มีประโยชน์ต่อการบรรลุธรรมอย่างมาก ปัญญาจำแนกออกได้หลายประเภทตั้งแต่ปัญญาหนึ่งเดียว ถึง ปัญญา ๗๓ ปัญญาแม้จะใช้คำไวพจน์เรียกในลักษณะต่าง ๆ กัน แต่โดยความหมายก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันเหมือนกันหมด ปัญญาขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาระดับโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาที่เห็นแจ้งสัจธรรมตามความเป็นจริงของชาติทั้งปวง สามารถทำลายอวิชชาได้สิ้นเชิง

เมื่อปัญญาถูกพัฒนาขึ้นตามลำดับ จนถึงขั้นสูงสุด ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา สามารถตัดละกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ดับทุกข์ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงนิพพานในที่สุด ผู้วิจัยจึงศึกษาปัญญาและการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้วยหลักไตรสิกขา ตามลำดับ ดังนี้

- ๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา
- ๒.๑.๒ ไวพจน์ของปัญญา



- ๒.๑.๓ ความสำคัญของปัญญา
- ๒.๑.๔ ประเภทของปัญญา
- ๒.๑.๕ ระดับขั้นของปัญญา
- ๒.๑.๖ ภูมิปัญญา ๓ สงเคราะห์เข้าในประเภทของปัญญา และระดับของปัญญา
- ๒.๑.๗ ปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ
- ๒.๑.๘ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้วยไตรสิกขา
- ๒.๑.๙ เป้าหมายของการพัฒนาปัญญา
- ๒.๑.๑๐ สรุปลงจากการศึกษา

**๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา** คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้, ความเข้าใจ, ความรู้อย่าง, ความรู้ชัด มาจากรากศัพท์บาลี คือ ฉา ธาตุ ในความรู้ ป บทหน้า กวิ ปัจจัย เป็นอดีตถึงค์ อากาเรนต์ มีวิเคราะห์ว่า ปญญาเต เอตยาติ ปญญา แปลว่า สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา หรือธรรมอันบุคคลย่อมรู้ทั่วได้ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปัญญา<sup>๑</sup>

อีกนัยหนึ่งวิเคราะห์ว่า ปการโต ชานนา ปญญา แปลว่า การรู้โดยทั่วถึง (ป+ณา, ช้อน ฌ)<sup>๒</sup>

อีกนัยหนึ่ง วิเคราะห์ว่า ปชานาตีติ ปญญา แปลว่า ธรรมชาติโดยย่อรู้ทั่ว เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปัญญา<sup>๓</sup>

ปัญญาเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้จิตรู้เหตุผลแห่งความจริงของสภาวธรรม และทำลายความเห็นผิด หรือ เป็นเจตสิกที่มีความรู้เป็นใหญ่ปกครองซึ่งสหชาตธรรมทั้งปวง<sup>๔</sup>

ปัญญาเจตสิกมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ปัญญินทรีย์” คือ ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่ว ๆ ไป ตามความเป็นจริง ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้เหตุผลของกรรม ตลอดจนถึงรู้เรื่องอริยสัจ นอกจากนี้ปัญญาเจตสิกยังมีชื่อเรียก คือ ปัญญินทรีย์, ปัญญาพละ, อโหมะ, อัมมวิจยสัมโพชฌงค์, สัมมาทิฐิ, โยนิโสมนสิการ เป็นต้น ตามกิจหน้าที่ของตน

คำว่า ปัญญา มีความหมายตามที่ปรากฏภายในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษหลายนัยดังนี้

ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต ปัญญา หมายถึง ความรู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล ธรรมที่มีโทษ ไม่มีโทษ ธรรมดำ (ธรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์) ธรรมขาว (ธรรมที่ให้ผลเป็นสุข) ธรรมที่ควรเสพ

<sup>๑</sup> พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๙.

<sup>๒</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๘๒.

<sup>๓</sup> พันตรีประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมมจร-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒.(กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒๔.

<sup>๔</sup> ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมชื่อเจตสิกปรมัตถ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๔), หน้า ๓๙.

ธรรมที่ไม่ควรเสพ ธรรมที่ไม่สามารถทำให้เป็นพระอริยะ และธรรมที่สามารถทำให้เป็นอริยะ<sup>๕</sup> ปัญญาในความหมายนี้ หมายถึงปัญญาในระดับโลกียะ เป็นความรู้ที่เกิดจากการฟัง และการคิดพิจารณา

ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ปัญญา หมายถึง เครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ข้าแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ<sup>๖</sup> ปัญญาในความหมายนี้ หมายถึง ปัญญาในระดับโลกุตระ เป็นความรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งบรรลุมรรคผล

ปรากฏในปกรณ์พิเศษวิสุทธิมรรค ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว คือ รู้โดยประการต่าง ๆ ได้แก่ รู้จักอารมณ์มีสี่เขียว สีเหลืองเป็นต้น รู้แจ้งสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และรู้แจ้งแทงตลอดมรรคผล พิเศษกว่าความรู้ด้วยสัญญา ซึ่งเป็นความรู้จำอารมณ์มีสี่เขียว มีสีเหลืองเป็นต้นเท่านั้น และพิเศษกว่าความรู้ด้วยวิญาณ ซึ่งเป็นความรู้แจ้งอารมณ์มีสี่เขียวสีเหลืองเป็นต้น และรู้แจ้งสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่ไม่อาจรู้แจ้งแทงตลอดมรรคผลได้<sup>๗</sup>

ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค นอกจากอธิบายความหมายของปัญญาแล้ว ได้อธิบายลักษณะของปัญญาไว้ว่า ปัญญามีการตรัสรู้สภาวะธรรมเป็นลักษณะ มีหน้าที่กำจัดความมืด คือ โมหะที่ปกปิดสภาวะธรรมรส มีความหายหลงเป็นผลที่ปรากฏชัดเจน มีสมาธิเป็นพื้นฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริง<sup>๘</sup> ปัญญาตามลักษณะดังกล่าวนี้ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา

ปรากฏในมิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระได้อธิบายลักษณะของปัญญาแก่พระเจ้ามิลินทว่า “ปัญญา มีลักษณะตัดให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีลักษณะส่องสว่าง”<sup>๙</sup> คือ เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นย่อมกำจัดอวิชชาทำให้เกิดความสว่างคือ วิชชา พิจารณาเห็นได้ว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา เปรียบดังแสงไฟย่อมขจัดความมืด ทำให้ทุกสิ่งปรากฏชัด

ปรากฏในฎีกาอภิธรรมัตถสังคหะ ปกาเรน ชานาติ อนิจจาทิวเสน อวพุชชตีติ ปญญา แปลว่า ธรรมชาติใด ย่อมรู้โดยอาการทั่วถึง ได้แก่รู้ชัดด้วยอำนาจลักษณะ ๓ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ปัญญา ปัญญานั้นแลชื่อว่า เป็นอินทรีย์ เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ในการรู้ชัดตามสภาวะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปัญญินทรีย์<sup>๑๐</sup>

ความหมายของปัญญาที่ปรากฏอยู่ในเอกสารและตำราอื่น ๆ ที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า มีความเกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยดังนี้

<sup>๕</sup> อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙.

<sup>๖</sup> อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔/๗.

<sup>๗</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓.) หน้า ๗๓๑

<sup>๘</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๓๓.

<sup>๙</sup> มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญหา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๑.

<sup>๑๐</sup> วิกาวินี. (บาลี) หน้า ๑๐๗.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะความจริง เมื่อมีความรู้ในสิ่งใดแล้ว ก็ชื่อว่าปัญญานั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด ไม่ใช่เป็นความรู้จริงก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกความรู้ที่ถูกต้องว่า สัมมปัญญา ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า มิจฉาปัญญา หรือ มิจฉปัญญา ปัญญาผิด ปัญญาเป็นคำกลาง ๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้อง จึงเป็นปัญญาหรือสัมมปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปัญญา เป็นมิจฉปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งในทางดีอันหมายถึงว่าถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่ เป็นจริง<sup>๑๑</sup>

**๒.๑.๒ ไวพจน์ของปัญญา** คำว่า ปัญญา หมายถึงความรู้ ความรู้ทั่ว เป็นคำกลาง ๆ ที่มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมความรู้ทุกประเภท แต่ยังมีคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกัน กับ คำว่าปัญญา สำหรับใช้ร่วมกับคำว่าปัญญา หรือใช้แทนคำว่าปัญญา ใช้หมายถึงความรู้เฉพาะเจาะจงลงไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ด้านใดด้านหนึ่ง เรียกว่า ไวพจน์ของปัญญา

ดังปรากฏในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรตอนหนึ่งว่า “ปุพเพ อนนุสสุเตสุ ฌมเมสุ จักขุ อุทปาติ ญาณิ อุทปาติ ปญญา อุทปาติ วิชชา อุทปาติ อาโลโก อุทปาติ แปลว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน”<sup>๑๒</sup> ปรากฏคำว่า จักขุ, ญาณ, ปัญญา, วิชชา, และอาโลก, (แสงสว่าง) เป็นคำพ้องมาด้วยกัน

ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ จุฬนิเทศ และปฏิสัมภิทามรรคและปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก คัมภีร์ธัมมสังคณี วิภังค์ ปุคคลบัญญัติ และกถาวัตถุ มักจะพบกลุ่มคำเหล่านี้อธิบายขยายความคำว่าปัญญา คำเหล่านี้จัดว่าเป็นไวพจน์ของคำว่า ปัญญา ทั้งสิ้น เช่นคำว่า โโพธิ, เมธา, จักขุ, ญาณ, วิชชา, อาโลก, พุทธิ, อภิญญา, ภูริ, ปฏิสัมภิทา, วิปัสสนา, ปริญญา, อโมหะ, ธรรมวิชัย, สัมมาทิฏฐิ, วิมังสา, ซึ่งจะนำมาวิเคราะห์พอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) โโพธิ แปลว่า พระปัญญาเครื่องตรัสรู้ โโพธิ เป็นไวพจน์ของปัญญา มักใช้คู่กับคำว่า ญาณ เป็นโพธิญาณ โดยทั่วไปใช้หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์มีขนิมณิกายมุลป็นนาศกว่า พระตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะสิ้นตัณหา สรรอกตัณหา ตัปตัณหา สละตัณหา สละคืนตัณหาเสียได้ โดยประการทั้งปวง<sup>๑๓</sup>

๒) เมธา แปลว่า ปัญญาเครื่องกำจัด ขำระล้างชักฟอก เมธา เป็นไวพจน์ของปัญญา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายจุฬนิเทศว่า ปัญญา เรียกว่าเครื่องกำจัด เมธา ได้แก่ความรู้ทั่ว (ปัญญา) กิริยาที่รู้ชัด (ปะชานนา) ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ<sup>๑๔</sup>

<sup>๑๑</sup> สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

<sup>๑๒</sup> ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๔.

<sup>๑๓</sup> ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓/๘.

<sup>๑๔</sup> ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑๑/๓๗๓.

๓) จักขุ หรือ จักขุ แปลว่า ตา คือ ปัญญา จักขุมีอยู่ ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) มังสจักขุ ตาเนื้อ (๒) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (๓) ปัญญาจักขุ ตาปัญญา (๔) พุทธจักขุ ตาพระพุทธรเจ้า (๕) สมันตจักขุ ตาเห็นรอบ<sup>๑๕</sup> บรรดาจักขุ ๕ ประเภทนี้ คือ ปัญญาจักขุ ตาคือปัญญา ปัญญาจักขุเป็นไวพจน์ของปัญญา ใช้หมายถึงปัญญาที่ทำให้เห็นเหล่าสัตว์ที่กำลังเกิดและตายเป็นต้น (ทิพพจักขุ) ทำให้เห็นโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค (ธัมมจักขุ) ทำให้เห็นอรรหัตตมรรค (ญาณจักขุ) ใช้หมายถึงพระปัญญาที่ทำให้พระพุทธรองค์ทรงเห็นเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสหนา มีกิเลสเบาบาง มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อนเป็นต้น (พุทธจักขุ) ทำให้ทรงเห็นธรรมทั้งปวง (สมันตจักขุ) และใช้หมายถึง ปัญญาทำให้เห็นทางพ้นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เมื่อใด ญาณคือ ปัญญาจักขุอันยอดเยี่ยมเกิดขึ้น เมื่อนั้นบุคคลย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะได้ปัญญาจักขุ”<sup>๑๖</sup>

๔) ญาณ แปลว่า ความรู้ ความหยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ญาณ เป็นไวพจน์ของปัญญา ดังที่ปรากฏในมิลินทปัญหาว่า “ญาณเกิดแก่ผู้ใด ปัญญาเกิดแก่ผู้นั้น สิ่งใดเป็นญาณ สิ่งนั้นเป็นปัญญา”<sup>๑๗</sup> คำว่า ญาณ เป็นไวพจน์ของปัญญา ซึ่งมีที่ใช้มากกว่าไวพจน์ของปัญญาคำอื่น ๆ มักใช้ประกอบกับคำอื่น ใช้หมายถึงความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ญาณมีลักษณะเป็นต้นเช่นเดียวกับลักษณะของปัญญา ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคว่า ญาณมีลักษณะแห่งตลอดสภาวะ หรือมีลักษณะแห่งตลอดอย่างไม่ผิดพลาดเป็นเหมือนการยิงลูกศรอันนายขมังธนูยิงไปแล้วฉะนั้น มีหน้าที่ส่องอารมณ์เหมือนดวงประทีปส่องสว่างฉะนั้น มีความไม่หลงเป็นเครื่องปรากฏ เหมือนพรานป่าบอกทางแก่คนหลงทาง ฉะนั้น มีสมาธิเป็นพื้นฐาน ตามพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีใจตั้งมั่นแล้วย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริง

๕) วิชชา แปลว่า ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ วิชชา เป็นชื่อของปัญญา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษที่ทำให้ลายอวิชชาความไม่รู้ ความมืดความหลง เป็นความรู้ซึ่งเป็นผลของการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ความรู้ใน วิชชา ๓ และวิชชา ๘ วิชชาจำแนกเป็น ๒ หมวด คือ วิชชา ๓<sup>๑๘</sup>

๖) อาโลก แปลว่า แสงสว่าง คือ ปัญญา แสงสว่าง มี ๔ อย่าง คือ แสงจันท์ แสงอาทิตย์ แสงไฟ และแสงแห่งปัญญา ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความสว่าง ๔ ประการนี้ ความสว่าง ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ความสว่างแห่งดวงจันท์ (๒) ความสว่างแห่งดวงอาทิตย์ (๓) ความสว่างแห่งไฟ (๔) ความสว่างแห่งปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความสว่าง ๔ ประการนี้แล บรรดาความสว่าง ๔ ประการนี้ ความสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ”<sup>๑๙</sup>

๗) พุทธิ แปลว่า ความฉลาด พุทธิ เป็นชื่อของปัญญา ใช้หมายถึงปัญญาความรู้ทั่ว ๆ ไป ที่มาในขุททกนิกาย ชาดกกว่า “หากชนจำนวนมากไม่มีความรู้ (พุทธิ) เป็นของตนหรือไม่ได้ศึกษาวินัย อย่างดี ก็จะมีพียงเที่ยวไปเหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่า”<sup>๒๐</sup> และที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายเถร

<sup>๑๕</sup> คุรยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๔.

<sup>๑๖</sup> ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๗.

<sup>๑๗</sup> มิลินท. (บาลี) ๓/๔๔.

<sup>๑๘</sup> ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๖/๑๔๒.

<sup>๑๙</sup> อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๓/๒๑๐.

<sup>๒๐</sup> ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๘๐/๒๗๐.

คาถาว่า “การได้พบเห็นเหล่าสัตว์บรูษผู้อบรมตนดีแล้วเป็นการดี เป็นเหตุให้ตัดความสงสัยเสียได้ ทำความรู้ (พุทธิ) ให้เจริญงอกงาม เหล่าสัตว์บรูษย่อมทำคนแม้ที่เป็นพาลให้กลายเป็นบัณฑิตได้”<sup>๒๑</sup>

๘) อภิญญา แปลว่า ความรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง อภิญญา เป็นชื่อของปัญญา ดังที่ปรากฏใน คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมค ปัญญาญาณ ๗๓ ในญาณวัตถุหมวด ๖ คัมภีร์ญาณวิงค์ ทสุตตรสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรคและอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต เป็นต้น ใช้หมายถึง ความรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ๖ อย่าง ซึ่งเป็นความรู้พิเศษที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา มีสมาธิเป็นพื้นฐาน เกิดขึ้นแก่ท่านผู้เจริญสมณะและวิปัสสนาสำเร็จแล้วเท่านั้น ได้แก่

- (๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้
- (๒) ทิพพโสต หูทิพย์
- (๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจของคนอื่นได้
- (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้
- (๕) ทิพพจักขุ ตาทิพย์
- (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ<sup>๒๒</sup>

๙) ฐิริ เป็นชื่อของปัญญา ที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมพันธ์ธรรมค เป็นปัญญาอย่างหนึ่ง เรียกว่า ฐิริปัญญา ใช้ในความหมายว่า เป็นปัญญาที่ครอบงำอำยิราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น เป็นปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน เป็นปัญญาทำลายกิเลส เป็นปัญญาเครื่องแนะนำ<sup>๒๓</sup> และที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า ปัญญาเพียงดังแผ่นดิน (ฐิริ) เกิดเพราะการประกอบ และเสื่อมไปเพราะการไม่ประกอบ เมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งปัญญาทั้ง ๒ ทางนี้แล้ว บุคคลพึงตั้งตนโดยวิธีที่ปัญญาเพียงดังแผ่นดินจะเจริญยิ่งขึ้น

๑๐) ปฏิสัมพันธ์ แปลว่า ปัญญาโดยอ้อมแตกฉานดีโดยเหตุนั้น ปัญญานั้นชื่อว่า ปฏิสัมพันธ์<sup>๒๔</sup> ปฏิสัมพันธ์ เป็นชื่อของปัญญาที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรมค ในปัญญาญาณ ๗๓ และ ในญาณวัตถุหมวด ๔ คัมภีร์ญาณวิงค์ เป็นต้น ใช้หมายถึงความรู้แตกฉานใน ๔ ด้านซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลชั้นต้น ๓ จำพวก และ พระอรหันต์ประเภทปฏิสัมพันธ์ปัตโต (ผู้บรรลุปฏิสัมพันธ์) ได้แก่

- (๑) อัถตปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในอรรถ
- (๒) ธัมมปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในธรรม
- (๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือภาษา
- (๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (ไหวพริบ)<sup>๒๕</sup>

๑๑) วิปัสสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง วิปัสสนาเป็นไวพจน์ของปัญญา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมสังคณีว่า “วิปัสสนา เป็นโฉน ความรู้ทั่ว (ปญญา) กิริยาที่รู้ชัด (ปะชานนา)

<sup>๒๑</sup> ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕/๓๓๐.

<sup>๒๒</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖., อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/ ๒/๔๑๒-๔๑๔.

<sup>๒๓</sup> ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๕๕๒ - ๕๕๓.

<sup>๒๔</sup> ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคธ-ไทย, หน้า ๔๓๒.

<sup>๒๕</sup> อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/ ๑๗๒/ ๒๔๓.

ความไม่หลงงมงาย ความเห็นชอบนี้เรียกว่า วิปัสสนา”<sup>๒๖</sup> และที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรมว่า “วิปัสสนาญาณ อันสัมปยุตด้วยกุศลจิต เป็นปัญญา” วิปัสสนามักใช้ร่วมกับคำว่า ญาณ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ มีที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิทาย สีลขันธวรรค วิปัสสนาญาณ เป็นวิชาประการแรกในวิชา ๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม และอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านจำแนกวิปัสสนาญาณออกไปเป็น ๙ อย่าง ตามนัยที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙

๑๒) ปริณญา แปลว่า การกำหนดรู้หรือทำความรู้จัก หมายถึงการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยครบถ้วนหรือรอบด้าน<sup>๒๗</sup> ใช้หมายถึงปริณญา ๓ เป็นชื่อของปัญญาแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ญาณ ปริณญา, ตีรณปริณญา, ปหานปริณญา ญาณปริณญา เป็นปัญญาขั้นกำหนดรู้รอบ ตีรณปริณญา เป็นปัญญาขั้นกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ปหานปริณญา เป็นปัญญาขั้นละกิเลส ปริณญา ๓ เป็นแนวทางการปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

๑๓) อโมหะ แปลว่า ความไม่หลง หรือปัญญาตรงข้ามกับโมหะ คือ ความหลง อโมหะ เป็นชื่อของปัญญา ใช้หมายถึงความหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ และความรู้แจ้งที่ทำลายโมหะ คือ ความหลงเพราะอวิชชา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมสังคณีว่า “อโมหะ เป็นโณน คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความรู้ในส่วนอดีต ความรู้ในส่วนอนาคต ความรู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความรู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมีความรู้ทั่ว (ปัญญา) กิริยาที่รู้ชัด (ปชานนา) สัมมาทิฎฐิ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์มรรคนับเนื่องในมรรคนี้ ชื่อว่าอโมหะ”<sup>๒๘</sup>

๑๔) ธัมมวิจยะ หมายถึงปัญญาในโพชฌงค์คือ ปัญญาที่ใช้ในการค้นคว้าธรรมเพื่อการตรัสรู้ ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นโณน” ภิกษุนี้เป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น วิจย เลือกสรร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญานี้เรียกว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์”<sup>๒๙</sup> ดังนั้น ธัมมวิจยะ จึงจัดเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรมอย่างหนึ่งในโพชฌงค์ ๗

๑๕) สัมมาทิฎฐิ เป็นชื่อของปัญญา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิภังค์ว่าบรรดามรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ สัมมาทิฎฐิ เป็นโณนความรู้ทั่ว (ปัญญา) กิริยาที่รู้ชัด (ปชานนา) เป็นต้น ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฎฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาทิฎฐิ<sup>๓๐</sup> สัมมาทิฎฐิเป็นไวพจน์ของปัญญา ๒ ระดับคือ

(๑) โลกียสัมมาทิฎฐิ เป็นไวพจน์ของโลกียปัญญา ใช้หมายถึงปัญญาประเภทความเห็นชอบในเรื่องกรรมที่เป็นบุญบาป สัตว์มีกรรมเป็นของตน (กัมมัสสกตาสัมมาทิฎฐิ หรือ กัมมัสสกตาญาณ) ความเห็นชอบในเรื่องการเจริญวิปัสสนา (วิปัสสนาสัมมาทิฎฐิ หรือสัจจानุโลมิกญาณ)

<sup>๒๖</sup> อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

<sup>๒๗</sup> คุรยลละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๒/๖๐.

<sup>๒๘</sup> อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๗๖/๒๗๕.

<sup>๒๙</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖/๓๕๘.

<sup>๓๐</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๔.

(๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นไฉนของโลกุตตรปัญญา ใช้หมายถึงปัญญาญาณหรือความหยั่งรู้ในอริยสัจสี่ เป็นปัญญาที่ทำให้บรรลุอริยมรรคอริยผล (มีคสัมมาทิฐิ ผลสัมมาทิฐิ) จึงจัดเป็นองค์แห่งอริยมรรค

๑๖) วิมังสา เป็นชื่อของปัญญา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิงศ์ว่า วิมังสาเป็นไฉน ความรู้ทั่ว (ปัญญา) กิริยาที่รู้ชัด (ปะชานนา) ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ นี้เรียกว่า วิมังสา<sup>๓๑</sup> วิมังสาเป็นปัญญาที่ใช้ในการคิดพิจารณาไตร่ตรอง หาหนทางเพื่อให้งานที่ทำสำเร็จ จึงใช้หมายถึงปัญญาที่เป็นอิทธิบาท (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) เท่านั้น

สรุปว่า นิยามความหมายของปัญญาและไฉนของปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความดีความชั่ว คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น ปัญญาเจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้จัดรู้เหตุผล แห่งความจริงของสภาวธรรม ที่ทำลายความเห็นผิด เป็นเจตสิกที่มีความรู้เป็นใหญ่ปกครองซึ่งสหชาติธรรมทั้งปวง ปัญญา แม้จะใช้คำไฉนเรียกในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่โดยความหมายก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันเหมือนกันหมด และมีองค์ธรรมเดียวกันคือปัญญาเจตสิก ซึ่งจะอธิบายต่อไปใน ลักษณะที่จตุกกะของปัญญา ดังนี้

ลักษณะที่จตุกกะของปัญญา คัมภีร์วิสุทธิมรรคและตำราวิชาการต่าง ๆ ได้แสดงสภาวธรรมของปัญญาโดย ลักษณะที่จตุกกะเหตุเพราะปัญญาเจตสิก มีสภาวะเป็นนามธรรมจับต้องหรือสัมผัสตามสภาวะปกติไม่ได้ แต่สามารถรับรู้สภาวธรรมของปัญญาได้ด้วยใจ (ธรรมารมณ) คือ ลักษณะ รส ปัจจุภูฐาน ปทัฏฐฐาน เรียกว่า ลักษณะที่จตุกกะ ว่าโดยวิสุทธิ ๗ เรียกว่า ทิฐิวินิสุทธิ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหาภูตญาณสัมปยุตตจิต ที่มีรูปนามเป็นอารมณ์ว่าโดยญาณ ๑๖ จัดเป็นนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นปัญญาที่กำหนดรู้เห็นรูปนามตามสภาวะที่เป็นจริง อธิบายได้ดังนี้

ธรรมอันมีเนื้อความไม่ผันเปลี่ยนแปลงคือ ปรมัตถธรรม มีลักษณะ อยู่ ๒ ประการคือ สามัญญลักษณะ และวิเสสลักษณะ

สามัญญลักษณะ เป็นลักษณะปกติของปรมัตถธรรม (เวทนินิพพาน) ซึ่งจะต้องมีต้องเป็นเหมือนกัน ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จึงได้ชื่อว่าไตรลักษณ์

วิเสสลักษณะ เป็นลักษณะพิเศษจำเพาะตัวของปรมัตถธรรมแต่ละอย่าง จึงมีหลักการพิจารณา ๔ อย่างคือ

๑) ลักษณะ คือ คุณภาพ

๒) รสชาติ คือ หน้าที่ หรือกิจการงาน

๓) ปัจจุภูฐาน คือ ผลของรสชา หรืออาการปรากฏ

๔) ปทัฏฐฐาน คือเหตุใกล้ที่ทำให้ธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้น

เพราะเหตุว่า วิเสสลักษณะมี ๔ ประการจึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าลักษณะที่จตุกกะ<sup>๓๒</sup> จิต เจตสิก รูป มีสามัญญลักษณะ หรือ ไตรลักษณ์ ครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ ส่วนนิพพานมี ๑ คือ

<sup>๓๑</sup> อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๒/๓๔๗.

<sup>๓๒</sup> ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์โพร จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

อนัตตาเท่านั้น ส่วนจิต เจตสิก รูป มีวิเสสลักษณะ หรือ ลักษณะที่จตุกะครบทั้ง ๔ ประการ แต่ นิพพาน มีเพียง ๓ ประการ คือ ลักษณะ รสะ ปัจจุบันฐาน เท่านั้น

ส่วนบัญญัติธรรม นั้น ไม่มีวิเสสลักษณะ และสามัญญลักษณะเลย เพราะบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถ ธรรมไม่ใช่ปรมัตถสังขะ เป็นแต่เพียงสมมติสังขะที่ชาวโลกสมมติขึ้น บัญญัติขึ้น เพื่อใช้เรียกขานกัน ในหมู่คณะเหล่านั้น

จากการศึกษาความหมายของปัญญาดังกล่าวแล้ว ทำให้ทราบว่าปัญญาหรือปัญญินทรีย์ เจตสิก มีลักษณะพิเศษจำเพาะตัว ดังนี้

- ลักษณะที่จตุกะของปัญญาเจตสิก
- ธมมสภาวะปฏิเวธลกขณา มีการรู้แจ้งซึ่งสภาวะธรรมเป็นลักษณะ
- โมหนธการวิทธีสนรสา มีการกำจัดความมืด เป็นกิจ
- อสมโมหปจจุปฏฐานะ มีความไม่หลง เป็นผล
- สมาธิปฏฐานะ มีสมาธิ เป็นเหตุใกล้<sup>๓๓</sup>
- ลักษณะที่จตุกะ ของ ปัญญา อีกนัยหนึ่ง
- ยถาภูตปฏิเวธลกขณา แปลว่า มีการรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นลักษณะ
- วิสโยภาสนรสา แปลว่า มีการกระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้ง เป็นกิจ
- อสมโมหปจจุปฏฐานะ แปลว่า มีความไม่หลงในอารมณ์ เป็นอาการปรากฏ
- โยนิโสมนสิการปฏฐานะ แปลว่า มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้
- (วา) อินทรีย์ปริปากตาปฏฐานะ แปลว่า มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นเหตุใกล้
- (วา) กิเลสสุริการปฏฐานะ แปลว่า มีความห่างจากกิเลสทั้งหลาย เป็นเหตุใกล้
- (วา) ตีเหตุกปฏิสนธิกตาปฏฐานะ แปลว่า มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ เป็นเหตุใกล้<sup>๓๔</sup>

การศึกษาลักษณะพิเศษ ๔ ประการของปัญญาและปัญญาเจตสิก ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิ มรรคและตำราวิชาการต่าง แสดงลักษณะของปัญญาเจตสิกโดย “ลักษณะที่จตุกะ” สรุปว่า ปัญญา มีการตรัสรู้สภาวะธรรม (ธมมสภาวะปฏิเวธลกขณา) เป็นลักษณะ มีหน้าที่กำจัดความมืดคือโมหะ (โมหน ธการวิทธีสนรสา) ที่ปกปิดสภาวะธรรมเป็นกิจ มีความหายหลง (อสมโมหปจจุปฏฐานะ) เป็นผลที่ ปรากฏชัดเจน มีสมาธิเป็นพื้นฐาน (สมาธิปฏฐานะ) ปัญญาตามลักษณะดังกล่าวนี้ได้แก่ วิปัสสนา ปัญญาที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง

**๒.๑.๓ ความสำคัญของปัญญา** คำว่า “ปัญญา” มีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการกับปัญหาในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล และมีความ จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การเรียนรู้ การใช้ชีวิต หาก มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญาพิจารณาแล้ว จะทำให้พบกับปัญหาและความทุกข์มากมายในการ

<sup>๓๓</sup> วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อ เจตสิกสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์ การพิมพ์, ๒๕๔๔). หน้า ๙.

<sup>๓๔</sup> วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อเจตสิกสังคหวิภาค, (นครปฐม: มูลนิธิแนบมหานีรานนท์), หน้า ๒๖.



## ดำเนินชีวิตประจำวัน

มนุษย์จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต ให้ปราศจากความทุกข์มากที่สุด ให้สามารถอยู่รอดอย่างดีงาม มีความสุข<sup>๓๕</sup> มีความเข้าใจในเหตุผล ดี ชั่ว รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ สิ่งใดเป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์<sup>๓๖</sup> การเรียนรู้เป็นความหมายหนึ่งของการศึกษา ที่จะฝึกตัวเองพัฒนาชีวิตตนเอง ให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่งชีวิตของมนุษย์นั้นโดยปกติจะสัมพันธ์กับโลกใน ๓ ด้าน<sup>๓๗</sup> คือ (๑) ด้านพฤติกรรม หมายถึง ความสัมพันธ์กับผู้คน เพื่อนมนุษย์สรรพสัตว์ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ (๒) ด้านจิตใจ หมายถึง ความสัมพันธ์ในการแสดงออกทางกายและวาจาของตนเองและผู้อื่น สุตทำยทาง (๓) ด้านปัญญา เป็นการแสดงออกทาง ด้านความเห็น ความเข้าใจ การพิจารณาในเหตุผล ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ด้านนี้มีผลต่อเราทุกคนในการดำเนินชีวิต หากขาดปัญญาเสียแล้ว การเป็นอยู่ที่ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มีองค์ประกอบ ๓ ด้านก็อาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่สามารถ ควบคุม สติ สัมผัสปัญญะและอารมณ์ได้ “ปัญญาจะเป็นตัวชี้ นำ บอกทาง ให้ แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรม และปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากปัญหาหรือทุกข์”<sup>๓๘</sup> เมื่อปัญญาถูกพัฒนาขึ้นจนเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งปวง (ขั้นบรรลุนิพพาน) จนสามารถคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในรูปร่างกายจิตใจนี้ได้อย่างแท้จริงแล้ว ย่อมเข้าถึงความสุขสงบสันติ เป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการทั้งปวงของโลก จะเข้าถึงความสุขสงบอย่างแท้จริง ด้วยการฝึกอบรมปัญญาให้พัฒนาขึ้นตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

**๒.๑.๔ ประเภทของปัญญา** ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความเข้าใจ ความรู้ซึ่งปัญญา จำแนกออกไปเป็นประเภท ได้หลายประเภทตั้งแต่ ปัญญาหนึ่งเดียว ถึง ปัญญา ๗๓ โดยใช้ชื่อว่า ปัญญา โดยตรงบ้าง โดยชื่อว่า ญาณ วิชา วิปัสสนา ปฏิสัมภिता หรืออภิปัญญา เป็นต้น

ปรากฏในคัมภีร์ญาณวิภังค์ จำแนกญาณหรือปัญญาไว้ถึง ๑ - ๑๐ ประเภท กล่าวคือ ปัญญาเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ โลกียปัญญาและ โลกุตตรปัญญา เป็นต้น จำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา เป็นต้น จำแนกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ปฏิสัมภिता ๔ เป็นต้น<sup>๓๙</sup>

ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค พระสารีบุตรเถระจำแนกปัญญาไว้ ๗๓ ประการ โดยเป็น ปัญญาที่ได้เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตั้งแต่พระสาวกจนถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ

<sup>๓๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๕๐): ๑๐.

<sup>๓๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๔.

<sup>๓๗</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔๘-๓๕๑.

<sup>๓๘</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๔๙.

<sup>๓๙</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๐/๕๑๓.

เจ้า เรียกชื่อว่าปัญญาญาณ ๗๓<sup>๔๐</sup>

ปรากฏในปกรณ์พิเศษวิสุทธิธรรม พระพุทธโฆสจารย์จำแนกปัญญาไว้ ๑ - ๔ ประเภท คล้าย ๆ กับในคัมภีร์ญาณวิภังค์ ต่างแต่ในวิสุทธิธรรมจัดปัญญาเป็น ๑ โดยลักษณะ คือ การรู้แจ้ง แห่งตลอดสภาวะธรรม หมายถึง การรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

ปัญญาซึ่งจำแนกได้มากมายหลายประเภท ตามหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมา ซึ่งผู้วิจัยมุ่งสนใจศึกษาเฉพาะหมวดหมู่ ดังนี้

**๒.๑.๔.๑ การจำแนกปัญญาเป็น ๒ ประเภท** คือ (๑) โลภียปัญญา กับโลกุตตรปัญญา (๒) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป โดยรายละเอียดจะได้นำเสนอเป็นลำดับ ดังนี้

**๒.๑.๔.๑.๑ โลภียปัญญากับโลกุตตรปัญญา** ปัญญาจำแนกเป็น โลภียปัญญากับโลกุตตรปัญญา โดยที่โลภียปัญญาเป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลก ซึ่งรวมถึงปัญญาในการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน แต่ไม่รวมไปถึงปัญญาในขณะบรรลุดธรรม ส่วนโลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาในขณะบรรลุดธรรม ปัญญาทั้ง ๒ ประเภทนี้มีชื่อเรียกอีกหลายชื่อเป็นคู่กัน แต่ยังคงมีความหมายเช่นเดียวกันกับคู่ของโลภียปัญญากับโลกุตตรปัญญา ได้แก่ (๑) โลภียปัญญา กับโลกุตตรปัญญา (๒) สาสวปัญญากับอนาสวปัญญา เป็นต้น<sup>๔๑</sup> ในทุกะนัยที่ ๑ จัดปัญญาไว้ ๒ ประการ คือ

๑) โลภียปัญญา ปัญหาระดับโลกๆ เป็นปัญญาที่เกี่ยวกับทางโลกของชาวโลก ยังอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอาสวะกิเลส เป็นปัญญาที่ยังถูกร้อยรัดด้วยกิเลสมีสังโยชน์ เป็นต้น คู่กับโลกุตตรปัญญา<sup>๔๒</sup> คุณสมบัติของโลภียปัญญาเป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความมีศรัทธา การดำรงอยู่ในศีลและเลี้ยงชีพด้วยการไม่เบียดเบียน

๒) โลกุตตรปัญญา ปัญญาที่เหนือโลก ได้แก่ ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่พ้นวิสัยของโลก ไม่เนื่องในภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรค ผล นิพพาน<sup>๔๓</sup>คุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสตัณหา ขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้ง สำหรับในทุกะนัยที่ ๒ จัดปัญญาไว้ ๒ ประการ คือ

๑) สาสวปัญญา คือ ปัญญาที่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย (คือ สนับสนุนอาสวะ) โดยเนื้อความ คือ โลภียปัญญา นั่นเอง

<sup>๔๐</sup> ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๘/๖.

<sup>๔๑</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐-๕.

<sup>๔๒</sup> สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗.

<sup>๔๓</sup> อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๙๑๑/๓๔๔., พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธจนากรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๗๔.

๒) อนาคตปัญหา คือ ปัญหาที่ไม่เป็นอารมณ์แห่งอัสวะทั้งหลายเหล่านั้น (ไม่สนับสนุนอัสวะ) โดยเนื้อความ คือ ปัญหาในมรรค ๔ ผล ๔ นั่นเอง<sup>๔๔</sup>

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาประเภทแรก เช่น ปุสสะและภัลลิกะ ได้เดินทางค้าขายไปทั่ว และระหว่างการเดินทางครั้งหนึ่งได้มาพบพระพุทธเจ้า และได้เป็นพุทธศาสนิกชนุ่แรกในพระพุทธศาสนา<sup>๔๕</sup> ในการค้าขายนั้นปุสสะและภัลลิกะ ย่อมต้องใช้ปัญญาในการทำการค้าขาย เพื่อให้การค้าขายนั้นประสบความสำเร็จตามที่วางไว้ ปัญหาดังกล่าว จัดเป็นปัญหาประเภทแรกๆ ที่เรียกว่า โลภียปัญหา หรือ สาสวปัญหา ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาประเภทหลัง เช่น เมื่อครั้งปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกันในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘<sup>๔๖</sup> ปัญหาในขณะบรรลุธรรมของพระปัญจวัคคีย์แต่ละท่านสามารถจัดเป็นปัญหาประเภทหลังๆ ที่เรียกว่า โลกุตตรปัญหา หรือ อนาคตปัญหา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญหา ๒ อย่างนี้ โลภียปัญหา และ สาสวปัญหา เป็นปัญหาทั่วไปสำหรับบุุคคลที่ยังมีกิเลสตัณหา ส่วนโลกุตตรปัญหาและอนาคตปัญหา เป็นปัญหาของอริยบุคคล

**๒.๑.๔.๑.๒ ปัญหาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป** เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยลักษณะการเกิดของปัญญาว่เกิดมาจากการกำหนดรู้นามหรือรูป สามารถจำแนกได้ ๒ ประการ ซึ่งมีหมวดหมู่ ดังนี้

๑) นามวิภูฐาปนปัญหา หมายถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้นาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๒) รูปวิภูฐาปนปัญหา หมายถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้อรูป ซึ่งรวมไปถึงการกำหนดรู้อารมณ์ในอริยบทใด ยืน เดิน นั่ง หรือนอน<sup>๔๗</sup>

ตัวอย่างของ นามวิภูฐาปนปัญหา เช่น ปริพาชกที่สนขะมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกล่าวด้วยถ้อยคำที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบความเป็นนั่นด้วย” ซึ่งพระพุทธองค์ประสงค์ชี้ให้เขาเห็นว่า เขามีความเห็นผิด ทรงแสดงโทษของความยึดมั่นและทรงแสดงต่อไปถึงอุบายวิธีที่เป็นเหตุให้ไม่ถือมั่น ทั้งรูปและนาม และทรงให้พิจารณาในเวทนา (ความรู้สึก) มี ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ และอุเบกขา ทรงสอนว่า เวทนาทั้ง ๓ นี้ ไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป และดับไป เป็นธรรมดา ปริพาชกที่สนขะเหล่านั้นพระสารีบุตรฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผลในขณะที่พระสารีบุตรพิจารณาเนื้อความพระธรรมนั้นได้บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะเดียวกัน<sup>๔๘</sup>

<sup>๔๔</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๗/๕๐๐.

<sup>๔๕</sup> อัง.เอกก. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๓๑.

<sup>๔๖</sup> วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

<sup>๔๗</sup> พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๓๔.

<sup>๔๘</sup> ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๔.

จากตัวอย่างนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ในเบื้องต้นการปฏิบัติของทั้งปริพาชกที่মনขะและพระสารีบุตรย่อมปฏิบัติโดยใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐาน ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนอยู่นั้น และแม้จะไม่สามารถระบุชัดเจนได้ว่าในขณะที่บรรลุธรรมของทั้งสองใช้อะไรเป็นอารมณ์ จะยังคงใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐานอยู่หรือไม่ แต่ยังสามารถระบุได้ว่า ในขั้นตอนหนึ่งแรก ๆ ย่อมเกิดปัญญาขึ้นในระดับหนึ่งจากการใช้เวทนาเป็นอารมณ์กรรมฐานอย่างแน่นอน ซึ่งเวทนาจัดเป็นนามดังนั้นปัญญาดังกล่าวจะเรียกว่า นามวิภูฏาปนปัญญาส่วนตัวอย่างที่แสดงถึงรูปวิภูฏาปนปัญญา เช่น พระโมคคัลลานะ หลังบวชแล้ว ท่านได้ไปบำเพ็ญภาวนาที่หมู่บ้านกัลลวาระ แคว้นมคธ ขณะที่บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ท่านเกิดง่วงเหงาหาวนอนอย่างหนักจนไม่สามารถบำเพ็ญภาวนาได้ จนในวันที่ ๘ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาสอนให้ท่านหาทางแก้ง่วงด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งพระโมคคัลลานะได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน ทำให้ท่านหายง่วง และทรงแนะนำเพิ่มเติมให้พระโมคคัลลานะกำหนดพิจารณากายนี้ แยกให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ว่าแต่ละส่วนไม่มีตัวตน ไม่ใช่ของเรา จนท่านได้บรรลุอรหัตผลในวันนั้นเอง<sup>๔๙</sup>

จากตัวอย่างนี้ผู้วิจัยเห็นในท่านองเดียวกันกับตัวอย่างลำดับก่อนนี้ว่า ปัญญาของพระโมคคัลลานะที่เกิดจากการกำหนดพิจารณากาย จัดเป็นรูปวิภูฏาปนปัญญา

จากการศึกษาพบว่า ปัญญา ๒ อย่างนี้เป็นปัญญาในการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน นามวิภูฏาปนปัญญา เป็นปัญญาสำหรับพิจารณาอาการของ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วน รูปวิภูฏาปนปัญญา เป็นปัญญาสำหรับพิจารณาอาการของกาย เช่น ลมหายใจ อาการพองยุบที่หน้าท้อง เป็นต้น ทำให้เกิดการรู้เท่าทันอาการของชั้น ๕ และมีสติตื่นอยู่เสมอ

**๒.๑.๔.๒ การจำแนกปัญญา ๓ ประเภท** ปัญญาจำแนกเป็นปัญญา ๓ ประเภท คือ (๑) ปัญญาจำแนกตามแหล่งที่มา และ (๒) ปัญญาจำแนกผ่านประเภทของปริปัญญา

**๒.๑.๔.๒.๑ ปัญญาจำแนกตามแหล่งที่มา** เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามแหล่ง ที่มาของปัญญาเอง สามารถจำแนกได้ ๓ ประเภท ซึ่งปรากฏในคัมภีร์สุตตันตปิฎกที่ขนิกาเย ปาฎิกวรรค สังคีตสูตร<sup>๕๐</sup> มีหมวดหมู่ดังนี้

๑) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการการคิด<sup>๕๑</sup> ปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิดเป็นไฉน ในบ่อเกิดของการทำงานที่น้อมนำเข้าไปด้วยปัญญา หรือในบ่อเกิดของศิลปะที่น้อมนำเข้าไปด้วยปัญญาหรือในสถานที่ของวิชาที่น้อมนำเข้าไปด้วยปัญญา บุคคลไม่ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น กลับได้กัมมัสสกตญาณ หรือสัจจานุโลมิกญาณ ด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา

๒) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น ในการงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตญาณ หรือได้สัจจา

<sup>๔๙</sup> อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖.

<sup>๕๐</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

<sup>๕๑</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๓๕.

นุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าวิญญานไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ได้ อนุโลมิกญาณ ชั้นตัญญาณทิกขณัญญาณ รุจิญาณ มุตติญาณ เปกขญาณ ฌัมมนิชฌานชั้นตัญญาณ อันใด ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา<sup>๕๒</sup> ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”<sup>๕๓</sup>

๓) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่การฝึกฝนปฏิบัติเช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงอัปปนา หรือ ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่าง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา<sup>๕๔</sup>

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่อง จินตามยปัญญา เช่น ปริพาชกอุปติสสะ และปริพาชกโกลิตะ เมื่อครั้งออกบวชแล้วแต่ยังไม่พบพระพุทธศาสนา ในเมืองราชคฤห์มีงานประจำปีเป็นการแสดงละครบยอดเขา ทั้งสองท่านได้ไปชมมหรสพ แต่เกิดมีอาการเฉยชากับการแสดง คิดตรงกัน และเกิดปัญญาจากความคิดนั้นว่า “เรามาดูละครที่ไร้สาระอยู่ทำไม”<sup>๕๕</sup> จากตัวอย่างนี้ปัญญาจากความคิดของปริพาชก อุปติสสะและปริพาชกโกลิตะ จัดเป็น จินตมยปัญญา

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่องสุตมยปัญญา เช่น ยสะกุลบุตร เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี มีชีวิตที่มีความสุข จนกระทั่งค่ำวันหนึ่ง ขณะนางระบำกำลังรำรำและบรรเลงดนตรีอยู่ ท่านเกิดผลอหลับไป เมื่อตื่นขึ้นมาใกล้รุ่ง ประสบเห็นภาพนางรำที่นอนหลับในลักษณะที่น่าเกลียดได้แก่ บางนางสยายผมบางนางนอนละเมอ เป็นต้น ท่านเกิดความรู้สึกเหมือนเห็นซากศพในป่าช้าจึงเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายขึ้นมาในทันที จนเปล่งอุทานกับตนเองว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” จนทำให้ลงเดินไปยังประตูใหญ่ออกไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ณ ขณะนั้นพระพุทธเจ้า ทรงทราบดีว่าเกิดอะไรขึ้น จึงได้มาประทับนั่งบนอาสนะ เมื่อยสะเดินมาใกล้พระองค์ พระองค์ได้ตรัสตอบยสะกุลบุตรว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เขิญเถิดยสะ เขิญมาทางนี้เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง” ซึ่งพระองค์ทรงยกอนุพุทธิกถา (การแสดงธรรมไปตามลำดับ) ขึ้นแสดงให้ฟังซึ่งยสะกุลบุตรฟังธรรมนั้นพลางพิจารณาตามไป จิตที่วุ่นวายเริ่มสงบ จิตที่สงบปราศจากนิรวณผองใส เบิกบาน ดังนั้นเมื่อฟังธรรมจบ ท่านได้บรรลุโสดาบันผลทันที<sup>๕๖</sup> จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ยสะกุลบุตรฟังธรรมแล้วเกิดปัญญาได้บรรลุเป็นโสดาบัน ปัญญาจัดเป็นสุตมยปัญญา

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่อง ภาวนามยปัญญา เช่น พระนาลกะเป็นฤาษีเมื่อได้ฟังข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดเลื่อมใส ขอบวชโดยยึดถือปฏิบัติด้วยหลักมักน้อย ๓ ประการคือ มักน้อยในการเห็น (เมื่อไปอยู่ป่า ไม่ปรารภนาได้พบพระพุทธเจ้าอีก) มักน้อยในการฟัง (เมื่อไปอยู่ในป่า ไม่ปรารภนาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า) และมักน้อยในการถาม (เมื่อไปอยู่ในป่า ไม่ปรารภนาขอทูลถามถึงข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้าอีก) ดังนั้น เมื่อท่านออกป่าแล้ว ท่านปฏิบัติโดย

<sup>๕๒</sup> อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

<sup>๕๓</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

<sup>๕๔</sup> อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/ ๕๐๔.

<sup>๕๕</sup> วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๓.

<sup>๕๖</sup> วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๒๘/๓๑-๓๖.

เคร่งครัด ไม่นานนักท่านจึงได้เกิดปัญญาบรรลอรหันตผล<sup>๕๗</sup> ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านนาลกะ ฤาษีมีปัญญาเกิดขึ้นมาได้จากการเพียรภาวนาปฏิบัติธรรมตามที่ตั้งใจไว้ ปัญญาที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

สรุปว่า ปัญญาทั้ง ๓ ประการนี้ ปัญญาประเภทที่ ๑ จินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนจากคนอื่น หรือจากตำรา รวมถึงจากประสบการณ์ของตนเองในชีวิต ประจำวันแล้ว นำมาไตร่ตรองคิดพิจารณา ปัญญาประเภทที่ ๒ คือ สุตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังจากคนอื่น หรือที่เรียกอีกอย่างว่า ปรโตโฆสะ คือ ได้ยินได้ฟังมามาก ปัญญาประเภทที่ ๓ คือ ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญกุศลกรรมให้เกิดขึ้นเนื่อง ๆ หรือเรียกอีกอย่างว่า การเจริญวิปัสสนาปัญญา

**๒.๑.๔.๒.๒ ปัญญาจำแนกตามระดับของการกำหนดรู้อารมณ์** เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามการกำหนดรู้ การทำความรู้จัก หรือการทำความเข้าใจโดยครบถ้วนสมบูรณ์ที่เรียกว่า ปริปัญญา หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องรู้ เป็นความรู้ที่ซึมซาบไปด้วยสามัญลักษณะ มีนิมิตลักษณะเป็นต้น หรือด้วยสามารถแห่งการเข้าถึงกิจของตน ผัสสะ แปลว่า กระทบ ถูกต้อง สัมผัส ผัสสะตัวเดียวรวมสภาวะได้ ๓ อย่างคือ รูปภายใน รูปภายนอก และวิญญาณ ผัสสะเกิดจากสิ่งมีอยู่จริง ๓ ประการดังกล่าว เหมือนกับเงาที่ปรากฏขึ้นมาให้เห็น ก็เพราะอาศัยรูปอย่างหนึ่ง อาศัยแสงอย่างหนึ่ง และอาศัยจิตอย่างหนึ่งจึงสามารถรับรู้ได้เห็นเงาต่างๆ ได้<sup>๕๘</sup> พระผู้มีพระภาคทรงวางหลักในการกำหนดผัสสะไว้ คือ ปริปัญญา ๓ ได้แก่ ญาตปริปัญญา ตีรณปริปัญญา ปหานปริปัญญา จะได้อธิบาย ดังนี้

๑) ญาตปริปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ ชันรู้จักคือ รู้ตามสภาวะลักษณะ ได้แก่ รู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นตามสภาวะของมัน เช่น รู้ว่านี่คือเวทนา เวทนาคือ สิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์นี้คือ สัญญา สัญญาคือ สิ่งที่มีลักษณะกำหนดจำได้หมายรู้ เป็นต้น<sup>๕๙</sup>

ญาตปริปัญญา คือ การกำหนดรู้อย่างไร ยกตัวอย่างไว้ว่า เราย่อมรู้ผัสสะคือ รู้ เห็นว่านี่ตาสัมผัส นี่หูสัมผัส นี่จมูกสัมผัส นี่ลิ้นสัมผัส นี่กายสัมผัส นี่ใจสัมผัส นี่อิวจนสัมผัส นี่ปฏิขมสัมผัส นี่สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาที่เป็นสุข นี่สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาที่เป็นทุกข์ นี่สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาเป็นทุกขมสุข นี่ผัสสะอันประกอบด้วยกุศลจิต นี่ผัสสะอันประกอบด้วยอกุศลจิต นี่ผัสสะประกอบด้วย อภัยกตจิต นี่ผัสสะอันประกอบด้วยกามาวจรจิต นี่ผัสสะอันประกอบด้วยรูปาวจรจิต นี่ผัสสะอันประกอบด้วยอรูปาวจรจิต นี่ผัสสะเป็นของว่างเปล่า นี่ผัสสะเป็นของศีล นี่ผัสสะเป็นสมาธิ นี่ผัสสะเป็นโลกียะ นี่ผัสสะเป็นโลกุตตระ นี่ผัสสะเป็นอดีต นี่ผัสสะเป็นอนาคต นี่ผัสสะเป็นปัจจุบัน

๒) ตีรณปริปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ขั้นพิจารณา คือ รู้ด้วยปัญญาที่หยั่งลึกซึ่งไปถึงสามัญลักษณะ ได้แก่รู้ถึงการที่สิ่งนั้น ๆ เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ โดยพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่น เวทนาและสัญญานั้น ไม่เที่ยงมีความแปรปรวนเป็น

<sup>๕๗</sup> ขุ.ส. (ไทย) ๓๕/๗๑๒-๗๑๙/๖๖๘-๖๗๒.

<sup>๕๘</sup> ดุรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๑/๖๒/๕๕.

<sup>๕๙</sup> ขุ.ม. (ไทย) ๒๑/๑๓/๖๓.

ธรรมดา ไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น<sup>๖๐</sup>

ตีรถปริญา คือ การพิจารณาอย่างไร ท่านยกตัวอย่างไว้ว่า เราทำความรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาซึ่งผัสสะ คือการพิจารณาโดยความไม่เที่ยง ทุกข์ โรค ดังหัวผี ดังลูกศร ลำบาก อาพาธ เป็นอย่างอื่น ไม่มีอำนาจ ชำรุด เสนียด ห้วนไหว แตกพัง ไม่ยั่งยืน ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีที่พึ่ง ว่าง เปล่า สูญ เป็นโทษ มีความแปรไปเป็นธรรมดา ไม่มีแก่นสาร มูลแห่งความลำบาก ดังเพชรฆาต ปราศจากความเจริญ มีอาสวะ เหตุปัจจัยปรุงแต่ง เหี่ยวमार มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์โทมนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา

(๓) ปหานปริญา ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ถึงขั้นละเอียด คือ รู้ถึงขั้นที่ทำให้ถอนความยึดติด เป็นอิสระจากสิ่งนั้นๆ ได้ไม่เกิดความผูกพันหลงใหล ทำให้วางใจวางทำที่ และปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้อง เช่น เมื่อรู้ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ก็ละนิจสัญญา มีสติกำหนดรู้ชัดตามความเป็นจริงวางใจเป็นกลาง ไม่มีความยึดติดในสิ่งนั้น ๆ ได้<sup>๖๑</sup>

ปหานปริญา คือการละจากกิเลสอย่างไร ยกตัวอย่างว่า เราพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ซึ่งฉันทราคะในผัสสะ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายฉันทราคะในผัสสะใด ท่านทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้น ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันท่านทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้”<sup>๖๒</sup> ดังปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกายมหา นิทเทส ว่า

ญาตปริญาเป็นอย่างไร คือ นักปราชญ์รู้จักผัสสะ คือ รู้เห็นว่า “นี่จักขุสัมผัส นี่โสตสัมผัส นี่ฆานสัมผัส นี่ชีวหาสัมผัส นี่กายสัมผัส นิมโนสัมผัส นี้อธิวจนสัมผัส นี่ปฏิขสัมผัส นี่ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี่ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นี่ผัสสะที่เป็นโลกิยะ นี่ผัสสะที่เป็นโลกุตตระ นี่ผัสสะที่เป็นอดีต นี่ผัสสะที่เป็นอนาคต นี่ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน” นี้ชื่อว่าญาตปริญา

ตีรถปริญา เป็นอย่างไร คือ นักปราชญ์ทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาผัสสะ คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศรเป็นอุปัทวะเป็นภัย เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หากความเข้มแข็งไม่ได้ เป็นโทษเป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี้ชื่อว่า ตีรถปริญา

ปหานปริญา เป็นอย่างไรคือ นักปราชญ์ครั้งพิจารณาเป็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทาทำให้หมดสิ้นไปให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในผัสสะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจใน

<sup>๖๐</sup> ขุ.ม. (ไทย) ๒๑/๑๓/๖๔.

<sup>๖๑</sup> ขุ.ม. (ไทย) ๒๑/๑๔/๖๘.

<sup>๖๒</sup> ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๒-๖๙/๕๕.

ผัสสะทั้งหลายเสีย ผัสสะนั้น เธอทั้งหลายละได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” นี้ชื่อว่าปหานปริญญา<sup>๖๓</sup>

สรุปว่า ในปริญญาทั้ง ๓ นั้น ปัญญาอันเป็นไปโดยกำหนดลักษณะเฉพาะตัวแห่งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ โดยนัยว่า “รูปมีอันสลายไปได้เป็นลักษณะ เวทนาอันสลายไปได้เป็นลักษณะ” ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า ญาณปริญญา ส่วนปัญญาอันมีในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ที่เป็นไปโดยยกขึ้นสู่สามัญลักษณะ แห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นโดยนัยว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยงเป็นต้น” ชื่อว่าตริณปริญญา และปัญญาที่สามารถละวิปัสสาสสัญญา ที่มีความสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น ในธรรมทั้งหลายนั้นแหละได้ชื่อว่า ปหานปริญญา

**๒.๑.๔.๓ การจำแนกปัญญาเป็น ๔ ประเภท** ปัญญาไม่เพียงสามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภทและ ๓ ประเภทเท่านั้น ปัญญายังสามารถจำแนกเป็นปัญญา ๔ ประเภท ได้แก่ ปัญญาที่จำแนกตามอริยสัจ ๔

เมื่อนำปัญญามาจำแนกตามอริยสัจจะได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ญาณ ๔<sup>๖๔</sup> ได้แก่

๑) ทุกขญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากความรู้อันในทุกข์ ซึ่งทุกข์เป็นสภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น

๒) ทุกขสมุทยญาณ คือ ปัญญาที่เกิดจากความรู้อันในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ซึ่งเหตุเกิดแห่งทุกข์นี้คือความต้องการ (ตัณหา) ทุกขรูปแบบ

๓) ทุกขนิโรธญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากความรู้อันในความดับแห่งทุกข์ ซึ่งความดับทุกข์คือ ภาวะที่หลุดพ้นและอิสระจากความทุกข์ทุกรูปแบบ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า นิพพาน

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากความรู้อันในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ คัมภีร์วิภังค์ระบุว่า “ญาณวัตถุหวมตละ ๔ คือ ทุกขญาณ<sup>๖๕</sup> ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ”

ปัญญา ๔ ข้อนี้ ปัญญาข้อแรก คือ การรู้แจ้งเห็นจริงในกองทุกข์ (ทุกขญาณ) มีชาติทุกข์เป็นต้น เมื่อรู้ถึงทุกข์แล้ว จึงเกิดการรู้แจ้งเห็นจริงในสาเหตุของทุกข์ (ทุกขสมุทยญาณ) ทำให้รู้ว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์นั้นเกิดจากอะไร ก็เกิดปัญญาปหานสาเหตุของทุกข์เหล่านั้น เมื่อไม่มีสาเหตุของทุกข์ การรู้แจ้งเห็นจริงในการดับทุกข์ก็เกิดขึ้น (ทุกขนิโรธญาณ) ความรู้อันในขั้นนี้เป็นผลมาจากการรู้แจ้งเห็นจริงในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ) คือ มรรคมรรค ๘ มี สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้นนั่นเอง ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันทั้งหมดทั้ง ๔ ข้อนี้

<sup>๖๓</sup> ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓-๖๔.

<sup>๖๔</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒/๒๘๕.

<sup>๖๕</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๔/๕๐๙.



สรุปว่า ปัญญาแบ่งออกเป็นหลายประเภทดังกล่าวแล้วข้างต้น ล้วนมีความหมายไปในทิศทางเดียวกันหมด ว่าโดยประเภทหลักแล้ว แบ่งเป็นโลกีย์ปัญญากับโลกุตตรปัญญา ปัญญาสองอย่างนี้มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยคุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลส ตัณหา ขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมชาติทั้งปวง และคุณสมบัติของโลกีย์ปัญญา เป็นปัญญาในระดับโลก ๆ เป็นไปเพื่อยังประโยชน์ตนให้มีความสุข ในการใช้ชีวิตประจำวัน โลกีย์ปัญญาเป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอสังขารกิเลสระดับโลก ๆ การพัฒนาโลกีย์ปัญญาให้ถึงที่สุด ต้องอาศัยการทำจิตให้เป็นสมาธิจนเกิดฌาน โดยอาศัย สมถกรรมฐานเป็นเบื้องต้นก่อน หลังจากนั้นก็ตามานที่ได้เป็นบาทฐาน ให้เป็นกำลังในการเจริญวิปัสสนา จนเกิดปัญญาญาณชั้นโลกุตตร ที่สามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน สามารถทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง

**๒.๑.๕ ระดับขั้นของปัญญา** นอกจากนี้ ปัญญาในพุทธจิตวิทยา ยังอาศัยระบบการรับรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแล้ว จึงเริ่มพัฒนาจากระดับเบื้องต้น (โลกีย์ปัญญา) ไปสู่ความรู้ระดับสูงขึ้นไป (โลกุตตรปัญญา) แบ่งได้ ๖ ระดับ ดังนี้

๑) ปัญญาระดับวิญญาน คือความรู้แจ้งอารมณ์อันเป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กายถูกต้องสัมผัส เป็นต้น ซึ่งจะกลายเป็นเวทนาต่อไป เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทวารทั้ง ๖ เป็นฐาน ดังนี้ ตาสัมผัสกับรูปเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า จักขุวิญญาน หูสัมผัสกับเสียงเกิดความรู้ขึ้นเรียกว่า โสทวิญญาน จมูกสัมผัสกับกลิ่นเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า ชานวิญญาน ลิ้นสัมผัสกับรสเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาน กายสัมผัสกับไผฏฐัพพะเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า กายวิญญาน ใจสัมผัสกับธรรมเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า มโนวิญญาน<sup>๖๖</sup> ความรู้ระดับวิญญานนี้เป็นความรู้ที่มีความบริสุทธิ์ เนื่องจากเป็นการรู้โดยตรงในระยะแรกยังไม่มียารละเอียดยหรือความหมายอะไร เมื่อตาเห็นรูปก็รู้เพียงว่าเห็นเท่านั้นแต่ไม่รู้ว่าเป็นรูปอะไร การเกิดขึ้นของความรู้ระดับวิญญานนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และจิตทำหน้าที่จดจ่อในอารมณ์ ๖

๒) ปัญญาระดับสัญญา หมายถึง การกำหนดให้จำได้หมายรู้ เป็นความรู้ระดับกำหนดรู้ อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้ มีความละเอียดกว่าความรู้ระดับวิญญาน เกิดขึ้นโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิม หรือความรู้เก่ากับความรู้ใหม่ แบ่งออกเป็น ๖ อย่างตามทางแห่งการรับรู้คือ รูปสัญญา สัทสัญญา กันธสัญญา รสสัญญา ไผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา ความรู้ระดับสัญญานี้ เป็นกระบวนการเรียกเก็บรวบรวม และสะสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุดิบสำหรับความคิดนั่นเอง<sup>๖๗</sup>

๓) ปัญญาระดับทัญญู หมายถึง ความเห็นซึ่งรวมถึงความเชื่อถือความเข้าใจตามนัยเหตุผล ความรู้ที่เป็นทรรศนะแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากการฟัง การคิด ที่เป็นไปตามกระบวนการทางเหตุผลหรืออนุมาน เป็นการเห็นความจริงรวบยอดที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากการคิดแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบ แล้วทำการสังเคราะห์สรุปรวบยอดกลายเป็นทรรศนะ มโนภาพ หรือความเข้าใจ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟัง หรือสุตมยปัญญา และการคิดที่

<sup>๖๖</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

<sup>๖๗</sup> เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๙.

เรียกว่าจินตามยปัญญา ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาแบ่งความรู้ระดับทฤษฎีออกเป็น ๒ ประเภทคือ มิจฉาทิฎฐิ คือความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงเป็นไปเพื่อสร้างโลกสร้างกิเลส และสัมมาทิฎฐิ คือความเห็นชอบเห็นความจริง ได้แก่ การเห็นที่ถูกต้องตามอริยสัจ ๔ ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฎฐิคืออะไร คือความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฎฐิ<sup>๖๘</sup> สัมมาทิฎฐิเท่านั้นจึงจะถือว่าเป็นปัญญาที่ตรงตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

๔) ปัญญาระดับอภิญญา คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิต โดยการฝึกจิตให้มีพลังโดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลเวลา การรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้เกินวิสัยสามัญของมนุษย์ เรียกความรู้แบบนี้ว่า อภิญญา มี ๖ ประการคือ

๔.๑) อิทธิวิธี คือ ความสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวทำให้เป็นหลายคน ทำที่มีดีให้สว่าง

๔.๒) ทิพโสตตะ คือ การได้ยินเสียงทั้งเสียงทิพย์เสียงมนุษย์ทั้งระยะใกล้ไกล

๔.๓) เจโตปริยญาณ คือ การรู้ใจคนอื่น สามารถทำนายได้ว่าเขาคิดอย่างไร

๔.๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความสามารถระลึกชาติในอดีตได้

๔.๕) ทิพจักขุ คือ ความสามารถในการมองเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จุติเป็นอันมาก

๔.๖) อาสวักขยญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส<sup>๖๙</sup>

ความรู้ระดับอภิญญาทั้ง ๖ นี้ อภิญญา ๕ ข้อแรกจัดเป็นโลกียอภิญญา คือ เป็นความรู้ระดับสามัญทั่วไป ผู้ที่ได้อภิญญาเหล่านี้อาจเป็นสัมมาทิฎฐิหรือมิจฉาทิฎฐิก็ได้ อภิญญาข้อที่ ๖ คือ อาสวักขยญาณ จัดเป็นโลกุตระอภิญญา เป็นความรู้ระดับสูง ผู้ที่ได้อภิญญาข้อนี้จะเป็นสัมมาทิฎฐิเท่านั้น

๕) ปัญญาระดับญาณ คือความหยั่งรู้ด้วยปัญญาประจักษ์แจ้ง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในตัวของผู้รู้เท่านั้น เป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรง โดยผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา<sup>๗๐</sup> ความรู้ระดับญาณนี้มีเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน หรือที่เรียกว่า การเจริญสุทธญาณวิปัสสนา ตามลำดับ มี ๑๖ ประการ ได้แก่

๕.๑) นามรูปปริจเฉทญาณ คือ ญาณที่กำหนดจรรู้เห็นรูป เห็นนามว่าเป็นคนละสิ่งคนละส่วน ซึ่งไม่ได้ระคนปนกันจนแยกกันไม่ได้เป็นต้น

๕.๒) ปัจจยปริคคหญาณ คือ ญาณที่กำหนดจรรู้เห็นเหตุถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดรูป เกิดนาม คือ รูปเกิดจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร ส่วนนามเกิดจากอารมณ์ วัตถุ มนสิการเป็นต้น

๕.๓) สัมมสนญาณ คือ ญาณพิจารณานามรูป ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม แต่ที่รู้ว่ารูปนามดับไปก็เพราะ เห็นรูปนามใหม่เกิดสืบท่อแทนขึ้นมาแล้ว เห็น

<sup>๖๘</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖-๑๒๘.

<sup>๖๙</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

<sup>๗๐</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

อย่างนี้เรียกว่า สันตติยังไม่ขาดและยังอาศัยจินตามยปัญญาอยู่ อีกนัยหนึ่งว่า สัมมสนญาณ เป็นญาณที่ยากรูปนามขึ้นสู่ไตรลักษณ์

๕.๔) อุทฺถัพพญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเกิดขึ้นและเสื่อมไปเสมอ ๆ เหมือนพองน้ำและพยับแดดที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยแล้วแตกดับไป

๕.๕) ภัคฺคญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเคลื่อนที่สลายไปเหมือนกระแสน้ำไหลต่อกันไปเรื่อย ๆ เห็นความเกิดดับว่า มีลักษณะอย่างเดียวกันโดยตลอด และเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง

๕.๖) ภยตฺถุปฺปฐานญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว เหมือนคนกลัวสัตว์ร้าย ปรากฏประหนึ่งว่าเป็นทุกขโทษมีภัยนานาชนิด ซึ่งเมื่อเกิดมีนามรูปขึ้นมาแล้วจะไม่ให้เกิดทุกข์นั้นเป็นไปไม่ได้

๕.๗) อาทีนวญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเต็มไปด้วยทุกขโทษที่น่าเบื่อหน่ายที่สุด เป็นที่ประชุมของโรคภัยไข้เจ็บทุกชนิดไม่น่าอภิรมย์ยินดีแต่อย่างใด

๕.๘) นิพพิทาญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่ายยิ่งขึ้น จนถึงถอนจากกามราคะออกจากนามรูปได้รู้สึกเบื่อหน่ายต่อนามรูปนั้นเป็นอย่างมาก

๕.๙) มุญฺจิตกฺกมฺยตาญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่าเมื่อไม่มีนามรูป ภัยอันตรายทั้งที่ น่ากลัวทั้งหลายย่อมไม่มีจึงเกิดความพอใจใครจะหนีไปให้พ้นจากนามรูปนั้นเสีย

๕.๑๐) ปฏิสังขาญาณ คือ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นเพื่อหาทางที่จะหนี หาอุบายที่จะเปลี่ยนตนให้พ้นจากปัญจขันธ์ เป็นญาณที่ขมกเขม่น เพื่อให้พ้นจากการครองรูปนาม

๕.๑๑) สังขารุเปกขาญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่านามรูปเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันและเป็นธรรมดาต้องมีการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งบีบคั้นไม่อยู่ในอาณัติของใคร แล้ววางใจเป็นกลางในนามรูป ไม่ดีใจหรือเสียใจในความเปลี่ยนแปลงของสังขาร

๕.๑๒) สัจจานุโลมิกญาณ คือ ญาณที่เล็งเห็นอริยสัจธรรม ๔ ประการอย่างแจ่มชัดตามกำลังของญาณทรศณะนั้น แล้วกำจัดกิเลสให้ขาดไปตามกำลังของอริยมรรคญาณที่เกิดขึ้นถึง ๔ ขั้นตามลำดับ ขั้นสุดท้ายสามารถทำลายอาสวะจากตัวเองโดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุขั้นนี้เรียกว่า พระอรหันต์<sup>๗๑</sup>

๕.๑๓) โคตรภูญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพาน ตัดขาดจากโคตรปุถุชนเป็นโคตรอริยชน, เป็นญาณที่ตัดโคตรปุถุชนให้ขาดออก เพื่อเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล

๕.๑๔) มรรคญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพาน และตัดขาดจากกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ เป็นญาณในอริยมรรค

๕.๑๕) ผลญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นพระนิพพานโดยเสวยผลแห่งสันติสุข เป็นญาณในอริยผล

๕.๑๖) ปัจจเวกชนญาณ ปัญญาที่กำหนดจรรู้เห็นใน มรรคจิต, ผลจิต, นิพพาน, กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่<sup>๗๒</sup>

<sup>๗๑</sup> ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๑๒๑/๗-๑๘๗.

<sup>๗๒</sup> ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙.

๖) ปัญญาในระดับตรัสรู้ หรือสัมโพธิ คือ ความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา เป็น ญาณที่รู้ว่าตนหลุดพ้นจากสภาวะธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวง และเมื่อได้บรรลุโลกุตตรธรรมก็รู้ว่าตนได้อยู่ จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่จะพึงทำทุกอย่างก็ได้ทำเสร็จแล้ว ได้บรรลุถึงความเป็นอิสระจากโลกียธรรม ทั้งมวลโดยสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่ต้องทำอีกต่อไป ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีเงื่อนไข ๓ ประการ คือ ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์ด้วยดี มีความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแล้วโดยสมบูรณ์ และเกิดความเปลี่ยนแปลง ๕ ประการคือ เปลี่ยนแปลงทางปัญญา เปลี่ยนแปลงทางคุณภาพจิต เปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ เปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ และเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม<sup>๗๓</sup>

สรุปได้ว่า ความรู้ระดับวิญญูญาณ ระดับสัญญา ระดับทิวฐิ ระดับบอภิญญา ๕ ข้อแรก และระดับญาณตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณ จนถึงสัจจานุโลมิกญาณ จัดเป็นความรู้ระดับโลกียะ ส่วนอภิญญาข้อที่ ๖ คือ อาสวักขยญาณ กับความรู้ระดับญาณเบื้องสูง ตั้งแต่มรรคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ และความรู้ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ จัดเป็นความรู้ระดับโลกุตตระ การแบ่งความรู้ ออกเป็นอย่างนี้ เพื่อจำแนกระดับภูมิความรู้ของแต่ละบุคคลตามหลักคำสอนในพุทธศาสนา

**๒.๑.๖ ภูมิปริญญา ๓ สงเคราะห์เข้าในประเภทของปัญญา และระดับของปัญญา**  
ปัญญาในส่วนนี้มุ่งศึกษาสาระสำคัญของปริญญา ๓ อันเป็นไวพจน์ของปัญญา เพื่อทำความเข้าใจภูมิ ชั้นของปริญญา ๓ ว่าอยู่ในปัญญาระดับใด มีความเกี่ยวข้องกับปัญญาในหมวดธรรมอื่นหรือไม่ เพื่อนำมาศึกษาเทียบเคียง ในภาคทฤษฎีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท อันเป็นแนวทางในการพัฒนาปัญญาตามหลักปริญญา ๓ ได้อย่างถูกต้อง ไม่ให้บิดเบือนจากพระไตรปิฎก อรรถกถา มหาฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักคำสอนทางพระพุทธานุสสาเถรวาท เป็นวิธีปฏิบัติ เพื่อพัฒนาปัญญา สูการบรรลุคุณธรรมสูงสุดในทางพระพุทธานุสสาเถรวาทได้ ดังนี้

๑) ภูมิญาตปริญญา เริ่มตั้งแต่สังขารปริเฉท (กำหนดสังขารคือ นามรูป) ไปจนถึงปัจจยปริคหะ (กำหนดปัจจยของนามรูป) ในระหว่างนี้ความเป็นใหญ่ย่อมมีแก่ความแห่งตลอดปัจจัตตลักษณะของธรรมทั้งหลายเท่านั้น จัดเป็นขั้นทุกขวัฏฏฐานคือ กำหนดรู้ทุกขสัจ และสมุทัยวัฏฏฐานคือ กำหนดรู้ขั้นรู้จักสมุทัยสัจ เมื่อสงเคราะห์ลงในวิสุทธิ จะตรงกับกัณฑ์ขัตติยวิสุทธิ<sup>๗๔</sup> หมายถึง ความหมจดจ่อแห่งปัญญาเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย

ภูมิญาตปริญญา เป็นโลกียปัญญา, นามวัฏฏฐานปนปัญญา, รูปวัฏฏฐานปนปัญญา, จินตามยปัญญา จัดเป็นทุกขญาณ และทุกขสมุทยญาณ

ภูมิญาตปริญญา เป็นปัญญาในระดับวิญญูญาณ ระดับสัญญา ระดับทิวฐิ ระดับบอภิญญา และระดับญาณ

ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร<sup>๗๕</sup> ในบรรดาอริยสัจทั้ง ๔ ทุกขสัจคือ อุปาทานชั้น ๕ ที่

<sup>๗๓</sup> บุญมี แท่นแก้ว, ญาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: ธนการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕.

<sup>๗๔</sup> พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอน รายวิชาสัมมนา วิปัสสนาภาวนา. (ม.ท.ป.), ๒๕๕๖., หน้า ๑๕๗.

<sup>๗๕</sup> พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, แปลโดย พระกัณธสาราภิมังค, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๙ - ๒๗๑.

ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ปริณายธรรม การกำหนดรู้ทุกขสังขตามความเป็นจริงนั้น มิได้ด้วยการระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบัน ที่ปรากฏในขณะเห็น, ได้ยิน, รู้กลิ่น, ลิ้มรส, มีการกระทบสัมผัส และมีความรู้สึกนึกคิด ในการกำหนดรู้ทุกขสังข ตามวิธีที่กล่าวมานี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ควรเจริญภาเวตัพพธรรมก็ได้รับการพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้น

๒) ภูมิตรณปริณญา เริ่มตั้งแต่กัลปสัมมสนะไปจนถึง อุทยัพพยานุปัสนา (เห็นทั้งเกิดทั้งดับ) ด้วยว่าในระหว่างนี้ความเป็นใหญ่ย่อมมีแก่ความแห่งตลอดตสัมมัญลักษณะ การรู้สามัญลักษณะ หรือหยั่งถึงไตรลักษณ์ จัดเป็นขั้นตรณปริณญา ซึ่งถือว่าเป็นการกำหนดมคควัฏฐาน หมายถึง กำหนดมรรคสังขจ เป็นผู้แห่งตลอดลักษณะโดยเฉพาะ ๆ ในสภาวะธรรมทั้งหลายได้ตั้งแต่กัลปสัมมสนญาณ จนถึง อุทยัพพยานุปัสสนาญาณเบื้องต้น ที่เรียกว่าตรณอุทยัพพญาณ เป็นวิสุทธิข้อที่ ๕ ได้แก่ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ<sup>๗๖</sup> คือความบริสุทธิ์หมดจดของปัญญาที่รู้ถูกต้องว่าทางนี้ใช่ทางหรือไม่ใช่ทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน

ตรณปริณญา เป็นโลกียปัญญา จินตามยปัญญา และจัดเป็นทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ เป็นมคควัฏฐาน คือ กำหนดมรรคสังขจ

ตรณปริณญา เป็นปัญญาระดับวิญญาน ระดับสัญญา ระดับทัญญู ระดับอภิญญา และระดับญาณ

๓) ภูมิปหานปริณญา เริ่มตั้งแต่กัณฐกานุปัสนา (เห็นแต่ความดับ) เป็นต้นสูงขึ้นไป ตั้งแต่นั้นไปความเป็นใหญ่ย่อมมีแก่อนุปัสสนา ๗ อันยังการละพหัตัพพธรรมมีนิจสัจญาเป็นต้นให้สำเร็จ<sup>๗๗</sup> ถอนตัวเป็นอิสระได้ ตรงกับวิสุทธิข้อที่ ๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอดด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณ ๘ กับวิปัสสนาญาณ ๙ คือ เริ่มตั้งแต่อุทยัพพญาณเบื้องปลาย ที่เรียกว่าพลวอุทยัพพญาณจนถึงโคตรญาณไปตามลำดับขั้นญาณ และเข้าสู่ญาณทัสสนวิสุทธิความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ<sup>๗๘</sup>

ปหานปริณญา เป็นโลกียปัญญา ภาวนามยปัญญา และจัดเป็นทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ และปหานปริณญา เป็นปัญญาระดับวิญญาน ระดับสัญญา ระดับทัญญู ระดับอภิญญา และระดับญาณ

สรุปว่า ปริณญา ๓ ได้แก่ ญาณตรณปริณญา ตรณปริณญา และปหานปริณญา หมายถึง อภิญญาปัญญา หรือปัญญาอันมุ่งหน้ารู้เญยธรรม จัดเป็นญาณ เพราะสามารถปล่อยวางได้ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งหลาย เป็นปริณญาปัญญา ตัดละได้ เป็นปหานปริณญา ได้แก่ ปัญญาอันละพหัตัพพธรรม ปริณญา ๓ มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสังข แต่ในทางปฏิบัติจัดเข้าในวิสุทธิ ข้อ ๓ - ๖ ตั้งแต่ นามรูปปริเฉทญาณ ถึงปัจจยปริคคญาณ เป็นภูมิแห่งญาณตรณปริณญา ตั้งแต่สัมมสนญาณจนถึงอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นภูมิแห่งตรณปริณญา ตั้งแต่กัณฐกานุปัสสนาญาณขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริณญา

<sup>๗๖</sup> พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), เอกสารประกอบการสอน รายวิชาสัมมนา วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๑๕๗.

<sup>๗๗</sup> เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๙.

<sup>๗๘</sup> เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๗.

## ๒.๑.๗ ปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่างๆ การศึกษาเรื่องปัญญา ได้สร้างความเข้าใจ

เพิ่มเติมได้มากขึ้น โดยศึกษาเชื่อมโยงเข้ากับหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งหลักธรรมที่เกี่ยวข้องที่งานวิจัยฉบับนี้มุ่งสนใจ คือ อริยมรรค ไตรสิกขาอินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ และโพชฌงค์ ๗ อันเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกันในเรื่องของปัญญาทั้งหมด ตามลำดับดังนี้

**๒.๑.๗.๑ ปัญญาในอริยมรรค** เป็นส่วนหนึ่งของแนวทางสายกลาง ที่ช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ ทางสายเดียวอันประเสริฐที่ทำให้คนเป็นพระอริยะมืองค์ประกอบ ๘ อย่างคือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (ความพูดจาชอบ) สัมมากรรม (ความทำกรรมชอบ) สัมมาอาชีวะ (ความเลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ) ตามลำดับ<sup>๗๙</sup> เมื่อคิดถูกคิดดี ย่อมพูดดี การดำเนินชีวิตที่ดีจึงเริ่มด้วยความเห็นดี จากนั้นการทำงานดี ย่อมเกิดขึ้น ความเพียรดี ความระลึกดี และความตั้งใจดี สามารถดำเนินสืบเนื่องไปด้วยความเห็นที่ดีก่อน และความคิดดี ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะนั้น จัดเป็นปัญญา<sup>๘๐</sup>

กล่าวได้ว่า ปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางสายกลางคือ อริยมรรค มืองค์ ๘ ซึ่งความเห็นดี คิดดีเรียกว่า สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะในอริยมรรค กล่าวโดยย่อคือปัญญาไตรสิกขา

**๒.๑.๗.๒ ปัญญาในไตรสิกขา** ปัญญาเป็นธรรมในขั้นสุดท้ายของการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” และเรียกปัญญาในเรื่องนี้ว่า “ปัญญาสิกขา”<sup>๘๑</sup> ไตรสิกขามีหมายถึง การเรียนรู้ในสามเรื่องไตรสิกขานั้น เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งรับช่วงหลักการปฏิบัติมาจากมรรค ๘ การจะทำให้ปัญญาสิกขา บรรลุจุดมุ่งหมายยังต้องมีอีก ๒ ขั้นตอนของไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา

อธิศีลสิกขา<sup>๘๒</sup> เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นในความประพฤติไม่ล่อลวง ความสำรวมระวังมีอินทรีย์สังวร เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล มีศีลวิสุทธิ เป็นเกราะป้องกันกิเลสทั้งปวง ส่วน อธิจิตสิกขา<sup>๘๓</sup> เป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมจิตให้เกิดจิตตวิสุทธิให้จิตมีสมาธิตั้งมั่นเป็นสัมมาสมาธิ เมื่อศึกษาตามหลักการของสองขั้นตอนนี้แล้ว เป็นบาทฐานสำคัญให้สามารถศึกษาในขั้นตอนสุดท้าย

อธิปัญญาสิกขา ดังกล่าวข้างต้น พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับการศึกษาอย่างเป็นขั้นตอนดังกล่าว ในลักษณะเปรียบเทียบว่าในการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับและการปฏิบัติโดยลำดับในธรรมวินัยนี้ ได้เปรียบเหมือนคนฝึกม้าผู้ชำนาญ เมื่อได้ม้าอาชาไนยตัวงามมาแล้ว ย่อมฝึกให้คุ้นเคยกับการบังคับในบังเหียน ต่อมาจึงฝึกให้คุ้นยิ่งขึ้นไป<sup>๘๔</sup>

<sup>๗๙</sup> ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

<sup>๘๐</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

<sup>๘๑</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๕/๒๗๒.

<sup>๘๒</sup> ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗.

<sup>๘๓</sup> ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖-๒๓๓/๗๕-๗๗.

<sup>๘๔</sup> ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๘.

นอกจากนี้พระผู้มีพระภาคยังทรงแนะนำขั้นตอนในการศึกษาและการปฏิบัติไว้ว่า ขั้นที่ ๑ จงเป็นผู้มีศีล ขั้นที่ ๒ จงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ขั้นที่ ๓ จงเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ขั้นที่ ๔ จงเป็นผู้ประกอบความเพียร ขั้นที่ ๕ จงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ขั้นที่ ๖ จงพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด เพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ และขั้นที่ ๗ เมื่อละนิวรณ์ ได้ เข้าปฐมฌาน จนสามารถละสุขและทุกขีได้ จะเป็นไปได้เพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อพอกพูนสติสัมปชัญญะแก่ตัวเองได้<sup>๘๕</sup> จากทั้ง ๗ ขั้นตอนนี้

ผู้วิจัยเห็นว่า เมื่อสังเคราะห์เข้ากับไตรสิกขาแล้ว ขั้นที่ ๑ ถึง ๓ สามารถสังเคราะห์เข้ากับศีลสิกขา ส่วนขั้นที่ ๔ ถึง ๖ สามารถสังเคราะห์เข้ากับจิตสิกขา และขั้นที่ ๗ สามารถสังเคราะห์เข้ากับปัญญาสิกขา เท่าที่นำเสนอมานี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในแง่ของการใช้งาน และเป็นขั้นตอนโดยมีปัญญาเป็นขั้นตอนสุดท้าย ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า ปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ไตรสิกขา

**๒.๑.๗.๓ ปัญญาในอินทรีย์ ๕ และพละ ๕** ปัญญานอกจากเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางสายกลางแล้ว ปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องวัดความพร้อม และบ่งชี้ความก้าวหน้าว่าช้าหรือเร็ว ของบุคคลในการปฏิบัติธรรมที่เรียกรวมว่า อินทรีย์ ๕<sup>๘๖</sup>

คำว่า อินทรีย์ แปลว่า สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน เป็นธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่กำจัดกวาดล้างอกุศลธรรมทั้งหมด ทำให้เกิดความพร้อมในการทำงานและปฏิบัติธรรมให้ก้าวหน้าไปได้ อินทรีย์ ๕ นอกจากมีปัญญาเป็นส่วนหนึ่งแล้วยังมีอีก ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อที่มีเหตุผล (๒) วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายาม ก้าวหน้าไม่ทอดทิ้ง (๓) สติ หมายถึง ความระลึกได้ (๔) สมาธิ หมายถึง ความมีใจตั้งมั่นแน่วแน่ในกิจ<sup>๘๗</sup> อินทรีย์ ๕ นี้ ส่งผลเป็นปัจจัยต่อกัน กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้มีสติต่อเนื่องและมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วก็จะได้สมาธิที่ตั้งมั่นและแนบแน่น เมื่อมีสติสมาธิดีแล้ว จะเกิดปัญญาเข้าใจเห็นถึงโทษของอวิชชา (ปัญญา)<sup>๘๘</sup>

อินทรีย์ ๕ นี้ เป็นสภาพที่เป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในกิจของตน เมื่อปัญญามีความสมดุลกับศรัทธา วิริยะสมดุลกับสมาธิ ส่วนสตินั้นไม่มีประมาณยิ่งมากยิ่งขึ้น ย่อมส่งผลให้การทำงานและปฏิบัติธรรมมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น และจะเพิ่มเป็นกำลังเกื้อหนุนแก่อริยมรรคที่เรียกรวมว่า “พละ ๕”<sup>๘๙</sup> พละ ๕ นี้ประกอบไปด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกับอินทรีย์ ๕ เพียงแต่พละ ๕ มุ่งให้เห็นถึงพลังที่เป็นกำลังหนุนให้เข้มแข็งมั่นคง ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญญาแสดงบทบาทในหมวดธรรมพละ ๕ เป็นพลังของปัญญาเองที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง จนความไม่รู้ (อวิชชา) ไม่สามารถเข้าครอบงำได้ กล่าวโดยสรุป ก็คือปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของอินทรีย์ ๕ ที่วัดความพร้อมใน

<sup>๘๕</sup> ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔-๗๘/๗๘-๗๔.

<sup>๘๖</sup> ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๒/๒๙๓, ๙๑๘/๔๔๕.

<sup>๘๗</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗.

<sup>๘๘</sup> ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๔.

<sup>๘๙</sup> ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๔/๔๕๑.

การทำกิจในตนเอง และปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งของพละ ๕ ที่เป็นกำลังที่สนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งมีพลัง ที่จะยกจิตให้พ้นจากกิเลสอาสวาทังปวงได้โดยสิ้นเชิง

**๒.๑.๗.๔ ปัญญาในฐานะส่วนหนึ่งของอิทธิบาท ๔** ปัญญาไม่เพียงแสดงบทบาทแค่ที่นำเสนอผ่านมาเท่านั้น ปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งให้ถึงความสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ และคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ แห่งผลที่มุ่งหมายที่เรียกรวมว่า “อิทธิบาท ๔”<sup>๙๐</sup> อิทธิบาท แปลว่า “ทางไปสู่ความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่ให้ถึงความสำเร็จ เป็นเรื่องของการกระทำ”<sup>๙๑</sup> การกระทำใด ๆ ให้สำเร็จต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการคือ (๑) ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ใฝ่ใจรัก (๒) วิริยะ หมายถึง ความขยันหมั่นทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม (๓) จิตตะ หมายถึง ความคิดมุ่งมั่น และ (๔) วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรองหรือทลอง คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง<sup>๙๒</sup> ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิบาทที่เริ่มจากฉันทะ เช่น เมื่อเกิดความพอใจในการทำสิ่งใดแล้ว (ฉันทะ) จะเกิดความขยันหมั่นทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม (วิริยะ) เมื่อมีความเพียรพยายามแล้ว ความคิดมุ่งมั่นเอาใจใส่ต่อการทำสิ่งนั้น (จิตตะ) ย่อมปรากฏ ซึ่งจะส่งผลให้มีปัญญาพิจารณาสอบสวนไตร่ตรอง (วิมังสา) ในเรื่องที่กำลังทำนั้นว่ามีข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไขหรือไม่อย่างไร และหาทางทลองปรับปรุงการกระทำต่อสิ่งนั้นๆ ต่อไป จากอิทธิบาทนี้ เมื่อพิจารณาเจาะจงลงไปทีละข้อสุดท้ายคือวิมังสา จะพบว่าวิมังสาจัดเป็นปัญญา<sup>๙๓</sup> ดังนั้น ปัญญาที่ปรากฏในอิทธิบาทในชื่อ วิมังสา จึงมีหน้าที่ในการพิจารณาสอบสวนไตร่ตรองในเรื่องราวต่าง ๆ ถึงข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไขปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น โดยผ่าน ฉันทะ วิริยะ และจิตตะตามกันมา ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อมีใจจดจ่อเอาใจใส่อย่างต่อเนื่องแล้ว ก็สามารถใช้อิทธิบาทพิจารณาสอบสวนเรื่องราวนั้น ไตร่ตรองถึงข้อบกพร่อง ข้อที่ควรแก้ไข หาทางปรับปรุง ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งธรรมทั้ง ๔ ประการเหล่านี้เป็นชุดเดียวกัน”<sup>๙๔</sup>

ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นส่วนหนึ่งให้ถึงความสำเร็จ ที่เรียกรวมว่า อิทธิบาท ๔ โดยปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมอิทธิบาทนี้ใช้ชื่อว่า วิมังสา ความสำเร็จดังกล่าวมีความหมายครอบคลุมไปถึงการปฏิบัติหน้าที่การทำงาน ตลอดจนการพัฒนาจิตใจสู่ความพ้นทุกข์ทั้งหมดทั้งปวงโดยสิ้นเชิง

**๒.๑.๗.๕ ปัญญาในฐานะส่วนหนึ่งของโพชฌงค์ ๗** สุดท้ายนี้ ปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งของโพชฌงค์ ๗ อันเป็นสนามปฏิบัติการทางปัญญา เพื่อประโยชน์ที่สูงขึ้นไปจนบรรลุนิพพานและวิมุตติ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ ได้แก่ (๑) สติ คือ ความระลึกได้อยู่กับธรรมที่เป็นปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า (๒) อัมมวิจยะ คือ ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม อัมมวิจยะจัดเป็น

<sup>๙๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

<sup>๙๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

<sup>๙๒</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๐.

<sup>๙๓</sup> ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ นี้เรียกว่า วิมังสา, อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๒/๓๔๗.

<sup>๙๔</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, หน้า ๑๖.



ชื่อของปัญญา<sup>๔๕</sup> (๓) วิริยะ คือ ความเพียร หมายถึง ความขยัน กระตือรือร้นในธรรมที่เป็นประโยชน์ (๔) ปีติ คือ ความอิ่มใจ หมายถึง ความเอิบอิ่ม ปลาบปลื้ม พูใจ (๕) ปัสสัทธิ คือ ความสงบเย็นกายใจ (๖) สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ หมายถึง ความมีอารมณ์หนึ่งเดียวทรงตัว สม่ำเสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน (๗) อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง หมายถึง ความมีใจเป็นกลางนิ่งอยู่ ไม่สอดส่าย ไม่แทรกแซง<sup>๔๖</sup>

จากเนื้อหาของโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ แสดงให้เห็นว่า ปัญญาได้ปรากฏอยู่ในหลักธรรมในองค์ประกอบข้อที่ ๒ (ธัมมวิจยะ) โดยที่ปัญญานี้แสดงบทบาทในการสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สตรระลึก ตามสภาวะที่เกิดขึ้นตามสภาวะที่เป็นไตรลักษณ์ นอกจากนี้ยังรวมถึงบทบาทของปัญญาที่มองเห็นแจ้งในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วย

สรุปได้ว่า เมื่อพิจารณาถึงปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ กล่าวได้ว่า ปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของอริยมรรค (สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ) ปัญญาทั้งสองอย่างนี้เป็นเหตุทำให้ธรรมหมวดอื่น ๆ ในอริยมรรคเจริญขึ้นด้วย เมื่อศึกษาปัญญาในอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วพบว่าเมื่อย่อลงมาเป็น ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ในไตรสิกขานั้นเอง ส่วนปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของอินทรีย์ ๕ นั้นมีหน้าที่วัดความพร้อมในการทำกิจในหน้าที่ของตนในเรื่องของความพันทุกข์ แต่ปัญญาที่แสดงบทบาทในหมวดพละ ๕ นั้นเป็นพลังปัญญาที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคง อันทำให้ความไม่รู้หรือวิชาไม่สามารถครอบงำจิตใจได้ และเมื่อพิจารณาเรื่องอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จนั้น วิมังสาเป็นปัญญาที่ครอบคลุมทั้งการทำงานและการพัฒนาจิตให้มุ่งไปสู่ความพันทุกข์ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเรื่องโพชฌงค์ ๗ ปัญญาปรากฏในองค์ประกอบข้อที่ ๒ ทำหน้าที่ในการสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สตรระลึกตามสภาวะ ดังนั้น ปัญญาที่อยู่ในหมวดธรรมทุกหมวดจึงมีส่วนช่วยสอดคล้องสัมพันธ์ในการบรรลุธรรมได้ทั้งสิ้น

**๒.๑.๘ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้วยไตรสิกขา** พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวถึงการพัฒนาปัญญา ตามแนวทางของไตรสิกขา เริ่มจาก ศีลเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญา จากนั้น สมาธิที่เป็นตัวนำไปสู่ปัญญา และกล่าวถึงปัญญาที่เป็นจุดมุ่งหมายอันสุดท้าย ผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาปัญญาไปตามระบบของไตรสิกขา ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นแกนหลักในระบบการพัฒนามนุษย์เพื่อให้เกิดปัญญาที่รู้เท่าทัน สภาวะตามเป็นจริง แล้ววางทำอย่างอิสระได้ คือเป็นการพัฒนาไปตามพัฒนาการของร่างกาย โดยมีศีลพัฒนาทางพฤติกรรม สมาธิพัฒนาทางอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ และปัญญาพัฒนาทางด้านความคิด การแสดงเหตุผลต่าง ๆ ทั้งหมดนี้จัดเป็นไปตามระบบการพัฒนาปัญญา โดยมีรายละเอียดดังนี้ ๒.๑.๘.๑ หลักไตรสิกขา ๒.๑.๘.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญากับศีลและสมาธิ และ ๒.๑.๘.๓ วิธีการพัฒนาปัญญา

**๒.๑.๘.๑ หลักไตรสิกขา** ไตรสิกขาเป็นระบบฝึกอบรมในเรื่องกาย วาจา และใจ หรือหมายถึงการฝึกอบรมใน ๓ ด้านใหญ่คือ ทางปัญญา ทางศีลและทางจิต ซึ่งแม้ปัญญา(ความรู้) จะ

<sup>๔๕</sup> ภิกษุผู้นั้นเป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น วิจัย เลือกรสร ทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๗/๓๕๘.

<sup>๔๖</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒,๓๓๐/๓๓๑.

มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักไตรสิกขา แต่ปัญญาไม่สามารถเกิดขึ้นมาลอยๆ ได้<sup>๙๗</sup> ต้องอาศัยอีก ๒ องค์ประกอบเป็นฐานในการพัฒนา คือ การพัฒนาความประพฤติที่เรียกว่า ศีล และการพัฒนาจิตใจที่เรียกว่า สมาธิ ดังข้อความที่ว่า "ปัญญาจะพึงเจริญได้อย่างไร... พรรณนาว่า เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็นชั้นธอายณะ ธาตุอินทรีย์สังขและปัจเจกสมุปปาท เป็นภูมิธรรมของปัญญาน วิสุทธิ ๒ คือ สีลวิสุทธิ<sup>๙๘</sup> และจิตตวิสุทธิ<sup>๙๙</sup> เป็นมูลของปัญญานี้"<sup>๑๐๐</sup> โดยการพัฒนาปัญญาต้องมีการพัฒนาพฤติกรรมการกระทำและการพัฒนาจิตใจเป็นฐาน ในที่นี้การพัฒนาความประพฤติและการพัฒนาจิตใจจึงเรียกว่า สีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิ

**ไตรสิกขา** หมายถึง การพัฒนาปัญญาให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็น มรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเองเริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์คือ ๑) ศีล ได้แก่ การเว้นชู้ ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า ศีลสิกขา แปลว่า สิ่งที่เราควรศึกษาอบรม เป็นขั้นศีล ๒) สมาธิ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะปฏิบัติงานคือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้งมั่นโดยระลึกรู้ตัวทั่วพร้อม ๓) ปัญญา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง การฝึกฝนอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง ถึงกับเกิดความสลัดล้างเวทีย่อยในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาได้จริงๆ

เมื่อพิจารณาความประพฤติในระดับสูงของพุทธจริยศาสตร์<sup>๑๐๑</sup> คือ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ ได้แก่ การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพด้วยเจตนาที่สุจริต

<sup>๙๗</sup> พุทธศาสนิกขุ, **พุทธศาสนาคืออะไร**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖.

<sup>๙๘</sup> ดูรายละเอียดใน ๑).ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗, อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘, ช.ช. (ไทย) ๒๕/๒๓๑-๒๓๔/๑๐๔-๑๐๕, ๙๗/๔๗๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๐๘.

<sup>๙๙</sup> ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙, ม.มู (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘, ๒๕๙/๒๘๓.

<sup>๑๐๐</sup> วิสุทธิ. (ไทย) ๔๓๐/๗๔๑.

<sup>๑๐๑</sup> พุทธจริยศาสตร์มีเกณฑ์ตัดสินที่ชัดเจน ซึ่งจำแนกเป็นสามระดับ คือ ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูง ดูรายละเอียดใน พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณโณ), **พระพุทธศาสนา-ปรัชญา-สังคม**, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖, วศิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗-๔๗, สิวลี ศิริโล, **จริยศาสตร์สำหรับพยาบาล, พิมพ์ครั้งที่ ๙**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๘-๑๑๙, พระมหากรมล ภาวโร และคณะ, **"พุทธจริยศาสตร์กับการโคลนนิ่ง"**, **พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่**, รวบรวมโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๒-๑๖๕, ศักดิชัย อนันต์ตรีชัย, **"พุทธจริยศาสตร์ต่อการโคลนนิ่งมนุษย์"**, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗-๔๑, พระมหาพรชัย ตีสสุเทโว, **"พุทธจริยศาสตร์กับบรรณคดี"**, **พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์**, หน้า ๒๒๖-๒๒๘, นันทพล โรจนโกศล, **"พุทธประสาทยุทธศาสตร์กับภาวะบกร่องทางสมอง"**, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๙-๓๘๐.

ไม่คิดเบียดเบียน ดังคำกล่าวในพุทธพจน์ "มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรใน ปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด"<sup>๑๐๒</sup> นอกจากนั้นแล้ว "นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรง อยู่ในศีล แล้ว เจริญจิตและปัญญามีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้"<sup>๑๐๓</sup>

เมื่อมีการพัฒนาความประพฤติ (ศีล) เกิดขึ้นแล้ว จะส่งผลให้บุคคลนั้นมีหิริและ โอตตัปปะคือ ละอายและเกรงกลัวต่อการทำผิดหรือทำบาป โดยมีได้ไปเบียดเบียนล่วงละเมิดใคร มา ที่จะเป็นเหตุให้ใจควุ่นวายคอยระแวงหวาดหวั่นกลัวโทษ หรือเดือดร้อนใจในความผิดชั่วร้ายของ ตนเอง<sup>๑๐๔</sup> ผู้ที่ศีลหรือผู้ที่มีความประพฤติ ไม่บริสุทธิ์ จิต ใจจะหวั่น ไหว ฟุ้งซ่าน ใจไม่สงบ ทำให้ สมาธิไม่เกิด เดือดร้อนใจ วุ่นวาย หวาดหวั่น คอยระแวง ไม่สบายใจและไม่มีความสุข เมื่อไม่มี ความสุข ก็ไม่เกิดสมาธิ แต่หากผู้ใดมีศีล จะทำให้จิตสงบ จิตไม่หวั่นไหว จะเป็นเหตุใกล้ให้เกิด สมาธิ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สุขมีสมาธิเป็นผล"<sup>๑๐๕</sup> พระพุทธโฆสจารย์กล่าวถึงวิธีการพัฒนาปัญญาไว้อย่างเป็น ขั้นตอนตามระบบของไตรสิกขา โดยเริ่มจากศีล สมาธิ และปัญญาต่อเนื่องกันไป ดังนี้

๑) **ศีล** เป็นหลักจริยธรรมที่สำคัญของคนในสังคม เป็นการควบคุมพฤติกรรมของ มนุษย์เบื้องต้นทั้งพฤติกรรมทางกายและ วาจาได้ทุกอย่าง การกระทำต่าง ๆ ทางกายและวาจาพร้อม ทั้งการสำรวมระมัดระวังทางด้านจิตใจก็ชื่อว่า ศีล<sup>๑๐๖</sup> โดยหลักศีล ในความหมายนี้ก็เพียงการ รักษากายวาจาให้มีความปกติอยู่ในระดับที่ไม่เบียดเบียนคนอื่นไว้เท่านั้น อีกทั้งการปฏิบัติเกี่ยวกับ ระเบียบการเป็นอยู่ทางภายนอก การพัฒนากายวาจาให้เป็นกาย วาจาที่น่าดู ให้เป็นเรียบร้อยดีงาม และปกติสุขนี้ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่าเป็น ศีล<sup>๑๐๗</sup> เพราะศีลใน ความหมายนี้จะทำให้มีจิตที่เป็น สมาธิได้ง่าย และจะส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาไปด้วย

ศีล ในความหมายอีกอย่างหนึ่งหมายถึง การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม เป็น ข้อวัตรปฏิบัติสำหรับที่จะควบคุมกายและวาจาให้อยู่ในความดีงาม เพื่อฝึกหัดกายวาจาให้ดี ยิ่งขึ้น เป็นต้น<sup>๑๐๘</sup> ศีล ในความหมายนี้จึงหมายถึงข้อสำหรับฝึกหัดพัฒนากายและวาจาให้มีศักยภาพใน การ ละเว้นงดเว้นและสำรวมในการที่จะล่วงละเมิดในกฎ ระเบียบ และข้อที่ไม่ควรทำต่างๆ ได้ ศีลในความ หมายนี้จึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนโดยทั่วไป เพราะเป็นการพัฒนาทางด้านพฤติกรรม

<sup>๑๐๒</sup> ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๖.

<sup>๑๐๓</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๑.

<sup>๑๐๔</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

<sup>๑๐๕</sup> อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

<sup>๑๐๖</sup> ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

<sup>๑๐๗</sup> พุทธทาสภิกขุ, **บรมธรรมภาคต้น**, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๕.

<sup>๑๐๘</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๒.

เพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่สะอาดอันจะนำมาซึ่งความสงบเรียบร้อยในสังคม<sup>๑๐๙</sup> และศิลปินี้ยังมีความหมายถึงการที่ไม่สร้างปัญหาให้แก่ตนและคนอื่น ที่เกิดมาจากอาการของความรู้บาป บุญ คุณโทษ พร้อมกับมีเมตตาต่อสัตว์โลก และไม่โลภอยากได้ของ ๆ คนอื่นมาเป็นของตน<sup>๑๑๐</sup> ทั้งนี้ก็ เพราะศิลปินั้นทำให้เกิดคุณธรรมขึ้นภายในจิตใจของผู้รักษา จึงทำให้การดำเนินชีวิตของผู้มีศิลปะ ประกอบไปด้วยกายกรรมและวจีกรรมที่ติงาม ศิลปินในความหมายนี้จึงยกระดับของจิตใจสูงขึ้นไปได้ ในระดับหนึ่ง

ศิลปินพื้นฐานสำหรับมนุษย์คือ ศิลปะ ๕ มีสาระเพื่อการไม่เบียดเบียน เป็นขั้นเริ่มต้นของการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลศิลปะ ต่อจากนั้น เป็นการเน้นการเกื้อกูลสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ส่วนตัว และการฝึกหัดขัดเกลา (กิเลส) ตนเอง การรักษาศิลปะมีเป้าหมาย หลัก ๒ ประการคือ ขัดเกลากิเลสพัฒนาตนเองให้เป็นคนดี สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติ สุข และเพื่อเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้อื่นและต่อสังคม<sup>๑๑๑</sup> เพราะ "ศิลปะ" เป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะมีก่อน เพราะศิลปะเป็นเบื้องต้นแห่งความดีงาม เป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาแห่งกัลยาณธรรมและเป็นบ่อเกิด แห่งกุศลธรรมทั้งปวง คำว่า ศิลปะ แปลว่า ปรกติ สิ่งไรเป็นปรกติ สิ่งนั้นย่อมไม่มีโทษ อย่างบ้านเมืองสงบ เป็นปรกติหมายความว่า ปราศจากภัยจากภายในและภายนอก คนมีความปรกติภายในตนคือ ไม่มีภัยเบียดเบียน มีอาหารเครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยเป็นปรกติ คนที่อยู่ร่วมกันไม่เบียดเบียนก่อทุกข์แก่กันคือ ไม่ฆ่ากัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่แย่งชิงกัน ไม่สกลอบทำชู้กัน ไม่ขี้ปดหลอกลวงกัน ไม่ขี้เฝ้าก่อความรำคาญทะเลาะวิวาทกัน ในครอบครัวนั้นก็อยู่เป็นปรกติไม่มีใครเดือดร้อนลำบากทุกข์ยาก คำว่า ปรกตินี้ จึงหมายถึงความเรียบร้อยภายในตัวบุคคลแต่ละคน และทั้งหมู่คณะที่อยู่ร่วมกัน ปรกตินี้มาจากภาษาบาลีคือ ศิลปะ<sup>๑๑๒</sup> นอกจากนี้การฝึกอบรมศิลปินั้น มุ่งเน้นที่การสำรวมเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำ เป็นเกราะกั้นกิเลสทั้งหลายที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาภาคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มารคว่า "เนกขัมมะ ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นกามฉันทะ... ความสำรวม ชื่อว่า อธิศีลสิกขา...อภยาบาท ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นพยาบาท... อรหัตตมารคว่า ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นกิเลสทั้งปวง"<sup>๑๑๓</sup>

นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชน ได้กล่าวขอบเขตของศิลปินี้ว่า ศิลปินี้มีขอบเขตเฉพาะทางกายและ วาจาที่ปรากฏภายนอก คือ ถ้าภายนอกเรียบร้อยตามวินัย แม้อาจจะเสียไปบ้างก็ไม่นับว่าเสียในส่วนของศิลปินี้<sup>๑๑๔</sup> ดังนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) จึงได้แบ่งศิลปินี้ออกเป็นหมวดใหญ่ๆ ๔

<sup>๑๐๙</sup> สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายตำรามหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔), หน้า ๒๑๓.

<sup>๑๑๐</sup> พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตมาโน), **หนังสือโลกและชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พรศิวการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๓.

<sup>๑๑๑</sup> **พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ วรทสุลี)**, **เบญจศิลป์เบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นบุญ, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒-๔๓.

<sup>๑๑๒</sup> สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร), **ธรรมคดี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖), หน้า ๖.

<sup>๑๑๓</sup> ชุ.ม. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖.

<sup>๑๑๔</sup> พุทธศาสนิกชน, **เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๙.

หมวดคือ<sup>๑๑๕</sup>

๑) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนอยู่ร่วมกัน หรือทำงาน ทำกิจการร่วมกัน เป็นชุมชน เป็นหน่วยงาน เป็นองค์กร ตลอดจนเป็นประเทศชาติ จะต้องมียกเว้นกติกากฎเกณฑ์ กติกาตลอดจนกฎหมาย เพื่อจัดระเบียบระบบให้เกิดความเรียบร้อย ความประสานสอดคล้อง ความเกื้อหนุนต่อกันความร่วมมือรับผิดชอบและสามัคคี ที่จะเอื้อโอกาส หรือเป็นหลักประกันให้ชีวิต ความ เป็นอยู่ และกิจการต่างๆ ดำเนินไปด้วยดี สมตามวัตถุประสงค์แห่งชีวิตหรือกิจการของชุมชนนั้น เช่น โรงเรียนก็ต้องมีกฎกติกาที่เป็นวินัยแม่บทของตนเช่นเดียวกัน สำหรับสังคมคลุ้หรือสังคมแห่ง มนุษยชาติทั้งหมดก็คือ คีล ๕

๒) การรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) เรารับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้ารับรู้ใช้หูตาไม่เป็น เช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะ เกิดโทษ เช่นเกิดความลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวงและเสื่อมเสียสุขภาพ เป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การ ใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิงหรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้ อินทรีย์ให้ดูฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ เมื่อดูเป็น ฟังเป็นเช่น ดูทีวีเป็น ฟังวิทยุเป็น รู้จักใช้ตาหูแสวงหาความรู้ เป็นต้น ก็จะได้ ปัญหา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์ หลักปฏิบัติที่สำคัญในการใช้อินทรีย์ คือ

๒.๑) รู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะดู จะฟัง เป็นต้น แยกแยะได้อย่างรู้เท่าทัน ว่าสิ่งใด รายการใดดีงามหรือไม่ เป็นคุณประโยชน์หรือเป็นโทษเป็นภัย แล้วหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้าย เป็นโทษเป็นภัย และรับดู รับฟังสิ่งที่ดีงาม และเป็นประโยชน์

๒.๒) ดู ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้พอดี ไม่ปล่อย ตัวให้ลุ่มหลงมัว เมตตกเป็นทาสของสิ่งที่ดูที่ฟัง อันจะทำให้สิ้นเปลืองเงินทอง สูญเสียเวลา เสียสุขภาพ เสียการงาน เสียการเล่าเรียน เป็นต้น

๒.๓) ไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิง ไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจ แต่ รู้จักดู รู้จักฟัง ให้ได้คุณค่าที่ดีงามเป็นประโยชน์สูงขึ้นไปกว่านั้น โดยเฉพาะที่สำคัญคือ ต้องให้ได้ ปัญหา และคิดที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม

๓) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวนิวิธาน) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรม หลักใน การดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริต เป็นมิฉฉาชีพ นอกจากชีวิตของคน นั้นเองจะชั่วร้ายเสื่อมเสียแล้ว ก็จะก่อความเดือดร้อนแก่สังคมอย่างมาก จึงต้องย้ำเน้นกันอย่างยิ่งใน เรื่องการพัฒนาสัมมาชีพ และส่งเสริมให้ประชาชนฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพคือ หาเลี้ยง ชีวิตโดยทางสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย สัมมาชีพพืงมีลักษณะที่สำคัญๆ ดังนี้

๓.๑) เป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความ เดือดร้อนเสียหายแก่สังคม

<sup>๑๑๕</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

๓.๒) เป็นอาชีพการงานที่ช่วยแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

๓.๓) เป็นอาชีพการงานที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนในห้วงกามยิ่งขึ้น ทั้งด้านพฤติกรรมด้านจิตใจ และด้านปัญญา

๓.๔) เป็นอาชีพการงานที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสีย คุณภาพชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของตนมีคุณค่าน่าภาคภูมิใจ

๓.๕) เป็นอาชีพการงานที่ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา ความเพียรพยายาม ความสามารถและมีมือของตน และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญจัดเจน หรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป

๔) การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ ในที่สุดก็มาลงที่การกิน ใช้เสพบริโภค ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโภค ก็จะก่อปัญหาอย่างมากทั้งแก่ชีวิต แก่สังคม และแก่โลก เพราะการจะกิน จะใช้ จะบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย รวมทั้งเทคโนโลยีด้วยโมหะ ก่อให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ความเสื่อมเสีย คุณภาพชีวิตการใช้จ่ายสิ้นเปลือง การขัดแย้งแย่งชิงเบียดเบียนกันในสังคม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และการก่อกมลภาวะ เป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากปัญญาที่รู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ของปัจจัย ๔ ตลอดจนเทคโนโลยีนั้นๆ เริ่มแต่รับประทานอาหารเช้าเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดี ไม่ใช่กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย อดวักอวดฐานะ หรือตื่นตามค่านิยมฟู่ฟ่า ให้เป็นการกินด้วยปัญญาที่ทำให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินพอดีที่เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่างๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุดโดยสิ้นเปลืองน้อยที่สุดปัจจัยปฏิเสวนา หมายถึง การใช้ปัญญาทำความเข้าใจ แล้วบริโภคปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผลตรงพอดี ตามคุณค่าแท้ที่เป็นจุดหมายของการบริโภคสิ่งนั้นๆ ศิลหวมตนี้มีหลักในการปฏิบัติ ดังนี้

๔.๑) บริโภคด้วยความรู้ตระหนกว่าการมี-ใช้-บริโภคสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิต แต่มันเป็นปัจจัย เครื่องช่วยเกื้อหนุนให้เรา สามารถพัฒนาชีวิตและทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูง ยิ่งขึ้นไป

๔.๒) บริโภคด้วยความรู้เท่าทันที่แท้จริงของการบริโภค เช่น การสวมรองเท้า เพื่อช่วยปกป้องเท้า มิให้เป็นอันตรายจากสิ่งกระทบและเชื้อโรค เพื่อช่วยให้เดินวิ่งได้สะดวกรวดเร็วทนนาน เป็นต้น มิใช่สวมใส่เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะกันตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

๔.๓) บริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมให้ได้ปริมาณ ประเภทและคุณสมบัติของสิ่งที่บริโภคตรงพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ของการบริโภคสิ่งนั้น เช่น บริโภคอาหารในปริมาณ และ ประเภท ที่พอดีกับความต้องการของร่างกายที่จะช่วยให้มีสุขภาพดี

๔.๔) สามารถละเว้นหรือเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งที่ทำลายสุขภาพ เป็นต้น โดยไม่เห็นแก่การเสพรส หรือความโก้หรูหรา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แบ่งศีลเป็น ๒ ระดับคือ (๑) ระดับทั่วไป ได้แก่ ระดับธรรมหรือระดับที่ยังเป็นธรรมคือ เป็นข้อแนะนำสั่งสอนหรือหลักความประพฤติที่แสดง และบัญญัติไปตามกฎธรรมตาแห่งความดีความชั่วที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม ผู้ทำดีทำชั่วหรือรักษาศีล

ละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัยหรือตามกฎแห่งกรรมนั้น (๒) ระดับเฉพาะ ได้แก่ ระดับที่เป็นวินัยคือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือ วางหรือกำหนดขึ้นไว้ เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชน โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้นโดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้ มีความผิดตามอาญาของหมู่ซ่อนเข้ามาอีกชั้นหนึ่งเพิ่มจากอกุศลเจตนาที่ได้รับผลตามกฎแห่งกรรมของธรรมชาติ<sup>๑๑๖</sup>

พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีล มีอานิสงส์ ๔ ประการคือ

- (๑) บุคคลผู้มีศีล ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก
- (๒) กิตติศัพท์อันดีงามของบุคคลผู้มีศีล ย่อมขจรไป
- (๓) บุคคลผู้มีศีลจะเข้าไปยังบริษัทโดยยอมแก้อักขระไม่เก้อเขิน
- (๔) บุคคลผู้มีศีลย่อมไม่หลงลืมสติในเวลาตาย
- (๕) บุคคลผู้มีศีลหลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสคติโลกสวรรค์<sup>๑๑๗</sup>

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงแสดงอานิสงส์ไว้ในที่หลายแห่งว่า ผู้หวังความรักใคร่ ความสรรเสริญ จากบัณฑิตทั้งหลาย ควรทำศีลให้สมบูรณ์ ศีลเป็นที่พึงของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ใน พระพุทธศาสนา บุคคลแม้จะงมงายด้วยเครื่องประดับอันมีค่า ก็ยังไม่งามเท่าบุคคลผู้มีศีลประดับกาย ใจ ผู้มีศีลย่อมดีเตียนตนเองไม่ได้ ผู้รู้ทั้งหลายใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ เมื่อพิจารณาถึงความ ประพฤติของตนย่อมเกิดความปิติยินดีปลื้มใจทุกเมื่อ ศีลจึงเป็นรากฐานแห่งคุณความดีทั้งหลายและกำจัดความชั่วทั้งปวง กล่าวสรุป อานิสงส์ของการประพฤติศีล ๕ ประมวลได้ดังนี้

- (๑) เป็นที่ขอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- (๒) เป็นผู้ไม่ทำชีวิตให้เดือดร้อนเสียหาย
- (๓) เป็นสมาชิกที่ดีในสังคมและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น
- (๔) เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคม
- (๕) เป็นผู้มีความแก้อักขระในสังคม
- (๖) เป็นที่เคารพ ยกย่องและนับถือของสังคม
- (๗) เป็นผู้นำที่ดีในสังคม
- (๘) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติจนถึงวาระสุดท้าย (ไม่หลงเวลาตาย)
- (๙) เป็นต้นเหตุให้บรรลคุณธรรมวิเศษ มีพระโสดาบัน เป็นต้น
- (๑๐) เป็นผู้ควรแก่การนับถือบูชา หลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว
- (๑๑) เป็นผู้นอนเป็นสุขไม่ฝันร้าย<sup>๑๑๘</sup>

กล่าวได้ว่า การพัฒนาปัญญาเบื้องต้นเป็นการพัฒนาในขั้นศีล ได้แก่ การเว้นชั่ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อย ไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้

<sup>๑๑๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๔๓๑-๔๓๒.

<sup>๑๑๗</sup> ที.สี. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕.

<sup>๑๑๘</sup> พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ วรทสฺสี), **เบญจศีลเบญจธรรม : อุดมชีวิตของมนุษย์**, หน้า ๔๕.

เรียกว่า ศิลสิกขา แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษาอบรม เป็นขั้นศีล<sup>๑๑๙</sup> เพราะสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือพฤติกรรมในระดับหยาบๆ ได้ แต่การพัฒนาศีล หรือการตั้งใจที่พยายามรักษาศีลนั้นจะต้องมีความตั้งใจเชื่อในองค์คุณของศีลว่า สามารถจะส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุขได้อย่างแท้จริงจึงสรุปความหมายเป็นตารางของการพัฒนาปัญญาตามหลักของศีล (ตารางที่ ๒.๑)

### ตารางที่ ๒.๑ การพัฒนาปัญญาตามหลักของศีล

นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
พระเมธีวราภรณ์ (สัทศน์ วรทสสี), (๒๕๕๑), หน้า ๔๒-๔๓)	การรักษาศีลมีเป้าหมายหลัก ๒ ประการ คือ ชัดเกลากิเลส พัฒนาตนเองให้เป็นคนดี สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่าง สันติสุข และเพื่อเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้อื่นและต่อสังคม
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (๒๕๔๖, หน้า ๖.)	เป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะมีก่อน เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งความดีงาม เป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาแห่งกัลยาณธรรมและเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง
พุทธทาสภิกขุ (๒๕๒๙, หน้า ๕๙)	ศีลมีขอบเขตเฉพาะทางกายและวาจาที่ปรากฏภายนอกคือถ้าภายนอกเรียบร้อยตามวินัย แม้ใจจะเสียไปบ้างก็ไม่นับว่าเสียในส่วนศีล
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), (๒๕๔๙)	๑) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) ๒) การรู้จักใช้อินทรีย (อินทรียสังวร) ๓) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวนปารีสุทธิ) ๔) การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา)
พระพรหมคณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), (๒๕๔๙, หน้า ๔๓๑-๔๓๒)	เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือ วางหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชนหรือชุมชนหนึ่ง
พระเมธีวราภรณ์ (สัทศน์ วรทสสี), (๒๕๕๑, หน้า ๔๕)	ศีลเป็นรากฐานแห่งคุณความดีทั้งหลายและกำจัดความชั่วทั้งปวง
บุญมี แทนแก้ว, (๒๕๓๙, หน้า ๑๙๘)	การเว้นชั่ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน

ความหมายของศีลตามที่กล่าวมา สอดคล้องกับศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยมีจุดมุ่งหมายคือ การรักษากาย วาจาและสำรวมใจ เพื่อให้เกิดความสะอาด สงบ ต่อจิตใจของ ผู้ปฏิบัติ

<sup>๑๑๙</sup> บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๘.



ธรรมและต่อการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเน้นศีลด้านปฏิบัติเป็นที่ตั้ง โดยกล่าวถึงเจตนาคือ ความตั้งใจ ความจงใจในการละเว้นขาดจากการทำความผิดต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ ตัดสินว่าผิดศีลหรือไม่คือ มีเจตนาในการล่วงละเมิดข้อบัญญัติ สิกขาบท กุฏิกถาบท ระเบียบวินัย หรือประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นที่ตั้ง ถ้าไม่มีเจตนาในการล่วงละเมิด ความผิดศีลก็ไม่มี<sup>๑๒๐</sup> ความผิดศีลหรือไม่จึงอยู่ที่เจตนา

ความหมายของศีลในระดับนี้จึงนับว่า เป็นการรักษาศีลทางด้านจิตใจเป็นที่ตั้ง คือมีความต้องการที่จะงดเว้นที่เกิดจากจิตใจเป็นเบื้องต้น จึงสามารถประพฤติปฏิบัติตามข้อบัญญัติ สิกขาบท กุฏิกถาบทและระเบียบต่าง ๆ ไว้ได้อย่างดี ศีลในความหมายนี้ จึงเป็นศีลที่มีคุณค่าทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่า ศีล หมายถึงบทฝึกหัดหรือข้อปฏิบัติ สำหรับฝึกหัดกายและวาจาให้เรียบร้อย อันจะส่งผลต่อการพัฒนาทางด้านจิตใจและปัญญาต่อไป ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสศาจารย์ จึงได้ยกศีลขึ้นมากล่าวโดยกล่าวว่า “บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว มีตนอันสงบไปแล้วในกาลทุกเมื่อ ย่อมข้ามห้วงน้ำอันข้ามแสนยากได้”<sup>๑๒๑</sup> ศีลจึง เป็นพื้นฐานของคุณธรรมทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นตามมา ดังจะเห็นได้จากการที่มีพิธีสมาทานศีลเป็นเบื้องต้นในการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการเตรียม กาย วาจาและใจ ให้สะอาด สว่างและสงบ<sup>๑๒๒</sup> เพื่อรองรับความดีต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในการบำเพ็ญกุศลนั้น ๆ ดังนั้น ศีลจึงมีความหมายต่อการพัฒนาปัญญาตามวิสุทธิมรรคนี้เป็นอย่างยิ่ง

อานิสงส์ของศีลที่บุคคลรักษาดีแล้วย่อมส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของ ตนเป็นอย่างยิ่ง คนที่ไม่มีศีลหรือไม่รักษาศีล ย่อมมีจิตใจที่ไม่มั่นคงเพราะหวาดระแวงกลัว ต่อความผิดต่าง ๆ ที่ตนได้กระทำไว้ แต่เมื่อมีศีลแล้วก็ไม่มีความเดือดร้อนทางจิตใจเป็นต้น ที่เรียกว่า วิปฏิสาร ซึ่งพระพุทธโฆสศาจารย์ได้ยกพระพุทธพจน์มากล่าวไว้ว่า “ดูก่อนอานนท์ กุศลศีล มีความไม่เดือดร้อนเป็นผล มีความไม่เดือดร้อนเป็นอานิสงส์แล”<sup>๑๒๓</sup> แต่กลับมีความเข้มแข็งและร่า เริงใจแทน เพราะระลึกถึงศีลที่ตนรักษาไว้ดีแล้ว จึงทำให้การพัฒนาจิตใจเป็นไปอย่างได้ผลดีพร้อม กับเป็นฐานต่อการพัฒนาปัญญาต่อไป

**๒) สมาธิ** เป็นลำดับขั้นที่สองของการพัฒนาปัญญาตามแนวไตรสิกขา เมื่อผ่านกระบวนการของศีลแล้ว ก็จะทำให้เกิดสมาธิที่เป็นปัจจัยต่อการพัฒนาปัญญาในที่สุด เนื่องจากสมาธิเป็นฐานให้ปัญญาเกิดขึ้นเร็ว เพราะเป็นตัวกรองข้อมูลหรือปัจจัยนำเข้าต่างๆ ได้ดี แล้วจึงตกลงยอมรับเอาข้อมูลข่าวสารนั้นๆ มาตกผลึกเป็นความรู้เข้าใจที่ถูกต้องของตน

<sup>๑๒๐</sup> พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓.

<sup>๑๒๑</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔.

<sup>๑๒๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

<sup>๑๒๓</sup> อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒., อ่างโน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๓.

สมาธิ คือความมีใจตั้งมั่น ความตั้งมั่นแห่งจิต ทำให้ใจสงบ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน การมีจิตกำหนดแน่วแน่อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ<sup>๑๒๔</sup> พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายคำว่า สมาธิไว้ว่า "ความตั้งมั่นแห่งจิต; ความสำรวมใจแน่วแน่ เพื่อเพ่งเล็งในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยพิจารณาอย่างเคร่งเครียด เพื่อให้เกิดปัญญาเห็น แจ่มในสิ่งนั้น"<sup>๑๒๕</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมาย และอธิบายคำว่า สมาธิไว้ว่า "สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต หรือภาวะที่จิตตั้งมั่นต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิ ที่พบเสมอคือ จิตตัสเสกัคคตา หรือ เรียกสั้นๆ ว่า เอกัคคตา ซึ่งแปลว่า ภาวะจิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป"<sup>๑๒๖</sup> พระธรรม วิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) แปลคำว่าสมาธิไว้ว่า "การตั้งมั่น" หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งความที่จิตมั่นคงไม่หวั่นไหว เสมือนเสาเรือนที่ปักลงม่นย่อมรับน้ำหนักได้ดี ไฉโยกคลอน ฉันทะ จิตที่ตั้งมั่นคงด้วยกำลังสมาธิก็ฉันทนั้น ย่อมไม่วอกแวกหวั่นไหว แม้จะมีอารมณ์จากภายนอกมากกระทบก็รักษาปกติภาพไว้ได้<sup>๑๒๗</sup> ในกระบวนการของไตรสิกขา สมาธิมีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นแกนนำในการพัฒนาปัญญาให้ถูกต้อง หลังจากมีศีลเป็นบาทฐานให้เกิดสมาธิแล้ว สมาธิก็จะเป็นบาทฐานและตัวนำไปเกิดปัญญาไปพร้อม ๆ กันคือ ศีล สมาธิและปัญญา เป็นการพัฒนาของมนุษย์ทั้งสามด้านไปตามลำดับ

การพัฒนาปัญญาจะรวมอยู่ในหลักไตรสิกขา ที่จะพัฒนาศักยภาพทั้งร่างกายและจิตใจ ให้ไปตามเส้นทางที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งก็กล่าวถึง ศีล สมาธิ และปัญญา ที่สำคัญเรื่องสมาธิกับอธิจิตสิกขาเป็นเรื่องเดียวกันเพราะใน พระไตรปิฎกได้แสดงถึงการพัฒนาดน วัฏตอนหนึ่งในคฤหัสถ์ที่สุดต นิเทศ คัมภีร์มหานิทเสสว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจากกามและอกุศลธรรม ทั้งหลายบรรลุ ปฐมณานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยนิเวศน์ มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจาก สมาธิอยู่เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยนิเวศน์ที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถนิเวศน์ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่า อธิจิตสิกขา"<sup>๑๒๘</sup> การฝึกอบรมจิตจะมุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้ใจสงบ แน่วแน่เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกาภาดา คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรคว่า "ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า ไม่ฟุ้งซ่าน ..ความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่า อธิจิตสิกขา"<sup>๑๒๙</sup> ไม่ว่าจะ เป็นอธิจิตตสิกขาก็ดีหรือสมาธิก็ดี เป็นภาวะของ

<sup>๑๒๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๖.

<sup>๑๒๕</sup> พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๘๐๐.

<sup>๑๒๖</sup> พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๘๒๔.

<sup>๑๒๗</sup> พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์ บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๔.

<sup>๑๒๘</sup> ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

<sup>๑๒๙</sup> ชุ.ป (ไทย) ๓๐/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

อารมณ์ที่มีองค์มานปรากฏ มีความสงบภายใน ที่ปราศจากนิรวณ ทั้ง ๕ เรื่องของสมาธิจึงเป็นการพัฒนาจิตในส่วนการกำจัดกิเลสอย่างกลาง เพื่อให้เห็นถึงวิธีการปฏิบัติสมาธิอย่างถูกต้อง จึงกล่าวถึงแนวความคิดพัฒนาสมาธิตามแนวพระพุทธไว้ ๓ หลักคือ ๑) สัมมาวายามะ ๒) สัมมาสติ และ ๓) สัมมาสมาธิ ทั้ง ๓ หลัก จะกล่าวถึงการฝึกฝนตนเองให้มีความตั้งมั่นอย่างดีไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใด เป็นจิตที่มีภาวะความสงบเกิดขึ้น ปราศจากกิเลสรบกวน ไม่ฟุ้งซ่านรำคาญ ปราศจากอคติ มีใจเป็นกลาง และเป็นอารมณ์ที่ไม่ก่อให้เกิด อุกุศลธรรมใดๆ จึงสรุปความหมายเป็นตารางของการพัฒนาปัญญาตามหลักของสมาธิ (ตารางที่ ๒.๒)

### ตารางที่ ๒.๒ การพัฒนาปัญญาตามหลักของสมาธิ

นักวิชาการ	แนวคิดหลัก
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), (๒๕๔๖, หน้า ๔๔๖)	ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน, การมีจิตกำหนดแน่วแน่อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, (๒๕๒๕, หน้า ๘๐๐)	ความสำรวมใจแน่วแน่ เพื่อเพ่งเล็งในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยพิจารณาอย่างเคร่งเครียดเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในสิ่งนั้น
พระธรรมวิสุทธิกวี(พิจิตร ฐิตวัฒน์), (๒๕๔๙, หน้า ๔๔)	ความตั้งมั่นแห่ง ความที่จิตมั่นคงไม่หวั่นไหว
พุทธทาสภิกขุ, (๒๕๔๙, หน้า ๑๓-๑๕)	ลักษณะของจิตที่มีความคงที่ ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ที่มากระทบ หรือเมื่ออารมณ์ภายนอกมากระทบสภาพของจิต สามารถที่จะจัดการกับอารมณ์เหล่านั้นได้

ในอินทริยวิงค์ อภิธรรมภาษณีย์ มีความหมายของสมาธิว่า หมายถึง สมาธินทรีย์ คือ ความตั้งอยู่แห่งจิตที่แน่วแน่มั่นคง ไม่ซัดส่ายและไม่ฟุ้งซ่าน<sup>๑๓๐</sup> จึงทำให้จิตมีกำลัง ในการพัฒนาตนและฝึกสติปัญญาได้อย่างรวดเร็วเพราะจิตมีสมาธิเป็นตัวนำที่เรียกว่า สมาธินทรีย์และภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียวก็ชื่อว่า เป็นสมาธินทรีย์ ดังที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์คือ สมาธิเป็นโฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้กำหนดเอาภาวะปล่อยวางเป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิ ได้เฝ้าคคตาแห่งจิตนี้เรียกว่า อินทรีย์คือสมาธิ<sup>๑๓๑</sup> สมาธิในความหมายนี้จึงหมายถึง การปลดปล่อยวางอารมณ์ความรู้สึกให้เป็นกลางๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ แล้วใช้จิตเพ่งพินิจพิจารณาจนจิตใจสงบเป็นสมาธิเรียกว่า เฝ้าคคตา คือความมีจิตใจรวมเป็นหนึ่งนั่นเอง ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรคพระอุปัชฌาย์เถระอธิบายไว้ว่า หมายถึง บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจนมีจิต บริสุทธิ์พร้อมกับความบากบั่นมั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน และไม่ยอมให้จิตหวั่นไหวไปตามแรงพายุคือ กิเลสมีรากะ เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนเปลวแห่ง

<sup>๑๓๐</sup> อภ.ว. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

<sup>๑๓๑</sup> ตี.ม. (ไทย) ๑๙/๘๗๔/๒๖๔, ๘๖๘/๒๖๒.

ประทีปที่ทอแสงสว่างจ้าอยู่ด้านหลังพระราชวัง<sup>๑๓๒</sup> สมานในความหมายนี้ จึงเป็นการกล่าวถึงสภาพของจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมว่า มีความมั่นคงและแน่วแน่มิโอนเอียงไปตามกระแสของกิเลสต่างๆ

พระพุทโธสาจารย์ได้ให้ความหมายสมานนี้ ไม่แตกต่างจากคัมภีร์อื่นๆ มากนักคือ ความที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ซึ่งก็เป็นความหมายของสมานที่ปรากฏทั่วไป แต่ยังคงกล่าวถึง จิตที่เป็นสมานนั้น จะต้องเป็นจิตที่แน่วแน่มิโอนเอียงและประกอบด้วยกุศลเท่านั้นจึงเรียกว่า สมานได้ ดังที่กล่าวไว้ว่า “ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศลชื่อว่าสมาน”<sup>๑๓๓</sup> และยังอธิบายขยายความออกไปอีกว่า

ที่ชื่อว่า สมาน เพราะอรรถว่า ความตั้งมั่น ที่ว่าความตั้งมั่นนี้ได้แก่อะไร? ได้แก่ ความตั้งอยู่ หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอและโดยถูกทางด้วย เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกทางด้วย ไม่พุ่งชนและไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติโดย ธรรมชาตินี้พึงทราบ ว่า คือ ความตั้งมั่น<sup>๑๓๔</sup>

สมานมีหลายระดับ ตามผลของการปฏิบัติที่ต่างกัน ทั้งนี้ก็เพราะแนวทางในการเจริญ สมานมีหลายวิธีด้วยกัน แต่ก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือ ความสงบแห่งจิต ความแน่วแน่มิโอนเอียง เพราะ ไม่พุ่งชนเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาปัญญาในระดับต่อไป สมานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมี ตั้งแต่ ๑ ประเภทจนถึง ๕ ประเภท โดยหนึ่งประเภทกล่าวว่า “โดยคุณลักษณะคือความไม่พุ่งชน ไม่ซัดส่าย สมานก็มีเพียงอย่างเดียว”<sup>๑๓๕</sup> ประเภทของสมานที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นการแบ่งตามสภาวะธรรม ต่าง ๆ ที่ผู้ปฏิบัติแล้วได้สมานขึ้นต่าง ๆ กัน แต่ผู้วิจัยเห็นว่า โดยหลักใหญ่แล้วก็มีเพียง ๒ ประเภท เท่านั้น คือ โลกียสมานและโลกุตตรสมาน<sup>๑๓๖</sup> ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

๑) โลกียสมาน คือสมานในระดับต้น หรือสมานที่ปุถุชนทั่วไปเพื่ออบรมจิตใจ ให้แน่วแน่มิโอนเอียงในการดำเนินชีวิตและเป็นเครื่องพักผ่อนทางด้านจิตใจ สงบแล้วเกิดปัญญายิ่งๆ ขึ้นไป รวมถึงองค์ฌานต่างๆ ที่นักพรตผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายใช้เป็นเครื่องแสวงหาความสงบสุขทางธรรมได้

๒) โลกุตตรสมาน คือ สมานในระดับสูง เป็นสมานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายใช้เพื่อเป็นเครื่องพักผ่อนทางร่างกายสังขารของท่านที่เรียกว่า ทิฐฐุธรรมสุขวิหาร เป็นสมานขั้นนี้โรธสมาบัติสมานขั้นโลกุตตรระนี้ถือว่าเป็นสมานที่ประกอบด้วยปัญญาคือ มีปัญญาเป็นตัวหนุนนำให้เกิดสมาน ไม่ใช่แต่เพียงความสงบแห่งจิตเท่านั้น แต่กิเลสทั้งหมดก็สงบระงับและถูกกำจัดไปด้วยเช่นกัน

วิธีการเจริญสมานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทโธสาจารย์ได้กล่าวไว้หลาย นัยด้วยกัน โดยหลักใหญ่แล้วก็แบ่งเป็น ๒ คือ (๑) การเจริญโลกุตตรสมาน ต้องใช้วิธีเจริญด้วย

<sup>๑๓๒</sup> พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสมกัญ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐.

<sup>๑๓๓</sup> พระพุทโธสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๓๔.

<sup>๑๓๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

<sup>๑๓๕</sup> พระพุทโธสาจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒, แปลโดย กองตำรากรมการศาสนา, หน้า ๓.

<sup>๑๓๖</sup> พระพุทโธสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๔๖.

ปัญญา (๒) การเจริญโลภียสมาธิ ต้องใช้วิธีเจริญด้วยสมถะ<sup>๑๓๗</sup> การที่จะเจริญสมาธิให้ถูกต้องตามระเบียบและขั้นตอนนั้น เบื้องต้นผู้ที่จะเจริญสมาธิต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากข้อตำหนิหรือต่าง ๆ ให้ได้เสียก่อน ต่อจากนั้นจึงสามารถปฏิบัติตามวิธีการเจริญสมาธิที่ถูกต้องได้ ซึ่งพระพุทธโฆสาจารย์ได้จำแนกเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้

- (๑) ตัดความกังวล (ปลิโพธ)
- (๒) ตัดความกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ
- (๓) เว้นที่อยู่อาศัยที่ไม่เหมาะสม
- (๔) อยู่ในที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม
- (๕) เข้าไปหาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน
- (๖) อาจารย์ต้องมีความเข้าใจในเรื่องจริง
- (๗) สมาทานกรรมฐาน
- (๘) มีอธยาศัยดีงามเรียบร้อย
- (๙) อารมณ์ของกรรมฐาน<sup>๑๓๘</sup>

เมื่อผู้ที่จะเจริญสมาธิตัดภาระหน้าที่อันก่อให้เกิดความกังวลต่าง ๆ ได้แล้วขั้นตอนต่อไป ก็เข้าไปหาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร เพื่อขอให้ท่านได้ให้กรรมฐานและเป็นผู้อบรมแนะนำสั่งสอน ซึ่งกัลยาณมิตรจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติทั้ง ๗ คือ

- (๑) มีคุณสมบัติเป็นที่น่ารัก อ่อนโยน มีเมตตาอารี
- (๒) มีคุณสมบัติเป็นที่น่าเคารพยกย่อง
- (๓) มีคุณสมบัติเป็นที่น่าสรรเสริญ
- (๔) สามารถว่ากล่าวตักเตือนได้
- (๕) อดกลั้นต่อถ้อยคำที่ร้ายได้
- (๖) สามารถชี้แจงถ้อยคำที่สุมลุ่มลึกได้
- (๗) ไม่แนะนำในทางที่ไม่สมควร<sup>๑๓๙</sup>

ผู้ที่จะเจริญสมาธิต้องเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ ไว้เรียบร้อยก่อน เช่น ตัดความกังวลเล็กๆ น้อยๆ ได้แล้ว จึงเข้าไปหาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้ท่านได้แนะนำสั่งสอนและเป็นที่พักของตนในเวลามีความสงสัยเกิดขึ้น หรือมีความขัดข้องในข้อปฏิบัติที่ตนไม่สามารถแก้ไขได้ก็ให้อาจารย์ช่วยแก้ไขให้ ดังนั้นการเจริญสมาธิ จึงจำเป็นต้องมีอาจารย์เป็นผู้คอย กำกับดูแลอย่างใกล้ชิด การปฏิบัติที่ไม่มีอาจารย์คอยดูแลนั้นนับว่า เป็นเรื่องอันตรายอย่างยิ่งเพราะ ถ้าเกิดความติดขัดขึ้นมาจะไม่สามารถแก้ไขได้แล้ว อาจได้สมาธิที่เป็นมิถิชาสมาธิที่ผิดๆ ไป ซึ่งจะไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติและยังทำให้หลงทางในการปฏิบัติได้

<sup>๑๓๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

<sup>๑๓๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

<sup>๑๓๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

สำหรับอานิสงส์หรือผลจากการเจริญสมาธิ มีเป็นจำนวนมากทั้งเป็นการฝึกฝนอบรม จิตใจให้มีกำลัง ควรแต่การงาน มีความตั้งมั่นแน่วแน่ตรงต่ออารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอย่างมั่นคงได้ ทั้งยังเป็นปัจจัยที่ส่งเสริม และสนับสนุนต่อการพัฒนาสติปัญญาต่อไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยอานิสงส์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆสจารย์ได้จำแนกไว้ ๕ ประการสรุปได้ดังนี้

- (๑) มีอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเป็นอานิสงส์
- (๒) มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์
- (๓) มีอภิญญาเป็นอานิสงส์
- (๔) มีภพพิเศษเป็นอานิสงส์
- (๕) มีนิโรธสมาบัติเป็นอานิสงส์<sup>๑๔๐</sup>

การเจริญสมาธิ จึงมีอานิสงส์และประโยชน์มาก แต่รวมใจความแล้วก็เพื่อเป็น การพัฒนาจิตใจและเป็นบาทฐานต่อการพัฒนาปัญญาให้แจ่มชัดและรู้เห็นตามเป็นจริง และสามารถกำจัดอวิชชา ตัณหาและกิเลสต่างๆ ได้ทั้งหมด แล้วหลุดพ้นจากทุกข์มีความสุขจากการรู้สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงได้อย่างแท้จริง

**๓) ปัญญา** เป็นคำที่สำคัญอย่างยิ่งในชีวิตของมนุษย์ทุกคน โดยเฉพาะทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาเป็นหัวใจของศาสนา ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ต่างๆ ที่กล่าวถึงปัญญาไว้มากมาย และคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็มุ่งไปที่ปัญญาเป็นหลัก รวมทั้งปัญญาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยกล่าวรวมถึงปัญญาในพระไตรปิฎก อรรถกถาและ คัมภีร์ต่าง ๆ ไว้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ความศึกษาปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ชัดเจนและ กระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น เพราะได้เทียบเคียงกับพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง

ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ คนเราทุกคนต้องอาศัยปัญญาเป็นเสมือนแสงสว่าง ส่องนำทางในการดำเนินชีวิต คือ ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้เบื้องต้นจะมีพื้นฐานทางปัญญามาแต่กำเนิดที่เรียกว่า **สชาติกปัญญา**<sup>๑๔๑</sup> คือมีปัญญาพร้อมกับการเกิด เป็นปัญญาที่มีอยู่ในระดับปานกลางไม่แก่กล้า บางคนที่มีสชาติกปัญญาน้อย ที่เรียกว่า คนปัญญาอ่อน สำหรับคนที่เกิดมาโดยปกติทั่วๆ ไปจึงมีปัญญาติดตัวมาทุกคนแต่จะมากน้อยก็ขึ้นอยู่กับการสั่งสมอบรมมา แต่อย่างไรก็ตามปัญญานี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการศึกษาตามระบบไตรสิกขา ดังความหมายของปัญญาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่นๆ จึงเป็นเรื่องที่ควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาความหมายของปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กว้างขวางและลุ่มลึกต่อไป

ปัญญา มีความหมายที่หลากหลายที่จะกล่าวได้ในมุมมองต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทัศนะคติของแต่ละท่านที่กล่าวถึงปัญญาในบริบทที่ต่างกันไป เช่น ความหมายหนึ่งสำหรับนักปฏิบัติธรรมก็หมายถึงความรู้ขั้นที่สามารถจำกัดกิเลสและความทุกข์ของตนให้หมดไป โดยอาศัยความรู้ตามแนวทางอริยสัจสี่ ว่านี่คือ **ทุกข์** นี่คือการดับเหตุแห่งทุกข์ นี่คือการดับทุกข์ และนี่คือ

<sup>๑๔๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๒-๖๓๓.

<sup>๑๔๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

แนวทางแห่งความดับทุกข์<sup>๑๔๒</sup> ซึ่งความหมายของปัญญาในที่นี้ก็เป็นความหมายที่มุ่งเพื่อความพ้นทุกข์ แล้วบรรลุนิพพานเป็นสำคัญ แต่ในความหมายหนึ่งก็หมายถึง ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น<sup>๑๔๓</sup> เป็นต้น ซึ่งความรู้ทั่วและกิริยาที่รู้ชัดนี้ เป็นความหมายที่ครอบคลุมเกือบทุกด้านของปัญญา หมายความว่า ความรู้ทั่ว คือรู้ทุกอย่างที่ตนประสบเข้า ส่วนความรู้ชัด คือรู้สิ่งที่ตนประสบเข้านั้น อย่างชัดเจนและแจ่มแจ้ง

นอกจากนี้ ปัญญา ยังหมายถึง ความรู้ที่เป็นเครื่องตัดสิ่งต่างๆ ให้ขาดและ หมายถึง เป็นแสงสว่างเพื่อทำลายความมืด คือ ความไม่รู้ในเรื่องนั้นๆ ให้แจ่มแจ้งและชัดเจนได้ ซึ่ง พระนาคนเสนาเถระได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มิลินทปัญหาว่า “ปัญญา มีลักษณะตัดให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีลักษณะส่องสว่าง<sup>๑๔๔</sup> ซึ่งอธิบายได้ว่า เมื่อปัญญาเกิดขึ้นย่อมทำให้รู้สรรพสิ่งในโลกได้อย่าง แจ่มชัด มีความคิดเห็นที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ สามารถกำจัดอวิชชา คือความไม่รู้ต่าง ๆ ออกไปได้ ซึ่งเปรียบเหมือนแสงสว่างทำลายความมืดให้หมดไป ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างที่เลิศสุดในแสงสว่าง ทุกชนิดสามารถพิจารณาเห็นสามัญลักษณะ คือ ความไม่แน่นอน มีสภาพบีบคั้นอยู่รอบด้านและ ไม่มีตัวตนให้ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นแล้วก็ไม่ยึดติดถือมั่นอีกต่อไป

ปัญญายังมีความหมายถึง ความรู้ทั่วถึงเหตุและผล<sup>๑๔๕</sup> คือ รู้เหตุถึงผลและรู้ผลถึงเหตุ แบบสืบสาวถึงต้นเหตุของเรื่องนั้นๆ ให้รู้ถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดขึ้นและทางแก้ไขได้อย่างชัดเจน เช่น เรื่องความทุกข์ ก็สามารถสืบสาวรู้ได้ว่า เกิดจากอวิชชา คือความไม่รู้ จึงทำให้ประพฤติ คิดผิด และรู้ผิด เมื่อจะแก้ไขให้ถูกต้องก็สามารถรู้ได้ว่า จะต้องแก้ไขอวิชชาให้เป็นวิชา คือความรู้ที่ ถูกต้องที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ จึงจะถือว่าเป็นความรู้ที่แท้จริงได้

ความหมายของปัญญาตามที่กล่าวมานี้ จึงล้วนเป็นปัญญาที่เป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา การที่จะรู้แจ้งเห็นจริงใน สรรพสิ่งได้ก็เพราะมีปัญหาที่เป็นความรู้ที่ถูกต้อง ปัญญาจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อขจัดอวิชชา เพื่อกำจัดกิเลส ตัณหาและเพื่อความรู้อย่างแจ่มแจ้งตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของปัญญาที่หมายถึงวิปัสสนาญาณ คือ ความรู้อย่างแจ่มแจ้งในพระพุทธศาสนา เป็น ปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงได้ตลอด ซึ่งพระพุทธโฆสเถระได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “วิปัสสนาญาณประกอบด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา”<sup>๑๔๖</sup> และพร้อมกับอธิบายถึงความหมายของปัญญาไว้ว่า หมายถึง ความรู้ชัด คือ ความรู้โดยอาการต่างๆ ที่ยิ่งกว่า ความกำหนดรู้ (สัญญา) และความรู้แจ้ง (วิญญาณ)<sup>๑๔๗</sup> ที่เป็นความรู้เหมือนกัน แต่มีความสามารถในการรับรู้ต่างกัน ปัญญามีการรับรู้ที่เหนือกว่าทั้งสัญญาและ

<sup>๑๔๒</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

<sup>๑๔๓</sup> ชุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐/๕๔.

<sup>๑๔๔</sup> พระนาคนเสนาเถระ, **มิลินทปัญหา**, แปลโดย กองตำรากรมกุฎราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

<sup>๑๔๕</sup> สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

<sup>๑๔๖</sup> พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๗๑๑.

<sup>๑๔๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๑.

วิญญานคือ สามารถรู้เท่าทันถึงเปลี่ยนแปลงของสังขารและไตรลักษณ์ทั้งสาม แล้วบรรลุมรรคผลได้ แต่สัญญาและวิญญานไม่เป็นเช่นนั้นได้เพียงแต่กำหนดรู้ผิวเผินไม่ลึกซึ่งละเอียดเหมือนปัญญา

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้เปรียบเทียบความรู้ของ สัญญา วิญญาน และปัญญาไว้ เหมือนกับคน ๓ คนคือ สัญญาเปรียบเหมือนเด็กน้อย วิญญานเปรียบเหมือนชาวบ้านทั่วไป ส่วนปัญญา เปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่การเงิน<sup>๑๔๘</sup> ทำให้คน ๓ พวกนี้ รู้จักเหรียญเงินตรา ไม่เหมือนกัน คือเด็กน้อยอาจรู้แต่เพียงว่าเป็นวัตถุมีรูปร่างหน้าตาแบบนี้ แต่ไม่อาจรู้ถึงคุณลักษณะต่างๆ ได้ ซึ่งเปรียบได้กับความรู้ระดับสัญญาที่เพียงแต่กำหนดหมายรูรูปร่างต่างๆ ได้เท่านั้น สำหรับชาวบ้านทั่วไป สามารถรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของมันได้ว่า เป็นเงินมีราคาสำหรับใช้จ่ายซื้อสินค้าได้ เป็นต้น แต่ไม่อาจรู้สึกซึ่งกว่านี้ได้ ซึ่งเปรียบเหมือนความรู้ระดับวิญญานที่รู้มากกว่าสัญญาคือ รู้ถึงคุณสมบัติของมันว่ามีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตได้ ส่วนเจ้าหน้าที่การเงิน ย่อมรู้มากกว่าเด็กน้อย และชาวบ้านทั่วไป คือ สามารถรู้ถึงคุณลักษณะของเงินอย่างลึกซึ้ง เช่น รู้ว่า หน่วยงานไหนเป็นคนผลิต ผลิตที่ไหน และมีส่วนประกอบอะไรบ้าง เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนความรู้ระดับปัญญาที่สามารถรู้อย่างลึกซึ้งและปรีชาหยั่งเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริงได้

ความหมายของความรู้ทั้ง ๓ ประการนี้ ถึงแม้มีอาการที่สำหรับรับรู้เหมือนกัน แต่สัญญากับวิญญานทั้งสองนั้นมีการรับรู้ที่ไม่เหมือนปัญญา<sup>๑๔๙</sup> เพราะความหมายของปัญญากว้าง และลึกซึ้งกว่า ถึงกระนั้นก็ตามสัญญา วิญญานและปัญญาทั้ง ๓ นี้ ก็ยังมีความหมายที่ใกล้เคียงกันและยังเป็นปัจจัยต่อกันและกัน ในกระบวนการของการพัฒนาปัญญาที่ดำเนินไปตามหลักของไตรสิกขา คือ สัญญาเป็นการจดจำหมายรู้ในเรื่องของกฎ ระเบียบวินัยที่เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ตรงไป เพื่อเป็นข้อฝึกหัดกาย วาจาให้เรียบร้อยดีงามพร้อมทั้งมีวิญญาน คือความรู้เข้าใจในเรื่องของจิตใจเป็นอย่างดี จึงทำให้มีความสงบเสงี่ยมซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งสมาธิ และต่อจากนั้นก็มปัญญา คือความรู้ เข้าใจต่อเรื่องนั้นๆ ได้ อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งกว่าสัญญาและวิญญานดังที่กล่าวมาแล้ว

ความหมายของปัญญาที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์และหนังสือต่างๆ ที่ได้ศึกษามาทั้งหมดนี้ มีความหมายที่แตกต่างกันในรายละเอียดของภาคการปฏิบัติ ส่วนในภาคของจุดมุ่งหมายแล้วก็มีอยู่ ๒ อย่างคือ เพื่อให้ได้โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่มีความสำคัญต่อการศึกษาและพัฒนาตนเป็นอย่างมาก คนที่มีปัญญาย่อมรักษาดนอยู่ได้ ส่วนคนที่ไม่มีปัญญาย่อมยากลำบากในการดำเนินชีวิตเพราะไม่มีแสงสว่างนำทางให้ อย่างไรก็ตาม ความหมายของปัญญาที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็ล้วนมีจุดมุ่งหมายที่เป็นแนวทางกันเดียวกันคือ เพื่อความรอบรู้และเข้าใจในสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริงจนไม่ยึดติดถือมั่นแล้ววางทำที่ได้อย่างถูกต้อง

ปัญญา ความรู้ทั่วหรือความรู้ชัด คือ "รู้ทั่วถึงความเป็นจริง หรือตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะธรรมต่างๆ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการ

<sup>๑๔๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๒.

<sup>๑๔๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๒.



หรือดำเนินการอย่างไร"<sup>๑๕๐</sup> นอกจากนี้ปัญญาแปลว่า "ความรู้ทั่ว, ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผลดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง"<sup>๑๕๑</sup>

ประเภทของปัญญามีการจำแนกอย่างพิสดารโดยเฉพาะปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ ได้แบ่งออกเป็นหมวด ๆ ตั้งแต่ ๑ จนถึง ๔ หมวดด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจในส่วนภาคปฏิบัติของปัญญาว่า ที่จริงแล้วสามารถจัดปัญญาได้หลายประเภท เพื่อง่ายต่อการนำไปใช้กับสถานการณ์ที่แตกต่างกันไปได้อย่างเหมาะสม แต่ถ้าจะกล่าว โดยจำเพาะแล้วปัญญาก็มีประเภทเดียวเท่านั้นคือ การแทงตลอดสภาวะธรรม<sup>๑๕๒</sup> แต่ผู้วิจัยขอยกมากล่าวไว้ในที่นี้เพียง ๒ กลุ่มใหญ่ๆ เท่านั้นคือ ปัญญา ๒ ประเภทได้แก่ โลภียปัญญากับโลกุตตรปัญญา<sup>๑๕๓</sup> และปัญญา ๓ ประเภทได้แก่ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญาและภาวนามยปัญญา<sup>๑๕๔</sup> ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

(๑) โลภียปัญญา คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยโลภียมรรค ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝน อบรมตามระบบไตรสิกขาและสมถกรรมฐาน แต่ยังไม่สามารถที่จะบรรลุอริยสัจจนทำลายอวิชชา และกำจัดกิเลสให้หมดไปได้ เป็นเพียงการใช้ปัญญาระงับกิเลสให้สงบกดทับไว้เท่านั้น

(๒) โลภุตตรปัญญา คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตรมรรค ปัญญาขั้นนี้นับว่าเป็นปัญญาที่สูงสุด ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาตน การพัฒนาตนตามระบบไตรสิกขาก็เพื่อให้บรรลุถึง ปัญญาที่เป็นโลกุตระนี้ ความรู้ขั้นนี้เป็นความรู้แจ้งสภาวะทั้งปวง สามารถทำลายกิเลสตัณหาให้สิ้นไปได้แล้วอยู่เหนือปัญหาและความทุกข์

ในการพัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระนั้น ต้องอาศัยปัจจัยสำคัญตัวหนึ่งที่เป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวงคือ "สัมมาทิฐิ"<sup>๑๕๕</sup> เป็นปัจจัยสำคัญตัวหนึ่ง ที่พัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระ ที่จะทำให้ถึงความพ้นทุกข์ทั้งปวง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "บุคคลจะล่วงพ้นทุกข์ได้ เพราะสมานานสัมมาทิฐิ"<sup>๑๕๖</sup>

พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า เหตุปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์มี ๒ ประการ<sup>๑๕๗</sup> คือ

<sup>๑๕๐</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ๑ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

<sup>๑๕๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

<sup>๑๕๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๓.

<sup>๑๕๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔.

<sup>๑๕๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔.

<sup>๑๕๕</sup> วจ.ทสก (ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๕๔.

<sup>๑๕๖</sup> วจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๔๙/๖๘.

<sup>๑๕๗</sup> วจ.ตติก. (ไทย) ๒๐/๓๗๑/๑๑๐.

(๑) ปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆสะ<sup>๑๕๘</sup> ได้แก่ การรับฟังข้อมูลเหตุผลจากผู้อื่น เป็นการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก โดยเฉพาะการได้ฟังธรรมจากกัลยาณมิตร เป็นวิธีทางแห่งการเพิ่มพูนศรัทธาให้ตั้งมั่น เป็นวิธีในการเพิ่มพูนศรัทธา

(๒) ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นการพิจารณาเหตุและสภาวะความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นวิถีทางในการพัฒนาปัญญา

ส่วนปัญญาที่ถูกพัฒนาด้วยการศึกษาเล่าเรียนคือ การฟัง การอ่าน การคิด วิเคราะห์และ การสังเคราะห์ทดลองปฏิบัติจริงมี ๓ ประเภท ดังนี้

(๑) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการที่ไม่ได้ฟังจากคนอื่น<sup>๑๕๙</sup> แต่เกิดจากการคิด การค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ วิจรณ์และทดลองปฏิบัติ จนรู้เข้าใจและเห็นผลด้วยตนเอง หรือเป็นความรู้ที่เกิดจากข้อมูลที่ได้รับมาจากสุตมยปัญญาอีกทอดหนึ่งคือ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้น ภายในความคิดของตนเอง โดยอาศัยฐานข้อมูลอื่นเป็นปัจจัยบ้าง เพื่อให้เป็นแนวทางในการคิด วิเคราะห์จึงทำให้คิดได้ คิดเป็นและคิดถูกวิธี ความรู้ที่ถูกต้องจึงเกิดขึ้นภายในความคิดของตนได้

(๒) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟังจากผู้อื่น<sup>๑๖๐</sup> หรือการอ่านหนังสือ การสังเกต และการเล่าเรียนศึกษา จากแหล่งข้อมูลภายนอกทั้งหมด ปัญญาขั้นนี้เป็นการรับข้อมูลภายนอกเข้าสู่ภายใน โดยอาศัยกัลยาณมิตรที่สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติที่ดี<sup>๑๖๑</sup> หรือได้จาก ครู อาจารย์ ตำรา และสื่อการเรียนการสอนต่างๆ เป็นต้น สำหรับคนทั่วไปก็เป็นการรับฟังข้อรู้ต่างๆ ไว้เพื่อเป็นฐานความรู้ในการคิดพิจารณาในขั้นของจินตามยปัญญาต่อไป

(๓) ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการเข้ามานสมาบัติทุกอย่าง<sup>๑๖๒</sup> หรือการลงมือ ทดลองปฏิบัติจนทำให้รู้เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ปัญญาขั้นนี้เป็นการรวบรวมเอาข้อมูลกับความคิด ที่ผ่านการคิดพิจารณาไตร่ตรองมาแล้วเป็นอย่างดี ให้เป็นการสังเคราะห์เข้าด้วยกันจนทำให้เห็นผล ประจักษ์ที่สามารถปฏิบัติได้จริงและเป็นประโยชน์ ซึ่งตามความหมายของภวานาก็แปลว่า ทำให้มี ทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาหรือเป็นการคิดสร้างสรรค์ที่ทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆ ขึ้น

ปัญญาทั้ง ๓ ประเภทนี้ เป็นผลจากการ พัฒนาปัญญาที่เป็นขั้นตอนตามลำดับคือ ปัญญาขั้นการพัฒนาเบื้องต้นด้วยการฟัง เล่าเรียนศึกษา คบหากัลยาณมิตร สอบถามครูอาจารย์แล้วพัฒนาความรู้ของตนให้เกิดมีขึ้น ปัญญาขั้นนี้จึงเป็นสุตมยปัญญา ส่วนปัญญาที่เกิดขึ้น จากการพัฒนาระบบความคิดของตนให้เป็นระบบคิดถูกวิธีและ คิดอย่างสวหาเหตุผลตลอดสายได้ดีเป็นต้น จัดเป็นจินตามยปัญญา และการพัฒนาขั้นสุดท้ายเป็น การพัฒนาตนขั้นลงมือปฏิบัติการในภาคสนามแล้วจึงรู้โดยประจักษ์ด้วยตนเองอย่างปลอดโปร่ง โล่งใจ จนหมดความลังเลสงสัยอีกต่อไป

<sup>๑๕๘</sup> ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔.

<sup>๑๕๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๕.

<sup>๑๖๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๕.

<sup>๑๖๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๕.

<sup>๑๖๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๕.

ผู้วิจัยเห็นว่า ประเภทของปัญหาที่ได้จำแนกไว้หลายประเภทนั้น เป็นการแยกย่อยระบบความรู้ของคนที่มีพัฒนาาแตกต่างกัน คนบางคนอาจจะถนัดบางเรื่อง หรือมีจริต ที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น ปัญหาที่ถูกพัฒนามาจึงมีความแตกต่างในรายละเอียดบ้าง แต่จุดมุ่งหมาย สุดท้ายเป็นอย่างเดียวกันคือ ทำลายอวิชชา กำจัดทุกข์อยู่เหนือปัญหา พาตนให้เป็นอิสระมีความสมบูรณ์ในตน แล้วทำตนให้เป็นที่พึ่งของคนอื่นต่อไปได้

การพัฒนาปัญญา หรือเจริญปัญญาตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนมีจุด มุ่งหมายที่เป็น อานิสงส์ของการพัฒนาปัญญาที่แตกต่างกันไปทั้งสิ้น ปัญญาระดับโลกียะก็มีอานิสงส์ที่อยู่ในระดับ โลกียะ ส่วนปัญญาระดับโลกุตระก็มีอานิสงส์ที่อยู่ในระดับโลกุตระ ที่เป็นการกำจัดกิเลสแล้วพ้น ทุกข์ถึงสุขคือพระนิพพานเป็นจุดมุ่งหมาย อย่างไรก็ตาม ปัญญาระดับโลกียะก็มีอานิสงส์ในการกำจัดกิเลสชั้นหยาบ ๆ ในเบื้องต้นเพื่อเป็นฐานให้แก่ปัญญาระดับโลกุตระต่อไปได้ ซึ่งอานิสงส์ของปัญญาทั้งสองระดับนี้ พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า มี ๔ ประการคือ (๑) ทำลายกิเลสต่างๆ (๒) ได้บรรลุผลแห่งอริยมรรค (๓) สามารถเข้านิโรธสมบัติได้ (๔) ถึงความเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นต้น<sup>๑๖๓</sup> อานิสงส์ทั้ง ๔ ประเภทนี้เป็นผลของการเจริญปัญญาจนได้ปัญญาระดับโลกุตระที่เป็นความรู้สูงสุดในความรู้ที่พึงปรารถนา

**๒.๑.๘.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญากับศีลและสมาธิ** ไตรสิกขาคือข้อที่จะต้องศึกษา หรือ ข้อที่จะต้องปฏิบัติมี ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา หมายถึงศีล อธิจิตตสิกขา หมายถึงสมาธิ และ อธิปัญญาสิกขา หมายถึงปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา เป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และ จากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า ซึ่งสิกขาทั้ง ๓ นี้จะต้องมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยวิธีการพัฒนาปัญญาที่เป็นพื้นฐานนั้น บุคคลต้องรักษาศีลให้บริบูรณ์เป็นเบื้องต้นเสียก่อนเพื่อเป็นอุปนิสัยหรือบาทฐานแห่งสมาธิ ต่อจากนั้น จึงจะสามารถเจริญสมาธิได้เป็นอย่างดี เมื่อสมาธิแน่นแล้วต่อจากนั้น ก็จะมีความสามารถในการพัฒนาปัญญาได้อย่างเต็มที่<sup>๑๖๔</sup> เพราะมีฐานในการพัฒนาที่มั่นคงและแน่น

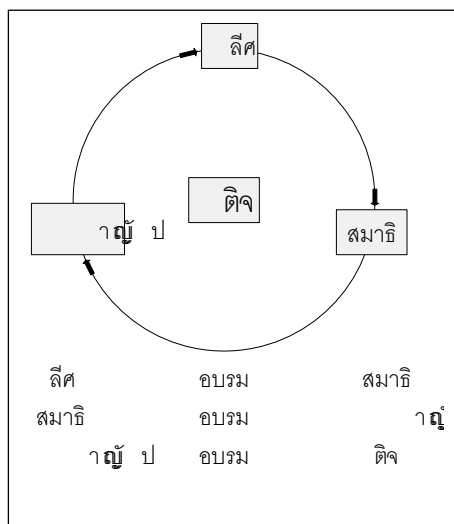
ปัญญานี้ยังจะย้อนกลับไปเป็นตัวคอยกำกับศีลและสมาธิ ให้ดำเนินไปตามกระบวนการของไตรสิกขาอย่างถูกต้อง เมื่อกระบวนการดำเนินไปอย่างถูกต้องต่อเนื่องเรื่อยๆ อย่างนี้ ก็จะทำให้จิตใจได้รับการฝึกฝนอบรมยกระดับจิตใจขึ้นไปเรื่อยๆ ตามขั้นตอนการพัฒนาจิตใจคือ จากระดับจิตใจของปุถุชน ถึงกัลยาณชนและอริยชนในระดับต่างๆ จนในที่สุดมีความสุข สงบและรู้เท่าทันสภาวะต่างๆ ตามเป็นจริงได้ พร้อมกับมีอิสระหลุดพ้นจากปัญหาอุปสรรคที่เป็นเครื่องขัดขวางการพัฒนาตนจนสามารถก้าวพ้นทุกข์ได้ กระบวนการฝึกฝนอบรมจิตใจด้วยระบบไตรสิกขานี้(ภาพที่ ๒.๑)

ศีล สมาธิ และปัญญา จึงเป็นความต่อเนื่องกันของวิธีการพัฒนาปัญญาในระบบไตรสิกขาที่ต่างก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนกันไปตลอดสาย ไม่สามารถที่จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปได้ เป็นเหมือนก้อนเส้า ๓ ก้อนที่คอยสนับสนุนซึ่งกันและกันไปตลอด ดังนั้นศีล สมาธิและปัญญาก็ต่างเป็นฐานให้กันและกันซึ่งมีพระพุทธพจน์ว่า

<sup>๑๖๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔๘.

<sup>๑๖๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ศีลมีลักษณะอย่างนี้สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรม โดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบ จากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ<sup>๑๖๕</sup>



ภาพที่ ๒.๑ ความสัมพันธ์ของศีล-สมาธิ-ปัญญา<sup>๑๖๖</sup>

จากการที่ได้ทบทวนความสัมพันธ์ของไตรสิกขาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับความสัมพันธ์ของไตรสิกขาที่พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเช่นกัน โดยเฉพาะปัญญาที่ถือว่า เป็นแกนหลักของระบบไตรสิกขาที่เป็นตัวคอยก้ำกับนั่นของศีลและสมาธิให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องสอดคล้องกับหลักการพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนา ให้เป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นเป็นอิสระจากกองทุกข์ ปัญญาจำต้องมีศีลและสมาธิ เป็นพื้นฐานที่มั่นคงในการพัฒนาเบื้องต้นเสียก่อน การพัฒนาปัญญาจึงจะมั่นคงและสมบูรณ์ ดังที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า “ปัญญาจะพึงเจริญได้อย่างไร พรรณนาว่า เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลาย อันแยกประเภทเป็นชั้นๆ ทยอยตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจนูปบาทเป็นต้น เป็นภูมิของปัญญานี้ วิสุทธิ ๒ คือ สิววิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นมูลของปัญญานี้”<sup>๑๖๗</sup> ความในข้อนี้จึงเห็นได้ว่า ศีลและสมาธิเป็นฐานของการพัฒนาปัญญาโดยตรง และปัญญาก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่เอื้อต่อศีล และสมาธิให้สมบูรณ์ด้วย เพราะเมื่อคนมีปัญญาที่ดีแล้วจะทำให้เป็นผู้คงที่ในอริยธรรมและอนิยธรรมทั้งหลายได้<sup>๑๖๘</sup> ซึ่งเป็นเหตุให้การรักษาศีลมั่นคงแน่วแน่และประณีตยิ่งขึ้นไป พร้อมทั้งทำให้สมาธิมั่นคงมีประสิทธิภาพมากขึ้น จนกลับมาเป็นตัวหนุนปัญญาให้พัฒนาขึ้นไปอีกคือ จากโลกียปัญญามาจนถึงโลกุตระปัญญาได้ในที่สุด

<sup>๑๖๕</sup> ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๘.

<sup>๑๖๖</sup> พรทิพา กุญชรพินานนท์, “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาและการพัฒนาคน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

<sup>๑๖๗</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๒๐.

<sup>๑๖๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างปัญญากับศีลและสมาธิ ได้แก่ ปัญญากับศีลและ ปัญญากับสมาธิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

**๑) ปัญญากับศีล** เป็นข้อธรรมที่หนุนนำซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นได้ คนจะมีปัญญาที่สมบูรณ์ ได้ก็เพราะมีศีลเป็นพื้นฐานก่อน พอมีปัญญาแล้วศีลก็มีโดยนัยตัวของมันเอง อย่างไรก็ตาม ศีลนั้นว่ามีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นปัจจัยในการพัฒนาปัญญาโดยตรง การพัฒนาปัญญา จึงขาดศีลไม่ได้ ศีลทำให้ผู้พัฒนาปัญญามีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริง เป็นคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้มีการศึกษา ผู้ที่จะสามารถเรียนรู้เรื่องต่างๆ ได้ดีก็ต้องอาศัยศีลเป็นฐาน โดยเฉพาะนักศึกษาที่มีหน้าที่ในการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตนทุกด้าน จำเป็นต้องมีศีล ประกอบอยู่เสมอ จึงจะสามารถประสบความสำเร็จได้ และโดยเฉพาะบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวดเพื่อต้องการบรรลุวิชา ๓ ยิ่งจำต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์มากที่สุด ซึ่งพระพุทธโฆสจารย์ได้ ยกพระพุทธพจน์ มากกล่าวอ้างไว้ว่า “อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้มีวิชา ๓ ทรงประกาศด้วยศีล เพราะโยคีบุคคลอาศัย ศีลสมบัติแล้วจึงจะบรรลุวิชา ๓ อื่นจากศีลสมบัติแล้วหาบรรลุได้ไม่”<sup>๑๖๙</sup> ศีลโดยปกติจึงเป็นฐานเบื้องต้นของการเจริญสมาธิและปัญญาเพื่อให้มั่นคงและสมบูรณ์

ปัญญามีความสำคัญต่อการรักษาศีลอย่างยิ่ง เพราะการรักษาศีลที่ขาดปัญญาจะกลายเป็นการรักษาศีลแบบสีกัปปตปราชิต คือเป็นการรักษาศีลสักแต่ว่ารักษาตามๆ กัน อย่างมกมาย โดยไม่เข้าใจในจุดมุ่งหมายของการรักษาศีลอย่างถูกต้อง คนที่มีปัญญาประกอบ ย่อมรักษาศีลอย่างถูกต้องและเข้าใจในจุดมุ่งหมายของการรักษาศีลได้เป็นอย่างดีว่า เป็นการฝึกฝน กาย วาจาและสำรวมใจให้สงบเรียบร้อย เพื่อเป็นฐานแก่การเจริญสมาธิและปัญญาต่อไป ดังที่พระพุทธโฆสจารย์ได้ ยกพระพุทธพจน์กล่าวไว้ในเบื้องต้นแห่งการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “นรชนผู้มีปัญญาเป็นภิกษุ มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร ตั้งตนไว้ในศีลแล้วทำสมาธิจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เธอจะพึงวางรกข์อันนี้เสียได้”<sup>๑๗๐</sup> และปัญญายังทำให้รู้เข้าใจในการบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ ที่เป็นพฤติกรรมภายนอกที่นับว่า เป็นศีลให้เป็นไปอย่างเรียบร้อยและ ตรงต่อความมุ่งหมายการใช้สอยปัจจัยนั้นๆ ได้ด้วยดี ดังที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า “ปัจจัยสันนิสสิตศีลนั้น ชื่อว่ามีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะผู้มีปัญญาจึงจะสามารถมองเห็นโทษ และอันสงฆ์ของปัจจัยทั้งหลายได้”<sup>๑๗๑</sup> คนที่รักษาศีลพร้อมกับมีปัญญาเป็นเครื่องประกอบ ย่อมให้การรักษาศีลนั้นไม่สูญเปล่า และยังทำให้ถูกต้องตามหลักการของศีลที่แท้จริงได้

ดังนั้น ปัญญากับศีล จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงยึดซึ่งกันและกันไปตลอดสายของ การพัฒนาปัญญา เพราะเป็นกระบวนการของการศึกษาในระบบไตรสิกขา ซึ่งจะต้องมีการพัฒนา หลักศีลหลักสมาธิ และหลักปัญญาไปพร้อมๆ กัน การพัฒนาปัญญาจึงจะสมบูรณ์ ถ้าขาดการบูรณาการทั้ง ๓ หลักเข้าด้วยกันแล้ว การพัฒนาปัญญาก็จะเกิดความไม่สมดุลทางด้านความรู้ กับความประพฤติขึ้น

<sup>๑๖๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

<sup>๑๗๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

<sup>๑๗๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามบูรณาการระบบไตรสิกขา ให้สมดุลกับการพัฒนาคนให้ได้ จึงจะทำให้ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้อง และบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้

**๒) ปัญญา กับสมาธิ** สมาธิที่เกิดมาจากผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ย่อมเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญต่อการพัฒนาปัญญาตามระบบไตรสิกขา ผู้ที่มีสมาธิตั้งมั่นย่อมสามารถที่จะเรียนรู้เรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี เพราะสมาธิเป็นฝ่ายจะให้รู้แจ้งสัจธรรมด้วยอำนาจความเป็นไปแห่งสัญญาและมนสิการที่พร้อมด้วย นิพพิทา คือ ความคลายกำหนัด ดังที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า “ที่ชื่อว่า นิพเพธกาคิยสมาธิ สมาธิเป็นไปใน ส่วนแห่งอันแทงทะลุสัจธรรม ด้วยอำนาจความใส่ใจในสัญญาอันประกอบด้วยนิพพิทาญาณ และความเร่งร่ำ”<sup>๑๗๒</sup> ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งปัญญาที่จะรู้แจ้งแทงตลอดได้ การพัฒนาปัญญาจะได้ผลมากน้อย เพียงไรย่อมขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจเป็นที่ตั้ง เพราะสมาธิถือว่าเป็นฐานแห่งปัญญาที่จะต้องอบรมให้มั่นคงอยู่ตลอดเวลา และปัญญายังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิด้วย อย่างในขณะเล่าเรียนถ้าใจฟุ้งซ่าน ก็จะไม่สามารถที่จะกำหนดเนื้อหาวิชาที่เรียนได้ แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังอยู่ใกล้ๆ แต่ใจไม่ได้มุ่งตรงต่อการเรียน การฟังนั้นก็เป็นที่ได้ยินแบบผ่านๆ ไปเท่านั้น

ผู้มีใจตั้งมั่นดีแล้วสามารถที่จะคิดค้นและสร้างสรรค์อะไรได้มากมาย แม้บางสิ่งคนธรรมดาทำได้ยาก แต่ด้วยอำนาจของสมาธิเป็นพื้นฐานพร้อมกับปัญญาแล้วก็สามารถทำได้ อย่างน่าอัศจรรย์ ได้แก่ การแสดงฤทธิ์ของผู้ที่มีสมาธิแก่กล้าต่างๆ เช่น แสดงฤทธิ์แบบมโนมยิทธิด้วยการเนรมิตร่างกายเติมเป็นกายอื่นให้เป็นรูปมีจิตใจ<sup>๑๗๓</sup> เป็นต้น ที่สามารถทำได้ก็เพราะ ด้วยอำนาจของสมาธิที่ตั้งมั่นดีแล้วนั่นเอง ซึ่งจะเป็นปัจจัยต่อการพัฒนาปัญญาอย่างยิ่ง

ปัญญาในฐานะเป็นข้อปฏิบัติขั้นสูงสุดในระบบไตรสิกขาก็จริง แต่จะทำให้ปัญญา ตั้งมั่นได้นั้นก็ต้องอาศัยสมาธิเป็นบาทฐาน จึงจะสามารถตั้งมั่นและดำรงอยู่ได้นานพร้อมกับ สามารถพัฒนาให้ก้าวหน้าและประณีตยิ่งขึ้นไปได้ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “สมาธิ เป็นเหตุใกล้ของปัญญา นั้นโดยพระบาลีว่า ‘ผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริง’<sup>๑๗๔</sup> ทั้งนี้เพราะปัญญาของผู้ที่มีจิตใจไม่มั่นคงย่อมไม่อาจตั้งอยู่ได้นาน หรือไม่อาจที่จะพัฒนาให้กล้าแข็ง และประณีตยิ่งขึ้นไปได้ เพราะขาดฐานที่มั่นคงนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันปัญญาเมื่อสามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นแล้ว ก็จะส่งผลต่อสมาธิคือ ทำให้สมาธิมั่นคงและเป็นสัมมาสมาธิที่ถูกต้องได้และเป็นอริยสมาธิขั้นสูงได้ ดังปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “นัยแห่งการภาวนาซึ่งสมาธิประกอบด้วย อริยมรรคนั้น ท่านสงเคราะห์ที่เข้าไว้กับนัยแห่งปัญญาภาวนาแล้วนั้นเทียวเพราะว่า เมื่อปัญญาอันโยคีบุคคลภาวนาให้เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นอันได้ภาวนาให้สมาธินั้นเกิดขึ้นด้วย”<sup>๑๗๕</sup> ปัญญา กับสมาธิจึงเป็น ปัจจัยที่สนับสนุนส่งผลต่อเนื่องกันไปตลอดสาย จนกว่าจะบรรลุถึงพระนิพพาน

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญา มองผ่านการเจริญสมาธิจนได้อภิญญาทั้ง ๖ ประการ ดังที่พระพุทธโฆสจารย์ได้ยกพระพุทธพจน์มากล่าวว่า “อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้มีอภิญญา ๖ ทรงแ

<sup>๑๗๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

<sup>๑๗๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๓.

<sup>๑๗๔</sup> ระพุทธโฆส, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑, แปลโดย กองตำรากรมการศาสนา, หน้า ๕.

<sup>๑๗๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ประกาศด้วยสมาธิ เพราะโยคีบุคคลอาศัยสมาธิสมบัติแล้ว จึงจะบรรลุมฤตยุมหา ๖ ได้ อันจากสมาธิสมบัติแล้วหาบรรลุมหาได้ไม่”<sup>๑๗๖</sup> ความรู้ในระดับอภิญญาที่ซึ่งก็นับว่าเป็น ความรู้ขั้นหนึ่งของการพัฒนาปัญญา<sup>๑๗๗</sup> ที่เป็นอานิสงส์แห่งการเจริญสมาธิให้แน่วแน่แล้วจึงได้บรรลุมหา เพราะสมาธิเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอภิญญาโดยตรงซึ่งพระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า “การเจริญสมาธินี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า มีอภิญญาเป็นอานิสงส์ด้วยอำนาจแห่งโลกียอภิญญา”<sup>๑๗๘</sup> ซึ่งการเจริญสมาธิที่แน่วแน่และมั่นคงนั้นเป็นเหตุปัจจัยต่อการพัฒนาปัญญาในระดับอภิญญาให้เกิดขึ้นได้อย่างมั่นคงและทำให้ปัญญาที่เกิดขึ้นมานั้น เป็นปัญญาที่สมบูรณ์ เพราะเป็นปัญญาที่ประกอบพร้อมไปด้วยสมาธิที่แน่วแน่และมั่นคงนั่นเอง ซึ่งพระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวไว้ว่า “เธอผู้ประกอบด้วยการเจริญสมาธิที่ได้รับอานิสงส์และเป็นภาวณาที่มั่นคง ก็จักทำการเจริญปัญญาให้สมบูรณ์ได้โดยง่ายแล”<sup>๑๗๙</sup> ผู้ที่มีการเจริญสมาธิเป็นพื้นฐานที่ดีอยู่แล้ว จึงทำให้ก้าวไปสู่การพัฒนาปัญญาได้อย่างไม่ยาก เพราะเมื่อมีสมาธิที่ดีก็ถือว่ามีความรู้ของการพัฒนาปัญญาที่มั่นคง การที่จะพัฒนาปัญญาในระดับสูงขึ้นไปจึงเป็นเรื่องที่ทำได้โดยง่าย

ปัญญากับสมาธิที่นับเนื่องในระบบไตรสิกขา มีความสำคัญต่อกันอย่างแยกไม่ออก สมาธิเป็นปัจจัยที่จะทำให้ปัญญาเจริญยิ่งขึ้นไปอย่างมั่นคงและมีประสิทธิภาพ ส่วนปัญญาก็จะเป็น ปัจจัยสนับสนุนให้สมาธิได้แน่วแน่และถูกต้องเป็นสัมมาสมาธิอย่างสมบูรณ์ดังที่ พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ว่า “ก็แหละอันโยคีบุคคลนั้นพึงตั้งตนไว้ในศีลแล้วพึงเจริญสมถะและวิปัสสนา ซึ่งตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งจิตและปัญญา โดยกระทำติดต่อกันไปด้วยสามารถแห่งความเพียร ที่ตรัสไว้แล้วในบทว่า ผู้มีความเพียร มีปัญญาเป็นเครื่องบริหาร และโดยกระทำความรู้แจ้งชัดด้วยสามารถแห่งปัญญานั้นเกิด”<sup>๑๘๐</sup> ฉะนั้นเมื่อบุคคลเริ่มต้นการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญา จึงต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กันโดยใช้แนว ทางอันประเสริฐคือ มรรคมีองค์แปดประการซึ่งย่อลงในไตรสิกขา ๓ นั้นเอง การพัฒนาปัญญาจึงจะสมบูรณ์ เพราะมีศีล สมาธิ เป็นพื้นฐานที่มั่นคง

**๒.๑.๙ เป้าหมายของการพัฒนาปัญญา** จากการพัฒนาปัญญาควรทำให้เกิดมีขึ้นต่อเนื่องอยู่ตลอด เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเด็นต่อไปจึงน่าสนใจว่า การพัฒนาปัญญามีจุดหมายเพื่ออะไร มีประโยชน์จริงหรือไม่ การค้นหาคำตอบได้มุ่งไปสู่ประโยชน์สุขในด้านต่าง ๆ ทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต ทำให้ประสบกับความสุขที่แท้จริง เนื่องมาจากการดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญาที่สมบูรณ์ที่สุด ย่อมเข้าถึงความสุขที่แท้จริงในทางพระพุทธศาสนา โดยการพัฒนาปัญญามีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์สุขในอนาคต และเพื่อการบรรลุธรรม ดังนี้

**๒.๑.๙.๑ เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน** ทัศนธรรมสุขวิหารเป็นวิธีการพักผ่อนอย่างสุขสบายในปัจจุบันที่ดีที่สุด ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนา (สมาธิระดับฌาน) ด้วยอำนาจของปัญญาในอุเบกขามานซึ่งเป็นปัญญาที่ถูกพัฒนาเพื่อสุขในปัจจุบัน สำหรับพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ทำกิจเพื่อความหลุดพ้นเสร็จสิ้นแล้ว ไม่ต้องใช้ฌานเพื่อบรรลุภูมิธรรมอันใด ๆ ต่อไปอีก พระ

<sup>๑๗๖</sup> พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗.

<sup>๑๗๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

<sup>๑๗๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๕.

<sup>๑๗๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๕.

<sup>๑๘๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

อรหันต์หรือพระอนาคามี ผู้ได้สมาบัติ ๘ แล้ว ทำให้สหายความสุขอยู่ได้โดยไม่มีจิตตลอดเวลา ๗ วัน ผู้ใดพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นฌานแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทรมามีชีวิตเป็นอยู่ถึง ๑๐๐ ปี ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ผู้ใดมีปัญญาทรมามีใจไม่ตั้งมั่น พังเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้มีปัญญามีฌานประเสริฐกว่า (ความเป็นอยู่ของผู้นั้น)”<sup>๑๘๑</sup> ฉะนั้นจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย นิยมใช้ฌานเป็นที่พักผ่อนกายใจเป็นอยู่อย่างสุขสบายในโอกาสว่างจากการบำเพ็ญกิจ ซึ่งมีคำเรียกเฉพาะว่าเพื่อเป็นทิฏฐุธรรมสุขวิหาร

ส่วนประโยชน์สุขตามหลักความต้องการของมนุษย์ในระดับต้น ๆ นั้น คือประโยชน์สุขในปัจจุบัน อันถือว่ามนุษย์จะขาดไม่ได้ เพราะถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งอาศัยการพัฒนาปัญญาตนเองให้เกิดขึ้น และใช้ปัญญาเพื่อหาสิ่งเหล่านี้มาเพื่อความสุขของตน เป้าหมาย คือ การพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น ซึ่งเป็นเรื่องรูปธรรมที่สัมผัสได้ในปัจจุบันชาติ ได้แก่ ความสมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ประกอบไปด้วย (๑) ความมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย (๒) ความสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ ใช้จ่ายและเก็บออมได้ตามชอบใจและเป็นหลักเป็นฐานอันเป็นที่พึ่งของตนเองในอนาคต (๓) ความเป็นที่ยอมรับของกัลยาณมิตรทางสังคม การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย และ (๔) ความมีครอบครัวที่สมบูรณ์ใช้ชีวิตอย่างเป็นสุขที่สุด (กรณีคฤหัสถ์)<sup>๑๘๒</sup>

**๒.๑.๙.๒ เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต** แม้ว่ามนุษย์จะพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้ แต่เชื่อว่ารับประกันความสุขทั้งหลายให้อยู่ตลอดไปได้ แม้จะมีสุขภาพแข็งแรง อีกไม่นานโรคร้ายทั้งหลายต้องมาเบียดจนได้ ทรัพย์สินเงินทองที่มีอยู่แล้ว แต่ยังไม่รู้สึกละเอียดถึงมือ มีตำแหน่งที่ดี ก็ยังคงไม่แน่ใจว่าจะทรงอยู่ได้กี่วัน จะเป็นที่ยอมรับในสังคมตลอดไปหรือไม่ จึงทำให้รู้สึกไม่มั่นใจในสิ่งที่ตนได้รับ เมื่อเป็นเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นญาณ (โลกียญาณ) จึงเป็นประโยชน์มากเพราะสามารถตัดกิเลสระงับทุกข์ชั่วคราว เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา สามารถรู้ผิดชอบชั่วดี รู้อะไรเป็นประโยชน์ไม่ใช่ประโยชน์ อะไรเป็นสาระอะไรไม่ใช่สาระ ทำให้สงบระงับความสับสนวุ่นวายในกระแสของโลกธรรมในปัจจุบัน ด้วยการมีชีวิตแบบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น จึงมีความสุขมากกว่าความทุกข์ ประโยชน์ในระดับที่สองนี้จึงมีความจำเป็นอย่างมาก ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เป็นประโยชน์ที่เลยจากตามองเห็น เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ<sup>๑๘๓</sup>

**๒.๑.๙.๓ เป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม** การพัฒนาปัญญาจะมีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสงบสุขอย่างแท้จริง ลักษณะสำคัญของภาวะนี้ คือ การมองสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ลักษณะที่เข้าไปเสมอเหมือนกันหมดคือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่

<sup>๑๘๑</sup> คุรยละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๑๗/๑๑๑/๖๕.

<sup>๑๘๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ชีวิตที่สมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรม์ทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

<sup>๑๘๓</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗,๑๘๗/๑๔๘.



เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน รู้เท่าทันสมมุติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณ์ภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริง<sup>๑๘๔</sup>

เมื่อพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา (มรรคปัญญา ผลปัญญา) จึงเรียกว่า ผู้บรรลุนิพพาน หรือที่เรียกว่า อริยบุคคล หรือพระอริยะ ซึ่งแปลว่า ผู้เจริญบ้าง ท่านผู้ประเสริฐบ้าง หรือท่านผู้ไกลจากกิเลส ซึ่งจัดเป็นสาวกที่แท้ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า สาวกสงฆ์ เป็นต้น ในการบรรลุนิพพาน มีด้วยกัน ๔ ระดับคือ

๑. โสตาบัน เป็นผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติได้ถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว

๒. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีลได้พอประมาณในสมาธิ และทำให้พอประมาณในปัญญา<sup>๑๘๕</sup>

๓. พระอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่ผู้เกิดขึ้น ไม่กลับมาอีก เป็นผู้ทำได้ศีลสมาธิบริบูรณ์ แต่ปัญญาทำได้พอประมาณ

๔. พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นผู้สิ้นอาสวะ<sup>๑๘๖</sup> เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา<sup>๑๘๗</sup>

สรุปได้ว่า เป้าหมายของการพัฒนาปัญญาสูงสุดนั้นก็เพื่อการบรรลุนิพพาน เกิดขึ้นจากการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับประโยชน์สูงสุดที่สามารถกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ที่ทำให้จิตใจเร่าร้อนกระวนกระวายได้อย่างเด็ดขาดด้วยปัญญาญาณ จนรู้เท่าทันความจริงของธรรมชาติทั้งปวง ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเข้าไปยึดมั่นถือมั่นอะไรได้เลย ใช้ชีวิตในโลกนี้ได้อย่างสงบสันติ เป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการทั้งปวงของโลก ไม่มีอะไรหรือความเป็นไปใด ๆ ในโลกที่จะมาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป สามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยสติปัญญาอย่างสมบูรณ์

การพัฒนาปัญญาในทางพุทธศาสตร์เพื่อการทำลายความเขลาในตน โดยลำดับขึ้นจากง่ายไปหายาก การพัฒนาปัญญาไม่ว่าเกิดทางช่องทางใด ล้วนส่งเสริมความมีเหตุผล หรือความเหตุรู้ผลของมนุษย์ เพราะพระพุทธศาสนามีความเป็นเหตุผลนิยม (Rationalism) หลักคำสอนของพระพุทธศาสตร์เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุผลทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากเกราะชาติที่ว่า "ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิดพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและเหตุแห่งความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณจะมีปกติตรัสอย่างนี้"<sup>๑๘๘</sup> แปลว่า สิ่งทั้งหลายหรือธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุผล พระตถาคตเจ้าตรัสมูลเหตุของสิ่งนั้น เพราะการดับไปของเหตุผลมีอยู่ ๒ ระดับ ได้แก่ ๑) เหตุผลที่ปัญญาสามัญพอตรอง

<sup>๑๘๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๗.), หน้า ๔๒-๔๓.

<sup>๑๘๕</sup> อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓., อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗.

<sup>๑๘๖</sup> วิสุทฺธิ. (ไทย) ๘๑๖/๑๑๔๐.

<sup>๑๘๗</sup> อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

<sup>๑๘๘</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พระธรรมปทัฏฐกถา แปล ภาคที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๔.

ตามให้เห็นได้ เช่น ทำเหตุดีจะได้รับผลดี ทำเหตุชั่วจะได้รับผลชั่วเท่าที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ๒) เหตุผลที่ปัญญาสามัญไม่อาจคล้อยตามให้เห็นได้ แต่เห็นได้ด้วยปัญญาพิเศษ เช่น ความเกี่ยวเนื่องเหตุผลของกรรมในอดีตชาติกับปัจจุบัน และการเกิดใหม่ในชาติหน้า ซึ่งต้องรู้ด้วยปัญญาพิเศษที่ท่านเรียกว่าญาณต่าง ๆ เช่น ทิพจักขุญาณ บุพเพนิวาสานุสติญาณ ดังที่ในทางศาสนาและปรัชญาทั่วไปได้จำแนกบ่อเกิดความรู้ไว้ ๓ ทางคือ ความรู้ที่ได้เพราะอาศัยประสาทสัมผัส (Empirical knowledge) ความรู้ที่ได้เพราะอาศัยเหตุผล (Rational knowledge) และความรู้ที่ได้เพราะอาศัยญาณพิเศษ (Super natural knowledge หรือ Intuition)<sup>๑๘๙</sup>

การพัฒนาปัญญาจะทำให้การวินิจฉัยเหตุการณ์ตามความจริงว่า ผิด ถูก ดี ชั่ว เป็นอย่างไร อะไรเป็นสังขาร อะไรเป็นเพียงมายา อีกประการหนึ่ง จะเป็นเครื่องมือในการทำลายปัจเจกมิตร หรือสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อกิจการงานทั้งปวง ฉะนั้นการพัฒนาปัญญาจึงมีภาระหน้าที่ ดังนี้

๑) การพัฒนาปัญญาทำให้คนรู้จักตนเอง แม้ว่าจะไม่ฉลาดปราดเปรื่องในทุกๆ เรื่อง แต่รู้ระดับศักยภาพของตนเอง และไม่โอ้อวด ยอมรับระดับความสามารถของตนเอง คนประเภทนี้ถือได้ว่าเป็นคนมีปัญญาอย่างแท้จริง ในขณะที่คนไม่รู้ตนเอง ไม่ได้เก่งแต่โอ้อวดฉลาด นั้นแหละถือว่าโง่ หรือพาลอย่างแท้จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “คนพาลที่รู้ตัวว่าเป็นคนพาล ยังเป็นบัณฑิตได้บ้าง แต่คนพาลที่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต นั้นแหละ เรียกว่า คนพาลแท้”<sup>๑๙๐</sup>

๒) การพัฒนาปัญญาเพื่อขจัดความกลัวอันโง่เขลา มนุษย์มักประสบกับความกลัวต่อภัยอันตรายต่างๆ ความกลัวบางอย่างอาจจะเกิดการปรุงแต่งภายในจิตใจของมนุษย์เอง ทำให้เกิดความกลัวไปมากมาย ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ระบุไว้ว่า ผู้โง่เขลาเบาปัญญาเท่านั้น ที่มีแต่กลัวต่อสิ่งไร้สาระ เช่น ความกลัวเวลาอยู่ในที่อันเงียบสงัด หรือป่าทึบ ในขณะที่ผู้มีปัญญากลับนิยมชมชอบความวิเวก อันเป็นสปีบายะแก่การเจริญภาวนาหรือบำเพ็ญเพียร ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ว่า สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพรหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือความเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา

ส่วนเรามีใช่เป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญา พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น<sup>๑๙๑</sup>

พระพุทธพจน์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์นั้น สามารถทำให้ความกลัวที่ไร้เหตุผลเบาบางลงหรือสูญสิ้นไปได้ ถ้าจะกล่าวถึงการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน อาจจะมีหมายถึงความกลัวต่อปัญหาอุปสรรคทั้งหนักและเบาในการทำงาน ผู้มีปัญญาย่อมทำลายความกลัวดังกล่าวนี้ได้และบรรลุผลสำเร็จในการปะทะสังสรรค์กับสิ่งที่รู้สึกกลัวนั้น นอกจากนี้ ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์สามารถทำลายความเห็นหรือความเข้าใจผิด (มิจฉาทิฏฐิ) อันมีสาเหตุมาจากอวิชชา

<sup>๑๘๙</sup> วศิน อินทสระ, ปัญญารัตนะ, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐๑- ๒๐๕.

<sup>๑๙๐</sup> ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๓/๔๖

<sup>๑๙๑</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘/๓๙

ความไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง หรือโหมะ ความลุ่มหลงเสียได้ แล้วบรรลุนิติภาวะที่ถูกต้องได้ (สัมมาทิฐิ) เพราะปัญญาเป็นเครื่องมือในการทำลายโหมะ ดังพระพุทธพจน์ “มีทิฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาตะบ้าง เกี่ยวกับโลก วาตะบ้าง เมื่อภิกษุเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมม และเป็นที่ย่องเที่ยวแห่งทิฐิเหล่านั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ก็ละสลัดทิ้งทิฐิเหล่านั้นได้”<sup>๑๙๒</sup>

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้คือ ๑) ภิกษุควรเจริญอุสุภะเพื่อละระคาละ ๒) ภิกษุควรเจริญเมตตา เพื่อละโทสะ และ ๓) ภิกษุควรเจริญปัญญา เพื่อละโหมะ”<sup>๑๙๓</sup>

๓) การพัฒนาปัญญาทำให้จำได้แม่นยำ ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์ ส่งผลต่อการจดจำสิ่งต่างๆ ที่ได้ยิน ได้ฟัง และได้ทำอย่างแม่นยำ แม้กาลเวลาจะผ่านไปเนิ่นนานเพียงใด นอกจากนี้ ยังทำให้รู้เนื้อหาและเข้าใจ สิ่งที่ได้เรียนรู้ทั้งที่เป็นฝ่ายดี (สุภาชิต) และฝ่ายไม่ดี (ทุภาชิต) ได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยังจำได้ ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่ได้พูดไว้เมื่อนานมาแล้วก็ตาม”<sup>๑๙๔</sup>

สัตว์ที่มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นเหมือนคนหูหนวก คนเป็นใบ้ สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาชิตและทุภาชิตได้มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่มีปัญญา โง่เขลา เป็นเหมือนคนหูหนวก คนเป็นใบ้ ไม่สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาชิตและทุภาชิตได้มีจำนวนมากกว่า”<sup>๑๙๕</sup>

๔) การพัฒนาปัญญาเป็นแกนแห่งความมุ่งมั่นตั้งใจ หนึ่งในองค์ประกอบในความมุ่งมั่นที่ก้าวไปสู่ความสำเร็จของมนุษย์ ทั้งในแบบโลกียวิสัยและโลกุตตรวิสัยก็คือ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมหัวข้อหนึ่ง เรียกว่า อธิษฐานธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องมุ่งมั่น คำว่า อธิษฐาน ในที่นี้หมายถึง ความตั้งใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ประสบความสำเร็จด้วยความเพียรของบุรุษ (หมายถึงมนุษย์) ดังตัวอย่างที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอธิษฐานพระทัย ณ บัลลังก์โคณฑนพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อที่จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณให้ได้ ไม่ได้หมายถึงการสวดวิงวอน ดังเช่นที่เข้าใจอยู่ในปัจจุบัน แต่ประการใด ปัญญาจัดเป็นหลักการแห่งความมุ่งมั่นทางจิตประการหนึ่ง ดังเห็นได้จากพระพุทธพจน์

เรากล่าวคานี้ไว้ว่า ‘ภิกษุ บุรุษนี้มีอธิษฐานธรรม ๔ ประการ’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นคือ อธิษฐานธรรม คือ ปัญญา อธิษฐานธรรม คือ สัจจะ อธิษฐานธรรม คือ จาคะ และอธิษฐานธรรม คือ อุปสมะ”<sup>๑๙๖</sup>

ศักยภาพทางปัญญาอันเป็นหลักการในการตั้งใจมุ่งมั่นดังกล่าวนี้ ยังถือว่าเป็นหลักการในการนำไปสู่การขจัดปัญหาอุปสรรค หรืออาจรวมทั้งความทุกข์ในภพชาติได้ด้วย ดังพระพุทธพจน์

<sup>๑๙๒</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๒

<sup>๑๙๓</sup> อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙

<sup>๑๙๔</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๙

<sup>๑๙๕</sup> อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๓๒๔/๔๓

<sup>๑๙๖</sup> ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๗/๔๐๔

ภิกษุเปรียบเหมือนตะเกียงน้ำมันติดอยู่ได้เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ตะเกียง น้ำมันนั้นย่อมหมดเชื้อดับไปเพราะหมดน้ำมันและไส้ และเพราะไม่เติมน้ำมันและไส้ใหม่แม้ฉันท

ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุดจึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุด’ เมื่อเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุดจึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด’ รู้ชัดว่า ‘หลังจากตายไปเวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลินจักเย็นในโลกนี้ทีเดียว’

เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอริชฌานธรรมคือ ปัญญาอันยอดเยี่ยมเพราะว่า ปัญญาอันประเสริฐยอดเยี่ยมคือความรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นทุกข์ทั้งปวง<sup>๑๙๗</sup>

๕) การพัฒนาปัญญาเป็นเครื่องขึ้นนำอุปมาธรรมชาติ ความสำคัญของปัญญาอีกประการหนึ่ง ทำให้มนุษย์คิดได้คิดเป็น โดยเฉพาะการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวันหรือการรู้จักการวางแผนชีวิต คนที่ไม่มีปัญญาก็ใช้ชีวิตด้วยความประมาทอยู่เสมอ ในขณะที่คนมีปัญญาย่อมดำรงชีวิตโดยไม่ประมาทเสมือนพยายามรักษาสิ่งอันมีค่าสูงส่งไว้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

คนพาลมีปัญญาทราม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น<sup>๑๙๘</sup>

ภาวะทางปัญญาอันนำไปสู่ความไม่ประมาทในชีวิตดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้ผู้มีปัญญาสามารถรักษาคุ้มครองชีวิตของตนไว้ได้ อย่างอยู่รอดปลอดภัย ไม่ใช่ชีวิตผิดพลาด เช่น เป็นหนี้มากมาย ไม่รู้จักการใช้ชีวิตด้วยการสนองความต้องการอย่างมีขอบเขต (สันโดษ) ดูแลตนเองและครอบครัวพร้อมบริวารอื่นๆ ให้อยู่เป็นสุขได้ตามสมควร

ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มีปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นประจักษ์ พุดพอเหมาะแก่กาลเวลา ผู้นั้นย่อมจับศัตถุ์ทั้งหมดไว้ได้จนครุทจับนาคได้<sup>๑๙๙</sup>

จะเห็นได้ว่า ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์ นอกจากจะทำให้เกิดการรู้เท่าทันกิเลสดำเนินชีวิตโดยไม่ประมาทแล้ว ยังทำให้สามารถประคับประคองชีวิต บริโภคทรัพย์อย่างมีสติ ดูแลบุคคลแวดล้อมอื่นๆ ได้อย่างดี และทำให้สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูหรือปัญหาอุปสรรคต่างๆ ได้ เสมือนครุทจับนาคได้ฉะนั้น

๖) การพัฒนาปัญญาคือเครื่องมือพันทุกข์ ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับเหล่าภิกษุเกี่ยวกับภาวะทางปัญญาของมนุษย์ โดยจำแนกมนุษย์เป็น ๓ จำพวก ตามภาวะแห่งปัญญา และตรัสว่า ผู้มีปัญญากว้างขวาง เป็นประเภทที่ดีกว่า เพราะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก จะพิจารณาได้จากพุทธพจน์ต่อไปนี้

บุคคลมีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำเป็นคนเขลา ไม่มีปัญญาพิจารณา บุคคลเช่นนั้นแม้หมั้นไปในสำนักภิกษุทั้งหลายก็ไม่อาจเล่าเรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งภิกขาได้เพราะเขาไม่มีปัญญา

<sup>๑๙๗</sup> ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๖๕/๔๑๒

<sup>๑๙๘</sup> พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒

<sup>๑๙๙</sup> พ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๒๔/๑๘๒

บุคคลมีปัญหาเหมือนชายพก เรากล่าวว่า ดีกว่าบุคคลที่มีปัญหาเหมือนหม้อคว่ำ บุคคลเช่นนั้นแม้หมั้นไปในสำนักภิกษุทั้งหลาย นั่งตรงที่นั่นเรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งกถา ครั้นลุกขึ้นแล้วก็กำหนดรู้พยัญชนะไม่ได้ เพราะพยัญชนะที่เขาเรียนแล้วเลอะเลือนไป

บุคคลมีปัญหากว้างขวาง เรากล่าวว่า ดีกว่าบุคคลที่มีปัญหาเหมือนชายพก บุคคลเช่นนั้นหมั้นไปในสำนักภิกษุทั้งหลาย นั่งตรงที่นั่นเรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งกถานั้นจำพยัญชนะได้ มีความดำริประเสริฐ มีจิตใจไม่วอกแวก ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พึงทำที่สุดแห่งทุกขได้<sup>๒๐๐</sup>

ส่วนผู้ที่ไม่มีปัญหานั้น แม้จะฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสักเพียงใด ก็ยังไม่สามารถพัฒนาความคิด ยังติดอยู่กับอุปาทาน ความคิดก็เป็นอนุสส ดังจะเห็นได้จากเถรภาษิตนี้

คนปัญญาทราวม คิดแต่จะแข่งดีถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้าก็ยังไกลจากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดินคนปัญญาทราวม คิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้าก็ยังเสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม คนปัญญาทราวม คิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้า ก็ยังเหี่ยวแห้งในพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำน้อยคนปัญญาทราวม คิดแต่จะแข่งดีถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้า ก็ไม่องงามในพระสัทธรรม เหมือนพืชเนาในไร่นา<sup>๒๐๑</sup>

๗) การพัฒนาปัญญาคือแผนไปสู่ความสุขและความสำเร็จ ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมหัวข้อหนึ่งเรียกว่า พละ หรือกำลัง (มีทั้งพละ ๕ และ พละ ๗) ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต มีพระพุทธพจน์เกี่ยว พละ ๗ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พละ (กำลัง) ๗ ประการนี้ พละ ๗ ประการ ะไรบ้างคือ สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) วิริยพละ(กำลังคือวิริยะ) หิริพละ (กำลังคือหิริ) โอตตปปพละ (กำลังคือโอตตปปะ) สติพละ(กำลังคือสติ)สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ) และปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

พลังทั้ง ๗ นี้ ย่อมประสานทำงานกันเป็นชุด เริ่มต้นจากพลังแห่งความเชื่อมั่น (สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา) พลังความกล้าหาญหรือความขยัน (วิริยพละ กำลังคือวิริยะ) พลังความละเอียดอ่อนเบา (หิริพละ กำลังคือหิริ) พลังความเกรงกลัวต่อบาป (โอตตปปพละ กำลังคือโอตตปปะ) พลังแห่งความไม่ประมาทเลินเล่อ (สติพละ กำลังคือสติ) พลังแห่งความมั่นคงภายในจิตใจ (สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ) และพลังแห่งการรู้เท่าทันโลกและชีวิต (ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา)

จะเห็นได้ว่า พละหรือกำลังทั้ง ๗ นั้น ต่างก็มีความสำคัญต่อการสร้างความสำเร็จของชีวิตขาดไม่ได้แม้แต่ข้อเดียว ซึ่งปัญญาพละก็มีความสำคัญเฉกเช่นเดียวกัน จะสังเกตได้ว่า ในหัวข้อธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก มักจะมี ปัญญา เป็นหนึ่งในองค์ประกอบเสมอ เช่น สมชีวิตธรรม ฆราวาสธรรม เป็นต้น เพราะคนที่ไม่มีปัญญา ย่อมทำตนให้เดือดร้อนเสมอ เทียบทำบาปกรรมให้ตนเดือดร้อน<sup>๒๐๒</sup> ส่วนคนที่มีปัญหานั้น ก็เป็นประหนึ่งประทีปเครื่องนำทางชีวิต

<sup>๒๐๐</sup> อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๑๘๒

<sup>๒๐๑</sup> ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖๐-๓๖๓/๔๐๐

<sup>๒๐๒</sup> ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗

๘) การพัฒนาปัญญาทำให้แยกแยะดีชั่วถูกผิดได้ ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์อีกประการหนึ่งนั้น คือทำให้มนุษย์แยกแยะเหตุผล ดีชั่วถูกผิดได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า แม้คนมีปัญญา ทรมานได้ยศแล้วประพฤตีสั่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเองปฏิบัติเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น<sup>๒๐๓</sup> ในบรรดาความอึดทั้งหลาย ความอึดด้วยปัญญาประเสริฐที่สุด เพราะผู้อึดด้วยปัญญาไม่เดือดร้อนเพราะ กามทั้งหลาย คนที่อึดด้วยปัญญา ตัณหาทำให้อยู่ในอำนาจไม่ได้

จากแนวคิดของ ภาระหน้าที่ของการพัฒนาปัญญาดังกล่าว จะพบว่า หากมนุษย์เจริญ ปัญญาได้อย่างแท้จริงแล้ว ย่อมอยู่ในสถานะของผู้เหนือกว่าผู้อื่น ในด้านวิธีคิดและไม่ยึดติดต่อสิ่งยั่ว ยุทั้งหลาย สามารถรู้เท่าทันถึงความเป็นไปของโลก และตั้งตนให้หลุดพ้นจากบ่วงของทุกขเวทนาได้ง่าย กว่าผู้อื่น ซึ่งนั่นคือ ศักยภาพที่พึงประสงค์ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยแท้

**๒.๑.๑๐ สรุปจากการศึกษา** ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ความรู้ตามความเป็นจริง ปรีชา หยั่งรู้เหตุผล ความดีความชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นธรรมชาติที่ทำให้จัดรู้เหตุผลแห่ง ความจริงของสภาวะธรรม ที่ทำลายความเห็นผิด เป็นเจตสิกที่มีความรู้เป็นใหญ่ปกครองซึ่งสหชาติ ธรรมทั้งปวง ปัญญามีการตรัสรู้สภาวะธรรม เป็นลักษณะ มีหน้าที่กำจัดความมืดคือ โมหะ ที่ปกปิด สภาวะธรรมเป็นกิจ มีความหายหลง เป็นผลที่ปรากฏชัดเจน มีสมาธิเป็นพื้นฐาน ปัญญาเกิดขึ้นได้จาก การได้ยินได้ฟัง ในสิ่งที่ได้สดับมาจากผู้ทรงความรู้ อันเป็นเหตุให้เกิด การคิดพิจารณา ปัญญาทั้งสองนี้ ยังเป็นปัญญาระดับโลก ๆ ที่ต้องนำมาใช้ดำรงชีวิตของปุถุชนทั่วไป ปัญญาทั้ง ๒ อย่าง เบื้องต้นนี้ เป็น ปัจจัยให้เกิดปัญญาอย่างที่สอง ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่เกิดจากการ อบรมจิตจนรู้แจ้งสภาวะธรรมในปัจจุบันขณะตามความเป็นจริง บ่อเกิดปัญญาทั้งสามนี้ พร้อมจะ เกิดขึ้นทุกที่ทุกเวลา ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยอาศัยการฝึกอบรมให้มีขึ้น ด้วยการปฏิบัติ ของตนเอง เมื่อปัญญาถูกพัฒนาถึงขั้นสูงสุดแล้ว จะตัดละกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายทั้งปวงได้

ปัญญาแบ่งออกได้หลายประเภท ว่าโดยประเภทหลักแล้ว แบ่งเป็นโลกีย์ปัญญา กับโลกุตตร ปัญญา ปัญญาสองอย่างนี้ มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยคุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไป เพื่อกำจัดกิเลสตัณหา อวิชชา เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมชาติทั้งปวง และคุณสมบัติของโลกิย ปัญญา เป็นปัญญาระดับโลกๆ เป็นไปเพื่อยังประโยชน์ตนให้มีความสุขในการใช้ชีวิตประจำวัน ปัญญา ยังสามารถแบ่งตามประเภทของการกำหนดรู้ ตั้งแต่ขั้นรู้จัก ขั้นพิจารณา ไปจนถึงขั้นสูงสุดที่สามารถตัด ละกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายได้ ปัญญาหรือองค์ความรู้เมื่อถูกพัฒนาขึ้นอย่างเป็นระบบแล้วแบ่งได้ เป็น ๖ ระดับ ตั้งแต่ความรู้ระดับวิญญูญาณ, ระดับสัญญา, ระดับทิวฐิติ, ระดับอภิญญา, ไปจนถึงระดับ ปัญญาระดับตรัสรู้ ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และปัญญายังปรากฏใน หมวดธรรมต่างๆ อันเป็นคุณเครื่องของการบรรลุดรรม ได้แก่ ปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของอริยมรรคมี องค์ ๘ จากการศึกษาพบว่าเมื่อย่อลงมาเป็น ๓ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ในไตรสิกขานั้นเอง ส่วนปัญญาที่เป็น ส่วนหนึ่งของอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ นั้นเป็นพลังปัญญาที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคง อันทำ ให้ความรู้หรือวิชาไม่สามารถครอบงำจิตใจได้ และเมื่อพิจารณาเรื่องอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็น คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จนั้น วิมังสาเป็นปัญญาที่ครอบคลุมทั้งการทำงานและการพัฒนาจิตให้มุ่ง

<sup>๒๐๓</sup> พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๒/๕๐

ไปสู่ความพันทุกข์ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาโพชฌงค์ ๗ ปัญญาปรากฏในองค์ประกอบข้อที่ ๒ ทำหน้าที่ในการสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สตรระลึกตามสภาวะ กล่าวได้ว่า ปัญญาที่อยู่ในหมวดธรรมทุกหมวดมีส่วนช่วยในการบรรลุธรรมได้ทั้งสิ้น

ปัญญา ช่วยให้เกิดความรู้เท่า และรู้ทัน ทำให้ป้องกันและแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้น อย่างกรณีของการเกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำในประเทศไทยอย่างไม่รู้ตัว หรือมีสัญญาณว่า กำลังจะเกิดขึ้น แต่ไม่สามารถยับยั้งไม่ให้ทรุกรานได้แสดงว่า ประเทศไทยยังขาดปัญญาในการป้องกัน ซึ่งเป็นการรู้เท่า ไม่ถึงการณ์ ขาดการเตรียมตัวเพื่อป้องกัน ซึ่งเป็นการขาดความรู้เท่าทัน ไม่สามารถหาทางแก้ปัญหาคิดทันท่วงทีได้ก่อนปัญหาจะทรุกราน และปานปลาย เช่น ปัญหาเศรษฐกิจช่วงปี ๒๕๓๙-๒๕๔๐ ที่เกิดจากปัญหาการขาดสภาพคล่อง ซึ่งเงินตราต่างประเทศ เพราะมีภาระต้องใช้เงินที่กู้ยืมมาเป็นเหตุใหญ่ แต่กับแก้ปัญหาด้วยการกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนคงตัวและการนำเข้าเงินตราต่างประเทศไปป้องกันหรือแข่งขันกับการโจมตีค่าเงินบาท ซึ่งเป็นการแก้ไขที่ปลายเหตุและผิดทาง แทนการใช้วิธีการแก้ไขปัญญาโดยการให้เงินบาทเปลี่ยนแปลงตามภาวะความต้องการ ปริมาณของเงินตราต่างประเทศ และการออกกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่จำเป็น ปัญหาดังกล่าวทางเศรษฐกิจนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาของสังคมไทยว่า ยังขาดการพัฒนาปัญญาให้แก่สังคมไทย จึงต้องดำเนินการด้วยการปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคมไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต วิธีชีวิตที่ดีต้องมีปัญญาเป็นเครื่องนำทางดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาชีวิต ชีวิตมาหุ เสถฐิ มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ปราชญ์กล่าวว่าประเสริฐสุด” และ “อนโธ ยถา โขตมธิภูตเหยย คนไม่มีปัญญาก็เหมือนคนตาบอดที่เหยียบไปได้แม้บนไฟที่ส่องทาง” โสคราตีส (Socrates) นักปราชญ์ชาวกรีกกล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า “An unexamined life is not worth living ชีวิตที่ไม่ใช้ปัญญาตรวจสอบตนเอง ไม่มีค่าควรแก่การดำรงชีวิต”<sup>๒๐๔</sup> การพัฒนาปัญญาจึงเกิดความเป็นอิสระสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาดังกล่าวได้ ตั้งแต่ระดับอย่างง่ายในชั้นโลกีย จนถึงขั้นหลุดพ้นในชั้นของโลกุตตร

การพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้ คือประโยชน์ตามจุดหมายของพระพุทธศาสนาที่จะกำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลาย ให้รู้ถึงความที่สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอย่างไร แล้วรู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โลง โปร่ง ผ่องใส เบา เป็นอิสระ ปราศจากกิเลส ไม่มีอะไรสักอย่าง ไม่ยึดอะไรเลย ไม่มีอะไรหรือความเป็นไปใดๆ ในโลกที่จะมาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่รู้ตามความเป็นจริงและทำตรงตามเหตุปัจจัย

ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศีลยังมีใช้ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุด แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไปคือ สมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้คุณค่าในด้านจิตใจของศีล จึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในชั้นศีล ก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำ ความชั่วใด ๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง ไม่มีความคิด

<sup>๒๐๔</sup> พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจติโต), ปาฐกถาธรรมเฉลิมพระเกียรติเรื่อง พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์สร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งปัญญา หน้า ๑ เข้าถึงจาก [http://www.mcu.ac.th/userfiles/file/ARTICLE\\_MCU/saraniphon๒๕๕๓page๑๓to๓๘.pdf](http://www.mcu.ac.th/userfiles/file/ARTICLE_MCU/saraniphon๒๕๕๓page๑๓to๓๘.pdf) เข้าถึงเมื่อ ๙/๑๒/๒๕๖๑.

วุ่นวายขุ่นมัวหรือกังวลใด ๆ มารบกวน จิตใจจึงสงบทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา คิดหาเหตุผล และหาทางดำเนินการสร้างสรรค์ความดี

ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกฝนอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อแรกเริ่ม การฝึกอาศัยความเห็นชอบหรือความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ เป็นเชื้อหรือเป็นค่าให้เพียงเล็กน้อย พอให้รู้ว่าตนจะไปไหน ทางอยู่ไหน จะตั้งต้นที่ไหนเท่านั้น การเข้าใจปัญหาและการมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริงนั้นแหละ คือจุดเริ่มต้นที่ถูกต้องและคือความหมายพื้นฐานของสัมมาทิฐิ ส่วนในระหว่างการฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในขั้นศีล ช่วยเป็นฐานให้แก่ฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกขั้นละเอียดภายในคือ ขั้นจิตและปัญญา ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลที่เป็นไปโดยปกติธรรมดาของตนเอง ไม่ต้องฝืนใจหรือตั้งใจคอยควบคุมรักษา คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วเมื่อฝึกตลอดของระบบสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดก็กลายเป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันหมดทั้งภายนอกและภายในตลอดไป

เป้าหมายของการพัฒนาปัญญา ก็เพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์สุขในอนาคต และเพื่อการบรรลุธรรม รู้เท่าทันความจริงของธรรมชาติว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเข้าไปยึดมั่นถือมั่นอะไรได้เลย ใช้ชีวิตในโลกนี้ได้อย่างสงบ สันติ เป็นอิสระจากเครื่องพันธนาการ สามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ตลอดไป

## ๒.๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา

ดร. โฮเวิร์ด การ์ดเนอร์ (Howard Gardner) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา ผู้ก่อตั้งทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences) ได้กล่าวถึง ปัญญา ว่า “ปัญญา คือ ความสามารถที่จะค้นหา แก้ปัญหาและสร้างผลผลิตที่มีคุณค่าเป็นที่ยอมรับในสังคม” ทฤษฎีพหุปัญญา เป็นศาสตร์แห่งโลกตะวันตกที่ผู้คนจำนวนมากได้ให้ความสนใจ และเป็นที่ยอมรับ เนื่องจากเป็นการศึกษาในแนววิทยาศาสตร์ทางด้านประสาทวิทยาพฤติกรรม ทฤษฎีนี้ระบุว่า ปัญญาของแต่ละบุคคลจะมีความสามารถเฉพาะด้านที่แตกต่างไปจากคนอื่น และมีความสามารถในด้านต่างๆ ไม่เท่ากัน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละคน และเขาวัดปัญญาของแต่ละบุคคลจะไม่ยุ่งที่ระดับเดิมเหมือนเมื่อตอนเกิด แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้หากได้รับการส่งเสริมที่เหมาะสม

การ์ดเนอร์ (เยาวพา เดชะคุปต์<sup>๒๐๕</sup>) ให้คำนิยามของคำว่า พหุปัญญา ว่าเป็นความสามารถเชิงชีวจิต (Biopsychological Potential) กล่าวคือ คนทุกคนสามารถแสดงออกขององค์แห่งปัญญาที่สามารถและพัฒนาความสามารถนั้นกับบริบทต่างๆ ตามสภาพแวดล้อมของตน เขามองสติปัญญาในหลายลักษณะ และเชื่อว่า สติปัญญาของแต่ละคนจะเป็นกระบวนการทางสมอง หรือความสามารถที่จะค้นหา แก้ปัญหาและสร้างผลผลิตที่มีคุณค่าเป็นที่ยอมรับของสังคม

<sup>๒๐๕</sup> เยาวพา เดชะคุปต์. การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ตามรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ในบริบทของสังคมไทย. (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๕), หน้า ๒-๓.



ประเวศ วะสี<sup>๒๐๖</sup> พหุปัญญา หมายถึง ความฉลาดของมนุษย์ที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนเซลล์ในสมอง แต่ขึ้นอยู่กับ การเชื่อมโยงเซลล์ประสาทที่จะอกเงยออกมาเป็นวงจรสมอง ถ้าสมองได้รับการกระตุ้นมากวงจรสมองก็ยิ่งมากขึ้นทำให้ฉลาด ถ้าได้รับการกระตุ้นน้อยการเชื่อมโยงกันของเซลล์ประสาทก็จะลดน้อยลงตามไปด้วย ดังนั้นสิ่งแวดล้อมและการเลี้ยงดูจึงมีความสำคัญต่อการกำหนดโครงสร้างและโปรแกรมในสมอง

พหุปัญญา หมายถึง ปัญญาความสามารถที่หลากหลายในตัวของคุณบุคคล ที่ถูกควบคุมโดยสมองแต่ละส่วน สามารถใช้สติปัญญาในแต่ละด้านทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมีเป้าหมาย หรือความสามารถที่จะค้นหา แก้ปัญหา และสร้างผลผลิตที่มีคุณค่าต่อตนเองและเป็นที่ยอมรับของสังคม จึงต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับความแตกต่างระหว่างบุคคลเพื่อให้พัฒนาความสามารถทางปัญญา ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่อยู่ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ลักษณะสำคัญของทฤษฎีพหุปัญญา

- ๑) มนุษย์มีความสามารถทางปัญญาแบ่งออกได้อย่างน้อย ๘ ด้าน
  - ๒) จากการศึกษารื่องสมอง ปัญญามีลักษณะเฉพาะด้าน
  - ๓) คนทุกคนมีสติปัญญาทั้ง ๘ ด้านที่อาจจะมากน้อยแตกต่างกันไป บางคนอาจจะสูงทุกด้าน บางคนอาจจะสูงเพียงด้าน หรือสองด้าน ส่วนด้านอื่นๆ ปานกลาง
  - ๔) ทุกคนสามารถพัฒนาปัญญาแต่ละด้านให้สูงขึ้นถึงระดับใช้งานได้ ถ้ามีการฝึกฝนที่ดี มีการให้กำลังใจที่เหมาะสม ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้
  - ๕) ปัญญาด้านต่าง ๆ สามารถทำงานร่วมกันได้ เช่นในการดำรงชีวิตประจำวันเราอาจต้องใช้ปัญญาในด้านภาษาในการพูด อ่าน เขียน ปัญญาด้านคิดคำนวณ ในการคิดเงินทอง ปัญญาด้านมนุษย์สัมพันธ์ในการพบปะเข้าสังคมทำให้ตนเองมีความสุขด้วยการใช้ปัญญาด้านการเข้าใจตนเอง
  - ๖) ปัญญาแต่ละด้านจะมีความสามารถในหลายๆ ทาง เช่น คนที่อ่านหนังสือไม่ออกก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีปัญญาทางภาษา แต่เขาอาจจะเป็นคนเล่าเรื่องที่เก่งหรือพูดได้น่าฟัง
- ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารของทฤษฎีพหุปัญญา ตามลำดับดังนี้ ๒.๒.๑ แนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา และ ๒.๒.๒ การสังเคราะห์ทฤษฎีพหุปัญญา

**๒.๒.๑ แนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา** Gardner เป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด กล่าวว่า ความฉลาดหรือเชาวน์ปัญญาของมนุษย์มีอย่างน้อย ๗ ด้าน Gardner เรียกทฤษฎีนี้ว่า “ทฤษฎีพหุปัญญา” (Theory of Multiple Intelligences : M.I.) และได้จำแนกปัญญาหรือความสามารถทางปัญญา (Intelligences) ของมนุษย์ออกเป็น ๘ ด้านคือ<sup>๒๐๗</sup>

<sup>๒๐๖</sup> ประเวศ วะสี. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

<sup>๒๐๗</sup> Gardner, H., *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, Tenth-anniversary edition, (New York: Basic Book, 2011), p. 3-10.

๑) ปัญญาด้านภาษา (Linguistic Intelligences) คือมีความสามารถสูงในการใช้ภาษาไม่ว่าจะเป็นการพูด การเขียน รวมถึงความสามารถในการจัดกระทำเกี่ยวกับโครงสร้างภาษา เสียง ความหมาย และเรื่องราวเกี่ยวกับภาษา เช่น สามารถใช้ภาษาในการหวานล่อม เป็นต้น

ในยุคที่ข้อมูลสื่อสารฉับไวเฉกเช่นปัจจุบันนี้ การพัฒนาความสามารถพิเศษด้านนี้นับเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ความสามารถพิเศษด้านวาจา/ภาษา ที่ได้รับการพัฒนามาอย่างดีจะเป็นเสมือนกุญแจไขไปสู่ความซับซ้อนทางเทคโนโลยีและวิถีชีวิตของโลกในศตวรรษที่ ๒๑ นี้เราพัฒนาภาษาเพื่อให้สามารถเข้าใจกันและกันได้ดีขึ้น เพื่อสะท้อนความรู้สึก การกระทำ อธิบายขั้นตอน และผลในบั้นปลายจะเห็นว่า ภาษาไม่ว่าจะเป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียน นับเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร ที่สำคัญในอันดับต้นของมนุษย์ จึงจำเป็นที่หลักสูตรจะต้องจัดโอกาสให้มีการพัฒนาความสามารถพิเศษด้านวาจาภาษานักเรียนจำเป็นต้องมีความสามารถในการอ่านหนังสือคู่มือทางเทคนิคได้ดีเท่าๆ กับการอ่านหนังสือนวนิยาย และย่อมต้องสามารถสื่อสารความเข้าใจของตนเองให้ผู้อื่น โดยการพูดปากเปล่าได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าๆ กับการเขียนออกมาเป็นร้อยแก้ว ความสามารถพิเศษด้านวาจา/ภาษา จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องมีเพื่อเป็นเครื่องประกันความสำเร็จ ในการสื่อสารเพื่อสร้างมนุษยสัมพันธ์ระหว่างกันอันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์

๒) ปัญญาด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ (Logical – Mathematical Intelligence) เป็นความสามารถสูงในการใช้ตัวเลข รวมถึงความไวในการเห็นความสัมพันธ์แบบแผนตรรกวิทยา การคิดเชิงนามธรรม และการคิดที่เป็นเหตุเป็นผล (Cause – Effect) และการคิดคาดการณ์ (If-Then) วิธีการที่ใช้ ได้แก่ การจำแนกประเภท การจัดหมวดหมู่ การสันนิษฐาน คิดคำนวณและตั้งสมมุติฐาน

สังคมโลกที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แสดงให้เห็นเด่นชัดถึงเหตุผลการบรรจุความสามารถพิเศษด้านนี้ในหลักสูตร ในหน้าหนังสือพิมพ์ทุกวันนี้จะพบข่าวคนถูกให้ออกจากงานเพราะมีการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์เข้าไปแทนที่ในโรงงานทั่วโลกก็มีการใช้หุ่นยนต์ในการผลิต ส่วนผู้ที่ยังได้ทำงานในกิจการที่มีการลดขนาดก็ต้องเรียนรู้ที่จะทำงานกับเครื่องคอมพิวเตอร์ ซึ่งหมายถึงเขาเหล่านั้นจะต้องใช้ความคิดในระดับที่ซับซ้อนในการวิเคราะห์ข้อมูล ตีความข้อมูลและแก้ปัญหาที่ทักษะการใช้เหตุผลและตรรกะเป็นเรื่องสำคัญ บุคคลในวงการอาชีพต่างๆ ทั้งเลขานุการ ช่างซ่อมท่อ ช่างประกอบรถยนต์ ผู้ผลิตรถถังในกองทัพ ผู้เกี่ยวข้องในเทคโนโลยีทางการแพทย์ และนักศึกษาระดับปริญญาเอกด้านฟิสิกส์ ต่างต้องใช้ความสามารถพิเศษด้านตรรกะ/คณิตศาสตร์มากในการปฏิบัติงานตามหน้าที่ หลักสูตรที่ไม่ส่งเสริมการพัฒนาความสามารถพิเศษด้านนี้แก่ผู้เรียน ย่อมเสมือนขัดขวางความสามารถในการทำงานและการมีชีวิตในโลกแห่งเทคโนโลยีของผู้คนในสังคม

๓) ปัญญาทางดนตรี (Musical Intelligence) คือมีความสามารถสูงทางดนตรี รวมถึงความไวในเรื่องจังหวะ ทำนองเสียง ตลอดจนความสามารถในการเข้าใจและวิเคราะห์ดนตรี

ดนตรีและจังหวะดนตรี นับเป็นส่วนสำคัญของชีวิต แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันพบว่า แทบไม่มีการส่งเสริมความสามารถพิเศษทางดนตรี/จังหวะในห้องเรียนเลย หากดูบริเวณที่จอดรถของโรงเรียนหลังเลิกเรียนจะเห็นว่าหนึ่งในบรรดาสิ่งให้นักเรียนวัยรุ่นนักร้องมักทำคือ เปิดวิทยุ ร้องพร้อมเคาะจังหวะตามเสียงเพลง เพลงที่เปิดฟังกันมักเป็นเพลงจากวิทยุทัศน์และแหล่งดนตรีต่างๆ ที่นักเรียนชื่นชอบ

ชอบ เด็กๆส่วนใหญ่มักจะจำเนื้อเพลงและท่วงทำนองจังหวะของเพลงยอดนิยมตามยุคสมัยได้ แต่ทำไมหนอเด็กจึงจำสิ่งที่เราคาดหวังให้เรียนในห้องเรียนไม่ได้ ความไวในการรับรู้เสียงเป็นสิ่งจำเป็นของความสามารถพิเศษด้านนี้ โดยถือว่าการเรียนรู้ผ่านทางโสตสัมผัสเป็นเรื่องสำคัญสำหรับเรียนทุกคน แต่ในโรงเรียนต่างๆ ไปจะพบว่า มีการเปิดสอนวิชาดนตรีเป็นพิเศษ เช่น การเล่นเข้าวงการร้องประสานเสียง และชมรมบันเทิงให้กับนักเรียนน้อยมาก นักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาจะได้เรียนวิชาดนตรีสัปดาห์ละ ๓๐ นาที แต่พอขึ้นระดับมัธยมศึกษา นักเรียนที่เลือกวิชาดนตรีเท่านั้น ที่จะได้เรียน การจัดวิชาดนตรีให้เป็นวิชาเลือก เสมือนเป็นการบอกนักเรียนส่วนใหญ่ว่า เขาเหล่านั้นไม่มีความสามารถพิเศษด้านนี้ ทุกชั้นเรียนควรจัดกิจกรรมดนตรี/จังหวะแทรกเป็นส่วนหนึ่งของการเรียน เพื่อให้ความสามารถพิเศษด้านนี้คงอยู่ในตัวนักเรียน ปัจจุบันนี้มีนักเรียนจำนวนไม่น้อยที่ชอบการเรียนที่มีดนตรีเข้ามาร่วมในวิชาต่างๆ

๔) ปัญญาทางด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว (Bodily – Kinesthetic Intelligence) คือมีความสามารถสูงในการใช้ร่างกายของตนแสดงความคิด แสดงความรู้สึก ความสามารถในการใช้มือประดิษฐ์ รวมถึงทักษะทางกาย เช่น ความคล่องแคล่ว ความแข็งแรง ความรวดเร็ว ความยืดหยุ่น ความประณีตและความรู้สึกทางประสาทสัมผัส

ในโลกปัจจุบันที่ช่วงอายุของคนยาวขึ้น การสร้างนิสัยเพื่อใช้ชีวิตด้วยสุขภาพที่สมบูรณ์จะต้องเริ่มตั้งแต่วัยเยาว์ พื้นฐานความเชื่อที่ว่า ร่างกายที่สมบูรณ์ย่อมนำไปสู่จิตใจที่ดีมีความสุข และผู้ที่สั่งสมนิสัยการรักษาสุขภาพให้สมบูรณ์ ตั้งแต่วัยเด็กย่อมจะคงนิสัยนั้นจนถึงวัยชรา ซึ่งจะช่วยลดความเสี่ยงในการใช้ชีวิตบั้นปลายได้มากนั้น เป็นความเชื่อที่จะช่วยกระตุ้นให้นักเรียนพัฒนานิสัยที่มีสุขภาพเป็นเรื่องหลักในการดำรงชีวิต โดยบริบทนี้จะช่วยให้ทุกคนพัฒนาความสามารถด้านร่างกาย/การเคลื่อนไหว มีนิสัยและทัศนคติที่จะนำไปสู่การมีสุขภาพที่ดีตลอดชีวิต ได้การจัดการเรียนการสอนก็มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาความสามารถพิเศษด้านร่างกาย/การเคลื่อนไหว โดยใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่ออธิบายความคิดใหม่นั้นเป็นการนำเอาหลักการด้านรังสรรค์นิยม (constructivist principle) ลงสู่การปฏิบัติ นั่นคือการสร้างสัมผัสที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ซึ่ง เพียเจต์ (Piaget) กล่าวว่า เป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความคิดรวบยอดที่เป็นนามธรรม ได้แก่ เรียนรู้กีฬาใหม่ๆ นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ หรืออาจให้แสดงหลักการทางวิทยาศาสตร์ออกมาให้เป็นรูปธรรม เช่น แสดงกระบวนการสังเคราะห์แสงสร้างคาร์โบไฮเดรตของพืช หรือการถ่ายโอนพลังงาน การใช้ความสามารถพิเศษด้านร่างกาย/การเคลื่อนไหวในลักษณะเช่นนี้จะช่วยเสริม การสร้างความคิดรวบยอดและความเข้าใจที่แน่นอน

๕) ปัญญาด้านมิติสัมพันธ์ (Spatial Intelligence) คือ มีความสามารถสูงในการมองเห็นพื้นที่ สามารถปรับปรุงและคิดวิธีการใช้เนื้อที่ได้ดี รวมไปถึงความไวต่อสี เส้น รูปร่าง เนื้อที่ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านี้ สามารถที่จะมองเห็นและแสดงออกเป็นรูปร่างของสิ่งที่เห็นและความคิดเกี่ยวกับพื้นที่

หากกล่าวในด้านสุนทรียศาสตร์ พัฒนาการด้าน มิติสัมพันธ์ได้สร้างบรรยากาศที่เอื้อให้เกิดจิตรกร ประติมากร และ ช่างภาพผู้บันทึกประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของเราในรูปของจินตนาการแทนถ้อยคำ หากเรายอมรับว่าภาพแต่ละภาพมีความหมายแทนคำเป็นพันๆ คำแล้ว ผู้รังสรรค์งานทัศนศิลป์ก็ควรจะเปรียบเป็นเช่นผู้สืบสานวัฒนธรรมที่มีคุณค่าที่สุดสำหรับอีกหลายคนที่จะอาจไม่ได้เป็นผู้

ทางานศิลปะที่มีชื่อเสียง ความซาบซึ้งในทัศนียภาพ สี รูปร่าง และรูปทรงต่างๆ ก็จะช่วยทำให้การชมทัศนศิลป์ในพิพิธภัณฑ์ หรือการเดินทางชมภายในโชว์รูมมีคุณค่าขึ้น การให้ความสนใจกับความสามารถพิเศษด้านนี้ นอกจากจะเป็นการส่งเสริมผู้ที่มีความสามารถในการรังสรรค์งานศิลป์แล้วยังมีคุณค่าในทางปฏิบัติ กล่าวคือ การพัฒนาให้นักศึกษาได้รู้จักทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติของการออกแบบ การหาเหตุผลในด้านมิติสัมพันธ์ การใช้มือให้ประสานกับตาแล้วเป็นการสร้างพื้นฐานให้กับงานอาชีพออกแบบกราฟฟิก สถาปัตยกรรม การผลิตภาพยนตร์และวีดิทัศน์ การออกแบบแฟชั่น การโฆษณาและการตลาด การออกแบบคอมพิวเตอร์ในสาขาต่างๆ การเขียนการ์ตูนและการสร้างแผนที่ สำหรับผู้ที่ไม่ได้ยึดอาชีพดังกล่าว การฝึกฝนความสามารถพิเศษด้านนี้ ในโรงเรียนจะช่วยสร้างให้เกิดสุนทรียภาพในการจัดบ้านและตู้เสื้อผ้า ช่วยให้เป็นผู้ขับขี่รถยนต์และช่วยให้เลือกงานอดิเรกที่เกี่ยวกับงานปั้นเซรามิก งานประดิษฐ์ตัวอักษร การทำคอมพิวเตอร์กราฟฟิก หรือการจัดสวนได้ ชั้นเรียนที่มีการพัฒนาความสามารถพิเศษด้านนี้ จะช่วยส่งเสริมการคิดหาเหตุผลด้านมิติสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับรูปทรงเรขาคณิต พัฒนาการรับรู้ในเรื่องความลึก มุม ในการตีความรูปภาพ แผนภูมิและผลิตผลงานในโครงการที่เป็นภาพได้ดี

๖) ปัญญาทางด้านมนุษยสัมพันธ์ (Interpersonal Intelligence) คือมีความสามารถสูงในการเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึก ความคิดและเจตนาของผู้อื่น ทั้งนี้รวมถึงความไวของในการสังเกตน้ำเสียง ใบหน้าท่าทาง รู้ถึงลักษณะต่างๆ ของสัมพันธภาพของมนุษย์ สามารถตอบสนองได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

ธุรกิจและโรงงานที่เพิ่มขึ้นในโลกอย่างไม่หยุดยั้ง จะกระตุ้นให้เกิดการทำงานเป็นทีม เพื่อออกแบบผลิตภัณฑ์ พัฒนา และผลิตผลงาน ในขณะที่โลกบีบรัดให้ผู้คนต่างวัฒนธรรมมีการติดต่อผ่านทางสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ในชีวิตประจำวันมากขึ้น ความสามารถพิเศษด้านนี้ จะช่วยให้บุคคลสามารถติดต่อข้ามวัฒนธรรม และเอาชนะอุปสรรคทางภาษาได้ การเตรียมตัวให้สามารถรับมือในสภาพการณ์ที่มีการติดต่อทางธุรกิจมากขึ้นนี้ รูปแบบของหลักสูตรจะต้องประกอบด้วยกิจกรรมอันหลากหลายที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกับผู้อื่น สร้างการปฏิสัมพันธ์ ซึ่งจะช่วยให้พัฒนาทักษะในการสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ดี

๗) ปัญญาทางด้านเข้าใจตนเอง (Intrapersonal Intelligence) คือ มีความสามารถสูงในการรู้จักตนเอง และสามารถประพฤติตนได้จากความรู้จักตนนี้ รู้จักตนเองตามความเป็นจริง มีจุดอ่อนจุดแข็งเรื่องใด มีความรู้เท่าทันอารมณ์ความคิดความปรารถนาของตน มีความสามารถที่จะฝึกตนเอง เข้าใจตนเองและมีความนับถือตนเอง

การช่วยให้นักศึกษาพัฒนาความสามารถพิเศษด้านการรู้จักตนเอง ถือเป็น การนำนักศึกษา ออกจากรูปแบบของการศึกษาที่เหมือนโรงงานที่เน้นแรงจูงใจภายนอกเป็นตัวควบคุม ด้วยการทำงานเป็นกลุ่มการเรียนรู้แบบร่วมมือ (cooperative group) ก็สมดุลกับเวลาที่จัดสำหรับกิจกรรมการเรียนรู้เป็นรายบุคคล และมีการย้อนกลับไปมองว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร สิ่งพื้นฐานที่เห็นได้จากห้องเรียนที่มีบรรยากาศของความสามารถพิเศษด้านการรู้จักตนเองนี้คือ การมีนักศึกษาที่รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง นักศึกษาแต่ละคนเป็นเหมือนโครงการการเรียนรู้เฉพาะเรื่อง ครูเป็นเพียงผู้ให้ความช่วยเหลือ แนะนำแนวทาง และสนับสนุน โดยจัดเวลาให้ได้พูดคุยกับนักศึกษาเป็นการส่วน

ตัวการสนทนาดังกล่าวนี้ จะช่วยให้นักศึกษาวิเคราะห์จุดเด่น และส่วนที่ยังต้องปรับปรุงในตนเอง เพื่อให้เลือกรับผิดชอบการเรียนรู้ของตน ได้ในการส่งเสริมความสามารถพิเศษด้านนี้ ทั้งครูและนักศึกษา จะมีโอกาสคิดย้อนไตร่ตรองว่า หลักสูตรมีความหมายกับตนอย่างไร เมื่อนักศึกษาเริ่มตั้งเป้าหมายเป็น ก็จะเกิดความกระจำงในจุดมุ่งหมายหลักของหลักสูตร ซึ่งส่งผลให้สามารถสร้างสรรค์งานได้เองโดยอิสระ และทำให้การเรียนรู้มีความหมายมากขึ้น ครูสามารถสร้าง คุณลักษณะเฉพาะ เช่น การรู้จักเรียงเรียงข้อมูล การนำข้อเท็จจริงมาใช้ให้เข้ากับตน รู้จุดเด่นจุดด้อยของตน ตลอดจนรู้จักแสดงความรู้สึก และเป็นพลเมืองที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ให้เกิดขึ้น ในตัวนักเรียนที่มีความสามารถพิเศษด้านนี้ได้โดยการให้กิจกรรมที่ท้าทายแก่นักศึกษา

๘) ด้านธรรมชาติ (Naturalist Intelligence) ความสามารถพิเศษด้านนี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการที่จะทำงานทางวิทยาศาสตร์ให้ได้ดี จากชั้นเรียนระดับต้น ซึ่งเป็นการศึกษารูปแบบต่างๆ ของพืช สัตว์ ไปสู่การสำรวจคุณลักษณะของชุมชนที่อาศัย จนถึงกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์ที่ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง หลักสูตรก็ค่อยก้าวลึกเข้าสู่การศึกษาศาสตร์ต่างๆ ด้านชีววิทยา ธรณีวิทยา และเคมี โดยจัดเป็นรายวิชาทั่วไปหรือรายวิชาระดับสูง ความสำเร็จของผู้เรียนในศาสตร์เหล่านี้จะเป็นเหมือนประตูสู่อาชีพทางด้านวิศวกรรม วิทยาศาสตร์ และเวชกรรมต่อไป

Gardner ยืนยันว่า ความสามารถพิเศษต่างๆ เหล่านี้ เป็นปัญญาเฉพาะด้าน เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่ควรรู้จักและส่งเสริมความฉลาดนานาชาติของมนุษย์ ที่มนุษย์มีความแตกต่างกันก็เพราะมนุษย์มีความสามารถฉลาดแตกต่างกัน ถ้ายอมรับเช่นนี้แล้ว จะสามารถแก้ปัญหาที่ประสบในโลกนี้ได้มากขึ้น (ตารางที่ ๒.๓)

ตารางที่ ๒.๓ ตัวอย่างทฤษฎีพหุปัญญาของโฮเวิร์ด การ์ดเนอร์<sup>๒๐๘</sup>

ประเภทความฉลาด	ความหมาย	ความฉลาด	ตัวอย่าง
๑. ด้านคำศัพท์และภาษา (Verbal/Linguistic)	(word smart) เข้าใจคำและภาษาได้รวดเร็ว และลึกซึ้ง ชอบขีดเขียน ชอบ ฟังและเล่า นิทาน เก่งในการจำชื่อคน สถานที่ วันที่ และรายละเอียด	มีความสามารถในการใช้คำศัพท์ พัฒนาการที่ เกี่ยวกับทักษะทางเสียง ความสามารถใช้ภาษาในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพทั้งการพูดการเขียน สื่ออารมณ์และความรู้สึกให้ผู้อื่นเข้าใจได้ดี และสามารถเข้าใจผู้อื่นได้รวดเร็ว เป็นนักพูดที่มีชื่อเสียง คนกลุ่มนี้ชอบคิดเป็นคำมากกว่า เป็นภาพ	มีกวี นักเขียน นักพูด นักได้วาที พิธีกร ครูอาจารย์ นักกฎหมาย บรรณาธิการ นักแปล นักพากย์ นักสื่อสารมวลชน

<sup>๒๐๘</sup> นางนวลจันทร์ สมุทรสกุลเจริญ, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาพหุปัญญาของผู้เรียนวิชาวิถีธรรม วิถีไทย : กรณีศึกษานักศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) วิทยาลัยเทคนิคดอนเมือง, (พระนครศรีอยุธยา : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๐-๕๓.

ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ประเภทความฉลาด	ความหมาย	ความฉลาด	ตัวอย่าง
๒. ด้านตรรกและคณิตศาสตร์ (Logical/Mathematic)	(number smart) มีความสามารถเข้าใจเหตุผล ชอบตัวเลขและวิเคราะห์ตัวเลขคิดเป็นวิทยาศาสตร์ เข้าใจเหตุและผลของปัญหาต่างๆ	มีความสามารถใช้เหตุผล ตรรกและคิดวิเคราะห์ได้อย่างซับซ้อน มีความเข้าใจตัวเลขและคิดคำนวณเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลหลายด้าน ชอบถามคำถาม ชอบการค้นคว้าทดลอง	นักวิทยาศาสตร์ วิศวกร แพทย์ นักบัญชี นักวิจัย นายธนาคาร นักธุรกิจ นักเจรจาต่อรอง นายประกัน นักตรรกศาสตร์
๓. ด้านดนตรี/จังหวะ (Musical/Rhythmic)	(music smart) ได้รับความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความรู้สึก จังหวะเสียงและจังหวะดนตรีได้แม่นยำ ชอบฟัง/ร้องเล่นดนตรี	มีความสามารถในการสร้างสรรค์ดนตรีเก่ง ในการคิดเป็นเสียงและจังหวะ เรียนรู้การเล่นดนตรี และการประพันธ์เพลงได้รวดเร็ว	นักร้อง นักดนตรี นักแต่งเพลง วาทยกร นักเต้นรำ นักปรับระดับเสียงเปียโน วิศวกรด้านเสียง
๔. ด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว (Body/Kinesthetic)	(body smart) ชอบเคลื่อนไหว สัมผัสจับต้อง พูดคุยชอบใช้ภาษา ท่าทาง	เรียนรู้ได้ดีผ่านการใช้ประสาทสัมผัสทางกาย มีความสามารถในการเคลื่อนไหว ร่างกายอย่างสร้างสรรค์ มีความสุขเมื่อได้ออกกำลังกาย เก่งกิจกรรมทางกายภาพ เช่น กีฬา เต้นรำ การแสดง หัตถกรรม	นักเต้นรำ นักแสดง ทหาร นักกีฬา นักดับเพลิง ศัลยแพทย์ นักประดิษฐ์ ชาวประมง ช่างแกะสลัก พนักงานขับรถ นักผจญภัย
๕. ด้านภาพและมิติสัมพันธ์ (Visual/Spatial)	(picture smart) ได้รับความสนใจภาพและมิติต่าง ๆ ได้ดีเป็นพิเศษ ชอบดูภาพ สไลด์ ภาพยนตร์ และเล่นกับเครื่องจักรกล	มีความสามารถสร้างภาพจินตนาการและเห็นภาพรวมของสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง และนำมาสร้างสรรค์เป็นผลงาน เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างจินตภาพและความหมายระหว่างระยะทางกับผลกระทบ	นักออกแบบ นักเขียนการ์ตูน สถาปนิก ศิลปิน นักถ่ายภาพ ประติมากร จิตรกร นักผังเมือง นักบิน นักเดินเรือ นักนิยมไพร เสนาธิการทหารนักบริหาร
๖. ด้านมนุษย์สัมพันธ์และความเป็นผู้นำ (Interpersonal)	(people smart) เก่งในการเข้าใจผู้อื่น ชอบคบคนและมีเพื่อนฝูงที่มาก มีความเป็นผู้นำ	มีความสามารถในการสร้างสัมพันธ์และเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น มีความกล้าที่จะพูดคุยและพบปะบุคคลชอบสังเกตความแตกต่างระหว่างบุคคล ชอบเป็นผู้นำและบริการผู้อื่น	นักการเมือง นักการศึกษา นักสังคมสงเคราะห์ แพทย์ นักแสดง นักรัฐศาสตร์ นักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นักจิตวิทยา ผู้นำกิจกรรม
๗. ด้านความเข้าใจตนเอง (การรู้ตน) ความเป็นนักคิด (Intrapersonal)	(self smart) เข้าใจตนเอง ค่อนข้างขี้อาย ชอบทำงานตามลำพัง และตามความสนใจของตนเอง	มีความสามารถในการเข้าใจอารมณ์และความรู้สึกตนเองได้อย่างถ่องแท้ ให้ความสำคัญกับความรู้สึกตนเอง มีความสามารถด้านจิตวิเคราะห์ สามารถแก้ปัญหาและหาคำตอบได้ด้วยตนเอง	ศาสตราจารย์ นักปรัชญา จิตแพทย์ นักเขียน นักจิตวิทยา
๘. ด้านธรรมชาติ (Naturalist)	(nature smart) ชอบสังเกต จำแนกแยกแยะ จัดกลุ่มและเรียงลำดับสิ่งต่าง ๆ ชอบสำรวจ วิเคราะห์และทดลอง	มีความสามารถด้านธรรมชาติศึกษา เก่งในการสังเกตความแตกต่าง เปรียบเทียบสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในขณะเดียวกัน ก็มีความอ่อนไหวต่อธรรมชาติอื่น ๆ เช่น เมฆ หิน สภาพแวดล้อม	นักชีววิทยา นักธรณีวิทยา นักสิ่งแวดล้อม

## ตารางที่ ๒.๓ (ต่อ)

ประเภทความฉลาด	ความหมาย	ความฉลาด	ตัวอย่าง
๙. ด้านการคิด ใคร่ครวญและการ ดำรงชีวิต (Spiritual Existential)	(life smart) ใคร่รู้และ สงสัยเกี่ยวกับการมี ชีวิตและการคงอยู่	มีความสามารถเป็นพิเศษ ในการคิดใคร่ ครวญ เรื่องเกี่ยวกับการมีชีวิตตามความ ที่สงสัยของตน ต้องการค้นหาคำตอบ เกี่ยวกับการคงอยู่ ชีวิตหลังความตาย เรื่องเหนือจริง มิติลึกลับ	นักคิดต่าง ๆ เช่น ขงจื้อ อริสโตเติล ไอน์สไตน์ พลาโต โสเครติส ฟิโลลามะ ของพอลซาตอร์
๑๐.ด้านจริยธรรม คุณธรรม (Moral)	(moral smart) มี จริยธรรม คุณธรรม และมนุษยธรรมสูง ให้ คุณค่าของชีวิต ให้ ความสำคัญกับความ สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิต ทั้งหลาย	อยู่ในระหว่างการค้นคว้าวิจัยเพื่อให้คำ อธิบายที่สมบูรณ์เพราะมีความซับซ้อน และวัดยาก	
๑๑.The Mental Searchlight Intelligence	ผู้ที่มีไอคิวสูงจะมี mental search light มองเห็นภาพรวมและ ภาพกว้างของสังคมได้	อยู่ในระหว่างการค้นคว้าวิจัย เพื่อให้คำ อธิบายที่สมบูรณ์เพราะมีความซับซ้อน และวัดยาก	
๑๒.The Laser Searchlight Intelligence	ผู้ที่จะสามารถสร้าง ความก้าวหน้าให้สังคม ได้จะต้องมีคุณสมบัติ ข้อนี้	อยู่ในระหว่างการค้นคว้าวิจัยเพื่อให้คำ อธิบายที่สมบูรณ์เพราะมีความซับซ้อน และวัดยาก	

หมายเหตุ ๑. ความฉลาดหมายเลข ๑-๘ (Naturalist) การ์ดเนอร์นำเสนอในปี ๑๙๙๖

๒. ความฉลาดหมายเลข ๙ (Existential) การ์ดเนอร์นำเสนอในปี ๑๙๙๘

๓. ความฉลาดหมายเลข ๑๐, ๑๑, ๑๒ การ์ดเนอร์นำเสนอปี ๒๐๐๔ ยังเป็นเพียงแนวคิด  
ของความเป็นไปได้ ที่อาจเสนอเพิ่มเติมในอนาคต

ความฉลาดทั้ง ๙ ประการแรก อาจจัดแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มคือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มคณิตศาสตร์และตรรก

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มดนตรี ภาษาและการเคลื่อนไหว

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มความฉลาดในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น<sup>๒๐๙</sup>

ในการนำปัญญาในแต่ละด้านที่แต่ละคนมีอยู่เพื่อนำไปช่วยพัฒนาความสามารถในทางอื่นๆ  
ให้เพิ่มมากขึ้นมีหลักการ ดังนี้<sup>๒๑๐</sup>

<sup>๒๐๙</sup> Gardner, Howard. *Multiple Intelligences : The Theory in Practice*, (New York: Basic Book, 1993), p.1-6.

<sup>๒๑๐</sup> อารัมสตรอง และโธมัส, *พหุปัญญาในห้องเรียน: วิธีสอนเพื่อพัฒนาปัญญาหลายด้าน* (อารี สันหน  
ฉวี, แปล), (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือกรมวิชาการ, ๒๕๔๙), หน้า ๕-๑๓๐.

๑) ความสามารถด้านภาษา จะช่วยพัฒนาความสามารถอื่น ๆ ได้ดังนี้

๑.๑) ความสามารถด้านดนตรี เขียนคำ ขึ้นเองโดยให้มีสัมผัสและร้องเป็นเพลงเพื่อช่วยให้เรียนรู้เรื่องจังหวะและทำนอง

๑.๒) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ เมื่อเกิดปัญหาตัวเลข/วิทยาศาสตร์ให้แก้ปัญหาด้วยการพูดกับตนเองเบา ๆ หรือการเขียน

๑.๓) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ขณะที่อ่านหนังสือให้จินตนาการถึงตัวละครและสถานที่ในเรื่องหรืออจวตฉาก แผนที่ หรือตัวละครในเรื่องไปด้วย ซึ่งทำให้เข้าใจเรื่องราวที่ซับซ้อนและอ่านหนังสือสนุกสนาน

๑.๔) ความสามารถด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว อาจจะไปเล่นละครกับเพื่อน ๆ โดยจินตนาการว่าตัวละครจะเดิน นั่ง เคลื่อนไหวอย่างไรแล้วลองทำ ตามดู

๑.๕) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ลองมองดูคนรอบข้างเพราะหัวใจของการเป็นนักพูดและนักเล่าที่ดียิ่งคือ ความสามารถในการโน้มน้าวใจผู้ฟัง ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเข้าใจพฤติกรรมของผู้ฟังเสียก่อนและอ่านปฏิกริยาของผู้ฟังให้เป็นด้วย

๑.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง ทำบันทึกส่วนตัวเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำรวจตนเองไม่ว่าจะเป็นความรู้สึก เป้าหมายพฤติกรรมที่มีต่อคนรอบข้างและเหตุการณ์รอบตัว

๑.๗) ความสามารถด้านธรรมชาติ หาเรื่องราวของวัฒนธรรมในยุคต่าง ๆ มาอ่านและเขียนเป็นตำนานเพื่ออธิบายสิ่งรอบตัว เช่น ดวงดาวขึ้นไปอยู่บนท้องฟ้าได้อย่างไร หรือทำไมต้นหญ้าถึงเป็นสีเขียว

๒) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ สามารถช่วยพัฒนาความสามารถอื่น ๆ ดังนี้

๒.๑) ความสามารถด้านภาษา ลองหาหนังสือแนวสืบสวนมาอ่าน เพราะเหตุผลตรรกะและการตัดทอนทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ สามารถช่วยให้หาฆาตกรตัวจริงได้หรืออ่านหนังสือแนววิทยาศาสตร์แล้วเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ที่สนใจ

๒.๒) ความสามารถด้านดนตรี ลองจัดรูปแบบของดนตรีที่ฟังผู้อื่นที่มีความสามารถด้านตรรกะอาจชอบเพลงที่มีเครื่องดนตรีที่ชอบเคาะ (Percussion) หลายชิ้นที่บรรเลงจังหวะซ้ำเร็วปนกันประมาณหนึ่งเพลง

๒.๓) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ให้จินตนาการภาพทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เช่น กราฟแสดงผลการทดลองทางวิทยาศาสตร์นี้ภาพรูปแบบ และความสวยงามทางวิทยาศาสตร์ เช่น แถบสีหลากสีที่ทะลุผ่านแก้วคริสตัลหรือปริซึมรูปร่างของเกร็ดหิมะที่คล้ายกับรูปร่างของสาหร่ายเมื่อมองผ่านกล้องจุลทรรศน์ หรือเขียนโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่สามารถสร้างรูปร่างที่มีสีสันทันหลายหรือภาพเคลื่อนไหวได้

๒.๔) ความสามารถด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว กีฬาที่ต้องอาศัยกลยุทธ์การเล่น จะช่วยกระตุ้นความสนใจของผู้มีความสามารถด้านตรรกะ และคณิตศาสตร์ได้จนอาจกลายเป็นนักกีฬาคนเก่งในที่สุดแม้ทักษะด้านร่างกายอาจยังไม่ดีเท่าที่ควรและให้มีการติดตามคะแนนและสถิติของกีฬาทั้งประเภทเดี่ยวและประเภททีมว่าสัมพันธ์กับความสามารถของผู้เล่นอย่างไร



๒.๕) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น รวมกลุ่มกันเล่นเกมที่ต้องวางแผนและคิดอ่านเป็นเหตุเป็นผล เกมกระดานทั่วไปอย่างเช่น หมากลูก หมากฮอส ไพ่ คอยสังเกตวิธีการเล่นของคนอื่น ๆ แล้วคิดตามว่าทำไมเขาจึงเล่นอย่างนั้น วิธีนี้จะช่วยฝึกฝีมือไปด้วยในตัว

๒.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง ให้กำหนดรูปแบบของการดำเนินชีวิตของตัวเอง เช่น พยายามเข้าใจโลกในแง่มุมมองของวิทยาศาสตร์ให้มากขึ้น หรือลองทำเว็บไซต์ของตนเองก็ได้

๒.๗) ความสามารถด้านธรรมชาติ ให้สำรวจวิทยาศาสตร์สาขาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตและโลกของเราเช่นชีววิทยาหรือธรณีวิทยาเพื่อให้เข้าใจในความเป็นไปของธรรมชาติได้มากขึ้นตั้งคำถามเกี่ยวกับธรรมชาติแล้วลองหาคาตอบด้วยตนเอง

๓) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ จะสามารถพัฒนาความสามารถในด้านอื่น ๆ ได้ดังนี้

๓.๑) ความสามารถด้านภาษา ให้สังเกตภาพประกอบในหนังสือรูปภาพเหล่านั้นช่วยให้ตัวละครและฉากต่าง ๆ ดูมีชีวิตได้อย่างไร ภาพประกอบนั้นเข้ากับเรื่องหรือไม่อีกวิธีหนึ่งคือ ให้ลองเขียนการ์ตูนขึ้นมาเองซักเรื่องแล้วสังเกตว่าภาพและคำ สัมพันธ์กันอย่างไร ภาพเล่าเรื่องได้ดีพอหรือยัง แล้วความคิดเปลี่ยนไปหรือไม่เมื่อเริ่มลงมือวาดภาพและต้องหัดอ่านโคลงกลอน สังเกตการณ์สัมผัสของคำ

๓.๒) ความสามารถด้านดนตรี ขณะที่วาดรูป ออกแบบหรือคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ให้เปิดเพลงคลอไปด้วยเพราะเสียงดนตรีจะช่วยกระตุ้นจินตนาการ เมื่อฟังเพลงไปด้วยอาจรู้สึกว่าได้ละเอียดขึ้นและทำงานได้ดีขึ้นลองฟังเพลงหลาย ๆ แนวในขณะที่ทำงานหลาย ๆ แบบ เช่น อาจฟังเพลงป๊อป นอนวาดภาพ เพลงเลกเก้ เพลงคลาสสิก ตอนออกแบบสิ่งประดิษฐ์ เป็นต้น

๓.๓) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ การวาดภาพอาจช่วยให้แก้โจทย์คณิตศาสตร์หรือการทดลองวิทยาศาสตร์ได้ดียิ่งขึ้น เพราะความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์เกี่ยวข้องกับการสังเกตและการมองรูปแบบดังนั้น ความสามารถในการมองรูปแบบของสิ่งรอบ ๆ ตัว จะช่วยให้มองเห็นรูปแบบใหม่ ๆ ทางคณิตศาสตร์ด้วย อาจลองร่างสิ่งที่คิดหรือร่างโจทย์คณิตศาสตร์ออกมาเป็นรูปภาพ ซึ่งอาจจะได้รูปแบบและคาตอบที่อาจไม่เคยคิดออก

๓.๔) ความสามารถด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว มีกิจกรรมมากมายที่ส่งเสริมความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับทักษะการเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น งานสร้างแบบจำลอง ให้สังเกตการเคลื่อนไหวของตนเองขณะที่ทำงานศิลปะ การเรียนรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวร่างกายจะช่วยให้กลายเป็นศิลปิน นักออกแบบหรือนักประดิษฐ์ที่เก่งขึ้น

๓.๕) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ใช้ความสามารถด้านศิลปะช่วยให้ผู้ที่มีความสามารถทางมิติสัมพันธ์เป็นที่รู้จักกันในหมู่ผู้อื่น เช่น อาสาช่วยเพื่อนระบายสี วาดโปสเตอร์ ออกแบบป้ายหรือออกแบบเสื้อยืดตามความถนัด ซึ่งจะได้รู้จักคนที่สนใจเรื่องเดียวกันอาจช่วยสอนศิลปะให้กับผู้ที่สนใจ ซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะได้ผูกมิตรกับผู้คนเพราะความสามารถพิเศษทางด้านกรวาดภาพ ถ่ายภาพ ทา แบบจำลอง ๓ มิติ ต่างก็เป็นที่น่าสนใจที่ใคร ๆ ก็อยากเรียนรู้

๓.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง ให้เขียนไดอารี่โดยที่ให้อาจารย์ชีวิตแต่ละวันลงไปด้วยแทนที่จะเป็นการเขียนเล่าเรื่องเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาได้ โดยใช้ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ได้หลายวิธี เช่น ออกแบบห้องนอนที่เหมาะสมกับตนเองหรือออกแบบและเย็บเสื้อผ้าเป็นข้อความที่เกี่ยวกับตนเองและความรู้สึกที่มีต่อตนเอง

๓.๗ ความสามารถด้านธรรมชาติ ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ที่ดีและความสามารถในการอ่านแผนที่จะช่วยกระตุ้นให้อยากออกสำรวจธรรมชาติ โดยให้อ่านแผนที่และใช้เข็มทิศเพื่อหาสถานที่ไปพร้อม ๆ กัน อาจไปเดินสำรวจป่า ชายทะเลหรือสถานที่ใกล้ ๆ บ้าน เช่น สวนสาธารณะแล้วให้คิดว่าสนใจอะไรเป็นพิเศษ ต้นไม้ สัตว์ หรือรูปร่างของภูมิประเทศจากนั้นวาดหรือถ่ายรูปลงที่สนใจและวาดแผนที่สถานที่ที่ไปสำรวจไปด้วยก็ได้

๔) ความสามารถด้านร่างกายและเคลื่อนไหวจะสามารถพัฒนาความสามารถอื่น ๆ ดังนี้

๔.๑) ความสามารถด้านภาษา ให้ลองท่องคำศัพท์โดยเขียนคา ศัพท์ลงในกระดาษแล้วใช้นิ้วไล่ไปที่ละคา

๔.๒) ความสามารถด้านดนตรี เดินตามเสียงเพลงในระหว่างที่เดินให้สังเกตจังหวะรูปแบบและท่วงทำนองของเพลงหรือจะเดินแอโรบิกประกอบเพลงก็ได้

๔.๓) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ ให้ประดิษฐ์สิ่งของ เช่น ชั้นวางของหรือกล่องใส่หนังสืออันเล็ก ๆ เพื่อเป็นการเรียนคณิตศาสตร์จากการวัดขนาดและกะปริมาณวัสดุที่ต้องใช้และยังได้เรียนรู้เรื่องรูปเรขาคณิต ซึ่งต้องมีการคำนวณว่า จะประกอบวัสดุแต่ละชิ้นให้ทำ มุมกันอย่างไร จึงจะได้ชั้นวางของหรือกล่องที่แข็งแรง

๔.๔) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ลองเปลี่ยนวัสดุแบบใหม่ในการประดิษฐ์งานศิลปะ เช่น วาดรูปด้วยมือและนิ้วแทนการใช้พู่กัน ปั้นดินน้ำมันหรือผสมสีเทียนเป็นภาพ วิธีนี้จะทำให้เรียนรู้เรื่องผิวสัมผัสการวาดภาพรูปทรง สัดส่วน และสีกันไปพร้อม ๆ กัน

๔.๕) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น หัดเล่นมายากลจะได้ฝึกทักษะการใช้มือและยังได้เรียนรู้วิธีที่จะดึงความสนใจของผู้ชมให้จับสังเกตให้ทันเวลาเล่นกลและยังทำให้ผู้ชมรู้สึกสนุกอีกด้วย

๔.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง เลือกทำ กิจกรรมที่เน้นสมาธิและฟังความสนใจมาที่ตนเอง เช่น โยคะ หรือจะเล่นกีฬาประเภทวิ่งหรือขี่จักรยานที่สามารถคิดไปเล่นไปได้

๔.๗) ความสามารถด้านธรรมชาติ ออกสำรวจธรรมชาติเดินชมดอกไม้อื่น ๆ แล้วเก็บมาทับไว้ในหนังสือหรือเดินดูรูปทรงและสีของตึก ดูถนนหนทาง ป้ายโฆษณาและรถที่วิ่งผ่านไปมา วิธีนี้จะช่วยให้หัดสังเกตสิ่งต่าง ๆ รอบตัวได้ดี

๕) ความสามารถด้านดนตรี จะนำความสามารถด้านนี้ไปพัฒนาความสามารถอื่นๆ ดังนี้

๕.๑) ความสามารถด้านภาษา ลองแต่งเพลงจากหนังสือที่อ่านจากคำศัพท์ใหม่ๆ ท่องจำวันสำคัญหรือการจดจำสถานที่ที่สำคัญ

๕.๒) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ นำตัวเลขมาแต่งเป็นเพลงเช่นเดียวกับการท่องสูตรคูณให้เป็นจังหวะ หรือนา เอาสูตรทางคณิตศาสตร์มาแต่งเป็นเพลงด้วยก็ได้ ซึ่งจะทำให้สามารถเรียนรู้และจดจำ ได้ง่ายขึ้น

๕.๓) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ให้เปิด ดเพลงฟังหลาย ๆ แนวและสังเกตว่าเพลงแต่ละแนวก่อให้เกิดภาพความรู้สึกและความคิดที่แตกต่างกันอย่างไร หรืออาจจะลองคิดปะติดปะต่อภาพจากเพลงโปรดเพื่อดูว่าภาพในความคิดจะเป็นอย่างไร

๕.๔) ความสามารถด้านร่างกายและการเคลื่อนไหวตามจังหวะเพลง ทำได้กี่ได้ไม่จำเป็นต้องเต้นแค่ท่า ทำไปตามที่รู้สึกและสังเกตตนเองว่าเคลื่อนไหวอย่างไร

๕.๕) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ใช้ดนตรีเป็นสื่อในการเข้าหาผู้อื่น ลองเล่นดนตรีกับผู้อื่นบ้างแล้วดูว่าตนเองรู้สึกอย่างไร

๕.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง ฟังเพลงที่ตนเองเคยชอบแล้วสังเกตดูว่าความชอบของตนเองเปลี่ยนไปหรือไม่ เพลงที่เคยฟังทำให้รู้สึกแตกต่างไปจากเดิมหรือเปล่า หรือทำอัลบั้มเพลงโปรดทำ เพลงที่ทำให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลายหรือเป็นสุขเก็บไว้ฟัง

๕.๗) ความสามารถด้านธรรมชาติ ออกไปฟังเสียงดนตรีตามธรรมชาตินอกบ้าน เช่น เสียงนกร้อง เสียงรถหรือเสียงสัตว์ต่างๆ แล้วลองนึกดูว่า เสียงเหล่านั้นตรงกับเครื่องดนตรีชิ้นไหนบ้าง

๖) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น จะส่งเสริมความสามารถด้านอื่นๆ ดังนี้

๖.๑) ความสามารถด้านภาษา ฝึกสะกดคำ กับเพื่อน ๆ พูดคุยกันถึงหนังสือที่ได้อ่านกัน มาหรือหาหนังสือมาอ่านและวิจารณ์ร่วมกัน

๖.๒) ความสามารถด้านดนตรี นั่งฟังดนตรีร่วมกันแล้วพูดคุยกันถึงเพลงที่ได้ยินแล้วแลกเปลี่ยนความเห็นกันว่าใครชอบเพลงอะไร ทา ไม่จึงชอบ หรืออาจลองหากิจกรรมเพื่อเพิ่มความรู้เรื่องดนตรีประเภทต่าง ๆ

๖.๓) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ หาเกมคณิตศาสตร์มาร่วมเล่นกับเพื่อน จับกลุ่มตีความคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ พัดกันทายปัญหาคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์กับเพื่อน ๆ

๖.๔) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ หาชั่วโมงเรียนพิเศษวิชาศิลปะเพื่อถือโอกาสทำความรู้จักเพื่อนใหม่และรวมกลุ่มกันทำงานฝีมือ แล้วออกจำหน่ายเพื่อหารายได้พิเศษ

๖.๕) ความสามารถด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว ทำกิจกรรมที่เล่นได้หลายคน เช่น เต้นรำ ศิลปะป้องกันตัว ฟุตบอลเลย์ แล้วสังเกตถึงวิธีที่หัวหน้าทีม หรือผู้ฝึกสอนใช้ทักษะด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นในการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ลูกทีม

๖.๖) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง ให้คิดว่า ตนเองมีความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างไรบ้างแล้วจดบันทึกลงกระดาษ จากนั้นนำสิ่งที่บันทึกไว้มาใช้ปรับปรุงตนเอง

๖.๗) ความสามารถด้านธรรมชาติ ทำกิจกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมที่สนใจ อาจเป็นโครงการอนุรักษ์นก โครงการอนุรักษ์ทะเล หรือโครงการรณรงค์ปลูกจิตสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะช่วยให้ได้ทำ งานร่วมกับผู้อื่น

๗) คนที่มีความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง จะส่งเสริมให้เกิดความสามารถอื่นๆ ดังนี้

๗.๑) ความสามารถด้านภาษา เขียนประวัติของตนเองพูดคุยกับคนในบ้านเพื่อสอบถามความเป็นมาของครอบครัวหรือเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับอนาคตที่ตนเองฝันไว้ ซึ่งจะต้องเขียนโดยแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาด้วย เช่นการแต่งเรื่อง แต่งโคลงกลอน หรือเขียนบทละครเกี่ยวกับสิ่งที่สา คัญ สำ หรับตนเองและสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต

๗.๒) ความสามารถด้านดนตรี เรียบเรียงประวัติของตนเองโดยใช้เพลงที่ได้เคยฟังมาซึ่งจะสามารถเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองได้จากเพลง เช่น ชอบเนื้อเพลงหรือท่อนองแบบไหน พอฟังแล้วรู้สึกอย่างไร หรือจะแต่งเพลงเล่นดนตรีหรือร้องเพลงเองก็ได้

๗.๓) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ หารูปแบบการคิดที่เป็นเหตุเป็นผลจากการชอบและสังเกตว่าสิ่งที่คนชอบทำ มีอะไรที่เหมือนกันและอะไรที่ไม่เหมือนกัน และศึกษาการทำงานของสมองดูว่า สมองแต่ละส่วนทำงานกันอย่างไร มีผลต่อการดำรงชีวิตอย่างไร

๗.๔) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ทำงานศิลปะหลายๆ แบบเพื่อแสดงความรู้สึกที่แตกต่างหรือแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา เช่น วาดรูป ทำภาพปะติด หรือทำงานฝีมืออื่นๆ เพื่อศึกษาความคิดของตนเอง

๗.๕) ความสามารถด้านร่างกายและความเคลื่อนไหว ทำกิจกรรมที่ได้เคลื่อนไหวเพื่อแสดงความรู้สึก เช่น เต้นรำ แสดงละคร เล่นละครใบ้หรือทำงานประณีตศิลป์ หรือทำกิจกรรมที่ได้รวบรวมสมาธิ ซึ่งการทำสมาธิจะทำให้ได้สำรวจความรู้สึกและสำรวจตนเอง

๗.๖ ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น นำความสามารถในการเข้าใจตนเองไปใช้ในการทำความเข้าใจผู้อื่น หาเพื่อนที่สนใจในเรื่องเดียวกัน หาโอกาสทำงาน อาสาสมัครในเรื่องที่ชอบ เพื่อที่ได้มีโอกาสทำความรู้จักกับเพื่อนใหม่หรือออกไปพบเจอผู้คนในสถานที่ต่างๆ แล้วสังเกตว่ามีใครทำอะไรเหมือนตนเองในสถานการณ์นั้นๆ หรือไม่

๗.๗ ความสามารถด้านธรรมชาติ ควรรอออกไปเดินเล่นหรือสำรวจสิ่งรอบๆ ตัวแล้วดูว่าธรรมชาติทำให้รู้สึกอย่างไร ทำไมจึงรู้สึกเช่นนั้น หรือลองหาของที่พบได้ตามธรรมชาติมาประดิษฐ์เป็นงานศิลปะเพื่อแสดงความรู้สึกเกี่ยวกับธรรมชาติสภาพแวดล้อม หรืออะไรก็ตามที่สำคัญสำหรับตนเอง

๘) คนที่มีความสามารถด้านธรรมชาติ จะช่วยส่งเสริมความสามารถอื่นๆ ดังนี้

๘.๑) ความสามารถด้านภาษา สามารถปลูกจิตสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อมให้กับคนรอบตัวด้วยการรายงานหน้าในหัวข้อที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เขียนหรืออ่านหนังสือที่เกี่ยวกับธรรมชาติ หรือลองจดบันทึกสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติที่ได้พบเห็นแล้วนำมาเขียนเป็นเรียงความ

๘.๒) ความสามารถด้านดนตรี ลองฟังเสียงธรรมชาติในดนตรี เช่น เสียงเครื่องเคาะทำให้นึกถึงฝนที่กำลังจะตกหรือไม่ เสียงฟลุคคล้ายเสียงนกร้องใหม่ หรือให้ธรรมชาติสร้างแรงบันดาลใจในการประดิษฐ์เครื่องดนตรีซัซซัน เช่น กิ่งไม้ ก้อนหินในกระป๋อง หรือน้ำในแก้ว

๘.๓) ความสามารถด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ ทักษะในการสังเกตจะช่วยให้แก้โจทย์ปัญหาทางคณิตศาสตร์และตรรกศาสตร์ได้ วิทยาศาสตร์หลายแขนงอื่นก็ต้องอาศัยความสามารถด้านการคิดแบบตรรกะและคณิตศาสตร์ประกอบกับความสามารถด้านธรรมชาติ ดังนั้น อาจลองทำโครงการวิทยาศาสตร์ในสาขาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน หรืออาจใช้วิธีเชื่อมโยงคณิตศาสตร์และรูปทรงเรขาคณิตเข้ากับสิ่งที่เห็นในธรรมชาติแล้วหาเหตุผลมาสนับสนุนความคิดเหล่านั้น

๘.๔) ความสามารถด้านมิติสัมพันธ์ ให้ตั้งใจมองสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ เช่น สี รูปทรง หรือผิวสัมผัสแล้วจะเห็นงานศิลปะที่มีอยู่ในธรรมชาติรอบๆ ตัว หรืออาจจะใช้วัสดุจากธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ศิลปะ เช่น วาดรูปด้วยดอกไม้ หรือสร้างแบบจำลองด้วยกิ่งไม้หรือใบหญ้า

๘.๕) ความสามารถด้านร่างกายและเคลื่อนไหว ออกกำลังกายด้วยการปั่นปาย ที่จักรยาน วิ่งเล่นสเกตหรือเดินเล่นท่ามกลางธรรมชาติ ในขณะที่ออกกำลังกายให้สังเกตด้วยว่า ธรรมชาติรอบๆ ตัวมีผลต่อความรู้สึกต่อตนเองหรือไม่อย่างไรหรือทำกิจกรรมที่ได้ออกกำลังกายในตัว เช่น ขุดดินในสวนหรือกวาดสนามหญ้า เป็นต้น

๘.๖) ความสามารถด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น เข้าร่วมทำกิจกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมกับสังคมหรือชวนเพื่อนช่วยกันทำความสะอาดโรงเรียน

๘.๗) ความสามารถด้านการเข้าใจตนเอง พิจารณาสິงที่ตนเองมองและคิดในขณะที่เดินชมธรรมชาติ กำหนดเป้าหมายและหาวิธีที่จะช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติได้หรือลองคิดว่า อนาคตจะทำได้จริงจะได้ทำงานกับธรรมชาติ จึงพอสรุปได้ว่า ปัญหาในแต่ละด้านสามารถพัฒนาได้โดยการใช้ความสามารถที่แต่ละคนมีอยู่กระตุ้นให้แสดงออกมาตามที่ต้องการได้

สรุปได้ว่า จากแนวคิดเดิมเกี่ยวกับเชาว์ปัญญา มนุษย์ได้ถูกทำให้เชื่อว่า ปัญญาถูกกำหนดมาพร้อมกับการเกิดของบุคคลและมีแบบทดสอบเรียกว่า แบบทดสอบไอคิว และคะแนนที่ได้จะเป็นตัวกำหนดเชาว์ปัญญาของบุคคลนั้นตลอดไป โดยที่องค์ประกอบของเชาว์ปัญญาจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามวัยหรือประสบการณ์มากนัก ซึ่ง การ์ดเนอร์ ได้แย้งว่า ความฉลาดในลักษณะแนวคิดของไอคิวนั้นไม่เพียงพอที่จะขึ้นไปสู่การแสดงความสามารถของมนุษย์ที่มีมากมาย สำหรับแนวคิดใหม่คือทฤษฎีพหุปัญญาในทัศนะของ การ์ดเนอร์ หมายถึง ความสามารถของมนุษย์ที่จะค้นหาปัญหา และแก้ไขปัญหา รวมไปถึงความสามารถการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ เพื่อตอบสนองหรือรับใช้สังคมของตน คุณลักษณะทางปัญญาหรือความสามารถทางสมองของบุคคลแบ่งได้เป็นหลายด้าน แต่ละด้านมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเมื่อด้านใดได้รับการพัฒนาจะมีผลให้ด้านอื่นพัฒนาขึ้นตามได้ การทำงานใดๆ ก็ต้องอาศัยความสามารถหลายด้านประกอบกัน และบุคคลแต่ละคนจะมีความสามารถในด้านต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน โดยมีลักษณะเด่นและด้อยในความสามารถไม่เท่ากัน ความสามารถแต่ละอย่างที่มีในบุคคลจะผสมผสานกลมกลืนกันจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลนั้นๆ และสามารถเพิ่มระดับปัญญาแต่ละด้านด้วยการฝึกฝนเพราะปัญญาไม่อยู่คงที่เหมือนขณะที่เกิด

ทฤษฎีพหุปัญญา เกิดจากแนวคิดที่ว่า บุคคลทุกคนมีปัญหาอยู่ในตัวเองหลายด้าน และมีจุดเด่นในแต่ละด้านไม่เท่ากันประกอบด้วย ปัญญาด้านวาจา/ภาษา ปัญญาด้านดนตรี/จังหวะ ปัญญาด้านตรรกะ/คณิตศาสตร์ ปัญญาด้านทัศนสัมพันธ์/มิติสัมพันธ์ ปัญญาด้านร่างกาย/การเคลื่อนไหว ปัญญาด้านธรรมชาติ ปัญญาด้านการรู้จักตนเอง ปัญญาด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ปัญญาเหล่านี้สามารถพัฒนาและเรียนรู้ได้ตลอดเวลาถ้ามีสถานการณ์ไปกระตุ้น

ปัญญาสามารถเปลี่ยนแปลงได้หากได้รับการส่งเสริมที่เหมาะสม พหุปัญญาประกอบด้วยความสามารถ ๑๒ ประเภทคือ ๑) ด้านภาษา ๒) ด้านการใช้เหตุผล และคณิตศาสตร์ ๓) ด้านดนตรี ๔) ด้านสรีระและการเคลื่อนไหว ๕) ด้านมิติและความสัมพันธ์ ๖) ด้านการเข้าใจตัวเอง ๗) ด้านมนุษยสัมพันธ์<sup>๒๑๑</sup> ๘) ด้านธรรมชาติ ๙) ด้านการดำรงชีวิตและความคิดใคร่ครวญ ๑๐) ด้านคุณธรรม

<sup>๒๑๑</sup> Gardner, H., *Intelligence Reframed: multiple intelligences for the 21st century*, (New York: Basic Book, 1999), p. 41-43.

๑๑) ด้านวิสัยทัศน์<sup>๒๑๒</sup> และ ๑๒) ด้านปรัชญา การได้มาของพหุปัญญา สามารถแยกออกเป็นหลักใหญ่ได้สองประการคือ ๑) ปัญญาที่ได้มาจากสภาพทางชีววิทยาของบุคคล หรือพันธุกรรม ๒) ปัญญาที่ได้มาจากสภาพแวดล้อม และการฝึกฝน

ทฤษฎีพหุปัญญาของการ์ดเนอร์ ชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายทางปัญญาของมนุษย์ ซึ่งมีหลายด้าน หลายมุม แต่ละด้านก็มีความอิสระในการพัฒนาให้เจริญงอกงาม ขณะเดียวกัน ก็มีการบูรณาการเข้าด้วยกัน เติมเต็มซึ่งกันและกัน แสดงออกเป็นเอกลักษณ์ทางปัญญาของมนุษย์แต่ละคน คนหนึ่งอาจเก่งเพียงด้านเดียว เก่งหลายด้าน หรืออาจไม่เก่งเลยสักด้าน แต่ที่ชัดเจนคือ แต่ละคนมักมีปัญหาในด้านใดด้านหนึ่งโดดเด่นกว่าเสมอ ไม่มีใครที่มีปัญญาทุกด้านเท่ากันหมด หรือไม่มีเลยสักด้าน

ส่วนด้านอุปสรรคของการพัฒนาพหุปัญญาก็คือ ๑) พื้นฐานของระบบประสาททางสมอง ซึ่งสมองในแต่ละส่วนจะบงการการทำงานของพหุปัญญาในแต่ละด้าน หากเกิดความบกพร่องของสมองในส่วนใด พหุปัญญาที่เกี่ยวข้องกับสมองส่วนนั้น ก็จะบกพร่องหรือหยุดชะงักตาม ๒) ประสบการณ์จุดรั้งปัญญาคือประสบการณ์ต่างๆ ที่มาจากสิ่งแวดล้อมที่ปัจเจกบุคคลได้สัมผัสพบเจอ และเกิดผลกระทบทางจิตใจเป็นความรู้สึกทางด้านลบ เช่น ความอับอาย ความรู้สึกผิด กลัว ผิดหวัง เป็นต้น ซึ่งความรู้สึกด้านลบเหล่านี้มีสาเหตุมาจากความเกี่ยวพันกับพหุปัญญาในด้านนั้นๆ ทำให้จิตใจ อารมณ์ และความรู้สึกของบุคคลมีการต่อต้านต่อพหุปัญญาด้านนั้นๆ สำหรับประโยชน์ของพหุปัญญา คือ ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจตนเองและผู้อื่น รู้จุดเด่นจุดด้อยของตนเอง ช่วยให้ผู้เรียนรู้ได้ดี และมีความมั่นใจในตนเอง สามารถนำไปใช้กับผู้อื่นได้ทั้งหมด ทุกวัย ทุกเพศ แม้แต่ผู้ที่มีความบกพร่องทางสมอง และผู้พิการ

**๒.๒.๒ การสังเคราะห์ทฤษฎีพหุปัญญา<sup>๒๑๓</sup>** สามารถสังเคราะห์แนวคิดทั้งสอง (พหุปัญญากับปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์) และนำไปใช้ในชีวิตจริง เพื่อพัฒนาปัญญาของบุคคลให้ได้อย่างเต็มขีดความสามารถนั้น ในอันดับแรกจะต้องทราบถึงปัญญาที่คิดตัวมาแต่เดิมของบุคคลนั้นๆ เพราะถือว่าเป็นปัญญาด้านเด่นที่ถนัด เพื่อที่จะได้ง่ายต่อการพัฒนาและฝึกฝน ในการค้นหาลักษณะเด่นทางปัญญาของแต่ละบุคคลสามารถค้นหาได้จากแบบทดสอบทางจิตวิทยาซึ่งอ้างอิงจากทฤษฎี พหุปัญญาของการ์ดเนอร์ โดยสามารถหาได้โดยง่ายจากแหล่งข้อมูลทางการศึกษาทั่วไป เช่น หนังสือ หรือจากทางเว็บไซต์ต่างๆ เช่น Neuro-link<sup>๒๑๔</sup> ในแบบประเมินจะเป็นกลุ่มคำถามให้ผู้ถูกประเมินตอบเพื่อค้นหาปัญญาเด่นที่มีอยู่ในตัวบุคคล และเมื่อตอบแบบสอบถามเรียบร้อยแล้ว ระบบจะประเมินค่าโดยอัตโนมัติ ซึ่งแสดงผลออกมาว่าผู้รับการประเมินมีปัญหาในด้านใดมาก และจะมีข้อแนะนำต่างๆ เกี่ยวกับแนวทางในการดำเนินชีวิตและด้านการศึกษาว่า ควรมุ่งไปทางไหนตามจุดเด่นที่ตัวเองถนัดตลอดถึงแนะนำวิธีการปฏิบัติตนเพื่อลดจุดด้อยหรือลดอุปสรรค และสนับสนุนลักษณะเด่นที่มีของผู้

<sup>๒๑๒</sup> Gardner, H., *Changing Minds: The Art and Science of Changing Our Own and Other People's Minds*, (Harvard Business School Press, Boston, MA, 2004), p. 217.

<sup>๒๑๓</sup> ต่อพงษ์ วรกุล และปิยานุช ไบไม่, *ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดพหุปัญญากับปัญญาในพระพุทธศาสนา*, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๑๓ ฉบับพิเศษ เล่ม ๓ มิถุนายน ๒๕๖๐, หน้า ๑๘๑-๑๘๔.

<sup>๒๑๔</sup> Serif WebPlus, X7, 2014, *Neuro-Link, Brain Training The Neuroscience of Learning.*, [http://www.neuro-link.org/web/brain\\_training.htm](http://www.neuro-link.org/web/brain_training.htm). (Accessed on 2016/3/1).

ถูกประเมิน ในการค้นหาปัญญาเด่นที่มีอยู่เดิมของบุคคลนี้ สามารถหาได้จากการสังเกตและพิจารณาตนเอง หรือให้ผู้คนใกล้ชิดพิจารณาก็ได้เช่นกัน เพื่อเป็นข้อยืนยันหรือเทียบเคียงผลประเมินจากแบบทดสอบพหุปัญญา หลังจากที่ทราบถึงปัญญาด้านเด่นที่มีมาแต่เดิม และอุปสรรคทางปัญญาของแต่ละบุคคลนั้นๆ แล้ว

ลำดับต่อมาคือ การนำหลักของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเป็นหลักคิด โดยใช้หลักไตรสิกขา และหลักกุชฌิธรรม ๔ มาเป็นหลักในการพัฒนาปัญญา ซึ่งมีรายละเอียดขั้นตอนดังนี้ ๑) นำหลักของไตรสิกขาข้อที่ ๑ คือ ศีลสิกขา มาประยุกต์ปฏิบัติ เพื่อเป็นการเตรียมพื้นฐานของการประพฤติที่เหมาะสมให้พร้อมกับการพัฒนาปัญญาในด้านนั้นๆ และเพื่อให้เป็นกติกายกข้อห้ามไม่ให้ประพฤตินอกแนวทางที่จะบั่นทอนหรือไปลดรั้งการพัฒนา ซึ่งจะทำให้การพัฒนาปัญญาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น หากต้องการที่จะพัฒนาปัญญาด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว ก็ต้องมีความประพฤติที่เหมาะสมคือ ต้องรู้จักดูแลสุขภาพ ออกกำลังกาย รับประทานอาหารที่สะอาด และพักผ่อนอย่างพอเพียง เพื่อร่างกายที่สมบูรณ์ ๒) เตรียมพื้นฐานทางจิต หรือเรียกว่าสมาธิสิกขา เพื่อที่จะได้มีจิตใจที่เข้มแข็งมุ่งมั่น และมีสมาธิพร้อมที่จะทำการฝึกฝนปัญญาด้านนั้นๆ การมีสมาธิจะทำให้จิตใจนิ่งไม่ซัดส่ายหรือวอกแวก สามารถไปถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้โดยง่าย ลำดับต่อมาใช้หลักปัญญาคุณธรรม ๔ คือ ๑) ต้องคบหาผู้ทรงปัญญาในด้านที่จะฝึกฝนนั้นๆ (สัพปุริสสังเสวะ : การเสวนาสัตบุรุษ) ซึ่งในความหมายนี้รวมไปถึงการนำตัวเองเข้าไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม หรือเข้าหาแหล่งความรู้ที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาปัญญานั้นๆ เพื่อที่จะนำไปสู่ขั้นที่ ๒ คือ ๒) การรับฟังหรือเอาความรู้จากผู้ทรงปัญญาหรือแหล่งความรู้ที่ (สัทธัมมัสสวนะ : การฟังคำสอน) เนื่องจากการหาความรู้จากผู้ทรงปัญญาจะต้องมีจิตที่ตั้งมั่นในเรื่องนั้นๆ หากจิตไม่เป็นสมาธิการฟังคาบบรรยายหรือการรับรู้ข้อมูลจากผู้ทรงปัญญา แม้กระทั่งการรับข้อมูลโดยการอ่านจากหนังสือ หรือจากสื่อต่างๆ ย่อมไม่ได้ประสิทธิภาพและขาดประโยชน์ เมื่อได้รับฟังคำสอน หรือได้รับความรู้มาจากแหล่งต่างๆ แล้ว ๓) ต้องนำความรู้นั้นมาคิดพิจารณา ไตร่ตรอง ใคร่ครวญอย่างสมเหตุสมผล อย่างเป็นกระบวนการ (โยนิโสมนสิการ : การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยบคาย) ซึ่งมีหลักของการคิดวิเคราะห์ถึง ๑๐ วิธี<sup>๒๑๔</sup> การคิดอย่างเป็นกระบวนการนี้ ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิเพ่งพินิจ ด้วยกระบวนการความคิดที่เป็นระบบจึงมีการสั่งสมส่งผลให้ผู้เป็นผู้นั้นเป็นผู้มีความคิดที่แยบคาย คิดตามเหตุผลตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง เล็งเห็นถึงคุณค่าประโยชน์และโทษจากรื่องราวนั้นๆ ทำให้เกิดปัญญาที่สามารถไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันเหมาะสมหรือเข้าใจสภาพองค์รวมของปัญหาที่ต้องการฝึกฝนนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี หลังจากที่คิดพิจารณาอย่างแยบคาย และได้รู้ถึงเหตุผลต่างๆ ในขั้นตอนต่อมาคือ ๔) การนำความรู้ที่ได้นั้นมาใช้ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ : การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) คือการเลือกความรู้ที่ได้มานั้นให้ถูกกับบริบทที่เกี่ยวข้อง หากเลือกความรู้ผิดกับบริบทที่กำลังสนใจ อาจส่งผลเสียมากกว่าผลดี

การพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์จำเป็นต้องฝึกการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เช่น การสัมผัสตัวเป็นสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีในสังคมหนึ่ง แต่ในอีกสังคมหนึ่งอาจเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม หรือในบาง

<sup>๒๑๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐-๑๒๘.

โอกาสเป็นสิ่งที่ดี แต่ในบางเวลาอาจเป็นการกระทำที่ผิดกาลเทศะ ดังนั้น หลักปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงเป็นหลักการ ที่ต้องนำมาใช้วิเคราะห์อีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นการยืนยันในความถูกต้อง และมั่นใจได้ว่าความรู้ที่ได้มานี้เป็นความรู้ที่ดีและเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง จะเห็นได้ว่า เมื่อพัฒนาปัญญาถึงขั้นตอนนี้ จะสามารถนำหลักการนี้ไปพัฒนาปัญญาด้านอื่นๆ ที่สนใจได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะทางปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งปัญญาที่พัฒนาได้ในขั้นตอนนี้ อยู่ในระดับของการดำรงชีวิต เป็นการพัฒนาปัญญาเด่นของบุคคลจนสามารถทำตนให้โดดเด่นในหน้าที่การงานมีชื่อเสียงและเงินทอง มีความเป็นอยู่ที่สบาย สิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะทำให้การพัฒนาปัญญาไปถึงเป้าหมายของประโยชน์ที่สูงขึ้นได้ แม้มนุษย์จะพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้แต่เชื่อว่าเพียงพอ เนื่องจากความไม่มั่นใจในสถานะปัจจุบัน มนุษย์จึงจำเป็นต้องพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขระดับที่สอง คือประโยชน์สุขในอนาคต เป็นประโยชน์ที่เลยจากตามองเห็น (นามธรรม) เช่น การมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นจะทำให้ผู้ให้มีความสุขเนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน สิ่งนี้จะช่วยเสริมหนุนจิตใจทำให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธาในคุณความดีปัญญาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคตถือเป็น **ปัญญาในระดับการดำรงชีวิต** เพราะเป็นปัญญาที่ยังไม่ได้อบรมจิต เป็นปัญญาที่ยังมีกิเลสครอบงำอยู่

สำหรับการพัฒนาปัญญาในขั้นสูงสุด หากบุคคลมีความสนใจที่จะพัฒนาปัญญาไปจนถึงเป้าหมายแห่งการบรรลุธรรมจะต้องเจริญปัญญา ซึ่งจำเป็นต้องรู้สภาวะความเป็นจริงต่างๆ อย่างชัดเจนเพื่อให้ปัญญาเกิดขึ้น ได้แก่ การเข้าใจเรื่องชีวิตซึ่งเป็นเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ระดับของความเข้าใจเรื่องขันธ์ ๕ ดังกล่าว อายุขณะ ๖ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจตสมุปบาท วัฏจักรแห่งกรรมและผลแห่งกรรม กฎไตรลักษณ์ ลำดับขั้นแห่งปัญญาตลอดจนประโยชน์ของการเจริญปัญญา และการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง การที่จะรู้สภาวะแห่งความเป็นจริงเหล่านี้ได้ก็คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน <sup>๒๖</sup> ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์หรือละกิเลส ทำให้จิตมีคุณภาพที่สูงขึ้น จนถึงขั้นที่สามารถตัดหรือละสังโยชน์ออกจากจิตใจได้ โดยการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้ตามความเป็นจริงว่าสิ่งนั้นๆ มันเป็นของมันเองโดยธรรมชาติ สติปัฏฐานจำแนกได้เป็น ๑) กายานุปัสสนา การตั้งสติพิจารณากาย ๒) เวทนานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาความรู้สึก ๓) จิตตานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ๔) ธัมมานุปัสสนา เป็นการตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ในการกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงนั้นเรียกว่า วิปัสสนาญาณ แบ่งเป็น ๑๖ ระดับ ที่เรียกว่า ญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ<sup>๒๗</sup> เป็นระดับสภาวะธรรมของบุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อเป็นการจำแนกให้เห็นลำดับญาณ หรือภูมิรู้ภูมิธรรมทางปัญญาที่เกิดขึ้นกับผู้เจริญวิปัสสนานั้นๆ เมื่อปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุถึงปัญญาขั้นสูงสุด ซึ่งระดับขั้นของการไปสู่ปัญญาที่บรรลุธรรมมี ๔ ระดับโดยขึ้นอยู่กับการละสังโยชน์ได้คือ ๑) โสตาบัน คือผู้ถึงกระแสเข้าสู่มรรค ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง ๒) พระสกทาคามี คือผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น ๓) พระอนาคามี

<sup>๒๖</sup> ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

<sup>๒๗</sup> ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๑๗.



คือผู้จะประนิพนธ์ในที่สุด จะไม่กลับมาเกิดอีก เป็นผู้ทำให้ศีลสมาธิบริบูรณ์ แต่ปัญญาทำได้พอประมาณ ๔) พระอรหันต์ คือผู้ควรแก่ทักษิณา หรือการบูชาพิเศษเป็นผู้สิ้นอาสวะ<sup>๒๑๘</sup>

### ๒.๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

แนวคิดจิตวิทยาตะวันตกมีลักษณะของการศึกษาพฤติกรรม และจิตใจของมนุษย์แบบแยกส่วนกัน กล่าวคือ แต่ละกลุ่มแนวคิดมักมีความโน้มเอียงในการศึกษาเรื่องของจิตใจและพฤติกรรมมนุษย์โดยมุ่งเฉพาะเจาะจงไปในทางใดทางหนึ่ง โดยละเลยการพิจารณาสาเหตุหรือปัจจัยอื่นๆ อย่างรอบด้าน ซึ่งการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการเช่นนี้ก็มีความน่าสนใจและมีประโยชน์อยู่น้อยในแง่ของการนำไปอธิบายหรือทำความเข้าใจจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ในประเด็นเฉพาะเรื่อง แต่ไม่อาจทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจกระบวนการทางจิตใจ และพฤติกรรมของมนุษย์ได้อย่างชัดเจนเพียงพอ และจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับแนวคิดจิตวิทยาตะวันตก จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวคิดจิตวิทยาตะวันตกจะวางรากฐานอยู่บนการศึกษาที่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่ยังไม่มีความคิดใดทางจิตวิทยาตะวันตกที่ได้รับการยอมรับว่า สามารถอธิบายเรื่องของจิตใจมนุษย์ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง และเป็นความจริงสูงสุดที่ไม่อาจโต้แย้งได้

ด้วยเหตุนี้เพื่อที่จะสามารถเข้าใจถึงสภาวะทางจิตและพฤติกรรมของมนุษย์อันเป็นสภาวะที่ละเอียดอ่อนและลึกซึ้งได้นั้น จึงน่าจะหันมาใช้วิธีการศึกษาจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์แบบองค์รวม ซึ่งเป็นการศึกษาที่มองเรื่องจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ว่ามีใช้เกิดมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงสาเหตุเดียว แต่มองในแง่ที่ว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นไปในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กัน และมีผลกระทบซึ่งกันและกัน แหล่งองค์ความรู้อันยิ่งใหญ่ที่ได้บันทึกข้อค้นพบเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์แบบองค์รวม พร้อมทั้งรวบรวมคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของสภาวะทางจิตและพฤติกรรมของมนุษย์ไว้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวางนั่นก็คือพุทธธรรม อันเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอาศัยความวิริยอุตสาหะอย่างยิ่งยวดจนได้ค้นพบความจริงสูงสุดเกี่ยวกับกฎของธรรมชาติและความเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งในแต่ละหลักธรรมคำสอนมุ่งอธิบายถึงกระบวนการต่างๆ ของชีวิตและจิตใจมนุษย์อย่างละเอียด โดยมีคำอธิบายถึงสาเหตุ และวิธีการในการแก้ไขปัญหาสภาพจิตใจของมนุษย์ไว้อย่างชัดเจน โดยผู้ศึกษาสามารถประจักษ์ชัดถึงความเป็นจริงตามหลักพุทธธรรมได้ด้วยตนเอง นั่นก็คือ พระพุทธศาสนามีได้เป็นเพียงแต่หลักการหรือทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังไม่วางรากฐานอยู่ที่การปฏิบัติที่สามารถก่อให้เกิดผลที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและยกระดับทางด้านจิตใจของบุคคลได้ในหลากหลายมิติ หรืออีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีหลักการและวิธีการเดียวกันกับวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ มีวิธีการศึกษาที่มีระบบ ระเบียบ โดยมุ่งศึกษาเพื่อให้ค้นพบเรื่องธรรมชาติและกฎของธรรมชาติเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ แต่มีจุดต่างตรงที่วิทยาศาสตร์มุ่งเน้นการศึกษาเรื่องธรรมชาติภายนอกตัวมนุษย์ แต่พระพุทธศาสนาเน้นการศึกษาเรื่องธรรมชาติภายในตัวมนุษย์ หรือธรรมชาติของจิตใจมนุษย์ โดยมีคำอธิบายที่มีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ซ้ำและประจักษ์ชัดถึงผลลัพธ์ที่เป็นความจริงแท้ที่

<sup>๒๑๘</sup> เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์, พุทธวิปัสสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า๙๖-๑๒๗.

เห็นผลได้โดยไม่จำกัดกาล ซึ่งต่างจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่อาจจะแปรเปลี่ยนไปได้หากมีหลักฐานหรือข้อค้นพบใหม่ๆ ที่มีความน่าเชื่อถือและแตกต่างจากเดิม

พระธรรมปิฎก<sup>๒๑๙</sup> เห็นว่า สาเหตุที่จิตวิทยากับพระพุทธศาสนาบรรจบกันกลายเป็นพุทธจิตวิทยา (Buddhist Psychology) อันเป็นแนวคิดที่นำแก่นคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องทุกข์และวิถีทางในการเข้าถึงความดับทุกข์ นั้นมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการทางจิตวิทยานั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพชีวิตและสังคมพร้อมทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตและสังคมมนุษย์ในยุคพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญในยุคอุตสาหกรรมนั้นได้ทำให้คนมีความพร้อมด้วยวัตถุมากขึ้น แต่ปรากฏว่าชีวิตของมนุษย์ที่พร้อมด้วยวัตถุกลับทำให้มีปัญหามากขึ้นในด้านจิตใจ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวลความรู้สึกละแวก แยก ความว่าเหวเตียวตาย ความรู้สึกว่างเปล่า ไร้ความหมาย มีความกดดันและบีบคั้นซึ่งในทางพุทธศาสนารวมเรียกว่า “ทุกข์” ความเป็นไปเช่นนี้เป็นจุดหนึ่งที่มากระตุ้นให้วงการจิตวิทยาขยายความสนใจจากความเจ็บป่วยทางจิตของคนไข้

ในคลินิก ออกมาสู่ปัญหาจิตใจของคนทั่วไปหรือที่เรียกว่า ขยายความสนใจจากบุคคลที่ป่วย (Sick Person) มาสู่คนที่เรียกกันว่าเป็นคนปกติ (So-called Normal Person) นอกจากนี้ ในการมองปัญหาของมนุษย์ พระพุทธศาสนาไม่ได้มองแบบแยกส่วน แต่มองเรื่องจิตใจของมนุษย์และปัญหาในจิตใจของมนุษย์นั้นว่า สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดคือ การดำเนินชีวิตทุกด้านและพฤติกรรมทุกอย่าง ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงมองจิตวิทยาในแง่ของการแก้ไขปัญหาและการพัฒนามนุษย์<sup>๒๒๐</sup>

จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นมีระบบจิตวิทยาที่มีความสมบูรณ์ในตัวเองจิตวิทยาแนวพุทธจึงช่วยขยายความคิด ความเข้าใจ และขยายจุดหมายของการบำบัดทางจิตวิทยาตะวันตกให้กว้างออกไป โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นไปของกระแสของโลกและชีวิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อนำไปใช้ในการทำความเข้าใจและแก้ไขสภาพจิตใจที่เป็นทุกข์ ซึ่งเมื่อสภาพจิตใจได้รับการเยียวยา ก็ส่งผลให้คุณภาพของจิตใจได้รับการขัดเกลาและพัฒนาขึ้นในเวลาเดียวกัน

พุทธจิตวิทยา (จิตวิทยาแนวพุทธ) เป็นแนวคิดที่นำแก่นของพุทธธรรม ได้แก่ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ มาประยุกต์และผสมผสานกับกระบวนการทางจิตวิทยา โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อช่วยเยียวยาและยกระดับคุณภาพจิตใจของมนุษย์ พุทธจิตวิทยาจึงเป็นการศึกษาธรรมชาติของจิตใจมนุษย์จากหลักพุทธธรรมอันเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ การวิเคราะห์จิตใจของมนุษย์ไว้อย่างละเอียด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลสามารถจัดการกับชีวิตที่ดำเนินอยู่ในแต่ละวันในโลกใบนี้ได้ สาระสำคัญของพุทธจิตวิทยาจึงอยู่ที่การเสนอถึงหลักการตามธรรมชาติของกระบวนการเกิดและดับทุกข์ พร้อมทั้งนำเสนอถึงวิธีการปฏิบัติ หรือวิธีดำเนินชีวิตให้บรรลุถึงการดับทุกข์หรือปัญหาในจิตใจที่เกิดขึ้นให้หมดสิ้นไป โดยผู้ศึกษาสามารถนำความรู้ความเข้าใจที่ได้ศึกษาเหล่านี้ไปขัดเกลาจิตใจตนเอง ให้สามารถมองเห็นและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงความจริงตามหลักพุทธธรรมจน

<sup>๒๑๙</sup> พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔-๒๕.

<sup>๒๒๐</sup> พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

กระทั่งสามารถนำความรู้ความเข้าใจดังกล่าว ที่เกิดมีในตนไปเป็นกัลยาณมิตรเพื่อให้ความช่วยเหลือทางด้านจิตใจแก่ผู้อื่นต่อไป หลักธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้มนุษย์เข้าใจถึงสาเหตุของความทุกข์และประจักษ์แจ้งถึงแนวทางในการดับทุกข์คือ “อริยสัจสี่” จึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่เป็นแก่นสำคัญของแนวคิดพุทธจิตวิทยา เนื่องจากเป็นหลักธรรมที่มุ่งผลในทางปฏิบัติ สามารถใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตที่มีความลึกซึ้งและมีหลักธรรมอื่นๆ ช่อ้นซ้อนและผสมผสานรวมกันอยู่ในหลักธรรมนี้<sup>๒๒๑</sup> ผู้วิจัยจึงศึกษาการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ดังนี้

**๒.๓.๑ ความหมายของพุทธจิตวิทยา** พุทธจิตวิทยา มาจากคำว่า พุทธ+จิต+วิทยา พุทธ (Buddhist) แปลว่า รู้ตื่น คือรู้ตามหลักแห่งพุทธธรรม ได้แก่ รู้ในแก่นแท้ของพุทธศาสนาคืออริยสัจสี่ ซึ่งเน้นการใช้สติปัญญาในการแก้ทุกข์/ปัญหา ตั้งแต่ขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูงสุด จิต (Consciousness) คือ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ วิทยา (Logos) หมายถึง วิชาว่าด้วยความรู้หรือการศึกษา จึงรวมได้ว่า พุทธจิตวิทยา<sup>๒๒๒</sup> (Buddhist Psychology) หมายถึง การศึกษาเรื่องจิตตามแนวทางแห่งผู้รู้คือรู้ตามหลักพุทธธรรม ได้แก่ รู้ในแก่นแท้ของพุทธศาสนาคือ อริยสัจสี่ ซึ่งเน้นการใช้สติปัญญาในการแก้ทุกข์/ปัญหา ตั้งแต่ขั้นต่ำ กลาง และขั้นสูงสุด รวมทั้งให้ความแตกต่างระหว่างจิตวิทยาทั่วไปกับพุทธจิตวิทยา (ตารางที่ ๒.๔)<sup>๒๒๓</sup>

**ตารางที่ ๒.๔** ความแตกต่างระหว่างจิตวิทยาทั่วไป กับพุทธจิตวิทยา

จิตวิทยาทั่วไป	พุทธจิตวิทยา
การศึกษาพฤติกรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนและสังเกตได้โดยทางอ้อม ตลอดจนการศึกษาระบวนการทำงานของจิต เพื่อการปรับตัวในสถานการณ์ต่างๆ แต่ไม่ได้มีเป้าหมายให้พ้นทุกข์อย่างถาวร	การศึกษาวិเคราะห์จิตที่สัมพันธ์กับทุกข์ (ปัญหา) อันเป็นสภาพที่แท้จริงของชีวิต เข้าใจสาเหตุของทุกข์ เข้าใจถึงเป้าหมายที่แท้จริง ของชีวิตคือ นิโรธ (ความดับทุกข์/ปัญหา) รู้วิธีการปฏิบัติเพื่อเผชิญปัญหา โดยไม่ถูกบีบคั้นจากทุกข์ (ปัญหา) ไม่เกิดความท้อแท้ สิ้นหวัง ใ้สู้และเผชิญกับทุกข์ (ปัญหา) อย่างมั่นคงตามหลักพุทธธรรม

พุทธจิตวิทยา หมายถึง ความเข้าใจเบื้องต้นในหลักความเป็นจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ ได้แก่ ชีวิตและความเป็นไปของชีวิต ระบบพัฒนามนุษย์ด้วยไตรสิกขา สาระสำคัญของพุทธจริยาในเรื่องจิตและกรรม ศึกษาหลักปฏิบัติธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นสุขและสงบเย็น ฝึกพัฒนาตนเองตามแนวพุทธธรรม เน้นการเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติควบคู่กัน เพื่อให้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติสู่ปฏิเวธ<sup>๒๒๔</sup>

<sup>๒๒๑</sup> ชมพูนุท ศรีจันทร์นิล, “จิตวิทยาแนวพุทธ: แนวทางเพื่อการเยียวยาและพัฒนาจิตใจมนุษย์”, วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๒): ๑๙๒-๑๙๓.

<sup>๒๒๒</sup> นิภาภัทร อยู่พุ่ม, “พุทธจิตวิทยากับการพัฒนาชีวิตและสังคมไทย” วารสารสถาบันพิมลธรรม, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ประจำปี (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗): ๑๓๗.

<sup>๒๒๓</sup> <http://oknation.nationtv.tv/blog/su1970/2008/04/28/entry-1>(เข้าถึงเมื่อ ๒๓/๑๑/๒๕๖๑)

<sup>๒๒๔</sup> มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต (พุทธจิตวิทยา)**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า คำอธิบายรายวิชา

โดยการศึกษา วิเคราะห์จิต ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปัญหาคือ ทุกข์ เพื่อให้เข้าใจสภาพที่แท้จริงของชีวิต เข้าถึงสาเหตุของปัญหา เข้าใจถึงเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต รู้วิธีการและรู้วิธีปฏิบัติเพื่อเผชิญปัญหา ไม่ถูกบีบคั้นโดยปัญหาไม่ทำให้เกิดความหดหู่ ท้อแท้ แต่กระตุ้นให้สู้และเผชิญกับปัญหาคือทุกข์ อย่างองอาจและทรงง<sup>๒๒๕</sup>

พุทธจิตวิทยา จึงการนำศาสตร์ที่ศึกษาถึงจิตใจ และกระบวนการทางจิตใจคือ จิตวิทยา มาอธิบายกระบวนการการเกิดทุกข์และการพ้นทุกข์ อันเป็นสาระสำคัญของพุทธศาสนา<sup>๒๒๖</sup> การศึกษาวิเคราะห์จิตที่สัมพันธ์กันกับทุกข์ (ปัญหา) อันเป็นสภาพที่แท้จริงของชีวิต เข้าใจสาเหตุของทุกข์ (ปัญหา) เข้าใจถึงเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิตคือนิโรธ (ความดับทุกข์ ดับปัญหา) รู้วิธีการปฏิบัติเพื่อเผชิญปัญหา โดยไม่ถูกบีบคั้นจากทุกข์(ปัญหา) ไม่เกิดความท้อแท้ สิ้นหวัง ให้สู้และเผชิญกับทุกข์ (ปัญหา) อย่างมั่นคงตามหลักพุทธศาสตร์<sup>๒๒๗</sup> จิตวิทยาแนวพุทธจะเป็นคำที่นิยมใช้ในหมู่นักวิชาการตะวันตกหรือนักวิชาการไทยในสมัยปัจจุบันซึ่งมีขอบเขตการศึกษากระบวนการทางจิตและพฤติกรรมของมนุษย์ตามโครงสร้างตะวันตก แต่เน้นการนำหลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนามาเป็นกรอบอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอุปมาจิตวิทยาแนวพุทธเป็นขนมชั้นหรือวุ้นกะทิที่ยังแบ่งความรู้เป็นสัดส่วนที่เฉพาะเจาะจง แต่พุทธจิตวิทยา อุปมาดั่งกับขนมเปียกปูนหรือขนมดอกดิน ที่มีขอบเขตอธิบายปรากฏการณ์กระบวนการทางจิต และพฤติกรรมของมนุษย์ ที่แสดงให้เห็นความเป็นองค์รวมของความรู้ และเป็นการบูรณาการในเชิงสังเคราะห์ที่มีโครงร่างและมีเนื้อเรื่องเป็นหนึ่งเดียวกัน คำนิยาม จิตวิทยาแนวพุทธ/พุทธจิตวิทยา จึงเป็นสะพานเชื่อมประสานจิตวิทยาและพระพุทธศาสนาให้สามารถเดินไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือ ช่วยให้เกิดความกระจ่างและสว่างแจ้งแห่งจิตใจในชีวิตและความเป็นไปของโลก<sup>๒๒๘</sup>

**๒.๓.๒ แนวความคิดของพุทธจิตวิทยา** พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับจิตมากกว่ากาย เพราะจิตเป็นต้นกำเนิดของการประพตติ-ชั่ว ทางกาย วาจา ความเศร้าหมองหรือฟุ้งใสของจิตมีผลต่อสุขภาพกายและสุขภาพใจ จิตสามารถทำให้ไปเกิดในที่ดี (สุคติ) หรือไม่ดี (ทุคติ) ได้อีกด้วย<sup>๒๒๙</sup> หลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องราวของจิตวิทยาแทบทั้งสิ้น เพราะพระพุทธองค์ทรงสอนหลักธรรมเพื่อรักษาโรคจิตเพื่อให้เหล่าสาวกสามารถฝึกฝนจิตให้บรรลุธรรมได้ความที่พระพุทธศาสนาเน้นย้ำในเรื่องจิตนั้นก็ปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

<sup>๒๒๕</sup> ภาณูวงศ์โส และ มิน ของ ชิน, เกินกว่าพรอยต์จะจินตนาการ, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๓-๔๔.

<sup>๒๒๖</sup> ๑๐๐ อยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานต์, **คู่มือการพัฒนาตนเองแนวพุทธสำหรับผู้ให้การศึกษา**, ฉบับที่ ๒ (นนทบุรี: กรมสุขภาพจิต), หน้า ๑-๙.

<sup>๒๒๗</sup> ศรีสารภี. **พุทธจิตวิทยา**, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.vcharkarn.com/vblog/๕๕๑๙๖/๖>, (๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๗).

<sup>๒๒๘</sup> พระครูปริยัติธรรมวงศ์ (สุพล ธมฺมว โส/แสนพงษ์), “จิตวิทยาแนวพุทธ: พุทธจิตวิทยา”, **จิตวิทยาในพระไตรปิฎก**, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ๑๐๑ ๔๐๙ จิตวิทยาในพระไตรปิฎก, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๓-๑๒๗.

<sup>๒๒๙</sup> บทที่ ๑ บทนำ-จิตวิทยาตะวันตกและพุทธจิตวิทยา, หน้า ๔. แหล่งที่มา : [http://www.e-book.ram.edu/e-book/p/PY/5\(50\)212PY.1-212pd](http://www.e-book.ram.edu/e-book/p/PY/5(50)212PY.1-212pd). (๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๗).

“โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักไสไป จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอานาจ”<sup>๒๓๐</sup>  
 “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือ  
 ทำชั่วตามไปด้วย เหมือนล่อที่หมุนไปตามรอยโคที่ลากเกวียน”<sup>๒๓๑</sup>

จิตวิทยาและพระพุทธศาสนามีเป้าหมายร่วมกันอย่างหนึ่งคือ ทั้งสองศาสตร์ต้องการเข้าใจในเรื่องของทุกข์ และวิธีการปฏิบัติเพื่อลดระดับความทุกข์ให้ได้อย่างแท้จริง ทั้งสองศาสตร์ก็มีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างกัน แต่มีความเป็นไปได้ที่จะมีสะพานเชื่อมความแตกต่างนั้นเข้าด้วยกันได้ กล่าวคือ หากเปรียบเทียบจิตวิทยาเป็นวัสดุก่อสร้างประเภทต่างๆในการสร้างตึก พระพุทธศาสนาคือ กลยุทธ์เคล็ดลับของสูตรการผสมผสานให้ปูน อิฐ หิน ดินทราย เชื่อมต่อและคงอยู่ในสัดส่วนและตำแหน่งที่เหมาะสม ต่อความแข็งแรงมั่นคงของตึกภายใต้ข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมและกาลเวลา เมื่อกล่าวถึงแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยานั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตและกระบวนการทำงานของจิตที่พระพุทธศาสนาถือว่า จิตนั้นมีพลังในการควบคุมกาย แต่ถึงอย่างนั้นจิตก็ไม่ได้เป็นเอกเทศจากกายเพราะจิตกับกายจะต้องทำงานแบบอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ในแง่ของอภิปรัชญา จิตมนุษย์หรือสัตว์มีความละเอียดอ่อนสามารถจำแนกประเภทได้อย่างหลากหลาย เมื่อนำแนวคิดเรื่องพุทธจิตวิทยามาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับ แนวคิดเรื่องจิตวิทยาตะวันตก ก็จะพบว่าจิตวิทยาตะวันตกศึกษาจิตและกระบวนการทำงานของจิตในแง่ของพฤติกรรมภายนอกด้วยการพิสูจน์ทดลองโดยหลักวิทยาศาสตร์ แต่พุทธจิตวิทยานั้นศึกษาจิตและกระบวนการทำงานของจิตในแง่ของการปฏิบัติเพื่อฝึกฝนจิตด้วยการปฏิบัติธรรมทั้งในด้านสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน โดยมุ่งทำให้จิตมีศักยภาพที่จะสามารถเอาชนะหรือควบคุมกิเลสได้

เมื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎกพบว่า แนวคิดเรื่องของจิตในทางพระพุทธศาสนานั้น สามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิตและสังคมได้หลายประการทั้งในเรื่องของการเรียนรู้ การเรียนการสอน การพัฒนาตนเองและการแก้ไขปัญหาเรื่องทุกข์ด้วยการให้คำปรึกษาเชิงพุทธ ซึ่งเป็นภาวการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงนำไปใช้ได้ผลมาแล้ว<sup>๒๓๒</sup>

**๒.๓.๓ ประโยชน์และคุณค่าของพุทธจิตวิทยา** พุทธจิตวิทยาเป็นการบูรณาการศาสตร์ทางตะวันตกและศาสตร์ทางตะวันออกคือ หลักพุทธธรรมของพระพุทธศาสนาอธิบายปรากฏการณ์ทางจิตและกระบวนการทางจิตใจของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ตื่นรู้ต่อความเป็นจริงหรือสัจธรรมของโลกและจักรวาลโดยไม่ติดกับวังวนแห่งอวิชชาที่ถ้าโหมพัดกระหน่ำเข้ามาในชีวิตหลายครั้งหลายครา จนสุดท้ายจะคาบคองได้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มอบบรมถกธรรมอันทรงคุณค่าให้สรรพสัตว์ในมนุษยโลกได้ใช้เป็นแผนที่การเดินทางสู่จุดหมายของชีวิตอย่างเท่าเทียม ทั้งถึงความแตกต่างของการบรรลุผลสำเร็จคือ เหตุปัจจัยแห่งปัญญาของบุคคลผู้ใช้แผนที่การเดินทางนั้นว่า จะเข้าใจความหมายและ

<sup>๒๓๐</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๒/๗๓.

<sup>๒๓๑</sup> ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

<sup>๒๓๒</sup> พระครูปลัดมาตุ วรรณกิจ, ผศ.ดร., “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก”, วารสารวิจัยพุทธศาสตร์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๗): ๓๓.

สาระสำคัญที่จัดการจารึกบันทึกแก่นธรรมจนสามารถอ่านแผนทีออก บอกความจริงแก่ตนเองได้มาก น้อยแค่ไหนเพียงไร พุทธจิตวิทยา จึงเป็นแก่นธรรมของใบไม้หนึ่งกำมือที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอน สรรพสัตว์สู่ความพ้นทุกข์<sup>๒๓๓</sup>

การนำแนวคิดพุทธจิตวิทยาไปใช้ ในกระบวนการทางจิตวิทยายังคงมีอยู่ไม่มากนัก เนื่องจากจำนวนนักจิตวิทยาหรือผู้ที่อยู่ในสายงานด้านสุขภาพจิตที่ให้ความสนใจศึกษาและนำแนวคิดดังกล่าวไปใช้ยังมี อยู่ในวงจำกัด เหมือนดังที่ เด ซิลวา (De Silva) ได้กล่าวไว้ว่า “ถึงแม้ว่าหลักพุทธธรรมจะมีคุณค่ามากสำหรับการศึกษาด้านจิตใจ แต่ดูเหมือนว่าสิ่งที่มีคุณค่านี้จะไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร” แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีนักจิตวิทยาตะวันตก ที่ได้ทำการศึกษาด้านจิตวิทยาแนวพุทธกล่าวไว้ว่า “ไม่ว่าใครก็ตามที่มีความรู้ด้านจิตวิทยาดีแค่ไหน หากได้อ่านพุทธธรรม จะต้องเห็นความจริงที่ว่าพุทธธรรมได้ให้ความรู้เกี่ยวกับจิตใจมนุษย์ พร้อมทั้งมีคำอธิบายและการวิเคราะห์เกี่ยวกับจิตใจมนุษย์ไว้อย่างละเอียดมากกว่าวรรณกรรมใดๆ”<sup>๒๓๔</sup>

ประโยชน์ในการศึกษาพุทธจิตวิทยา<sup>๒๓๕</sup>

- ๑) ทำให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ที่ประกอบด้วยกาย และจิต
- ๒) ทำให้ทราบความสำคัญของจิตที่มีผลต่อชีวิต บุคลิกภาพ อุปนิสัย เป็นต้น
- ๓) ทำให้เข้าใจการทำงานของจิต
- ๔) ทำให้ทราบความแตกต่างของจิตประเภทต่างๆ
- ๕) ทำให้ทราบวิธีควบคุมดูแลจิต ไม่ให้จมอยู่กับความเศร้าหมองหรือทุกข์เกินควร เป็นธรรมชาติของปุถุชนย่อมมีทุกข์ และเศร้าหมองเพราะยังละกิเลสไม่ได้ แต่การศึกษาพุทธ จิตวิทยาทำให้ทราบวิธีที่จะไม่ให้ความทุกข์ ความเศร้าหมองอยู่กับเรานานเกินไป
- ๖) ทำให้ทราบวิธีที่จะพัฒนาจิตของตนให้มีคุณภาพ มีสติ สัมปชัญญะ บริสุทธ์ชั่วขณะ และวิธี ทำให้จิตบริสุทธิ์ตลอดไป คือพระนิพพาน เพราะปุถุชนไม่อาจพูดได้ว่าไม่เป็นโรคใจ ทุกคน มีปัญหาสุขภาพใจ เพราะกิเลสครอบงำ การศึกษาพุทธจิตวิทยา ทำให้ทราบวิธีการ แต่ผลของการปฏิบัติต้องขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคล
- ๗) ทำให้เข้าใจตนเองและผู้อื่น โดยเฉพาะเรื่องของจริต ๖ ซึ่งเป็นผลของการสะสมในจิต ทำให้คนต่างกัน เข้าใจความแตกต่างของอหยาตัยของมนุษย์ เกิดเมตตา เห็นใจและอภัยผู้อื่นมากขึ้น

**๒.๓.๔ กระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา** เป็นกระบวนการที่ดำเนินอยู่ในตัวบุคคล เริ่มต้นด้วยการพัฒนาตนที่มีปัญญาเป็นแกนกลางของการพัฒนา ได้แก่ การพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม ตรงกับคำสั่งสอนใน

<sup>๒๓๓</sup> พระครูปริยัติธรรมวงศ์ (สุพล ธมฺมว โส/แสนพงษ์), “จิตวิทยาแนวพุทธ : พุทธจิตวิทยา”, **จิตวิทยาในพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๕๕.

<sup>๒๓๔</sup> De Silva, Padmasiri, **An Introduction to Buddhist Psychology**, 4th ed, (Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005) : 1

<sup>๒๓๕</sup> นฤมล มารคแมน, **เอกสารคำสอน หลักพุทธจิตวิทยาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง), หน้า ๖-๗. เข้าถึงจาก [http://e-book.ram.edu/e-book/inside/html/dlbook.asp?code=PY212\(50\)5/PY212-1](http://e-book.ram.edu/e-book/inside/html/dlbook.asp?code=PY212(50)5/PY212-1) เข้าถึงเมื่อ ๒๔/๑๑/๒๕๖๑.

มรรค ๘ ข้อที่ว่า สัมมาทิฐิ ความคิดเห็นที่เป็นสัมมาทิฐิ แยกได้ ๒ ระดับคือ<sup>๒๓๖</sup>

๑) ทักษะความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อ ความนิยม ค่านิยม จำพวกที่เชื่อหรือ ยอมรับรู้การกระทำและผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน พุดอย่างชาวบ้านว่า เห็นชอบตามคลองธรรม เรียกสั้นๆ ว่า กัมมัศกตาสัมมาทิฐิ เป็นสัมมาทิฐิ ระดับโลกีย์ เป็นขั้นจริยธรรม

๒) ทักษะแนวความคิด ที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสถานะของมันหรือตามที่มีมันเป็น ไม่เอนเอียงไปตามความชอบความชังของตน หรือตามที่ยากให้มันเป็นอยากไม่ให้เป็น ความรู้ความเข้าใจสอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งธรรมดาๆ เรียกสั้นๆ ว่า สัจจानุโลมิทญาณเป็น สัมมาทิฐิแนวโลกุตระ เป็นขั้นสัจธรรม

สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญในการปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ในฐานะที่เป็นทั้งจุดเริ่มต้นและจุดหมายปลายทางแห่งมรรค สัมมาทิฐิจึงเป็นธรรมที่จะต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดขึ้นในตนให้ชัดเจนและประณีตขึ้นเรื่อยๆ เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ชีวิตในการแก้ปัญหาและพัฒนาสภาวะจิตใจของตนเอง สัมมาทิฐิ จึงเป็นความเห็นที่ถูกต้องดีงาม จะเป็นศูนย์กลางเป็นแกนนำ และเป็นหลัก ในกระบวนการศึกษา ทำให้บุคคลดำเนินชีวิตที่ดีงาม โดยดำเนินการ ๓ ขั้นตอน ที่เรียกว่า ไตรสิกขา (สิกขา แปลว่า หลักการศึกษา) คือ<sup>๒๓๗</sup>

๑) อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญองกามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติวินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี

๒) อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ เจริญองกามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิตสมรรถภาพจิต และ สุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

๓) อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญองกามขึ้นจนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ เป็น อิศรเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

กระบวนการศึกษาทั้ง ๓ ประการนี้เป็นกระบวนการที่สำคัญในการที่จะก่อให้เกิดความคิดหรือปัญญาให้บุคคลนั้นๆ มีความประพฤติกรรมแสดงออกเป็นคนมีคุณธรรมและจริยธรรม มีความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลคือ มีปัญญาในการตัดสินใจในการแก้ปัญหา หรือการดำเนินชีวิตโดยไม่ขาดปัญญา ตัวสัมมาทิฐินั้นเป็นเหมือนเสาเข็มที่เป็นแกนกลาง เป็นตัวเชื่อมต่อให้ส่วนต่างๆ ของเสาปูนหรือเจดีย์มีความคงทนมั่นคงแข็งแรงไม่ให้เสานั้นโค่นล้มหรือพังทลายได้ง่าย ดังนั้น การเสริมสร้างสัมมาทิฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งปัจจัยที่จะทำให้เกิดสัมมาทิฐิมียู่ด้วยกัน ๒ ปัจจัย ดังนี้

<sup>๒๓๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม.*, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๕.

<sup>๒๓๗</sup> เรื่องเดียวกัน หน้า ๙.

**๑) ปัจจัยภายนอก** หรือวิธีการแห่งศรัทธา ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ปรโตโฆสะ” คือ เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบจากแหล่งต่างๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก แหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน คนแวดล้อมใกล้ชิด ผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา บุคคลมีชื่อเสียง คนโด่งดัง คนผู้ได้รับความนิยมนานต่างๆ หนังสือ สื่อมวลชนทั้งหลาย สถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่พึ่งตามถูกต้อง เช่น การรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากกัลยาณมิตร

**๒) ปัจจัยภายใน** หรือวิธีการแห่งปัญญา เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” แปลว่า การทำในใจ โดยแยกคาบ หรือคิดถูกวิธี แปลงๆ ว่า ความรู้ จักคิด หรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งต่างๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้น ถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามเหตุปัจจัยที่แท้จริง โดยการคิดวิเคราะห์หาเหตุผล สืบค้นให้เห็นความจริง ให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุปัจจัยที่สืบต่อกันมา

ทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในต่างก็เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ที่จะเสริมสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล นั่นก็คือ ปัจจัยภายนอกหรือปรโตโฆสะสามารถช่วยให้ความรู้และเพิ่มเติมเสริมความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้นโดยลำดับ เช่น การพูดคุย ปรัชญาหรือ หรือสอบถามสิ่งที่สงสัยกับกัลยาณมิตรที่มีความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือแม้แต่การอ่านบทความนี้ก็ถือเป็นปรโตโฆสะอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องหลักความจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่งในระดับหนึ่ง หลังจากนั้นก็นำความรู้ที่ได้มานั้น มาใช้ปัญญาของตนเองคิดพิจารณาให้เห็นสภาวะที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายตามเหตุและปัจจัย ซึ่งเมื่อได้ใช้โยนิโสมนสิการหรือใช้ปัญญามองสิ่งทั้งหลายตามที่มีมันเป็นอยู่บ่อยๆ ประกอบกับการได้ความรู้ ความเข้าใจมาเสริมเพิ่มเติมอยู่เรื่อยๆ ปัญญาก็จะยิ่งพัฒนาและงอกงามมากขึ้น และในอีกทางหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็นความจริง รู้ว่าคำแนะนำสั่งสอนนั้นถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์จริง ก็ยิ่งมั่นใจเกิดศรัทธามากขึ้น โยนิโสมนสิการก็กลับเป็นปัจจัยส่งเสริมศรัทธา ชวนให้ตั้งใจศึกษายิ่งขึ้น จนในที่สุดโยนิโสมนสิการของตนเองก็นำบุคคลนั้นไปสู่ความรู้แจ้งหรือหลุดพ้นจากทุกข์ในที่สุด<sup>๒๓๘</sup>

ปัจจัย ๒ อย่างนี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ คือ โยนิโสมนสิการเป็นแกนกลาง หรือส่วนที่ขาดไม่ได้ของการพัฒนาปัญญา เพราะการพัฒนาปัญญาจะสำเร็จผลแท้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายได้ก็เพราะปัจจัยข้อที่ ๒ นี้ ปัจจัยข้อที่ ๑ นี้ อาจให้เกิดการศึกษาได้โดยไม่มีข้อที่ ๑ แต่ปัจจัยข้อที่ ๑ จะต้องนำไปสู่ปัจจัยข้อที่ ๒ ด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลของการพัฒนาปัญญาที่แท้จริง การค้นพบต่างๆ ความคิดริเริ่ม ความก้าวหน้าทางปัญญาที่สำคัญๆ และการตรัสรู้สัจธรรม ก็สำเร็จได้ด้วยโยนิโสมนสิการ

<sup>๒๓๘</sup> พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ: มัชฌิมนิคาเยน/ มัชฌิมปิฎก หรือ กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๓.



ในกระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา มีปัจจัยที่ต้องพิจารณา ดังนี้ ก) ความหมายของโยนิโสมนสิการ และ ข) วิธีคิดแบบเชิงเหตุผลตามหลักพุทธจิตวิทยา

ก) ความหมายของโยนิโสมนสิการ<sup>๒๓๙</sup> โยนิโสมนสิการนั้น ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิดปัญญา อุบาย วิธีทาง<sup>๒๔๐</sup> ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา<sup>๒๔๑</sup> เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ คือ การทำในใจโดยแยบคายนี้ มีความหมายแคบเฉพาะใจ คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ ไขความไว้ โดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นส่วนๆ ดังนี้

๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือ คิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริงสอดคล้องเข้าแนวกบัสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะ ลักษณะและ สัมมูลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทางคือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตาม แนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี่ยวกเวียนติดพันเรื่องนี้ที่นี้เดียวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อ เป็นขั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมถึงความสามารถที่จะซักความ นึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิด อย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบ สวหาสาเหตุให้ เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึง ประสงค์ เล็งถึง การคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิด ความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มี สติ หรือทำให้ จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

กล่าวได้ว่า ความคิดที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนั้น เป็นการคิดที่มีลักษณะ 4 ประการ คือ คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเร้าอารมณ์ แต่ในการคิดหนึ่งครั้งนั้นอาจเกิดพร้อมทั้ง 4 ประการ คืออาจเกิดเพียงหนึ่งหรือสอง หรือสามประการก็ได้

ข. วิธีคิดแบบเชิงเหตุผลตามหลักพุทธจิตวิทยา เป็นการนำหลักโยนิโสมนสิการมาใช้ใน ทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการที่เป็นภาคปฏิบัติการ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆ ว่าวิธี โยนิโสมนสิการนี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แต่เมื่อว่าโดยหลักการ มี ๒ แบบคือ โยนิโสมนสิการที่ มุ่ง สกัดหรือกำจัดอวิชชาโดยตรง และโยนิโสมนสิการที่มุ่งเพื่อสกัดหรือบรรเทาต้นเหตุ โยนิโสมนสิการ

<sup>๒๓๙</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

<sup>๒๔๐</sup> อัง.อ.(บาลี) ๑/๑๕๔, ๕๓๓/๑๗๗

<sup>๒๔๑</sup> ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๕๓

ที่ มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้น ตามปกติเป็นแบบที่ต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุด เพราะทำให้เกิด ความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับการตรัสรู้

ส่วนโยนิโสมนสิการแบบสกด หรือบรรเทาตัณหา มักใช้เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆ ซึ่งมุ่งเตรียม พื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรมให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไปเพราะเป็นเพียง ขั้นขัดเกลากิเลส แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่างคือ ทั้งกำจัดอวิชชา และ บรรเทาตัณหาไปพร้อมกัน วิธีพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคายประมวลได้ ๑๐ วิธี ดังนี้<sup>๒๔๒</sup>

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นวิธีคิดพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล<sup>๒๔๓</sup> ให้รู้จัก สภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ เรียกว่า วิธีคิดแบบอหัพัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจสมุปบาท เช่น คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์“เมื่อสิ่ง นี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”<sup>๒๔๔</sup>

๒) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดที่แยกส่วนต่างๆ ออกเป็นส่วนย่อย เป็นอนัตตา ไม่คงที่ไม่เที่ยงแท้ไม่ยั่งยืน เป็นสภาวะที่ว่างเปล่า เช่น ชันธ ๕ เมื่อแยกออกก็จะประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และสามารถแยกออกเป็นย่อยๆ ออกไปได้อีก ดังพุทธพจน์ได้ กล่าวไว้ว่า “เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่า รถมียได้เพราะประกอบส่วน ต่างๆ เข้าด้วยกัน”<sup>๒๔๕</sup>

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมตา<sup>๒๔๖</sup> เป็นวิธีคิดอย่างรู้เท่าทันของ สังขารทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมตามความเป็นจริง ว่าสิ่งทั้งหลายมันเกิดจากมีเหตุ ปัจจัยในอดีต ปຽงแต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป มีความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ไม่อาจคงอยู่ในสภาพ เดิมได้ (ทุกขัง) ไม่อาจเป็นตัวตนของมันเองได้ตลอดไป (อนัตตา) ทุกอย่างมีสภาวะถูกบีบคั้นกดตัน เป็นสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก และทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ไม่สามารถเข้าไปบังคับ บัญชาได้เลย เช่นตัวอย่างในพิจารณาว่า “อุปาทานขันธ ๕ ประการอัน ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดย แยกคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกขัง ไม่ใช่ตัวตน”<sup>๒๔๗</sup>

<sup>๒๔๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐-๑๒๘.

<sup>๒๔๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๒๘-๖๒๙.

<sup>๒๔๔</sup> ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๗.

<sup>๒๔๕</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

<sup>๒๔๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๓๑-๖๓๓.

<sup>๒๔๗</sup> ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕.

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหามา<sup>๒๔๘</sup> เป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ ดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “อริยสาวกนั้นมนสิการโดยแยกคายว่า นี่ทุกข์ (สภาวะที่ทนได้ยาก) นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เมื่ออริยสาวกนั้นมนสิการโดยแยกคายอย่างนี้สังโยชน์ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัทธพตปรามาส (ความถือมั่นศีลและวัตร) ย่อมสิ้นไป”<sup>๒๔๙</sup>

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นวิธีคิดที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างความมุ่งหมาย จุดหมาย เป้าประสงค์กับหลักการปฏิบัติ หลักความดีงาม เป็นคิดที่วางจุดมุ่งหมายให้ตรงกับหลักปฏิบัติซึ่งจะทำให้เกิดผลตรงตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ไม่คลาดเคลื่อนเลื่อนลอย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องเรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นเหตุให้ปัญญาพัฒนาขึ้น

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้ครบทั้ง อัสสาหะ (ส่วนดีส่วนอร่อย) อาทีนวะ (ส่วนเสีย ข้อเสีย) นิสสรณะ (ทางออก ทางรอด)<sup>๒๕๐</sup> การพิจารณาโดยใช้วิธีนี้คือ ควรปฏิเสธส่วนดีและไม่มองข้ามซึ่งส่วนที่เป็นโทษ ดังพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “การพิจารณาว่าภิกษุทั้งหลาย สมณะ หรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษของโลกโดยความเป็นโทษ โดยความเป็นเครื่องสลัดออกไปตามความเป็นจริง ไม่ยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นไม่ชื่อว่า ทำให้แจ้งคุณของความเป็นสมณะและคุณของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่ง”<sup>๒๕๑</sup>

๗) วิธีคิดแบบรับรู้คุณค่าแท้คุณค่าเทียม คือ การพิจารณาในเรื่องการจับจ่ายใช้สอยในปัจจุบัน ๔ ที่เกี่ยวกับการบริโภคอุปโภคในชีวิตประจำวัน<sup>๒๕๒</sup> เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น เช่น มีอาหาร รถยนต์ เสื้อผ้า บ้านที่อยู่อาศัย แคะไหน เท้าไร จึงจะพอดี พอเหมาะแก่ชีวิตเรา และคุณค่าเทียมเป็นส่วนเสริมที่เกินเลยจากคุณค่าแท้ เช่น ทานอาหารต้องมีดนตรี ชักกล่อง รถยนต์ต้องมีเก้าอี้หรืออุปกรณ์อำนวยความสะดวก และปลอดภัยครบเครื่องอย่างดี ดังพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกคายแล้วใช้สอยจีวร ฉันทินชบาต ใช้สอยเสนาสนะ ใช้สอยคิลานเภสัชบริวาร เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาหารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุดซึ่งเมื่อเธอไม่ใช่สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะพึงเกิดขึ้นเมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้”<sup>๒๕๓</sup>

<sup>๒๔๘</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๓๔-๖๓๕.

<sup>๒๔๙</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑.

<sup>๒๕๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๔๓-๖๔๕.

<sup>๒๕๑</sup> อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๓๕๐.

<sup>๒๕๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๖๔๖-๖๔๗.

<sup>๒๕๓</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

๘) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดแบบเร้ากุศล เป็นวิธีคิด การเจริญหรือการทำใจชักนำท่าแต่สิ่งที่ดี ชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงาม เป็นประโยชน์ สร้างสมความเคยชินที่ดีงามแก่จิต บ่อยๆ จนเกิดเป็นนิสัย ดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุอาศัยนิมิตใดแล้ว มนสิการนิมิตใด วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ โมหะบัง ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอ มนสิการนิมิตอื่นซึ่งประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้นเธอย่อมละวิตกอันเป็นบาป อกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ โมหะบังได้ วิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งมั่น สงบ เป็นภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น มีสมาธิในภายในโดยแท้”<sup>๒๕๔</sup>

๙) วิธีคิดอยู่กับปัจจุบัน เป็นวิธีคิดการตั้งสติ (สติปัญญา) ระลึกรู้เต็มตื่นอยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไปอยู่ กำลังรู้ หรือกำลังกระทำในปัจจุบัน ทันทุกขณะ ไม่พึงหวนละห้อยถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่พึงเพ้อหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง มองเห็นชัดในสิ่งที่เป็นปัจจุบันในที่นั้นๆ และพิจารณาด้วย ดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึง สิ่งล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็อันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็อันยังไม่มีมาถึง”<sup>๒๕๕</sup>

๑๐) วิธีคิดแบบวิภังขา เป็นวิธีคิดที่เกิดจากสภาวะที่ปรุงแต่ง คำพูดวจีสัจจขาร ได้แก่ วิตก และวิจารณ์ ลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้ คือ การมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะให้เห็นแต่ละแง่แต่ละมุมทุก ๆ ด้าน ไม่ใช่มองในแง่เดียว ตัวอย่าง เช่น เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสุดกำลัง ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ก็ทรงเปลี่ยนวิธีการโดยทรงคิดพิจารณาและค้นพบทางสายกลาง แล้วทรงปฏิบัติจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด<sup>๒๕๖</sup> หรือบางแง่มองเป็นการแสดงถึงระบบความคิดทางพระพุทธศาสนา มีความหมายคลุมถึงวิธีคิดแบบต่างๆ เช่น จำแนก โดยความจริง จำแนกโดยส่วนประกอบ จำแนกโดยลำดับ จำแนกโดยความสัมพันธ์ เป็นต้น

วิธีคิดตามแนวโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ วิธี สรุปลงเป็นตาราง จำแนกวิธีคิด โดยระบุแนวทักษะการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อประกอบการพิจารณาตัดสินใจ ดังนี้ (ตารางที่ ๒.๕)

<sup>๒๕๔</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๕๐), หน้า ๘๐.

<sup>๒๕๕</sup> ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

<sup>๒๕๖</sup> ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒-๑๓/๖๕๗.

ตารางที่ ๒.๕ การจำแนกวิถีคิดแบบโยนิโสมนสิการ<sup>๒๕๗</sup>

วิถีคิดแบบโยนิโสมนสิการ	ทักษะแนวความคิดที่บ่งชี้
๑. วิถีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (คิดแบบอทิปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจสุมุปปาท)	- การค้นหาสาเหตุ - หาปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา - คิดแบบสอบสวน หรือตั้งคำถาม
๒. วิถีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (คิดแบบวิเคราะห์)	- จำแนก - แจกแจง - แยกแยะ - จัดประเภทหมวดหมู่ - วิเคราะห์
วิถีคิดแบบสามัญลักษณ์(คิดแบบรู้เท่าทันของธรรมชาติ)	- การคิดอย่างเท่าทัน และยอมรับความจริง - การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ - แก้ไขตรงเหตุ และปัจจัยด้วยสติ
๔. วิถีคิดแบบอริยสัจจ (วิถีคิดแบบแก้ปัญหา)	- คิดตามเหตุและผล - คิดผลไปหาเหตุ - คิดตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา - การแก้ปัญหาของชีวิต
๕. วิถีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์	- การคิดพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ (หลักการ-ความมุ่งหมาย) ทางธรรม ได้แก่ - หลักความจริง - หลักความดีงาม - หลักปฏิบัติ - หลักการนำไปใช้ปฏิบัติ ทางอรรถ ได้แก่ - ความรู้ความเข้าใจ - การฝึกหัดอบรมตน - ตระหนักในจุดหมาย ขอบเขตแห่งคุณค่าของหลักธรรม
๖. วิถีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก	- มีการมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงทุกแง่มุม ทุกด้าน - มองทั้งแง่ดี แง่เสีย คุณและโทษ - หาทางออกเพื่อแก้ปัญหา
๗. วิถีคิดแบบรู้คุณค่าแท้คุณค่าเทียม	- การพิจารณาโดยใช้ปัญญาไตร่ตรอง - การรู้จักเลือกเสพคุณค่าที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต - การรู้จักแยกแยะกุศลธรรม และอกุศลธรรม
๘. วิถีคิดแบบภาวนากุศล (แบบปลุกเร้าคุณธรรม)	- การสกัดกั้น บรรเทา และขัดเกลาตัณหา - เหตุการณ์เดียวกัน แต่มองเห็นนึกคิด ประชงแต่งคนละอย่าง (ดี ไม่ดี) - การชักนำความคิด ให้เดินไปในทางที่ดี และเป็นประโยชน์ - คิดถูกวิธีเกิดกุศลธรรม - การคิดตื่นตัว ระวังใจ ไม่ประมาท มีสติ รู้เท่าทันตามความเป็นจริง - คิดปรุงแต่ง เพิ่มเติมในทางที่ดีงาม

<sup>๒๕๗</sup> อาลัย พรหมชนะ, “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและทักษะการคิดของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ ในการเรียนวิชา ส ๐๔๑๑ พระพุทธศาสนาเรื่อง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยวิธีสอนตามแนวโยนิโสมนสิการ.”, (วิทยานิพนธ์ ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๑) หน้า ๓๕-๓๘.

## ตารางที่ ๒.๕ (ต่อ)

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ	ทักษะแนวความคิดที่บ่งชี้
๙. วิธีคิดแบบอารมณปัจจุบัน	<ul style="list-style-type: none"> <li>- การใช้ความคิดและเนื้อหาของความคิดที่สติระลึกรู้กำหนดอยู่</li> <li>- ฝึกรวมจิตให้เกี่ยวข้องรับรู้ในภารกิจที่กำลัง กระทำอยู่ในปัจจุบัน</li> <li>- การใช้สติยับยั้งเหนี่ยวรั้ง เพลิง โยงสู่ภาระหน้าที่ที่ทำอยู่ในปัจจุบัน</li> <li>- การบังคับจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ และตัณหา</li> <li>- การวิเคราะห์ห่อติดโดยใช้สติปัญญา คิดตระเตรียมวางแผนกิจการไว้ไว้ล่วงหน้า เชื่อมโยงกับหน้าที่ในปัจจุบัน</li> </ul>
๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท	<ul style="list-style-type: none"> <li>- การเชื่อมโยงวิธีคิดกับการพูด</li> <li>- การมอง การแสดงความจริงโดยแยกแยะให้เห็นแต่ละแง่ แต่ละด้านทุกแง่ทุกมุม</li> <li>- แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับ</li> <li>- การขอยออกไปเป็นแต่ละขณะ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง</li> <li>- การรู้จักแยกแยะกุศลธรรม และอกุศลธรรม</li> </ul>

วิธีคิดเชิงเหตุผลตามหลักพุทธจิตวิทยา<sup>๒๕๘</sup> สามารถสรุปเป็นหลักใหญ่ๆ ได้ ๕ ประการคือ ๑) วิธีคิดแบบสวหาเหตุปัจจัย ๒) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ ๓) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหาค ๔) วิธีคิดแบบเห็นคุณและโทษทางออก และ ๕) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม<sup>๒๕๘</sup>

สรุปได้ว่า ประเภทและรูปแบบของโยนิโสมนสิการที่ได้ศึกษามาเบื้องต้น สามารถแบ่งตามประเภทได้ ๔ ประการ แบ่งตามรูปแบบการพิจารณาได้ ๑๐ ประการ ซึ่งล้วนแล้วแต่ให้ความกระจ่างแจ้งเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการในแง่มุมต่าง ๆ ให้ครอบคลุมมากที่สุด โดยมุ่งเน้นประโยชน์เพื่อการนำไปใช้ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ทั้งในระดับเบื้องต้นและระดับสูงคือ การบรรลุธรรม ในลำดับต่อไป

## ๒.๔ आयตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์

โลกยุคปัจจุบันถือกันว่าเป็นยุคข้อมูลข่าวสาร (Information) ชีวิตของมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงถูกเชื่อมร้อยกันไว้ด้วยการสื่อสารผ่านสื่อใหม่อย่างสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) หรือสื่อสังคมออนไลน์ เพราะสังคมมนุษย์ในปัจจุบันเป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสาร ที่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและวิชาการต่างๆ ซึ่งการรับรู้และเรียนรู้ ข้อมูลข่าวสารจะถูกต้องดึงมาได้ผลดีหรือเป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตมากน้อยเพียงไรนั้น ต้องมีความสามารถที่จะวิเคราะห์และเลือกรับเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์ ปรับตัว และพัฒนาตนเองจาก สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและที่สัมผัสตลอดเวลาอยู่เสมอ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า "มนุษย์เรามีเครื่องมือ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทาง ที่เราจะต้องติดต่อกับโลก ถ้าเราติดต่อกับโลกเป็น เราก็ได้ข้อมูลสาร ได้ความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้ให้เจริญยิ่งขึ้นไป คนก็จะพัฒนาขึ้น มีความใฝ่รู้ เกิดความสุขจาก

<sup>๒๕๘</sup> เรืองชัย หมื่นชนะ, "วิธีคิดเชิงเหตุผลตามหลักพุทธจิตวิทยา", วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๘): ๕๖.

การเรียนรู้<sup>๒๕๙</sup> พระพุทธศาสนาจึงเน้นในเรื่องของปัญญาต่อกระบวนการรับรู้ผ่านทางอายตนะ ที่มีผลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ด้วยเหตุผลดังกล่าว หลักพุทธศาสตร์จึงมองว่า มนุษย์ควรมีการเรียนรู้อย่างถูกต้องและถูกวิธีเพื่อการพัฒนาสู่การเรียนรู้ที่สูงกว่าคือ ระดับการพัฒนาปัญญา ต่อไป

อายตนะ เป็นเครื่องมือติดต่อสื่อสาร ที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก โดยชีวิตมนุษย์จะมีความหมายได้ต้องมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้ ถ้ามีร่างกายสมบูรณ์แต่ขาดเครื่องมือติดต่อกับโลกภายนอก ชีวิตก็ไม่มีความหมาย เครื่องมือที่ใช้ติดต่อกันระหว่างตัวเรากับโลกภายนอกคือ อายตนะ อายตนะจึงเป็นสื่อหรือเป็นช่องทางที่ติดต่อกับโลกภายนอก มนุษย์เราจะติดต่อกับสัมพันธ์กับโลกภายนอกมี ๒ ภาคคือ<sup>๒๖๐</sup>

๑) ภาครับและเสพเสวยโลก อาศัยทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับและเสพเสวยโลกซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการ กระทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจกรรม มโนกรรม)

ผู้วิจัยได้ศึกษาอายตนะซึ่งเป็นการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ ดังนี้

**๒.๔.๑ ความหมายของอายตนะ** อายตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดปัญญา (ความรู้) แดนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือเท่ากับจำนวนอายตนะ ๖ นั้นเอง สิ่งที่ถูกหรือลักษณะอาการต่างๆ ของโลก เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน ฉะนั้น แดนต่อความรู้ภายใน จึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทวารหรืออินทรีย์ ๖<sup>๒๖๑</sup> และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่า อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า อารมณ์<sup>๒๖๒</sup> อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จัดลงในชั้น ๕ คือ

(๑) อายตนะ ๕ คู่แรก (จักขุ-รูป โสต-สัททะ ฆานะ-คันธะ ชิวหา-รส กาย-โผฏฐัพพะ) อยู่ในรูปชั้น

(๒) อายตนะภายในที่ ๖ คือ มโน หรือใจ อยู่ในวิญญาณชั้น

<sup>๒๕๙</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), "กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย", สารความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่อง กระบวนการเรียนรู้, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของครุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

<sup>๒๖๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘.

<sup>๒๖๑</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑.

<sup>๒๖๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๕.

(๓) आयตนะภายนอกที่ ๖ คือ ธรรม หรือธรรมารมณ์ อยู่ในชั้น ๔ คือ นามชั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูปชั้น (เฉพาะที่เป็นสุขุมรูปเท่านั้น เช่น อากาศธาตุ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเบา ความอ่อนสลาย ความสืบต่อ ความทรุดโทรม การขยายตัว ความแปรสลายของรูป เป็นต้น) กับทั้งนิพพานซึ่งเป็นภาวะพ้นจากชั้น<sup>๒๖๓</sup>

ทวารการรับรู้ของชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือ ชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ จะมีระบบการทำงาน ซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อกับโลกได้ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” (ประตู, ช่องทาง) แบ่งได้เป็น ๒ ภาคดังนี้

๑) ภาครับรู้และเสพสวையโลก อาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สำหรับรับรู้และติดต่อกับโลก ซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เมื่อนำไปกล่าวในระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิตแล้ว ใช้ คำว่า “อายตนะ” เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือทางรับรู้ใช้แทนคำว่า “ทวาร”

๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ คือ กาย วาจา และใจ (กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจกรรม มโนกรรม) เป็นกระบวนการของชีวิต รวมอยู่ในชั้นที่ ๔ คือ สังขารชั้น ในสังขารชั้นนี้ แบ่งเป็นฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว และฝ่ายกลางๆ จะปรากฏออกมาปฏิบัติการโดยถูกเจตนาที่ เป็นหัวหน้าหรือเป็นตัวแทนชักจูงมา หรือจัดแจงมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยกันทำการปรุงแต่ง การแสดงออก หรือการกระทำทางทวาร ๓ คือ กาย วาจา และใจ เกิดเป็นกรรมคือ การทำ การพูด และการคิด

นอกจากนี้ อายตนะ ยังหมายถึง เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ ในพระพุทธศาสนาหมายถึง จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ใจ เรียกว่า อายตนะภายใน เป็นเครื่องติดต่อกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์<sup>๒๖๔</sup> อายตนะ (อ่านว่า อายะตะนะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ, เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้ขึ้น แบ่งเป็น ๒ อย่างคือ (๑) อายตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคนมี ๖ คือ ตา (eyes) หู (ears) จมูก (nose) ลิ้น (tongue) กาย (body) และใจ (mind) ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก (๒) อายตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคนมี ๖ คือ รูป (forms) เสียง (sounds) กลิ่น (smells) รส (tastes) โผฏฐัพพะ (tactile sensations) และธรรมารมณ์ (mental objects) ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่าสัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่า วิญญาน เกิดความรู้รู้สึกขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา<sup>๒๖๕</sup>

<sup>๒๖๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

<sup>๒๖๔</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๖๖.

<sup>๒๖๕</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๕๐.



ซึ่งสอดคล้องกับ อุทัย บุญเย็น ได้ให้ความหมายของอายตนะ ไว้ว่า อายตนะ แปลว่า ที่ต่อที่เกิด แดนเชื่อมต่อ หมายถึงทางรับรู้ คือรับรู้อายตนะภายนอก โดยจับคู่กัน เช่น ตาเห็นรูป เป็นต้น เพราะเป็นช่องทางรับรู้ อายตนะภายใน จึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า ทวาร เพราะถูกรู้อายตนะภายนอก จึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ (แปลว่าสิ่งยึดหน่วงจิต) ในภาษาธรรม นิยมพูดว่า อายตนะภายใน คู่กับอายตนะภายนอก และทวารคู่กับอารมณ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่างมีระบบการทำงาน เป็นของตัวเอง เช่น ระบบการทำงานของตา มีหน้าที่ในการเห็น หู มีหน้าที่ในการฟัง เป็นต้น ระบบการทำงานมีหน้าที่เฉพาะอย่างนี้ เรียกว่า อินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงเป็นอินทรีย์แต่ละอย่าง เรียกว่า จักขุอินทรีย์-โสตอินทรีย์-ฆานินทรีย์-ชีวหินทรีย์-กายอินทรีย์ และมนินทรีย์ คำว่า อายตนะ ในอภิธรรม ใช้อธิบายสภาวะเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น เช่นพูดว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกถึงกันเกิดวิญญาณ หรือคำว่า จักขุไม่เที่ยง จักขุในที่นี้ ได้แก่ อายตนะอย่างหนึ่ง อายตนะภายนอกหรืออารมณ มีชื่ออีกคือ โคจร-ที่เที่ยง ที่หากิน (ของอายตนะภายใน) อีกชื่อหนึ่งคือ วิสัย-สิ่งผูกพัน แดนดำเนิน (ของอายตนะภายใน) นอกจากนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (เฉพาะที่น่ารักน่าใคร่) ได้ชื่อว่า กามคุณ อีกด้วย (กามคุณ-ส่วนอันน่าปรารถนาของกาม)<sup>๒๖๖</sup> รวมทั้ง พระราชินีโรธรังสี คัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรังสี) ได้ให้ความหมายของอายตนะไว้ว่า อายตนะ หมายถึง บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์ บ่อเกิดหรือสื่อสัมพันธ์อะไร อธิบายว่าสื่อสัมพันธ์ของอายตนะทั้งสองแล้วเกิดอารมณ ขึ้น บ่อน้ำก็คือสายของน้ำที่ออกมาจากใต้ดิน แล้วไหลเนื่องติดต่อกันกับน้ำที่อยู่ข้างนอกไม่ขาดสายนั่นเอง อายตนะมีตา เป็นต้น เมื่อสัมผัสกับรูปแล้วก็จะติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงประสาทเข้ามาหาใจ แล้วใจก็จะรับเอามาเป็นอารมณ ถ้าดีก็ชอบใจ สนุกเพลิดเพลิน หรรษา ถ้าไม่ดีก็จะไม่ชอบใจ คับแค้น เป็นทุกข์โถมหนักต่อไป อายตนะส่วนอื่นๆ มีหู เป็นต้น ก็มีนัยเป็นเช่นเดียวกัน<sup>๒๖๗</sup>

คำว่า สื่อธรรมชาติ หมายถึงสื่อที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ หรือสื่อที่ถูกสร้างขึ้นโดยธรรมชาติ แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) สื่อภายใน ได้แก่ อายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒) สื่อภายนอก ได้แก่ อายตนะภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ รวมทั้ง คลื่นแสง คลื่นเสียง อากาศ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ก็จัดเป็นสื่อภายนอกทั้งสิ้น

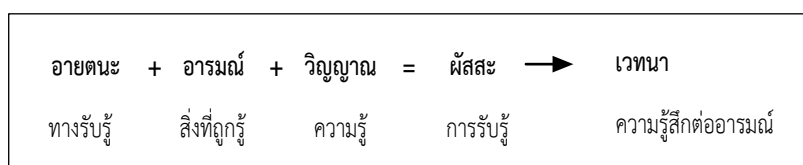
สิ่งมีชีวิตมีส่วนประกอบใหญ่ๆ ๕ ส่วนคือ (๑) รูป คือส่วนที่ทำให้เกิดพฤติกรรม (๒) เวทนา คือส่วนที่ทำให้เกิดอารมณและความรู้สึก (๓) สัญญา คือส่วนที่จดจำได้ (๔) สังขาร คือส่วนที่คอยปรุงแต่งความคิด และ (๕) วิญญาณ คือส่วนที่คิดและเข้าใจ เมื่อประกอบ เป็นตัวตนแล้วย่อมมีการรับรู้ซึ่งจะเกิดได้ต้องมีการสัมผัสใน ๒ ลักษณะ คือ อวัยวะรับสัมผัสภายในตัวบุคคลคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มากระทบกับสิ่งเร้าภายนอกคือ รูป เสียงกลิ่น รส และสัมผัส ซึ่งจะทำให้เกิดการรับรู้<sup>๒๖๘</sup>

<sup>๒๖๖</sup> อุทัย บุญเย็น, **พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๙-๗๑.

<sup>๒๖๗</sup> พระราชินีโรธรังสี คัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรังสี), **หลวงปู่สอนไว้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท กรังด์ปรีซ์ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๐.

<sup>๒๖๘</sup> เรียงชัย หมื่นชนะ, **จิตวิทยาพื้นฐาน (ตะวันตกและพระพุทธศาสนา)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๗.

**๒.๔.๒ กระบวนการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์** ชีวิตประกอบด้วยนามและรูปคือ ส่วนร่างกายและส่วนจิตใจ ร่างกายมีความสามารถรับรู้กระทบผัสสะได้เท่านั้น ยังไม่เป็นการรู้ เพราะถือว่ากายเป็นวัตถุธาตุ (แม้สมองก็เป็นวัตถุอะไรไม่ได้) ตัวรู้คือจิต จิตวิเคราะห์ จิตประกอบด้วยอารมณ์ ๔ ประการคือ<sup>๒๖๙</sup> ๑) อดีตกรรม หรือประสบการณ์เก่า ๒) อารมณ์ หรือสิ่งเร้า มากระทบอวัยวะ ๓) เจตสิก หรือความรู้สึกนึกคิดของจิต และ ๔) วัตถุรูป คืออวัยวะรับสิ่งเร้า เช่น ตา หู เป็นต้น โดยมีกระบวนการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์คือ (ภาพที่ ๒.๒)



ภาพที่ ๒.๒ กระบวนการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์<sup>๒๗๐</sup>

ในกระบวนการรับรู้นี้ อายตนะคือ สิ่งที่ถูกรับรู้หรือลักษณะอาการต่างๆ ของโลก อารมณ์คือ อายตนะ ภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก อายตนะภายใน ๖ เป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างขึ้น เช่น ตา กระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น วิญญานคือ การรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้ ความรู้แจ้งคือรู้อารมณ์ ได้แก่ ความรู้ยินโรงที่เป็นกิจกรรมประจำของจิต และคอยรู้กิจกรรมอย่างอื่นทุกๆ อย่างของจิต<sup>๒๗๑</sup>

การรับรู้จะเกิดขึ้น ต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง ๓ อย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาน ภาวะนี้เรียกว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” ซึ่งแปลว่า การกระทบ ความหมายในทางธรรมของการประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาน หรือผัสสะก็คือ การรับรู้ ผัสสะเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการก็ดำเนินต่อไป เริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น ปฏิกริยาอย่างอื่นของจิตใจ การจำหมาย การนำอารมณ์นั้นไปคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่างๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ในกระบวนการนี้ สิ่งที่ควรสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาขั้นนี้ก็คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะ ความรู้สึกนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า "เวทนา" แปลว่า การเสวยอารมณ์หรือการเสพสอารมณ์ คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา โดยเป็น สุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง

<sup>๒๖๙</sup> วาริญา ภาวภูตานนท ัณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เมดาร์ท, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐.

<sup>๒๗๐</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๒.

<sup>๒๗๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

เวทนานี้ ถ้าวางตามทางรับรู้ ก็มี ๖ เท่ากับจำนวนอายตนะคือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เป็นต้น แต่ถ้าแบ่งตามคุณภาพ จะมีจำนวน ๓ คือ ๑) สุข ได้แก่ สบาย ชื่นใจ ถูกใจ ๒) ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบาย เจ็บปวด และ ๓) อทุกขมสุข ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือเรื่อยๆ ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า อุเบกขา หรือแบ่งละเอียดลงไปอีกเป็น ๕ อย่างคือ ๑) สุข ได้แก่ สบายกาย ๒) ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบายกาย เจ็บปวด ๓) โสมนัส ได้แก่ สบายใจ ชื่นใจ ๔) โทมนัส ได้แก่ ไม่สบายใจ เสียใจ และ ๕) อุเบกขา ได้แก่ เฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

**๒.๔.๓ การพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ** ในการพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ ตามหลักพุทธศาสตร์แสดงให้เห็นว่า มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต การรับรู้ เรียนรู้ และการบริโภคข้อมูลข่าวสาร มนุษย์จึงต้องฝึกทักษะทางกาย และทางใจ ให้มีความเชี่ยวชาญ ชำนาญในสติปัญญาเพื่อการคุ้มครองอายตนะให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง ในการดำเนินชีวิตไปตามแนวทางแห่งการพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ จะทำให้มนุษย์มีความสุขอย่างถาวร

ตามหลักพุทธศาสตร์จึงเน้นในเรื่องปัญญาต่อกระบวนการรับรู้ผ่านทางอายตนะ ที่มีผลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ในการพัฒนาปัญญาจึงต้องเริ่มจากการฝึกทักษะการรับรู้ โดยเริ่มจากช่องทางของการรับรู้คือ อายตนะ โดยมีช่องทางบ่อเกิดของปัญญาไว้ ๓ ทางคือ<sup>๒๗๒</sup> ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๒) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด และ ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฝึกปฏิบัติอบรม

**๑) สุตมยปัญญา** หมายถึงปัญญาที่เกิดจากการฟัง ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟังจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครูอาจารย์ การอ่านจากหนังสือ การฟังบรรยายช่วงพักเทศกาล ปัญญาประเภทนี้ มีการพยายามแสวงหากันมากในปัจจุบัน เห็นได้จากการสร้างสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ มากขึ้น มีการผลิตหนังสือตำราเรียน และการจัดให้มีโสตทัศนูปกรณ์มากขึ้น สุตมยปัญญา จึงมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาตนเองและสังคมส่วนรวม ผู้มีปัญญาประเภทนี้ เมื่อได้รับการศึกษาดีจนจบปริญญาในระดับต่างๆ แล้ว สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาปัจจัยสี่ เพื่อนำไปประกอบอาชีพ เอาปัญญาระดับนี้มาแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน นำไปสมัครงาน เป็นราชการ เป็นครู อาจารย์ พนักงานเอกชน แก้ไขปัญหาเรื่องปากท้อง และป้องกันเหตุร้ายทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัวเรา มนุษย์จึงมีความจำเป็นที่ต้องแสวงหาปัญญาชนิดนี้ และเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดขึ้นได้ไม่ยากนักในสมัยปัจจุบันนี้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”<sup>๒๗๓</sup> สุตะ คือ การฟัง โดยทางหู เป็นทางเริ่มต้นอ่านได้ทางตา กลิ่นได้ทางจมูก รสได้ทางลิ้น และสัมผัสได้ทางกาย เพราะอาศัยอายตนะทั้ง ๕ นี้ เพื่อเสริมความรู้ให้มากขึ้นผู้ต้องอาศัยฟังทางหูเป็นข้อสำคัญ

**๒) จินตามยปัญญา** หมายถึง ความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดอย่างเป็นกระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุมีผลด้วยตนเอง โดยอาศัยจินตาคือ ความคิด คิดค้น พิจารณาไตร่ตรองใคร่ครวญหรือในทางพระพุทธศาสตร์เรียกวิธีคิดแบบนี้ว่า การคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือลักษณะของ

<sup>๒๗๒</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

<sup>๒๗๓</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๒๑๓.

ผู้ที่ความคิดโดยแยกคายนั้น “จะเป็นผู้ที่มีความตริตรอง เฟ่งพินิจเพราะผู้มีปัญญา เฟ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราวม ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”<sup>๒๗๔</sup>

ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการพบเห็นเรื่องราวที่ประสบมาแล้ว คิดหาเหตุและผลด้วยปัญญาของตนเอง การคิดอย่างเป็นกระบวนการนี้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิหรือจากการเฟ่งพินิจนั่นเอง ด้วยกระบวนการความคิดที่เป็นระบบจึงมีการสั่งสม ส่งผลทำให้ผู้นั้นเป็นผู้มีความคิดที่แยกคาย คิดตามเหตุผลตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง และใช้ปัญญานี้มาประกอบการณ์ ในการดำเนินชีวิตนั้นมาคิด พิจารณา เล็งเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์และโทษจากรื่องรานั้น ๆ จึงเป็นคุณสมบัติบ่อเกิดของปัญญาแบบ จินตามยปัญญา

๓) **ภาวนามยปัญญา** หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการภาวนา ปัญญานี้มีความจำเป็นมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการพึ่งตนเอง เพราะทำให้ได้ความสงบสุขด้านจิตใจ จนถึงความดับทุกข์ในที่สุด ต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนาเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้จากการสัมผัสต่อสิ่งทั้งหลายด้วยตัวของเราเอง เปรียบเหมือนการที่เราไปจับไฟแล้วก็รู้ซึ่งถึงความร้อนของมัน เพราะได้จับต้องด้วยตัวของเราเอง ความรอบรู้และความรู้สึกที่เกิดจากการลงปฏิบัติ ซึ่งผ่านขั้นตอนการลงฝึกทดลองของผู้ปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ นี้จัดเป็น ภาวนามยปัญญา

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านการลงฝึกทดลองจนมีความคล่องแคล่วในอารมณ์ทั้งปวงทั้งที่น่าพอใจ และที่ไม่น่าพอใจ จนในที่สุดเรารู้จักอารมณ์เหล่านั้นอย่างชัดเจน รู้เท่าทัน ความโลภความโกรธ ความหลง ที่จรมาสู่จิตเรา เราไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงไปตามอารมณ์เหล่านั้น เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ตรง อันเป็นผลมากจากการลงมือฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งประจักษ์ชัดในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งปวง ล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ไม่ยึดมั่นถือมั่นให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”<sup>๒๗๕</sup> เป็นการชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีปัญญา จะมีแสงสว่างภายในจิตใจ สามารถมองเห็นถึงสัจธรรม มองเห็นความมืด คืออวิชชาและโมหะได้ ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างในโลกแห่งจิตใจ สามารถส่องสว่างเห็นเหตุผล ส่องนำทางดำเนินชีวิตตามแนวทางอริยมรรคได้อย่างถูกต้อง เพราะว่า เมื่อชีวิตของเราเกิดปัญญาขึ้นแล้ว จะทำให้มีความสงบสุขทั้งภายนอกและภายใน เป็นความสุขที่สงบเย็น โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของภายนอกร่างกายของเรามากนัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “การได้เฉพาะซึ่งปัญญานำมาซึ่งความสุข”<sup>๒๗๖</sup> การฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่งจะสามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จาก การฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และภาวนามยปัญญานี้สามารถพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญาได้ ดังที่กล่าวแล้วว่า ปัญญานั้นเป็นแสงสว่างโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นจึงเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้เดินทางอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้และจดจำจากประสบการณ์ เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นความทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน

<sup>๒๗๔</sup> พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕.

<sup>๒๗๕</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

<sup>๒๗๖</sup> พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๓.

และเนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายขาดปัญญานี้เองจึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิม ๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์ และชวนช่วยพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกหนีให้พ้นจากความทุกข์ได้

ความแตกต่างระหว่างปัญญาทั้ง ๓ ประเภท แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือ ประการแรก ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ถ้าเปรียบกับไฟ เพียงแต่เขาบอกว่า ไฟร้อนก็เพียงจำเอาไว้ การรู้ว่าไฟร้อนนี้เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากการฟัง ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสัญญาคือ จำเอาไว้จัดเป็นความรู้เพียงแค่ว่า สุตมยปัญญา ประการที่สอง ถ้าเห็นแมลงบินเข้าไปในกองไฟ และตายอยู่ในกองไฟ ก็คิดว่าไฟคงร้อนแมลงจึงตาย ปัญญาที่ยังไม่ประจักษ์ด้วยตนเองนี้ เปรียบเหมือนกับปัญญาที่เกิดจากความคิด เป็นปัญญาที่เกิดจากทฤษฎีคือ ความเห็น จัดเป็นความรู้เพียงแค่ว่าจินตามยปัญญา ประการที่สาม เมื่อใดตนเองได้จับไฟ จนมือร้อนพองใหม่ขึ้นมา รู้ซึ่งถึงความร้อนจากการสัมผัสด้วยตนเอง ปัญญานี้จัดเป็นความรู้ในระดับภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากญาณคือความรู้ ควรเจริญให้มีขึ้นด้วยกระทำ วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งภายในจิตใจ ปัญญาทุกระดับดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ควรฝึกเจริญให้เกิดมีขึ้นในตน ยิ่งมีมากเพียงใด ก็จะเป็นที่พึงเป็นเครื่องมืออำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพ ในการแก้ปัญหาและป้องกันรักษาสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นในชีวิต ในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ จนกระทั่งถึงความดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง<sup>๒๗๗</sup>

สรุปได้ว่า โลกยุคปัจจุบันถือว่า การติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกนั้นมีความสำคัญมาก เพราะทำให้เรารับรู้ความเป็นไปของโลกที่เรียกกันว่า สื่อสังคมออนไลน์ คือยุคโลกไร้พรมแดน สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ทั้งโลก เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นมุมใด ไม่นาน ทั่วทุกมุมของโลกก็รับรู้ได้ทันที สามารถนำส่วนดีมาแก้ไขส่วนที่บกพร่องของเรา ปรับเป็นส่วนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น ให้เหมาะแก่คำว่าโลกยุคพัฒนา แต่ในการติดต่อสัมพันธ์นั้น ต้องรู้จักเลือกสรรรับแต่สิ่งที่จะเกิดประโยชน์ต่อตนเองเท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นได้ ดังนั้น อายตนะซึ่งเป็นเครื่องมือรับรู้ข้อมูลข่าวสารจึงต้อง ได้รับการพัฒนาให้ทันกับการพัฒนาของโลกภายนอกด้วย จึงจะทำให้การพัฒนาปัญญาบรรลุวัตถุประสงค์ได้

การรู้จักควบคุมอายตนะของตนให้ได้นั้น ก็เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพ องค์ความรู้ของตนที่เป็นศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิตในระดับปัญญาให้เกิดขึ้น เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ มีความรู้ความเข้าใจต่อการรับรู้และรู้เท่าทันปรากฏการณ์ทางโลกที่ปรากฏต่อชีวิต สามารถควบคุมอายตนะให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้ตนเป็นที่พึงแห่งตน นำตนให้พ้นทุกข์ด้วยสติปัญญา เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการทำกรรมดี มีจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อหน้าที่และความรับผิดชอบที่มนุษย์พึงมีต่อชีวิตและโลกที่อยู่อาศัย ให้สมกับที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ และมีโอกาสอันยิ่งใหญ่ที่ได้น้อมนำพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาอบรมจิตใจและความประพฤติของตน อัน

<sup>๒๗๗</sup> พระสุทัศน์ จารุณีโม (เย็นใจ), “วิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระชนคนศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๒.

จะส่งผลให้เกิดความสุขต่อชีวิตและโลก ที่ยังคงต้องอาศัยอายตนะเป็นเครื่องมือในการดำเนินความสัมพันธ์ควบคู่กันไปเช่นนี้ตราบนานเท่านาน

จากแนวคิดการรับรู้ทางพระพุทธศาสตร์ สรุปได้ว่า การรับรู้ที่ติดต่อกับทางโลก มีสองภาค ประกอบด้วย การรับรู้ (ผัสสะ) ทางรับรู้ภายนอก ทางรับรู้ภายใน โดยจะเกิดได้ต้องมีครบ ๓ องค์ประกอบคือ อารมณ์ สิ่งรับรู้ (อายตนะ) และเวทนา ซึ่งมีกระบวนการมององค์ประกอบที่คล้ายคลึงกันจะแตกต่างกันจำเพาะชื่อเรียกเท่านั้น โดยหน้าที่องค์ประกอบเป็นส่วนที่คล้าย และแยกจากกันไม่ได้ ทำให้เกิดอารมณ์สุข ทุกข์ และเฉยๆ หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งของหน้าที่ย่อมทำให้การรับรู้ที่นั้นผิดพลาดคลาดเคลื่อน ไม่สมบูรณ์ หรือไม่มีประสิทธิภาพ ความหมายและคุณลักษณะของการรับรู้ของบุคคล ในทางจิตวิทยา เป็นกระบวนการด้านความคิด ความเข้าใจที่บุคคลมีต่อสิ่งเร้าต่างๆ รอบตัว โดยผ่านกระบวนการเลือกที่จะตอบสนองสิ่งเร้า โดยนำข้อมูลต่างๆ ผ่านกระบวนการการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของร่างกายคือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัส ส่งต่อไปยังสมอง แล้วสมองจะตีความ แปลความหมายของข้อมูล ภายใต้คุณสมบัติภายในของบุคคล เช่น ประสบการณ์ในอดีต ความรู้สึกนึกคิด การเรียนรู้ที่ได้รับจะนำไปสู่การตัดสินใจของบุคคล ที่จะแสดงออกด้วยพฤติกรรมของบุคคล ที่ตอบสนองต่อการรับรู้ต่างๆ ของบุคคล ซึ่งทั้งแนวคิดด้านการรับรู้ทางพระพุทธศาสตร์และทางจิตวิทยา จึงมีความคิดเห็นสอดคล้องในทิศทางเดียวกัน

## ๒.๕ ทฤษฎีเกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา

ทฤษฎีเกสตัลท์ (Gestalt's Theory) เกิดขึ้นมาจากนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์ (Gestalt Psychology) ชาวเยอรมัน แนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์ เกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับกลุ่มพฤติกรรมนิยม ผู้นำกลุ่มได้แก่ แมกซ์ เวอร์ ไธเมอร์ (Max Wertheimer) และผู้ร่วมกลุ่มอีก 3 คน คือ เคอร์ท เลอวิน (Kurt Lewin) , เคอร์ท คอฟฟ์กา (Kurt Koffka) และวอล์ฟแกง โคลเลอร์ (Wolfgang Kohler) ซึ่งมีความสนใจเกี่ยวกับการรับรู้ (Perception) การเชื่อมโยงระหว่างประสบการณ์เก่าและใหม่นำไปสู่กระบวนการคิดเพื่อการแก้ปัญหา (Insight) ส่วนการรับรู้ (Perception) เป็นกระบวนการแปลความหมายของสิ่งเร้าที่มากกระทบประสาทสัมผัส ซึ่งจะเน้นความสำคัญของการรับรู้เป็นส่วนรวมที่สมบูรณ์มากกว่าการรับรู้ส่วนย่อยทีละส่วน<sup>๒๗๘</sup> คำว่า เกสตัลท์ (Gestalt) เป็นภาษาเยอรมัน วงการจิตวิทยาได้แปลความหมายไว้เต็มแปลว่า แบบหรือรูปร่าง (Gestalt = form or Pattern) ต่อมาปัจจุบันแปล เกสตัลท์ว่า เป็นส่วนรวมหรือส่วนประกอบทั้งหมด (Gestalt =The wholeness)<sup>๒๗๙</sup>

วิธีการรับรู้ของเกสตัลท์ ได้เน้นว่า ควรมองประสบการณ์ของการรับรู้โดยภาพรวม และประสบการณ์การรับรู้จะสนับสนุนบทบาทของกระบวนการรับรู้ที่มีมาแต่กำเนิด โดยเฉพาะในเรื่องของการจัดระบบข้อมูลตามธรรมชาติ กล่าวคือ การรับรู้ของคนเรามีแนวโน้มที่จะจัดสิ่งต่างๆ ที่เห็นออกเป็นกลุ่ม หรือหมวดหมู่มากกว่าจะแยกออกเป็นส่วนๆ ซึ่งการแยกของการรับรู้ออกเป็น ๒ ส่วน

<sup>๒๗๘</sup> Kohler, Wolfgang, *The Task of Gestalt Psychology.*, Princeton, (New Jersey: Princeton 1969), p. 56-58.

<sup>๒๗๙</sup> <http://www.krakird.com/Jita06.doc> (เข้าถึงเมื่อ ๒๘/๑๑/๒๕๖๑), หน้า ๑.

คือ ภาพ (figure) และพื้นหลัง (ground) โดยภาพจะหมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดการสัมผัสก่อน เป็นจุดสำคัญต่อผู้รับรู้ หรือเป็นสิ่งที่มึรูปร่างเห็นชัดเจนและรู้ได้ ส่วนพื้นหลัง หมายถึง สิ่งสำคัญน้อยกว่า มองเห็นเลื่องกลางอยู่ข้างหลังภาพ และเป็นส่วนที่ปรากฏติดต่อกันโดยไม่มีขอบเขตจำกัด เช่น อาหารที่มีรสหวานมาก รสหวานจึงเป็นภาพ ส่วนรสอื่นๆ เป็นพื้นหลัง เป็นต้น<sup>๒๘๐</sup>

ผู้วิจัยได้ศึกษาการรับรู้ของทฤษฎีเกสตัลท์ตามหลักจิตวิทยา ดังนี้

**๒.๕.๑ ความหมายของการรับรู้** การรับรู้ เป็นการรู้สึกสัมผัสที่ได้รับการตีความให้เกิดความหมายแล้ว เช่น ในขณะนี้ เราอยู่ในภาวะการณรู้สึกรู้สึก (Conscious) คือลึ้มตาตื่นอยู่ ในทันใดนั้น เรารู้สึกได้ยินเสียงดังปังมาแต่ไกล (การรู้สึกสัมผัส-Sensation) แต่เราไม่รู้ความหมายคือ ไม่รู้ว่าเสียงอะไรเราจึงยังไม่เกิดการรับรู้ แต่ครู่ต่อมามีคนบอกว่าเป็นเสียงระเบิดของขงยารถยนต์ เราจึงเกิดการรู้ความหมายของการรู้สึกสัมผัสนั้น เรียกว่า เกิดการรับรู้ การรับรู้เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใดๆ จะขึ้นอยู่กับรับรู้จากสภาพแวดล้อมของตน และความสามารถในการแปลความหมายของสภาพนั้นๆ การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยการรับรู้ และสิ่งเร้าที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจัยการรับรู้ประกอบด้วยประสาทสัมผัส และปัจจัยทางจิตคือ ความรู้เดิม ความต้องการ และเจตคติ เป็นต้น การรับรู้จะประกอบด้วยกระบวนการสามด้านคือ การรับสัมผัส การแปลความหมาย และอารมณ์

จากการวิจัยมีการค้นพบว่า การรับรู้ของคนเกิดจากการเห็น ๗๕% จากการได้ยิน๑๓% การสัมผัส ๖% กลิ่น ๓% และรส ๓% การรับรู้จะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับสิ่งที่มีอิทธิพลหรือปัจจัยในการรับรู้ ได้แก่ ลักษณะของผู้รับรู้ ลักษณะของสิ่งเร้า เมื่อมีสิ่งเร้าเป็นตัวกำหนดให้เกิดการเรียนรู้ได้นั้นจะต้องมีการรับรู้เกิดขึ้นก่อน เพราะการรับรู้เป็นหนทางที่นำไปสู่การแปลความหมายที่เข้าใจกันได้ ซึ่งหมายถึง การรับรู้เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ ถ้าไม่มีการรับรู้เกิดขึ้น การเรียนรู้ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ การรับรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดความคิดรวบยอด ทักษะคติของมนุษย์อันเป็นส่วนสำคัญยิ่งในกระบวนการเรียนการสอนการจัดระบบการรับรู้<sup>๒๘๑</sup>

การรับรู้ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลแต่ละคนมีการเลือก การประมวลผลและการตีความเกี่ยวกับตัวกระตุ้นออกมา ให้ความหมายและได้ภาพของโลกที่มีเนื้อหา<sup>๒๘๒</sup> เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการรับรู้ของมนุษย์ ที่เรียนรู้จากสิ่งเร้ารอบตัวโดยใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาของตนเอง<sup>๒๘๓</sup> ซึ่งการรับรู้ เป็นกระบวนการที่อินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิตพยายามทำความเข้าใจกับสภาพแวดล้อม โดยผ่านทางประสาทสัมผัส กระบวนการนี้เริ่มต้นจากการที่ไขว้ยวะสัมผัสจากสิ่งเร้า และจัดระบบสิ่งเร้าใหม่

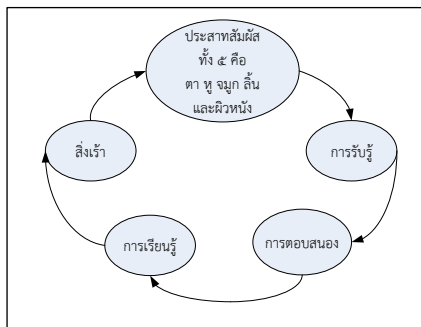
<sup>๒๘๐</sup> อุบลวรรณภา กวานันท์, จิตวิทยาการรู้ คิด และปัญหา (Cognitive Psychology), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๖๓.

<sup>๒๘๑</sup> ทิพย์สุดา หมั่นหาญ, “รายงานการวิจัยเรื่อง การรับรู้และดำเนินชีวิตแบบสังคมพอประมาณ (MOSO) ของประชาชน ในจังหวัดนนทบุรี”, (นนทบุรี: วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

<sup>๒๘๒</sup> Schiffman; & Kanuk., **Customer Behavior–Psychology Aspects.** (New Jersey: Prentice-Hall, 2000), page 146.

<sup>๒๘๓</sup> Wertheimer, M., **Gestalt Theory: A Source Book of Gestalt Psychology,** (London: Ellis, W.D., Trans., Paul, K. and Co., Ltd., 1997), .

ภายในระบบการคิดในสมอง ทำให้เราทราบว่สิ่งเร้าหรือสภาพแวดล้อมที่สัมผัสนั้นคืออะไร มีความหมายอย่างไร มีลักษณะอย่างไร<sup>๒๘๔</sup> การแปลความหมายหรือการตีความต่อสิ่งเร้าของอวัยวะรับสัมผัสส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือทั้งห้าส่วน ได้แก่ หู ตา จมูก ลิ้น และผิวหนัง และการตีความนี้ มักอาศัยประสบการณ์เดิมของแต่ละคน (ภาพที่ ๒.๓) อาจรับรู้ในสิ่งเร้าเดียวกันแตกต่างกันได้ แล้วแต่ประสบการณ์ เช่น นางสาว ก. เห็นสีแดง แล้วนึกถึงเลือดแต่นางสาว ข. เห็นสีแดงอาจนึกถึงดอกกุหลาบสีแดงก็ได้ การรับรู้จึงเป็นกระบวนการที่บุคคลใช้เลือกจัดประเภท และแปลความหมายของสิ่งเร้าจากสิ่งแวดล้อมที่มากระตุ้นประสาทรับการสัมผัส และพาดพิงข้อมูลที่แปลนี้ไปสู่การกระทำที่มีความหมาย พฤติกรรมของบุคคลจะตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่ได้รับอย่างไร ขึ้นอยู่กับผลการทำงานของกระบวนการรับรู้<sup>๒๘๕</sup> และยังกล่าวอีกว่าการรับรู้ ทำให้บุคคลตระหนักถึงตนเอง บุคคลอื่น สิ่งของ และเหตุการณ์ในสภาพแวดล้อมในโลกแห่งความเป็นจริง การรับรู้ให้ความหมายหรือความสำคัญต่อบุคคลนั้น และมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมออกแต่ละบุคคล มีการรับรู้ต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์เดียวกันได้แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ กาลเวลา ความสนใจ ความต้องการ สภาวะอารมณ์ เป้าหมาย สถานภาพ บทบาทของตนในครอบครัว โลกของงาน และสถานการณ์ส่วนบุคคล การรับรู้และการแปลความหมายของสิ่งเร้าขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ความตั้งใจ ความสนใจ ความรู้ ความจาประสบการณ์ สภาพอารมณ์ ความคาดหวัง ความเชื่อ ทศนคติ สติปัญญา จิตสำนึก วุฒิภาวะ และสัมพันธภาพกับผู้อื่น<sup>๒๘๕</sup>



ภาพที่ ๒.๓ การรับรู้<sup>๒๘๖</sup>

**๒.๕.๒ ลักษณะของการรับรู้** ลักษณะของการรับรู้เท่าที่ปรากฏและพอจะรวบรวมคือ<sup>๒๘๗</sup>

<sup>๒๘๔</sup> ชูชีพ อ่อนโคกสูง, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๑๘) หน้า ๙๐-๙๑.

<sup>๒๘๕</sup> กรรณิการ์ สุวรรณโคตร, “บทบาทพยาบาลด้านการปรับสภาพการรับรู้ต่อภาวะเครียด”, **เอกสารการสอนชุดวิชาอนามัยและกระบวนการพยาบาล หน่วยที่ ๑-๗ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช**. (กรุงเทพมหานคร: สายสัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๖๔-๔๖๘.

<sup>๒๘๖</sup> กฤษณา ศักดิ์ศรี, **จิตวิทยาการศึกษา**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลนิยมิวิทยา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๘๕-๑๘๘.

<sup>๒๘๗</sup> สมฤดี วิศยเวทย์, **ทฤษฎีความรู้ของอิวิม**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๙-๕๐.



- ๑) การรับรู้เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยจิตจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าปราศจากจิตการรับรู้จะมีไม่ได้
- ๒) การรับรู้ คือการรับรู้ข้อมูลบางอย่างประทับเข้ามาไว้ในใจ เป็นการรับรู้ที่จัดทำหน้าที่เป็นเพียงตัวรับคือ ยอมให้ข้อมูลบางอย่างผ่านเข้าทางประสาทสัมผัส ไม่มีอำนาจที่สร้างข้อมูลมาเอง
- ๓) การรับรู้แต่ละครั้งเกิดขึ้นแล้วก็สิ้นสุด มีลักษณะเป็นการเกิดดับๆ ไม่คงที่ และติดต่อกันเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่ใช่หนึ่งเดียวตลอด ระหว่างการรับรู้แต่ละครั้งมีช่องว่างไม่ได้เชื่อมต่อกัน
- ๔) การรับรู้แต่ละครั้งมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง จำกัดอยู่ภายในขอบเขตของตัวเอง โดยไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ครั้งอื่น ดังนั้น จึงเป็นอิสระไม่ผูกพันกันและแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาดกับการรับรู้ครั้งต่อไป

**๒.๕.๓ กระบวนการรับรู้** เป็นการแสดงถึงความสลับซับซ้อนและธรรมชาติของการกระทำตอบโต้ในการรับรู้ แบ่งกระบวนการย่อย ได้เป็น ๕ ขั้นตอนคือ<sup>๒๘๘</sup>

๑) สภาพแวดล้อมภายนอก (external environment) หมายถึงสิ่งเร้า (stimulus) หรือสถานการณ์ (situation) สิ่งเร้าก็คือ การเร้าทางประสาทสัมผัส (sensual stimulation) ดังกล่าวมาแล้ว ส่วนสถานการณ์ต่างๆ นั้น อาจเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical environment) เช่น สถานที่ทำงาน ภูมิอากาศ หรือสภาพแวดล้อม ทางสังคม วัฒนธรรม (sociocultural environment) ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม กล่าวได้ว่า การรับรู้จะไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย หากไม่มีสิ่งเร้ามากระทบตัวบุคคล หรือเกิดสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งขึ้น แต่หากปรากฏมีสิ่งเร้าหรือเกิดสถานการณ์ดังกล่าวถือว่า ขั้นตอนแรกของการรับรู้ได้เกิดขึ้นแล้วซึ่งจะตามด้วยขั้นตอนต่อไป

๒) การเผชิญหน้าในการรับบริการ (confrontation) การรับรู้ของบุคคลเริ่มเมื่อ บุคคลนั้นได้เผชิญหน้ากับสิ่งเร้าทางกายภาพอย่างหนึ่งอย่างใดโดยเฉพาะ เช่น มีบุคคลเข้าไปทำงานในองค์การหนึ่ง ถูกสภาพแวดล้อมทางกายและสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมขององค์การ การรับรู้ในสิ่งเร้าของบุคคลนั้น จะเป็นไปได้มากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับตัวกรองความรู้สึกล (sensory filters) ของบุคคลนั้นๆ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ความสามารถทางกายภาพของบุคคล ได้แก่ ความสามารถของสายตา ซึ่งมีต่างๆ กัน เช่น บางคนตาสั้น บ้างตาวาว บ้างตาเอียง หรือความสามารถในการได้ยิน เป็นต้น นอกจากนั้นตัวกรองหรือความสามารถนี้ยังเปลี่ยนแปลง แตกต่างไปในแต่ละบุคคลตามอายุ ความอดทนทางกายภาพ จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการรับรู้ของประสาทสัมผัสนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคลจริงๆ แม้การรับรู้ในประสาทสัมผัส จะเกิดขึ้น และร่างกายมนุษย์รับข้อมูลดิบของสิ่งเร้าแล้วก็ตาม ความรู้สึกนึกคิดในจิตใจบุคคลนั้นจะยังไม่เกิด จนกว่าขั้นตอนของการคัดเลือกจะมีขึ้น

๓) การคัดเลือกการบริการ (selection) เมื่อผ่านขั้นตอนการเผชิญหน้ากับสิ่งเร้า และการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แล้ว ในท่ามกลางสิ่งเร้ามากมายและสถานการณ์ต่างๆ นั้น บุคคลจะเลือกให้ความสนใจในสภาพแวดล้อมภายนอกอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างตามทัศนคติของบุคคลนั้น ขั้นตอนนี้เรียกว่า การคัดเลือก (selection) ขั้นตอนการคัดเลือกนี้จะเกี่ยวข้องกับตัวกรองทางจิตวิทยา (psychological filters) ซึ่งจะกำหนดว่า สิ่งเร้าใดที่บุคคลจะรับไว้หรือจะปฏิเสธ บุคคลจะ

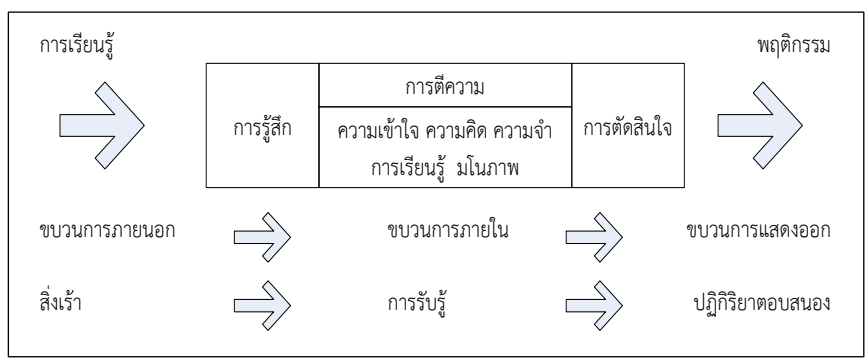
<sup>๒๘๘</sup> สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ., พฤติกรรมองค์การ : ทฤษฎีและการประยุกต์., (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๖๐.

มีความตระหนัก หรือเห็นความสำคัญในสิ่งเร้าที่ตนได้คัดเลือก และจะไม่เห็นความสำคัญในสิ่งเร้าที่ตนปฏิเสธ แม้สิ่งเร้าเหล่านั้นจะมีอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกันก็ตาม ในขั้นตอนการคัดเลือกนี้ปรากฏมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการคัดเลือก นั่นก็คือลักษณะของสิ่งเร้าประการหนึ่ง และลักษณะของผู้ทำการคัดเลือก อีกประการหนึ่ง ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

๔) การจัดระเบียบ (perceptual organization) เมื่อบุคคลได้คัดเลือกรับรู้จากสิ่งเร้าในสภาพแวดล้อมภายนอกแล้ว ก็จะเกิดการจัดระเบียบของการเรียนรู้ (perceptual organization) เพื่อจะเป็นการปูทางให้ขั้นตอนที่จะเกิดขึ้นต่อไป แม้บุคคลแต่ละคนจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว อันทำให้เขาแตกต่างไปจากบุคคลอื่นอย่างมากก็ตาม แต่ก็มีปัจจัยหลายประการที่มีอิทธิพลต่อตัวการจัดระเบียบของการรับรู้ในสิ่งเร้าของบุคคลโดยทั่วไป ปัจจัยเหล่านั้น ได้แก่ ความคล้ายคลึงกัน (similarity) เช่น ความคล้ายคลึงกันในเรื่องสี ขนาด หรือลักษณะอื่นๆ ที่ทำให้เห็นความแตกต่างทางกายภาพ นอกจากนี้ระยะใกล้ไกล (proximity in space) ความเร็วช้า (proximity in time) ของสิ่งเร้า หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ก็มีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบของการรับรู้ด้วยเช่นกัน นั่นก็คือสิ่งที่อยู่ใกล้ๆ กัน หรือเคลื่อนไหวด้วยความเร็วช้าพอๆ กัน จะถูกรับรู้ว่ายู่ในกลุ่มเดียวกัน

๕) การตีความ (interpretation) ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนของการตีความในสิ่งเร้า ที่รับเข้ามาในตัวบุคคลและได้จัดระเบียบไว้แล้ว การตีความนี้ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในบรรดาขั้นตอนทั้งหลาย และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตีความก็คือ ลักษณะของสิ่งเร้าและลักษณะส่วนตัวของบุคคลผู้นั้น นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยอื่นที่มีอิทธิพลต่อการตีความ ได้แก่ stereotype, halo effect เป็นต้น

กระบวนการรับรู้ (Recognition Process) เป็นกระบวนการที่คาบเกี่ยวกันระหว่างเรื่องความเข้าใจการคิด การรู้สึก (Sensing) ความจำ (Memory) การเรียนรู้ (Learning) และการตัดสินใจ (Decision making) สุดท้ายเป็นการแสดงพฤติกรรม ดังภาพที่ ๒.๔



ภาพที่ ๒.๔ กระบวนการรับรู้<sup>๒๘๙</sup>

<sup>๒๘๙</sup> กัญญา สุวรรณแสง, จิตวิทยาทั่วไป., (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๘.

สิ่งเร้าไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ หรือสถานการณ์ มาเร้าอินทรีย์ ทำให้เกิดการสัมผัส (Sensation) และเมื่อเกิดการสัมผัสบุคคลจะเกิดมีอาการแปลการสัมผัสและมีเจตนา (Conation) ที่จะแปลสัมผัสนั้น การแปลสัมผัสจะเกิดขึ้นในสมองทำให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ เช่น การที่เราได้ยินเสียงดัง ปัง ปัง ๆ สมองจะแปลเสียงดังปัง ปัง โดยเปรียบเทียบกับเสียงที่เคยได้ยินว่าเป็นเสียงของอะไร เสียงปืน เสียงระเบิด เสียงพลุ เสียงประทัด เสียงของท่อไอเสียรถ เสียงเครื่องยนตร์ระเบิด หรือเสียงอะไร ในขณะที่เปรียบเทียบจิตต้องมีเจตนาป้อนอยู่ ทำให้เกิดแปลความหมายและต่อไปก็รู้ว่าเสียงที่ได้ยินนั้นคือเสียงอะไร อาจเป็นเสียงปืน เพราะบุคคลจะแปลความหมายได้ ถ้าบุคคลเคยมีประสบการณ์ในเสียงปืนมาก่อน และอาจแปลได้ว่า ปืนที่ดังเป็นปืนชนิดใดถ้าเขาเป็นตำรวจ จากตัวอย่างข้างต้นนี้อาจสรุปได้ว่า กระบวนการรับรู้จะเกิดได้ต้องมีองค์ประกอบคือ<sup>๒๙๐</sup>

๑) มีสิ่งเร้า (Stimulus) ที่จะทำให้เกิดการรับรู้ เช่น สถานการณ์ เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อมรอบกายที่เป็นคน สัตว์ และสิ่งของ เป็นต้น

๒) ประสาทสัมผัส (Sense Organs) ที่ทำให้เกิดความรู้สึกสัมผัส เช่น ตาหู ฟัง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรู้รส และผิวหนังรู้ร้อนหนาว

๓) ประสบการณ์หรือความรู้เดิมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเร้าที่เราสัมผัส

๔) การแปลความหมายของสิ่งเร้าที่เราสัมผัส สิ่งที่เคยพบเห็นมาแล้วย่อมจะอยู่ในความทรงจำของสมอง เมื่อบุคคลได้รับสิ่งเร้าสมองก็จะหาหน้าที่ทบทวนกับความรู้ที่มีอยู่เดิมว่า สิ่งเร้านั้นคืออะไร เมื่อมนุษย์เรารู้จักเร้าโดยสิ่งแวดล้อมก็จะเกิดความรู้สึกจากการสัมผัส (Sensation) โดยอาศัยอวัยวะสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตาทำหน้าที่ดูคือมองเห็น หูทำหน้าที่ฟังคือได้ยิน ลิ้นทำหน้าที่รู้รส จมูกทำหน้าที่ดมคือได้กลิ่น ผิวหนังทำหน้าที่สัมผัสคือ รู้สึกได้อย่างถูกต้อง กระบวนการรับรู้ก็สมบูรณ์แต่จริงๆ แล้วยังมีการสัมผัสภายในอีก ๓ อย่างด้วยที่จะช่วยให้เรารับสัมผัสสิ่งต่างๆ

**๒.๕.๔ ลำดับขั้นของกระบวนการรับรู้** การรับรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องเป็นไปตามขั้นตอนคือ

ขั้นที่ ๑ สิ่งเร้า (Stimulus) มากระทบอวัยวะสัมผัสของอินทรีย์

ขั้นที่ ๒ กระแสประสาทสัมผัสวิ่งไปยังระบบประสาทส่วนกลาง ซึ่งมีศูนย์อยู่ที่สมอง เพื่อส่งการ จึงทำให้เกิดการรับรู้ (Perception) ขึ้น

ขั้นที่ ๓ สมองแปลความหมาย ออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจ โดยอาศัยความรู้เดิม ประสบการณ์เดิม ความจำ เจตคติ ความต้องการ ปทัสถาน บุคลิกภาพ เซวรณ์ปัญญา ทำให้เกิดการตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่งคือ การรับรู้ (Perception)

**๒.๕.๕ กลไกของการรับรู้** เกิดขึ้นจากทั้งสิ่งเร้าภายนอกและภายในอินทรีย์มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม อวัยวะรับสัมผัส (Sensory organ) เป็นเครื่องรับสิ่งเร้าของมนุษย์ ส่วนที่รับความรู้สึกของอวัยวะ รับสัมผัสอาจอยู่ลึกเข้าไปข้างในซึ่งมองจากภายนอกไม่เห็น อวัยวะรับสัมผัสแต่ละอย่างมีประสาท รับสัมผัส (Sensory nerve) ช่วยเชื่อมอวัยวะรับสัมผัสกับเขตแดนการรับสัมผัสต่าง ๆ ที่สมอง และส่งผ่านประสาทมอเตอร์ (Motor nerve) ไปสู่อวัยวะมอเตอร์ (Motor organ) ซึ่งประกอบไปด้วยกล้ามเนื้อและต่อมต่างๆ ทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองของอวัยวะมอเตอร์ และจะออกมาในรูปแบบ

<sup>๒๙๐</sup> <http://www.novabizz.com/NovaAce/Behavior/Perception.htm> (เข้าถึงเมื่อ ๒๙/๑๑/๒๕๖๑)

ใดขึ้นอยู่กับ การบังคับบัญชาของระบบประสาท ส่วนสาเหตุที่มนุษย์เราสามารถไวต่อความรู้สึก ก็เพราะเซลล์ประสาทของประสาทรับสัมผัสแบ่งแยกแตกออกเป็นกิ่งก้านแผ่ไปติดต่อกับอวัยวะ รับสัมผัส และที่อวัยวะรับสัมผัสมีเซลล์รับสัมผัสที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวจึงสามารถทำให้มนุษย์ รับสัมผัสได้ จิตใจติดต่อกับโลกภายนอกได้โดยการสัมผัส คนตาบอดเมื่ออธิบายให้ฟังว่าสีแดง สีเขียวเป็นอย่างไร เขาก็จะเข้าใจให้ถูกต้องไม่ได้เลย เพราะเรื่องสีจะต้องรู้ด้วยตา เครื่องมือสัมผัสอย่างหนึ่งก็ทำหน้าที่อย่างหนึ่ง คนหูหนวกย่อมไม่รู้สีถึงสีลาความไพเราะของเสียงเพลง การสอนจึงเน้นว่า “ให้สอนโดยทางสัมผัส” การรับรู้ นับว่า เป็นพื้นฐานสำคัญของการเรียนรู้ การรับรู้ที่ถูกต้องจึงจะส่งผลให้ได้รับความรู้ที่ถูกต้อง นักเรียนต้องได้การรับรู้ที่ถูกต้องมีฉะนั้นความรู้ที่รับไปก็ผิดพลาด มนุษย์มีพฤติกรรมสนองตอบสิ่งแวดล้อมกระบวนการของการรับรู้ เป็นสิ่งแรกที่มนุษย์สนองตอบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบประสาท อวัยวะสัมผัสเป็นปัจจัยสำคัญของกระบวนการรับรู้ ต้องมีความสมบูรณ์จึงจะสามารถรับรู้สิ่งเร้าได้ดี เพราะอวัยวะสัมผัสรับสิ่งเร้าที่มากกระทบประสาทรับสัมผัสส่งกระแสประสาทไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายออกมาเกิดเป็นการรับรู้ และอวัยวะสัมผัสของมนุษย์มีขีดความสามารถจำกัด กลิ่นอ่อนเกินไป เสียงเบาเกินไป แสงน้อยเกินไปย่อมจะรับสัมผัสไม่ได้ ดังนั้น ประเภท ขนาด คุณภาพของสิ่งเร้าจึงมีผลต่อการรับรู้และการตอบสนอง สิ่งเร้าบางประเภทไม่สามารถกระตุ้นอวัยวะสัมผัสของเราได้ เช่น คลื่นวิทยุ เป็นต้น

**๒.๕.๖ องค์ประกอบของการรับรู้** การรับรู้จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องมีองค์ประกอบคือ

- ๑) สิ่งเร้า ได้แก่ วัตถุ แสง เสียง กลิ่น รสต่าง ๆ
- ๒) อวัยวะรับสัมผัส ได้แก่ หู ตา จมูก ลิ้น ผิวหนัง ถ้าไม่สมบูรณ์จะทำให้สูญเสียการรับรู้ได้
- ๓) ประสาทในการรับสัมผัสเป็นตัวกลางส่งกระแสประสาทจากอวัยวะรับสัมผัสไปยังสมองส่วนกลางเพื่อการแปลความต่อไป
  - ๔) ประสบการณ์เดิม การรู้จัก การจำได้ ทำให้การรับรู้ได้ดีขึ้น
  - ๕) ค่านิยมทัศนคติ
  - ๖) ความใส่ใจ ความตั้งใจ
  - ๗) สภาพจิตใจ อารมณ์ เช่น การคาดหวัง ความตั้งใจ เสียใจ
  - ๘) ความสามารถทางสติปัญญา ทำให้รับรู้ได้เร็ว

**๒.๕.๗ การจัดระบบการรับรู้** มนุษย์เมื่อพบสิ่งเร้าไม่ได้รับรู้ตามที่สิ่งเร้าปรากฏแต่จะนำมาจัดระบบตามหลักคือ

- ๑) หลักแห่งความคล้ายคลึง ( Principle of similarity) สิ่งเร้าใดที่มีความคล้ายกันจะรับรู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน
- ๒) หลักแห่งความใกล้ชิด (Principle of proximity) สิ่งเร้าที่มีความใกล้กันจะรับรู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน
- ๓) หลักแห่งความสมบูรณ์ (Principle of closure) เป็นการรับรู้สิ่งที่ไม่สมบูรณ์ให้สมบูรณ์

**๒.๕.๘ ความคงที่ของการรับรู้** (Perceptual constancy) ความคงที่ในการรับรู้มี 3 ประการคือ ๑) การคงที่ของขนาด ๒) การคงที่ของรูปแบบ รูปทรง ๓) การคงที่ของสีและแสงสว่าง การรับรู้ที่ผิดพลาดแม้ว่า มนุษย์มีอวัยวะรับสัมผัสถึง ๕ ประเภท แต่มนุษย์ก็ยังรับรู้ผิดพลาดได้ เช่น

ภาพลวงตา การรับฟังความบอกเล่า ทำให้เรื่องบิดเบือนไป การมีประสบการณ์และค่านิยมที่ต่างกักัน ดังนั้น การรับรู้ถ้าจะให้ถูกต้อง ควรรับรู้โดยผ่านประสาทสัมผัสหลายทาง และผ่านกระบวนการคิดไตร่ตรองให้มากขึ้น

สรุปได้ว่า การรับรู้ เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาพื้นฐานของบุคคล เพราะถ้าปราศจากการรับรู้แล้ว บุคคลไม่มีความจำ ความคิด หรือการเรียนรู้ การรับรู้จึงเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น ประกอบด้วยขั้นตอนคือ เมื่อบุคคลรับพลังจากสิ่งเร้า ซึ่งจะเร้าประสาทสัมผัส แล้วประสาทสัมผัสจะส่งรหัสพลังงานผ่านไปยังเส้นประสาท และเส้นประสาทจะสร้างข้อมูลต่อไปยังสมอง ขั้นสุดท้ายของกระบวนการจะเป็นการรับรู้เกี่ยวกับสิ่งเร้านั้น ๆ

การรับรู้เป็นกระบวนการทางความคิดและจิตใจของมนุษย์ที่แปล หรือตีความหมายของความรู้สึที่ได้สัมผัส แสดงออกอย่างมีจุดมุ่งหมาย และแรงผลักดันการรับรู้ของแต่ละบุคคลแสดงออกถึงความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับความรู้เดิม เจตคติ สติปัญญา ค่านิยม การสังเกต สภาวะจิตใจของบุคคลในขณะนั้น และหากการสัมผัส ประสบการณ์สติปัญญา จะตีขนาดใด ถ้าการแปลความผิดพลาดการรับรู้ก็จะคลาดเคลื่อนไปด้วย

## ๒.๖ การวิเคราะห์โมเดลลิสเรล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ โดยใช้รูปแบบโมเดลสมการโครงสร้าง (Structural Equation Modeling, SEM) จึงเลือกวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์อิทธิพล (path analysis) โดยใช้โปรแกรมลิสเรล (LISREL program) ซึ่งเป็นโปรแกรมการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง ดังนี้

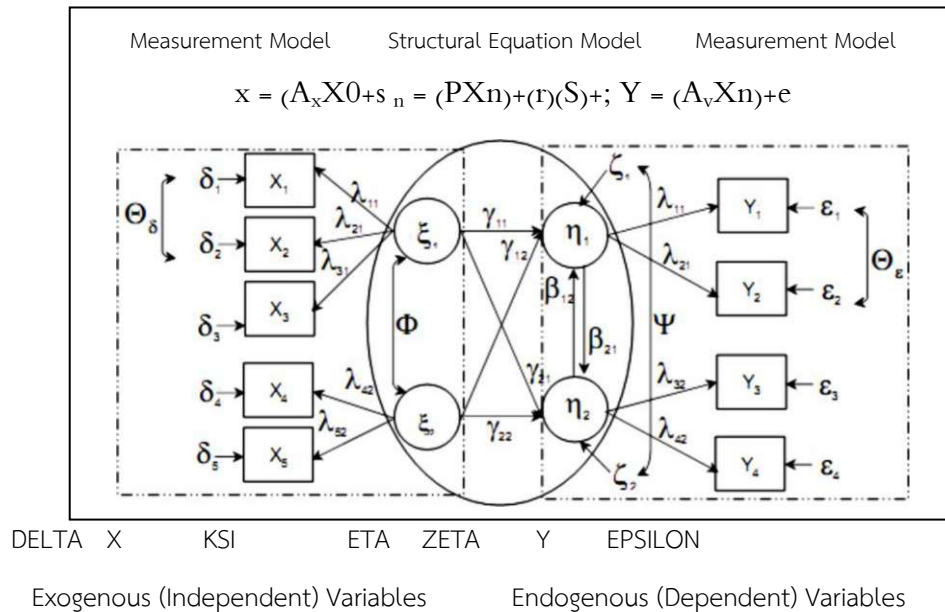
**๒.๖.๑ ลักษณะของโมเดลลิสเรล (LISREL Model)** การตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุหรือโมเดลลิสเรล ประกอบด้วยโมเดลสำคัญ ๒ โมเดลคือ

๑) โมเดลการวัด (Measurement Model) แบ่งออกเป็นโมเดลสำหรับวัดตัวแปรแฝงภายนอกและโมเดลสำหรับวัดตัวแปรแฝงภายใน โมเดลการวัดทั้งสองเป็นโมเดลแสดงความสัมพันธ์โครงสร้างเชิงเส้นระหว่างตัวแปรแฝงและตัวแปรสังเกตได้ ในโมเดลนี้มีวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ๒ วิธี คือ

๑.๑) การวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบของ ตัวแปรแฝงที่ไม่สามารถสังเกตได้ด้วยการวัดจากองค์ประกอบของตัวแปรแฝงที่ได้

๑.๒) การวิเคราะห์การถดถอย (Regression Analysis) เพื่อให้ได้ค่าสถิติที่ช่วยให้ทราบค่าพารามิเตอร์ที่แท้จริง และค่าตัวแปรที่วัดได้จะบอกค่าความคลาดเคลื่อนของการวัดในแต่ละตัวแปร

๒) โมเดลสมการโครงสร้าง (Structural Equation Model) มีวิธีวิเคราะห์ข้อมูลที่สำคัญคือ การวิเคราะห์อิทธิพล (Path Analysis) เป็นการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ ระหว่างตัวแปรแฝงภายนอกและตัวแปรแฝงภายใน โมเดลใหญ่ในโปรแกรมลิสเรล สามารถเขียนเป็นสมการ และแผนภาพ ได้ดังภาพที่ ๒.๕



หมายเหตุ      □ หมายถึงโมเดลการวัด      ○ หมายถึงโมเดลสมการโครงสร้าง

ภาพที่ ๒.๕ โมเดลใหญ่ในโปรแกรมลิสเรล<sup>๒๙๑</sup>

- เมื่อ NX แทนจำนวนตัวแปรสังเกตได้ภายนอก
- NY แทนจำนวนตัวแปรสังเกตได้ภายใน
- NK แทนจำนวนตัวแปรแฝงได้ภายนอก
- NE แทนจำนวนตัวแปรแฝงได้ภายใน
- X แทนเวกเตอร์ตัวแปรสังเกตได้ภายนอก X
- Y แทนเวกเตอร์ตัวแปรสังเกตได้ภายใน Y
- ξ แทนเวกเตอร์ตัวแปรแฝงภายนอก K
- η แทนเวกเตอร์ตัวแปรแฝงภายใน E
- δ แทนเวกเตอร์ความคลาดเคลื่อน d ในการวัดตัวแปรสังเกตได้ X
- ε แทนเวกเตอร์ความคลาดเคลื่อน e ในการวัดตัวแปรสังเกตได้ Y
- ζ แทนเวกเตอร์ความคลาดเคลื่อน Z ของตัวแปร E
- Λ<sub>x</sub> แทนเมทริกซ์สัมประสิทธิ์ถดถอยของ X บน K
- Λ<sub>y</sub> แทนเมทริกซ์สัมประสิทธิ์ถดถอยของ Y บน E
- Γ แทนเมทริกซ์อิทธิพลเชิงสาเหตุจาก K ไป E

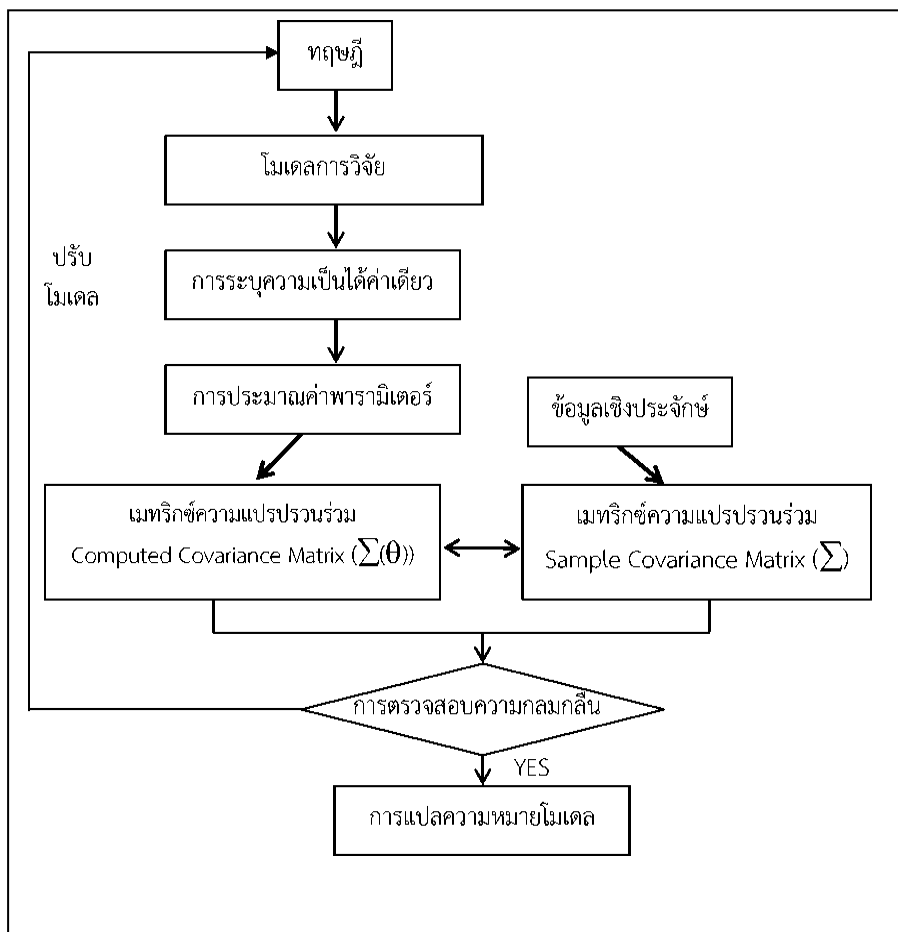
<sup>๒๙๑</sup> นงลักษณ์ วิรัชชัย, โมเดลลิสเรล สถิติการวิเคราะห์สำหรับการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒) หน้า ๒๖.

- B** แทนเมทริกซ์อิทธิพลเชิงสาเหตุระหว่าง E ไป E
- Φ** แทนเมทริกซ์ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมระหว่างตัวแปรแฝงภายนอก K
- Ψ** แทนเมทริกซ์ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมระหว่างความคลาดเคลื่อน Z
- Θ<sub>δ</sub>** แทนเมทริกซ์ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมระหว่างความคลาดเคลื่อน d
- Θ<sub>ε</sub>** แทนเมทริกซ์ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมระหว่างความคลาดเคลื่อน e
- Θ<sub>δε</sub>** แทนเมทริกซ์ความแปรปรวนร่วมระหว่างความคลาดเคลื่อน d กับ e

ในโปรแกรมลิสเรล ค่าพารามิเตอร์ต่างๆ ในโมเดลจะแสดงรูปเมทริกซ์ ดังนี้

ชื่อเมทริกซ์	สัญลักษณ์กรีก	สัญลักษณ์ภาษาลิสเรล	ขนาด
Lambda-X	$\Lambda_x$	LX	NX X NK
Lambda-Y	$\Lambda_y$	LY	NYX NE
Gamma	$\Gamma$	GA	NE X NK
Beta	<b>B</b>	BE	NE X NE
Phi	<b>Φ</b>	PH	NKX NK
Psi	<b>Ψ</b>	PS	NE X NE
Theta-Delta	<b>Θ<sub>δ</sub></b>	TD	NX X NX
Theta-Epsilon	<b>Θ<sub>ε</sub></b>	TE	NY X NY
Theta-Delta-Epsilon	<b>Θ<sub>δε</sub></b>	TH	NX X NY

**๒.๖.๒** ขั้นตอนการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้างการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง  
มีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้ (ภาพที่ ๒.๖)



ภาพที่ ๒.๖ ขั้นตอนการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง

**๒.๖.๓ ดัชนีความกลมกลืนที่ใช้ตรวจสอบความเที่ยงตรงของโมเดล**<sup>๒๙๒</sup> การตรวจสอบความเที่ยงตรงของโมเดลในการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง ด้วยโปรแกรม LISREL จะประเมินความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ แล้วรายงานค่าดัชนีต่างๆ ในรายงานผลการวิเคราะห์ (print out) ค่าดัชนีเหล่านั้นจะแสดงว่า โดยภาพรวมโมเดลสมการโครงสร้างสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์เพียงใดดัชนีที่ใช้บอกความสอดคล้องของโมเดลมีหลายตัว แต่ไม่มีดัชนีตัวใดตัวหนึ่งที่ดีกว่าดัชนีตัวอื่น ๆ เพราะค่าดัชนีต่าง ๆ แต่ละตัวใช้ในแต่ละกรณี เช่น ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง วิธีการประมาณค่า ความซับซ้อนของโมเดล การไม่เป็นไปตามข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับการแจกแจงปกติตัวแปร จำนวนตัวแปรอิสระ หรือหลาย ๆ กรณีรวมกัน ดัชนีเหล่านั้นประกอบด้วย

<sup>๒๙๒</sup> สุมมาส อังคุโชติ สมถวิล วิจิตรวรรณ และรัชณีกุล ภิญโญภาณุวัฒน์, สถิติวิเคราะห์สำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ : เทคนิคการใช้โปรแกรม LISREL, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เจริญตีพิมพ์, ๒๕๕๒) หน้า ๒๑-๒๕.



๑) ค่าไค-สแควร์ (Chi-Square Statistics) เป็นดัชนีที่ใช้แพร่หลายในการตรวจสอบ ความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์โดยภาพรวม ค่าไค-สแควร์ คำนวณได้จากผลคูณ ระหว่าง Minimum Fit Function Value (F min) กับ n-1 เมื่อ t แทนขนาดของกลุ่มตัวอย่าง มีชั้น ของความเป็นอิสระ (df) เท่ากับ  $k(k+1)/2-t$  เมื่อ k แทนจำนวนตัวแปรสังเกตได้ และ t แทนจำนวน พารามิเตอร์ในโมเดลที่ต้องประมาณค่า สมมติฐานของการทดสอบคือ  $H_0 : \Sigma = \Sigma(\Theta)$  เมื่อ  $\Sigma$  แทน เมตริกซ์ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมของข้อมูลเชิงประจักษ์ และ  $\Sigma(\Theta)$  แทน เมตริกซ์ ความแปรปรวน-ความแปรปรวนร่วมของตัวแปร สังเกตได้ที่ประมาณมาจากโมเดล ถ้าค่าไค-สแควร์มี นัย สำคัญ แสดงว่า โมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ไม่สอดคล้อง/กลมกลืนกัน

การใช้ไค-สแควร์เป็นสถิติทดสอบมีข้อจำกัดคือ ถ้าตัวแปรสังเกตได้มีการแจกแจงแบบ Leptokurtic จะทำให้ค่าไค-สแควร์สูงกว่าความเป็นจริง ทำให้มีโอกาสปฏิเสธสมมติฐานศูนย์ได้มาก ส่วนข้อมูลที่มีการแจกแจงแบบ Platykurtic ก็จะทำให้ค่าไค-สแควร์ต่ำกว่าความเป็นจริง ถ้าข้อมูลมีความเบ้สูงก็จะทำให้ค่าไค-สแควร์สูงกว่าปกติ นอกจากนี้ค่าไค-สแควร์ยังขึ้นกับขนาดของกลุ่ม ตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างยิ่งใหญ่ค่าไค-สแควร์ก็จะยิ่งสูงมากจนอาจทำให้สรุปผลได้ไม่ถูกต้อง ดังนั้นจึง แก้ไขโดยการพิจารณาค่า  $\chi^2/df$  ซึ่งควรมีค่าน้อยกว่า 2.00 หรือบางตำราอาจกล่าวว่ค่า  $\chi^2/df$  ควร มีค่าน้อยกว่า 5.00 (Bollen, 1989; Diamantopoulos และ Siguaw, 2000)

๒) ค่า NCP (Non-Centrality Parameter) การทดสอบด้วยสถิติทดสอบไค-สแควร์ อาจ ปฏิเสธสมมติฐานศูนย์ เนื่องจากข้อมูลมีได้แจกแจงแบบไค-สแควร์ แต่มีการแจกแจงเป็นแบบ Non-Central  $\chi^2$  (การแจกแจงแบบไค-สแควร์เป็นกรณีหนึ่งของการแจกแจงแบบ Non-Central  $\chi^2$ ) ซึ่ง มีค่า non-centrality parameter เป็น  $\lambda$  โดยค่า  $\lambda$  จะแสดงความแตกต่างของ  $\Sigma$  กับ  $\Sigma(\Theta)$  ถ้า  $\lambda$  เท่ากับ 0 แสดงว่า โมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ถ้าค่า  $\lambda$  ยิ่งมากยิ่งมีโอกาสปฏิเสธ สมมติฐานว่างมาก โดยโปรแกรมจะแสดงค่า  $\lambda$  ในช่วงความเชื่อมั่น 90% โปรแกรมไม่แสดงหมายถึง ค่า  $\lambda$  ใหญ่มากจนไม่สามารถประมาณค่าช่วงความเชื่อมั่นได้

๓) ค่ารากที่สองของค่าเฉลี่ยความคลาดเคลื่อนกำลังสองของการประมาณค่า (Root Mean Square error of Approximation: RMSEA) ใช้ทดสอบสมมติฐาน  $F_0 : \Sigma \neq \Sigma(\theta)$  แต่นำค่าองศา ความเป็นอิสระมาปรับแก้โดยมีสูตรการคำนวณดังนี้

$$RMSEA = (F_0/df)^{1/2}$$

เมื่อ  $F_0$  คือ Population Discrepancy Function Value หรือค่าฟังก์ชันความกลมกลืน เมื่อโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ถ้า  $F_0$  เท่ากับศูนย์ RMSEA จะเท่ากับศูนย์แสดงว่า โมเดล สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ดีมาก

Diamantopoulos และ Siguaw (2000) เสนอว่าค่า RMSEA ที่ดีมาก ๆ ควรมีค่าน้อยกว่า 0.05 ค่าระหว่าง 0.05-0.08 หมายถึง โมเดลค่อนข้างสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ค่าระหว่าง

0.08-0.01 แสดงว่าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์เล็กน้อย และค่าที่มากกว่า 0.10 แสดงว่าโมเดลยังไม่สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

๔) ค่า ECVI (Expected Cross-Validation Index) เป็นการทดสอบภาพรวมของความคลาดเคลื่อนระหว่าง  $\Sigma$  กับ  $\Sigma(\theta)$  ถ้าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ค่า ECVI ต้องน้อยกว่า ECVI for Saturated Model และ ECVI for Independence Model

๕) ค่า Model AIC (Akaike's Information Criterion) เป็นการทดสอบภาพรวมของความคลาดเคลื่อนระหว่าง  $\Sigma$  กับ  $\Sigma(\theta)$  เช่นเดียวกับค่า ECVI ถ้าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ค่า Model AIC ต้องน้อยกว่าค่า Saturated AIC และ Independence AIC นอกจากนี้ยังมีค่า Model CAIC (Consistent Version of AIC) ซึ่งเป็นค่า AIC ที่ปรับแก้ด้วยขนาดของกลุ่มตัวอย่าง การแปลความหมายเหมือนค่า Model AIC

๖) ดัชนีวัดความสอดคล้องเชิงสัมบูรณ์ (Absolute Fit Index) นิยมใช้มี 3 ดัชนีคือ

๖.๑) GFI (Goodness of Fit) แสดงถึงปริมาณความแปรปรวนและความแปรปรวนร่วมอธิบายได้ด้วยโมเดล

๖.๒) AGFI (Adjusted Goodness of Fit) แสดงถึงปริมาณความแปรปรวนและความแปรปรวนร่วมอธิบายได้ด้วยโมเดลโดยปรับแก้ด้วยองศาความเป็นอิสระ

๖.๓) PGFI (Parsimony Goodness of Fit) แสดงถึงปริมาณความแปรปรวนและความแปรปรวนร่วมที่อธิบายได้ด้วยโมเดลที่ปรับแก้ด้วยความซับซ้อนของโมเดล

โดยทั่วไปค่า GFI และ AGFI มีค่าระหว่าง 0 ถึง 1 ค่า GFI และ AGFI ที่ยอมรับได้ควรมีค่ามากกว่า 0.90 แต่ค่า PGFI ควรมีค่าต่ำคือ มีค่าตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไป

๗) ดัชนีวัดความสอดคล้องเชิงสัมพัทธ์ (Relative Fit Index) ได้แก่ NFI (Normed Fit Index) NNFI (Non-Normed Fit Index) PNFI (Parsimony Normed Fit Index) CFI (Comparative Fit Index) เป็นดัชนีที่บอกว่าโมเดลที่ตัวแปรไม่มีความสัมพันธ์กันเลย (Baseline Model) หรือโมเดลอิสระ (Independence Model) ค่าของดัชนีเหล่านี้มีค่าตั้งแต่ 0 ถึง 1 ยกเว้น NNFI ที่อาจมีค่ามากกว่า 1.00 ได้ NFI และ CFI ที่ดีควรมีค่า 0.90 ขึ้นไปค่า PNFI ควรมีค่าต่ำๆ

๘) CN (Critical N) เป็นดัชนีที่แสดงขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่จะยอมรับดัชนีแสดงความสอดคล้องของโมเดลได้ และ CN ควรมีค่ามากกว่า 200 (Diamantopoulos และ Sigauw, 2000)

๙) ดัชนีวัดความสอดคล้องในรูปความคลาดเคลื่อนมี ๓ ตัวคือ RMR, Standardized Residual และ Standardized RMR ดังนี้

๙.๑) RMR (Root Mean Square Residual) เป็นค่าเฉลี่ยของความคลาดเคลื่อนระหว่าง  $\Sigma$  กับ  $\Sigma(\theta)$  ค่าที่มีค่าน้อยแสดงถึงโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ แต่ค่า RMR ขึ้นอยู่กับหน่วยของการจัดของตัวแปร เมื่อตัวแปร มีสเกลการวัดที่ต่างกันมาก ตัวแปรบางตัวที่มีสเกลการวัดกว้างจะทำให้ค่าเฉลี่ยของ residual บิดเบือนไป ทำให้ค่าที่ได้ผิดไปด้วย ดังนั้นจึงอาจไปพิจารณา ร่วมกับค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน

๙.๒) ค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน (Standardized Residual) ซึ่งเป็นค่าของความคลาดเคลื่อน หารด้วย ค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐานของการประมาณค่า (Estimated standard Error) ค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐานไม่ควรมีค่ามากกว่า ๑๒.๕๘๑ (Diamantopoulos และ Siguwaw, 2000)

๙.๓) ค่า Standardized RMR เป็นค่าสรุปของค่า standardized Residual ควรมีค่าน้อยกว่า ๐.๐๖ แสดงว่า โมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

๑๐) การวิเคราะห์ความคลาดเคลื่อน (Analysis of Residuals) การใช้โปรแกรม ลิสเรล ผู้วิจัยวิเคราะห์ความคลาดเคลื่อนควบคู่กันไปกับดัชนีตัวอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมลิสเรล ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความคลาดเคลื่อนมีหลายแบบแต่ละแบบใช้ประโยชน์ในการตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ดังนี้

๑๐.๑) เมทริกซ์ความคลาดเคลื่อนในการเทียบความสอดคล้อง (Fitted Residuals Matrix) หมายถึง เมทริกซ์ที่เป็นผลต่างของเมทริกซ์ S และ Sigma โปรแกรมลิสเรลจะให้ค่าความคลาดเคลื่อนทั้ง ในรูปคะแนนดิบและคะแนนมาตรฐาน ค่าความคลาดเคลื่อนในรูปคะแนนมาตรฐานคือ ผลหารระหว่าง ความคลาดเคลื่อน กับความคลาดเคลื่อนมาตรฐานของความคลาดเคลื่อนนั้น ถ้าโมเดลมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ค่าความคลาดเคลื่อนในรูปคะแนนมาตรฐานไม่ควรมีค่าเกิน ๒.๐๐ ถ้ายังมีค่า เกิน ๒.๐ ต้องปรับโมเดลใหม่ นอกจากจะให้ค่าความคลาดเคลื่อนแล้วโปรแกรมลิสเรลยังให้ แผนภาพต้น-ใบ (Stem-and-Leaf Plot) ของความคลาดเคลื่อนด้วย

๑๐.๒) คิวพล็อต (Q-Plot) เป็นกราฟแสดงความสัมพันธ์ระหว่างค่าความคลาดเคลื่อนกับค่าควอนไทล์ปกติ (Normal Quintiles) ถ้าได้เส้นกราฟมีความชันมากกว่าเส้นทแยงมุมอันเป็นเกณฑ์ ในการเปรียบเทียบแสดงว่าโมเดลมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

๑๑) ดัชนีปรับโมเดล (Model Modification Indices) ดัชนีตัวนี้เป็นประโยชน์มากในการปรับโมเดล ดัชนีปรับโมเดลเป็นค่าสถิติเฉพาะสำหรับพารามิเตอร์แต่ละตัวมีค่าเท่ากับไค-สแควร์ ที่จะลดลงเมื่อกำหนดให้พารามิเตอร์ตัวนั้นเป็นพารามิเตอร์อิสระ หรือมีการผ่อนคลายข้อกำหนด เงื่อนไขบังคับของพารามิเตอร์นั้น ข้อมูลที่ได้นี้เป็นประโยชน์มากสำหรับนักวิจัยในการตัดสินใจปรับ โมเดลลิสเรลให้ดีขึ้น

สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ค่าสถิติวัดระดับความสอดคล้อง Model Fit Statistics ในการตรวจสอบความตรงของโมเดล โดยใช้ค่าสถิติไค-สแควร์ (Chi-Square Statistics) ดัชนีวัดระดับความสอดคล้อง Goodness of-Fit Index = GFI ดัชนีวัดระดับความสอดคล้องที่ปรับแก้แล้ว (Adjusted Goodness-of-Fit Index = AGFI) ดัชนีวัดระดับความสอดคล้องเปรียบเทียบ (Comparative Fit Index = CFI) ค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน (Standardized Root Mean Squared Residual = SRMR) และค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (Root Mean Squared of Error Approximation = RMSEA)

**๒.๖.๔ การวิเคราะห์โมเดล** โมเดล (Model) เป็นคำที่ใช้สื่อความหมายหลายอย่าง โดยทั่วไปแล้ว โมเดล หมายถึง สิ่งหรือวิธีการดำเนินงานที่เป็นต้นแบบของอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แบบจำลองสิ่งก่อสร้าง โมเดลในการพัฒนาชนบท เป็นต้น โมเดลการพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนให้สังคมส่วนรวมไปสู่ความสำเร็จ หรือความล้มเหลวได้ และถ้าสังคมมีบุคลากรที่มีคุณภาพ สังคมนั้นจะประสบกับความสำเร็จหรือไม่ อย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละสังคมที่จะมีตัวแปรการพัฒนาที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น การสร้างแบบการพัฒนาปัญญาจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อความเจริญสืบไป

โมเดล เป็นการจำลองความจริงของปรากฏการณ์ เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนของปรากฏการณ์นั้นๆ ได้ง่ายขึ้นเป็นการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ โดยอาศัยหลักการของระบบรูปนัยและมีจุดมุ่งหมายเพื่อการทำให้เกิดความกระจ่างชัดของนิยาม ความสัมพันธ์ และประพจน์ที่เกี่ยวข้อง<sup>๒๙๓</sup> โมเดลในทางมนุษยศาสตร์ว่า เป็นชุดข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่สนใจ เพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะ และ/หรือบรรยายคุณสมบัติขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ โมเดลจึงไม่ใช่การบรรยายหรืออธิบาย ปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม เพราะการทำเช่นนั้นจะทำให้โมเดลมีความซับซ้อน และยุ่งยากเกินไปในการทำความเข้าใจ ส่วนโมเดลหนึ่งๆ จะต้องมีรายละเอียดตายน้อยเพียงใด หรือควรมีองค์ประกอบใดบ้าง ไม่ได้กำหนดเป็นการตายตัว ทั้งนี้แล้วแต่ปรากฏการณ์แต่ละอย่างและวัตถุประสงค์ของผู้สร้างโมเดลที่ต้องการอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ อย่างไร<sup>๒๙๔</sup> เป็นภาพจำลองของสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งอาจจะมีโมเดลตั้งแต่น้อยไปจนถึงโมเดลที่มีความสลับซับซ้อนมากๆ และมีทั้งโมเดลเชิงกายภาพ (Physical Model) ที่เป็นแบบจำลองของวัตถุ เช่น แบบจำลองหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น<sup>๒๙๕</sup> เป็นโครงสร้างโปรแกรมแบบจำลองหรือแบบที่จำลองสภาพความเป็นจริงที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลาและเทศะ พิจารณาว่า มีสิ่งใดบ้างที่จะนำมาศึกษาเพื่อใช้แทนแนวคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ของรูปแบบนั้นๆ<sup>๒๙๖</sup> ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ ประกอบหรือตัวแปรต่างๆ ผู้วิจัยสามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง องค์ประกอบหรือตัวแปรต่างๆ ที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือในระบบต่างๆ อธิบายลำดับ ขั้นตอนขององค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ<sup>๒๙๗</sup> หรือเป็นแบบจำลองอย่างง่าย ย่อส่วนของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอได้ศึกษา

<sup>๒๙๓</sup> Jame A.F. stoner and Char Wankel, **Management**, 3<sup>rd</sup> ed. (New Delhi: Prentice-Hall, 1986), p. 12.

<sup>๒๙๔</sup> Bardo J.w. and Hardman J.J, **Urban Sociology : A Systematic introduction**, (New Yok : F.E. Peacock Publishers,1982), p. 70.

<sup>๒๙๕</sup> Tosi H.L. and Carroll S.J., **Managment**, 2<sup>nd</sup> ed., (New Yok: John Wiley & Sons, 1982), p. 163.

<sup>๒๙๖</sup> บุญส่ง หาญพานิช, การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย, **วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๒

<sup>๒๙๗</sup> บุญชม ศรีสะอาด ,**การพัฒนาการวิจัยโดยใช้รูปแบบ**, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๔๕.

และพัฒนาขึ้นเพื่อแสดง อธิบายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป<sup>๒๙๘</sup>

โมเดล หมายถึง แบบจำลองอย่างง่ายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ศึกษา และพัฒนาขึ้น เพื่ออธิบายปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง และแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรหรือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ (ตารางที่ ๒.๖)

ตารางที่ ๒.๖ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับโมเดล

นักวิชาการ/นักวิจัย	แนวคิดหลัก
Jame A.F. stoner and Char Wankel (1986, p. 12)	๑. โมเดล คือการจำลองความจริง เป็นการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ โดยอาศัยหลักการของระบบรูปร่างและมีจุดมุ่งหมาย
Bardo J.w. and Hardman J.J (1982, p. 70)	๑. เป็นชุดข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่สนใจ มีองค์ประกอบใดบ้าง ไม่ได้มีการกำหนดเป็นการตายตัว ทั้งนี้แล้วแต่ปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการ
Tosi H.L. and Carroll S.J (1982, p. 163)	เป็นภาพจำลองของสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีการปรับแต่งตั้งแต่ง่าย ๆ ไปจนถึงโมเดลที่มีความสลับซับซ้อนมากๆ
บุญส่ง หาญพานิช (๒๕๔๖, หน้า ๙๒)	เป็นโครงสร้าง โปรแกรม แบบจำลอง หรือแบบที่ได้จำลองจากสภาพความเป็นจริง
บุญชม ศรีสะอาด (ม.ป.พ., ม.ป.ป., หน้า ๔๕)	อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ หรือตัวแปรต่างๆ ที่มีอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบ
กรรณิกา เจิมเทียนชัย (๒๕๓๘, หน้า ๘๒)	เป็นแบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อยของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและพัฒนาขึ้นเพื่อแสดงหรืออธิบาย ปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น
ศุภลักษณ์ เศษระพานิช (๒๕๔๔, หน้า ๑๕)	แบบจำลองอย่างง่ายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและพัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

<sup>๒๙๘</sup> กรรณิกา เจิมเทียนชัย, "การพัฒนาารูปแบบการประเมินประสิทธิผลองค์กรของวิทยาลัยพยาบาล สังกัดกระทรวงสาธารณสุข", วิทยานิพนธ์ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๒.

**๒.๖.๕ ประเภทของโมเดล** โมเดลที่ใช้อธิบายคุณลักษณะของประชากรเมืองนั้น เป็นโมเดลที่เสนอแนวคิดในการ อธิบายเกี่ยวกับลักษณะของประชากรเมืองต่างๆ เช่น Residential Segregation Model เป็นต้น<sup>๒๙๙</sup> ได้แบ่งโมเดลออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้ (ตารางที่ ๒.๗)

ตารางที่ ๒.๗ สรุปประเภทของโมเดล

นักวิชาการ/นักวิจัย	แนวคิดหลัก
Bardo, J. W., (1982, pp. 70-72.)	โมเดลที่ใช้อธิบายคุณลักษณะของประชากรเมือง เป็นรูปแบบที่เสนอแนวคิดในการอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของประชากรเมืองต่างๆ ๑. Analogue Model เป็นโมเดลที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ ๒. Semantic Model เป็นโมเดลที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา ๓. Mathematical Model เป็นโมเดลที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ ๔. Causal Model เป็นโมเดลที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model
Keeves, P. J., (1988, pp. 561-565.)	การนำตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model ซึ่งเป็นโมเดลที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของบิดา มารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่บ้าน และระดับสติปัญญาของเด็ก

๑) Analogue Model เป็นโมเดลที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม เช่น โมเดลในการทำนายจำนวนนักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบโรงเรียน ซึ่งอนุมานแนวคิดมาจากการเปิดน้ำเข้าและปล่อยน้ำออกจากถัง นักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบเปรียบเทียบกับน้ำที่เปิดออกจากถัง ดังนั้นนักเรียนที่คงอยู่ในระบบจึงเท่ากับนักเรียนที่เข้าสู่ระบบลบด้วยนักเรียนที่ออกจากระบบ เป็นต้น

๒) Semantic Model เป็นโมเดลที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้นๆ

๓) Mathematical Model เป็นโมเดลที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ โมเดลประเภทนี้นิยมใช้กันทั้งใน สาขาจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์ รวมทั้งการบริหารการศึกษาด้วย

<sup>๒๙๙</sup> Schwirian, อ้างใน Bardo, J. W., & Hartman, J. J., *Urban society: A systematic introduction*, (New York: F. E. Peacock, 1982), pp. 70-72.

๔) Causal Model เป็นโมเดลที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model โดยการนำตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model เป็นโมเดลที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทาง เศรษฐกิจ สังคมของบิดา มารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่บ้าน และระดับสติปัญญาของเด็ก เป็นต้น<sup>๓๐๐</sup>

สรุปได้ว่า โมเดลที่ใช้อธิบายคุณลักษณะของประชากรเมืองนั้น เป็นโมเดลที่ใช้การ อุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบาย ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ และ โมเดลที่พัฒนามาจากเทคนิค

### คุณลักษณะของโมเดลที่ดี

๑) โมเดล ควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (Structural Relationship) มากกว่าความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันแบบรวมๆ (Associative Relationship)

๒) โมเดล ควรใช้เป็นแนวทางการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นสามารถถูกตรวจสอบได้โดย การสังเกต ซึ่งเป็นไปได้ที่จะทดสอบโมเดลพื้นฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ได้

๓) โมเดล ควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้นนอกจากโมเดลจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้ ควรใช้อธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย

๔. โมเดล ควรเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่ และสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายในเรื่องที่กำลังศึกษา<sup>๓๐๑</sup>

สรุปได้ว่า คุณลักษณะของโมเดลที่ดีประกอบด้วย สัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง ใช้เป็นแนวทางการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นได้ ระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผล และเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่

## ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงเรื่องปัญหาไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” สรุปได้ว่า มนุษย์สามารถฝึกปรี้อปัญหาของตนให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง จนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลส ผ่องใส เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานโดยสมบูรณ์ สามารถคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงของตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและต่อประเทศชาติในที่สุด<sup>๓๐๒</sup> และท่านได้กล่าวถึงเรื่องปัญหาไว้ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนากับโลกธุรกิจ : การใช้หลัก พุทธธรรมในการทำธุรกิจ” สรุปได้ว่า ในพระพุทธศาสนา ศรัทธาคือ ความเชื่อ ปัญญาคือ ความรู้เข้าใจ ไม่ใช่คู่แข่งขันที่แย่งชิงที่ยึดครองกัน แต่ศรัทธาเป็นบันไดของปัญญา และท่านยังกล่าวถึงเรื่อง ปัญญาไว้ในหนังสือเรื่อง “วิธีคิดตามหลัก

<sup>๓๐๐</sup> Keeves, p. J., Educational research methodology, and measurement : An international handbook, (Oxford, England : Pergamon Press, 1988), pp. 561-565.

<sup>๓๐๑</sup> Ibid, p. 560.

<sup>๓๐๒</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙).

พุทธธรรม” สรุปได้ว่า การพัฒนาปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาตนที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล ศึกษา ความรู้ ความเข้าใจ แนวคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่เกื้อกูลแก่ชีวิตตนและสังคม<sup>๓๐๓</sup> นอกจากนี้ ท่านยังได้กล่าวถึงเรื่องปัญญา เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปิฎก ไว้ในหนังสือเรื่อง “ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้” สรุปได้ว่า พื้นฐานทางปัญญาของผู้บรรลุนิพพานคือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น หรือเห็นตามความเป็นจริง ด้วยจิตที่ตั้งมั่นมีท่าที่เป็นกลาง มีสติไม่หวั่นไหว ไม่ยินดี ยินร้ายไปตามอารมณ์ที่เกิดขึ้น สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้นๆ ตามสภาวะ ตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย ลึกซึ้งลงไปอีกคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลายและยอมรับความจริงได้ทุกด้าน<sup>๓๐๔</sup>

**๒. พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)** กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือ เรื่อง “พุทธวิธีบริหาร” สรุปความได้ว่า นักบริหารต้องมีปัญญา คือ ความรอบรู้เกี่ยวกับงานในหน้าที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง ทำหน้าที่บริหารตน คน และงาน ต้องมีความรู้ใน ๓ เรื่องคือ รู้ตน รู้คน และรู้งาน และนักบริหารต้องพัฒนาปัญญาอยู่เสมอ ด้วยศุภมยปัญญาคือ ฟัง หรือรับข้อมูล จินตามยปัญญาคือ การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับมาจากการฟัง คิดแบบโยนิโสมนสิการ และภาวนามยปัญญาคือ การฝึกปฏิบัติ และการลงมือทำอย่างจริงจัง<sup>๓๐๕</sup>

**๓. เอื้อมอร ชลวร** ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า ปัญญามีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการจัดการที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน หากมนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญาจะทำให้พบกับปัญหา และความทุกข์อย่างมากมาย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการสังเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขากับการพัฒนาปัญญาตามหลักกุศลธรรม ๔ การพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา เป็นการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา การพัฒนาศีลคือ การพัฒนาความประพฤติขั้นพื้นฐานเพื่อสร้างให้ตนเองมีวินัย ขึ้นต่อไปเป็นการพัฒนาจิตใจที่เรียกว่า สมาธิ เน้นไปที่จิตใจให้เป็นบาทฐานเพื่อพัฒนาปัญญาให้สูงขึ้นตามลำดับ ซึ่งมีด้วยกันหลายวิธี ในที่นี้กล่าวไว้ ๔ แนวทางคือ (ก) แนวทางการพัฒนาสมาธิตามวิถีธรรมชาติ (ข) แนวทางการพัฒนาสมาธิตามหลักอิทธิบาท ๔ (ค) แนวทางการพัฒนาสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ และ (ง) แนวทางการพัฒนาสมาธิอย่างเป็นแบบแผน ส่วนแนวทางการพัฒนาปัญญานั้นคือขั้นตอนที่ ๓ และ ๔

สำหรับการพัฒนาปัญญาตามหลักกุศลธรรม ๔ เริ่มจากคบหาผู้มีปัญญา (สัปปุสฺสสังเสวะ) จากนั้นจึงฟังธรรมหรือใส่ใจเรียนรู้จากสัตบุรุษ (สัทธัมมัสสวนะ) เมื่อคบคนดีและฟังธรรมแล้ว ยังต้องนำความรู้ที่นั้น มาไตร่ตรองวิเคราะห์อย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ทั้ง ๑๐ โดยเลือกใช้ให้เหมาะกับ

<sup>๓๐๓</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘).

<sup>๓๐๔</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓).

<sup>๓๐๕</sup> พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).



กาล และสถานการณ์ เมื่อครบทั้ง ๓ อย่างพร้อมแล้ว สุดท้ายก็นำไปปฏิบัติ เรียกว่า การปฏิบัติสมควร แก่ธรรม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ)

เป้าหมายของการพัฒนาปัญญา มี ๓ ประการคือ (๑) เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน ได้แก่ ความมีสุขภาพดี มีทรัพย์สินเงินทอง มีความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมกับเพื่อนมนุษย์ และการมีครอบครัวที่มั่นคง อันเป็นประโยชน์สุขระดับต้น (๒) เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต หมายถึง ความพร้อมที่ได้ครบแล้วจะประโยชน์สุขในระดับต้น จนมีเหลือพอใช้พอทำประโยชน์ในเพื่อนมนุษย์ ต่อไป (๓) เป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม เป็นความสุขที่แท้จริง หมายถึง ความสุขที่หลุดพ้นทุกข์ เพราะเกิดปัญญาที่แท้จริงคือ รู้ไตรลักษณ์ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นอนิจจา ทุกขัง และอนัตตา ได้ เป็นพระอรหันต์บุคคลในที่สุด

การวิจัยครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑) ควรมีการพัฒนาปัญญาตามหลักศีลธรรม ๔ อย่างคือ หลักการกระทำ หลักการศึกษา หลักไม่ประมาท และหลักการพึ่งตนเองได้

๒) ศึกษาการพัฒนาปัญญากับศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การจัดการความรู้เชิงพุทธบูรณา การจัดการองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการ

๓) ศึกษาการพัฒนาปัญญากับการบรรลุธรรมที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา เช่น การดูจิต หรือการเรียนรู้ภายในใจในการเจริญสติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น<sup>๓๐๖</sup>

**๔. พระมหาภูมิชาย อคฺคปญฺโญ (มกรพันธ์)** ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการพัฒนาศรัทธา และปัญญาของพระนวกะด้วยหลักสูตร การอบรมพระนวกะของคณะสงฆ์ไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัย แบบวิธีผสมผสาน ผลการวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า หลักการพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะใน พระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นหลักไตรสิกขา และกระบวนการพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะ นั้น มีขั้นตอนการอุปสมบท ๓ ขั้นตอนมีการปลุกศรัทธาด้วยไตรสรณคมน์เป็นต้น และลำดับขั้นการพัฒนาศรัทธา ๗ ประการ มีการรักษาศีลให้บริสุทธิ์เป็นต้น อนึ่ง การพัฒนาศรัทธาที่ประกอบด้วย ปัญญาต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือ ปรีโตฆะสะ (กัลยาณมิตร) สดับธรรมส่งผลให้เกิดศรัทธา และต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ จึงนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ บรรลุจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาได้

กระบวนการอบรมและพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะในสังคมไทย นับตั้งแต่ สมัยสุโขทัยจวบจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีการอบรมพระนวกะด้วยคัมภีร์และวิปัสสนาธุระ อนึ่ง หลักสูตรการฝึกอบรมของคณะสงฆ์ไทยสำหรับพระนวกะที่บวชระยะสั้น มี ๔ หลักสูตร ได้แก่ (๑) หลักสูตรนักรัตนขันธรี (๒) หลักสูตรวัดญาณเวศกวัน (๓) หลักสูตรวัดชลประทานรังสฤษฎ์ (๔) หลักสูตรการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นพระนวกะที่บวชระยะสั้นจำนวน ๖๒ รูป โดยแบ่งเป็นกลุ่มทดลองซึ่งเข้าหลักสูตรการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศรัทธาและปัญญาจำนวน ๑๒ วัน ประกอบด้วย

<sup>๓๐๖</sup> นางเอี่ยมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

ภาคทฤษฎี ๕ วันและภาคปฏิบัติ ๗ วัน จำนวน ๓๑ รูป และกลุ่มควบคุมที่ไม่ได้เข้าหลักสูตรการฝึกอบรมจำนวน ๓๑ รูป กลุ่มตัวอย่างทั้ง ๒ กลุ่มนี้จะได้รับการวัดก่อนการฝึกอบรม และวัดหลังการฝึกอบรมทันที จากนั้นเมื่อเวลาผ่านไป ๖ สัปดาห์ ได้มีการวัดเฉพาะในกลุ่มทดลองอีกครั้งหนึ่ง เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วยหลักสูตรการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะ แบบสอบถามข้อมูลส่วนบุคคล แบบวัดศรัทธาของพระนวกะ แบบสอบถามการพัฒนาสติ แบบประเมินการเจริญเมตตาภาวนา แบบสังเกตพฤติกรรมของการฝึกอบรมภาคปฏิบัติ แบบสัมภาษณ์ การฝึกอบรม แบบสอบถามความเหมาะสมของการใช้หลักสูตรฝึกอบรม นำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีทางสถิติโดยการหาค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าร้อยละ และการทดสอบค่าที

ผลการวิจัยเชิงปริมาณพบว่า (๑) พระนวกะกลุ่มทดลองหลังเข้าหลักสูตรการฝึกอบรม พระนวกะมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญามากกว่าก่อนการทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๒) พระนวกะกลุ่มทดลองหลังเข้าหลักสูตรการฝึกอบรมพระนวกะมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญามากกว่าพระนวกะกลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๓) พระนวกะกลุ่มทดลองวัดหลังจากการฝึกอบรม ๖ สัปดาห์มีคะแนนศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญามากกว่าก่อนการทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ สรุปว่า หลักสูตรการฝึกอบรมพระนวกะที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น สามารถนำไปพัฒนาศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาของพระนวกะได้จริง<sup>๓๐๗</sup>

**๕.นางณัฐชนันต์ อยู่สีมารักษ์** ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมของสถานศึกษาของรัฐ สังกัดกรุงเทพมหานคร พบว่า

๑) รูปแบบการฝึกอบรม พบว่า ครูจะมีพฤติกรรมที่ดีอยู่ที่ ภาคนโยบายของฝ่ายผู้บริหาร ระดับสูง ระดับกลาง และระดับล่างสุด ที่มีบทบาทสำคัญ ด้านสมาธิ พบว่า การรู้จักการนา สถานการณ์ที่มีความเหมาะสมของคุณธรรมในการสอนนักเรียน มีการแทรกหลักธรรมให้เด็กเกิดจิต สานึกเกิดความตระหนักต่อพฤติกรรมที่ไม่ดี และด้านปัญญา พบว่า การสร้างสถาบันที่ดี ควรที่จะระบุ หลักสูตรที่แตกต่างจากมหาวิทยาลัยทั่วไปจะต้องมีแรงบันดาลใจอย่างมากและเกิดก่อนจะมาเป็น นักศึกษาครู เน้นที่องค์ความรู้ด้านวิชาการแบบครบวงจร

๒) รูปแบบการศึกษา พบว่า การส่งเสริมการศึกษาด้านศีลธรรมของทรัพยากรมนุษย์ กรุงเทพมหานครอยู่ที่ระดับนโยบายของผู้บริหารทุกระดับที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาพระพุทธศาสนา ด้านสมาธิ พบว่า การส่งเสริมให้ครูได้มีโอกาสฟังเทศน์ ฟังธรรมบรรยายบ่อย ๆ และการจัดโครงการ ฝึกอบรมสมาธิ การสัมมนา การศึกษาดูงานในตามสถานที่ต่าง ๆ และการส่งเสริมการศึกษาตาม หลักสูตรธรรมศึกษาตรี โท และเอก และด้านปัญญา พบว่า ต้องผูกโยงไปด้วยระบบการศึกษาแบบ พระสงฆ์เพื่อให้เกิดลักษณะทางปัญญาในทางที่ถูกโดยเฉพาะการใช้เสตปราสาททั้ง ๕ ในการรับฟัง ธรรม การใช้ความคิดในการวิเคราะห์ และการใช้อรรถธรรมมาภาวนาในรูปแบบการปฏิบัติธรรม

<sup>๓๐๗</sup> พระมหาภูมิมิชา ย อคคปญโญ (มกรพันธ์), “กระบวนการพัฒนาศรัทธาและปัญญาของพระนวกะด้วย หลักสูตร การอบรมพระนวกะของคณะสงฆ์ไทย”, **พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)**, (พระนครศรีอยุธยา: มหา วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘)

๓) รูปแบบการพัฒนา พบว่า ข้าราชการครูจะมีความรู้ดีจะต้องใช้ทั้งหลักปรัชญา ศาสตร์และศิลป์ที่ผนวกกับองค์ความรู้ในทางพุทธศาสนา ด้านสมาธิ พบว่า การพัฒนาสมาธิเพื่อการเป็นผู้มีจิตใจที่ดีเป็นต้นแบบที่ดีให้กับสังคม มีจิตใจที่มั่นคง มีอารมณ์คงที่มีอุดมการณ์ และมีจิตวิญญาณความเป็นครู และด้านปัญญา พบว่า การพัฒนาบทบาทในการทำหน้าที่ความเป็นครูให้สมบูรณ์แบบโดยเฉพาะองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษา และเกิดจากประสบการณ์ผ่านการทำงาน บวกกับจิตวิญญาณในแง่บวกที่มองเพื่อร่วมสายอาชีพเดียวกัน

สำหรับผลการตรวจสอบ และการประเมินรูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมของสถานศึกษาของรัฐสังกัดกรุงเทพมหานครพบว่า ๑. รูปแบบการฝึกอบรมทรัพยากรมนุษย์ พบว่า โดยรวม อยู่ในระดับมาก ๔.๑๒ ๒. รูปแบบด้านการศึกษาทรัพยากรมนุษย์ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก ๔.๐๘ และ ๓. รูปแบบด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก ๔.๑๕<sup>๓๐๘</sup>

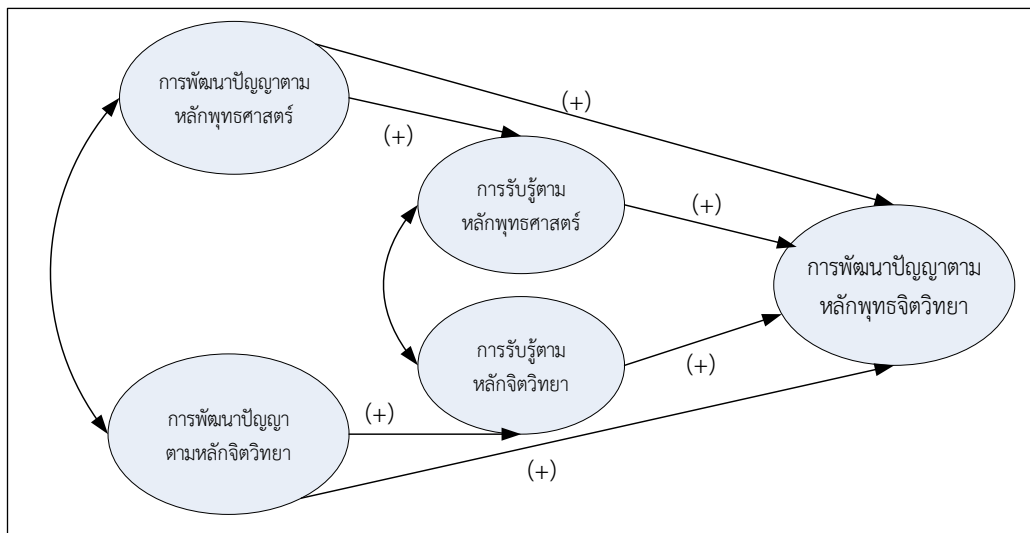
## ๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากเอกสาร ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น สามารถเขียนกรอบแนวคิดของโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุพุทธจิตวิทยาต่อการพัฒนาปัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญา ซึ่งประกอบด้วย ๕ ตัวแปรคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา และการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ซึ่งในตัวแปรทั้ง ๕ ตัวนี้ สามารถแบ่งกลุ่มได้ ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือ ตัวแปรที่ทำหน้าที่เป็นตัวแปรทำนายอย่างเดียวหรือเรียกว่า ตัวแปรภายนอก (Exogenous variable) ประกอบด้วย การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ และการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา

กลุ่มสุดท้าย คือตัวแปรที่ทำหน้าที่เป็นตัวแปรตามเพียงอย่างเดียว หรือได้รับอิทธิพลจากตัวแปรอื่นอย่างเดียว หรือเรียกว่า ตัวแปรภายใน คือ การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา และการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (ภาพที่ ๒.๗)

---

<sup>๓๐๘</sup> นางณัฐชนันตร์ อยู่สีมารักษ์, “รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมของสถานศึกษาของรัฐ สังกัดกรุงเทพมหานคร”, *พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์)*, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘)



ภาพที่ ๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

## บทที่ ๓

### วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาถึงการพัฒนาของปัญญา เรื่องการพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยา : การวิเคราะห์สมการโครงสร้าง ว่ามีตัวแปรอะไรที่มีส่วนส่งเสริมหรือสนับสนุนกระบวนการพัฒนาปัญญาอะไรบ้าง กระบวนการพัฒนาปัญญาเหล่านั้น มีรูปแบบของพุทธจิตวิทยาอย่างไร วิธีการจัดการความรู้ของพุทธจิตวิทยา โดยนำโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ และแนวคิดทางพระพุทธ ศาสนามาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่อง พุทธจิตวิทยาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาปัญญา เป็นต้น ผลการวิจัยเรื่องนี้ นอกจากจะช่วยสร้างรูปแบบสะสมองค์ความรู้ พัฒนาการของกระบวนการพัฒนาปัญญาวิธีการสร้างความรู้ของพุทธจิตวิทยาแล้ว อีกนัยหนึ่ง ยังเป็นการสนับสนุนให้ผู้สนใจได้เข้าถึงความรู้ เห็นถึงคุณค่าทางของตนเอง ที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับสังคมส่วนรวม เสมือนการยกระดับจิตใจไปพร้อม ๆ กับการรื้อฟื้นและให้คุณค่ากับความรู้ในตัวตน ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอตามลำดับหัวข้อดังนี้

๑. การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ
๒. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
๓. ตัวแปรในการวิจัย
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
๕. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ
๖. การเก็บรวบรวมข้อมูล
๗. การวิเคราะห์ข้อมูล

จากลำดับขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเป็นการวิจัย เชิงปริมาณใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงอธิบาย (Explanatory Research) มีขั้นตอนดำเนินการวิจัยดังนี้

#### ๓.๑ การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ

การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญา ด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยา ที่ส่งผลต่อวิธีการพัฒนาปัญญา พัฒนาตามขั้นตอนดังนี้

๓.๑.๑ ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และผลการวิจัยต่าง ๆ เพื่อสำรวจแนวคิด และตัวแปร ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญา การรับรู้เพื่อการพัฒนาปัญญาและวิธีการพัฒนาปัญญา ได้แก่

๑) ทฤษฎีการรับรู้เพื่อพัฒนาปัญญา กล่าวถึงการให้ความหมาย วิธีของการพัฒนาปัญญาในการรับรู้ทั้งหมด เช่น การรับรู้เพื่อพัฒนาปัญญาของตนเองผ่านอายตนะ และการพัฒนาปัญญาของผู้อื่น ว่าเป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนาปัญญาที่จะจัดการและดำเนินการกระทำให้บรรลุ

เป้าหมาย ที่ตั้งไว้ในบริบทหรือสภาพการณ์ต่างๆ ผลของการประเมินการพัฒนาปัญญาจะมีผลต่อพฤติกรรมที่ แสดงออกหรือความพยายามที่จะมุ่งไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ อีกทั้งการประเมินการพัฒนาปัญญาไว้สูงหรือต่ำ อาจจะมีอิทธิพลต่อการใช้ทักษะความสามารถของแต่ละคนอีกด้วย

๒) แนวคิดที่ได้จากการประมวลเอกสาร แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญา ที่สรุปได้ว่า การพัฒนาปัญญาเป็นประสบการณ์ทางอารมณ์เชิงบวก ก่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบัน เช่น มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงาน มีการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยในชีวิตประจำวัน มีการพัฒนาในด้านของสัมมาวาจา ส่งผลให้สภาวะร่างกาย จิตใจ และพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากปกติ เช่น กระตือรือร้น การทำงานมีประสิทธิภาพ การตัดสินใจรู้มลลิกดี มีสมาธิในการทำงาน ควบคุมตนเองได้ดี สามารถทำงานให้เสร็จสิ้นตามวัตถุประสงค์ และเพิ่มคุณภาพในการทำงานด้วย

๓.๑.๒ คัดเลือกตัวแปรที่มีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการพัฒนาปัญญา ได้แก่ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา และกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการที่สามารถวัดค่าได้

๓.๑.๓ พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่ได้จากข้อ ๓.๑.๑, ๓.๑.๒ และจัดระบบความสัมพันธ์ ของตัวแปรเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย โดยใช้วิธีการเริ่มต้นจากตัวแปรตามคือ วิธีการพัฒนาปัญญา ย้อนกลับไปยังตัวแปรที่เป็นสาเหตุตามลำดับการเกิด (Antecedent Variables) ที่ละตัวแปร พร้อมทั้งเขียนแผนภาพแสดงการเชื่อมโยงตัวแปรในโมเดล และตั้งสมมติฐานการวิจัย

๓.๑.๔ เสนอโมเดลตามสมมติฐาน ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่สร้างขึ้น เป็นโมเดลสมมติฐานของการวิจัย (Hypothetical Model)

## ๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๒.๑ ประชากร ประชากรในการวิจัย คือ นักศึกษาคณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ชั้นปีที่ ๕ ปีการศึกษา ๒๕๕๙ จำนวน ๓๖๔ คน (สำนักทะเบียนและประมวลผล สจล.)<sup>๑</sup>

---

<sup>๑</sup> สำนักทะเบียนและประมวลผล, พิธีพระราชทานปริญญาบัตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง), ๒๕๖๐, หน้า ๘๑-๘๖. เข้าถึงข้อมูลได้จาก [http://www.reg.kmitl.ac.th/ebook/graduationAgenda2559/agenda\\_pdfพิธีพระราชทานปริญญาบัตรประจำปีการศึกษา2559.pdf](http://www.reg.kmitl.ac.th/ebook/graduationAgenda2559/agenda_pdfพิธีพระราชทานปริญญาบัตรประจำปีการศึกษา2559.pdf)

**๓.๒.๒ กลุ่มตัวอย่าง** กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ นักศึกษา คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง ชั้นปีที่ ๕ ปีการศึกษา ๒๕๕๙ จำนวน ๒๘๐ คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน ดังนี้

๑) กำหนดขนาดของกลุ่มตัวขั้นต่ำตามคำแนะนำ ชูแมคเกอร์ และโลแม็ก (Schumacker & Lomax)<sup>๒</sup> ที่กล่าวว่า หลักทั่วไปของอัตราส่วนระหว่างจำนวนหน่วย ตัวอย่างกับตัวแปรสังเกตได้ในการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้างควรเป็น ๑๐:๑ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มี ตัวแปรสังเกตได้ จำนวน ๒๘ ตัวแปร เมื่อคำนวณก็จะได้กลุ่มตัวอย่างขั้นต่ำ จำนวน ๒๘๐ คน แต่เพื่อลดความคลาดเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่างและความคลาดเคลื่อนในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างเป็น ๓๐๐ คน

๒) ใช้วิธีสุ่มอย่างง่ายที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ของภาควิชา (ตารางที่ ๓.๑) ดังนี้

**ตารางที่ ๓.๑** กลุ่มตัวอย่างแบ่งตามสาขาวิชา

หน่วยตัวอย่าง	จำนวนนักศึกษา (คน)	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง (คน)
สาขาวิชาครุศาสตร์สถาปัตยกรรม	๕๑	๔๐
สาขาวิชาครุศาสตร์สภาพแวดล้อมภายใน	๔	๒
สาขาวิชาการออกแบบสภาพแวดล้อมภายใน	๕๖	๔๕
สาขาวิชาครุศาสตร์การออกแบบ	๖๙	๕๕
สาขาวิชาครุศาสตร์วิศวกรรม	๑๐๕	๙๕
สาขาวิชาครุศาสตร์เกษตร	๗๙	๖๓
รวม	๓๖๔	๓๐๐

### ๓.๓ ตัวแปรในการวิจัย

ตัวแปรในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

**๓.๓.๑ ตัวแปรแฝงภายนอก** เป็นตัวแปรเกี่ยวกับการปฏิบัติตน จำนวน ๒ ตัวแปร ได้แก่

๓.๓.๓.๑ ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ วัดจากตัวแปรสังเกตได้

๓ ตัวแปร ประกอบด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

๓.๓.๓.๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา วัดจากตัวแปรสังเกตได้ ๘

ตัวแปร ประกอบด้วย ด้านภาษา ด้านคณิตศาสตร์ ด้านดนตรี ด้านร่างกาย ด้านมิติสัมพันธ์ ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านเข้าใจตนเอง และด้านธรรมชาติ

<sup>๒</sup> Schumacker, E. R. and Lomax, G. R. **A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling**, ๓ Ed. (New York: Routledge Taylor & Francis Group, ๒๐๑๐) p.๔๒

**๓.๓.๒ ตัวแปรแฝงภายใน** เป็นตัวแปรเกี่ยวกับการรับรู้ เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาปัญญา จำนวน ๓ ตัวแปร ได้แก่

๓.๓.๒.๑ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา วัดจากตัวแปรสังเกตได้ ๕ ตัวแปร ประกอบด้วย โปรโตโมสะ โยนิโสมนสิการ พหุปัญญาด้านภาษา พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ และพหุปัญญาด้านดนตรี

๓.๓.๒.๒ อายุตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ วัดจากตัวแปรที่สังเกตได้ ๒ ตัวแปร ประกอบด้วย อายุตนะภายนอก และอายุตนะภายใน

๓.๓.๒.๓ เกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา วัดจากตัวแปรสังเกตได้ ๒ ตัวแปร ประกอบด้วย การรับรู้ และกระบวนการรับรู้

### ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

**๓.๔.๑ ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม แบ่งเป็น ๕ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ตอนที่ ๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา ตอนที่ ๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ตอนที่ ๔ อายุตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ และตอนที่ ๕ เกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา ผู้วิจัยใช้แนวคิดที่ได้จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญา จำนวน ๕๗ ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า ๕ ระดับ ตามมาตรวัดของลิเคิร์ต (Likert Scale) คำถามแต่ละข้อเป็นการบรรยายถึงสถานการณ์ที่ทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนาปัญญาในการศึกษาเล่าเรียน แล้วให้นักศึกษาพิจารณาเลือกตอบตามระดับการพัฒนาปัญญาจากมากที่สุดไปจนถึงน้อยที่สุด โดยแบ่งออกเป็น ๕ ระดับ ดังนี้

มากที่สุด หมายถึง สถานการณ์นั้นทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนาปัญญาทุกครั้ง

มาก หมายถึง สถานการณ์นั้นทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนาปัญญาเกือบทุกครั้ง

ปานกลาง หมายถึง สถานการณ์นั้นทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนาปัญญาบางครั้ง

น้อย หมายถึง สถานการณ์นั้นทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนานานๆ ครั้ง

น้อยที่สุด หมายถึง สถานการณ์นั้นทำให้นักศึกษามีการพัฒนาปัญญาเกิดขึ้นน้อยมาก

**๓.๔.๒ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** การดำเนินการสร้างเครื่องมือ ที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการ ดังนี้

๑) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญาจาก ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา อายุตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ และเกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา

๒) กำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยอาศัยแนวคิดที่ ได้จากการประมวลเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง



๓) ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

### ๓.๕ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดำเนินการดังนี้

**๓.๕.๑ ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity)** โดยนำแบบสอบถามที่สร้างขึ้น เสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของข้อคำถามกับนิยามศัพท์เฉพาะ ความชัดเจนของการใช้ภาษา ความครอบคลุมของเนื้อหาที่ต้องการวัด และให้ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไข จากนั้นนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๓ ท่าน พิจารณาความตรงเชิงเนื้อหา ได้แก่

๑) พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒) พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, ผศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓) รท.ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ในคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จากนั้น คำนวณหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถาม กับวัตถุประสงค์ (Item-Objective Congruence Index: IOC) แล้วคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ระหว่าง .๕๐-๑.๐๐ ซึ่งแสดงว่ามี ความตรงด้านเนื้อหา สำหรับข้อคำถามที่มีค่า IOC ต่ำกว่า .๕๐ ผู้วิจัยปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ ของผู้เชี่ยวชาญต่อไป<sup>๓</sup> ซึ่งจากผลการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาของแบบสอบถามพบว่า คำถามทุกข้อมีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ ตั้งแต่ .๕๐ ขึ้นไป แสดงว่าข้อคำถามมีความตรงเชิงเนื้อหาทุกข้อคำถาม

**๓.๕.๒ การทดสอบเครื่องมือการวิจัย** นำแบบสอบถามที่มีความตรงเชิงเนื้อหาแล้วไปทดลองใช้กับนักศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จำนวน ๔๗ ชุด จากนั้นนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์หาค่าอำนาจ จำแนกรายข้อด้วยโปรแกรม SPSS และคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าสถิติ Corrected Item Total Correlation หรือค่าดัชนีอำนาจจำแนกรายข้อที่เป็นบวก ตั้งแต่ .๒๐ ขึ้นไป<sup>๔</sup> ซึ่งจากผลการวิเคราะห์พบว่า แบบสอบถาม ตอนที่ ๒ พัฒนาปัญญาของมีค่าดัชนีอำนาจจำแนกรายข้ออยู่ในช่วง .๖๑ ถึง .๘๘ แสดงว่าแบบสอบถามแต่ละตอนมีค่าอำนาจจำแนกรายข้อผ่านเกณฑ์ทุกข้อคำถาม

**๓.๕.๓ วิเคราะห์หาค่าความเที่ยงแบบสอดคล้องภายใน (Internal Consistency)** โดยการวิเคราะห์หาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach' ร Alpha Coefficient) ด้วยโปรแกรม SPSS ใช้เกณฑ์ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Coefficient- $\alpha$ ) ตั้งแต่ .๗๐ ขึ้นไป ผลการวิเคราะห์พบว่า แบบสอบถามแต่ละตอนมีค่าความเที่ยงผ่านเกณฑ์ที่กำหนด

<sup>๓</sup> บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย, (พิมพ์ครั้งที่ ๗ ฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๗-๘๙.

<sup>๔</sup> เรื่องเดียวกัน หน้า ๙๑

### ๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการดังนี้

๑) ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บรวบรวมข้อมูลจาก หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่งไปยัง คณบดีคณะครุศาสตร์อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี (คณะฯ) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง เพื่อขอความอนุญาติทางคณะฯ แจ้งให้นักศึกษาแต่ละภาควิชากลุ่มตัวอย่างให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม

๒) ชี้แจงแนวทางในการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลกับ อาจารย์หรือเจ้าหน้าที่ ผู้ประสานงานที่ได้รับมอบหมายจากทางคณะฯ แต่ละภาควิชาที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทราบ

๓) เตรียมเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้เพียงพอและอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์

๔) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยนำแบบสอบถามไปให้ภาควิชาที่เป็นกลุ่มตัวอย่างด้วยตนเอง พร้อมนัดวัน เวลา และสถานที่ ที่ผู้วิจัยจะเดินทางไปขอรับแบบสอบถามกับผู้ประสานงานของคณะฯ

๕) นำแบบสอบถามที่ได้รับมาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล และคัดเลือกแบบสอบถามที่มีความครบถ้วนในการตอบ มากกว่าร้อยละ ๗๐ มาบันทึกให้คะแนนตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้

๖) นำคะแนนที่ได้ไปวิเคราะห์ค่าทางสถิติ เพื่อทดสอบสมมติฐาน สรุปผล และรายงานผลการวิจัยต่อไป

### ๓.๗ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการดังนี้

๓.๗.๑ วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้ทราบลักษณะของกลุ่มตัวอย่างและลักษณะการแจกแจงของตัวแปร โดยนำเสนอเป็นค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน สัมประสิทธิ์การกระจาย ความเบ้ และความโด่ง โดยใช้โปรแกรม SPSS

๓.๗.๒ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในโมเดล โดยการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ในโมเดลด้วยโปรแกรม SPSS ทำให้ได้เมทริกซ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่สังเกตได้ เพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลในการตรวจสอบความกลมกลืน ของโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ

๓.๗.๓ ตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลการวัด (Measurement Model) โดยใช้โปรแกรม LISREL ๘.๗๒ วิเคราะห์หองค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis) เพื่อยืนยันว่าเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีโครงสร้างตามองค์ประกอบที่ได้กำหนดไว้ และเชื่อมั่นได้ว่า ตัวแปรสังเกตได้แต่ละกลุ่มเป็นตัวบ่งชี้ที่เหมาะสมสำหรับตัวแปรแฝงที่กำหนด

๓.๗.๔ วิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาของนักศึกษา และการรับรู้การพัฒนาปัญญาต่อวิธีการพัฒนาปัญญาของนักศึกษาตามสมมติฐาน โดยใช้ โปรแกรม LISREL ๘.๗๒ วิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้าง (structural Equation Model) และ เลือกใช้วิธีประมาณค่า

แบบโลคัลลิฮูด (Maximum Likelihood: ML) ซึ่งเป็นวิธีที่แพร่หลายที่สุด เนื่องจากมีความคงเส้นคงวา มีประสิทธิภาพ และเป็นอิสระจากมาตรวัด

๓.๗.๕ ตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลตามสมมติฐานกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยพิจารณาจากค่าสถิติวัดระดับความกลมกลืน (Goodness of Fit Measure) ดังแสดงในตารางที่ ๓.๒ ร่วมกับการวิเคราะห์เศษเหลือหรือความคลาดเคลื่อนในการเทียบความกลมกลืน (Fitted Residuals Matrix) ถ้าค่าสถิติวัดระดับความกลมกลืนผ่านเกณฑ์ ค่าความเคลื่อนไหวในรูปคะแนนมาตรฐานมีค่าไม่เกิน ๒.๐๐ และกราฟแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความคลาดเคลื่อนกับค่าควอนไทล์ปกติ (Q-Plot) มีความชันมากกว่าเส้นทแยงมุม แสดงว่าโมเดลมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์<sup>๕</sup>

**ตารางที่ ๓.๒** ดัชนีตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลตามสมมติฐานกับข้อมูลเชิงประจักษ์

ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน	เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความกลมกลืนของโมเดล
๑. ค่าไค-สแควร์ $X^2$ หรือค่าสถิติไค-สแควร์สัมพันธ์ $\eta^2/df$	$P > .๐๕$ < ๒.๐๐
๒. ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (GFI)	> .๙๐
๓. ดัชนีวัดความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (AGFI)	> .๙๐
๔. ดัชนีความสอดคล้องเชิงเปรียบเทียบ (CFI)	> .๙๕
๕. ดัชนีค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองเศษเหลือ ในรูปแบบมาตรฐาน (SRMR)	< .๐๘
๕. ดัชนีค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของความ คลาดเคลื่อน (RMSEA)	< .๐๖

<sup>๕</sup> นงลักษณ์ วิรัชชัย, โมเดลสถิติการวิเคราะห์สำหรับการวิจัย. (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕-๕๗.

## บทที่ ๔

### ผลการวิจัย

การวิจัยนี้เพื่อ การพัฒนาโมเดลสมการโครงสร้างกระบวนการรับรู้กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลแบ่ง เป็น ๔ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่

๑.๑ อัตราการตอบกลับของแบบสอบถาม และความสมบูรณ์ข้อมูลในแบบสอบถาม

๑.๒ จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง

๑.๓ ค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้

ตอนที่ ๒ ผลการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้

ตอนที่ ๓ ผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญา และการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

ตอนที่ ๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

เพื่อให้การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงกำหนดสัญลักษณ์ทางสถิติและตัวแปรที่ศึกษา ดังนี้

สัญลักษณ์ที่ใช้แทนค่าสถิติ

n	หมายถึง	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง
M	หมายถึง	ค่าเฉลี่ย (Mean)
SD	หมายถึง	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)
r	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เพียร์สัน (Pearson Product Moment Correlation Coefficient)
R <sup>2</sup>	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์การพยากรณ์ (Squared Multiple Correlation : R-square)
CV	หมายถึง	สัมประสิทธิ์การกระจาย (Coefficient of Variation)
SK	หมายถึง	ความเบ้ (Skewness)
KU	หมายถึง	ความโด่ง (Kurtosis)
b	หมายถึง	ค่าในทางองค์ประกอบ (Factor Loading)
SE	หมายถึง	ค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน (Standard Error)
t	หมายถึง	ค่าสถิติที (t-value)
TE	หมายถึง	อิทธิพลรวม (Total Effect)
IE	หมายถึง	อิทธิพลทางอ้อม (Indirect Effect)
p	หมายถึง	ความน่าจะเป็นทางสถิติ (p-value)

$\chi^2$	หมายถึง	ค่าสถิติไค-สแควร์ (Chi-Square)
df	หมายถึง	องศาอิสระ (Degree of Freedom)
GFI	หมายถึง	ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (Goodness of Fit Index)
AGFI	หมายถึง	ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (Adjusted Goodness of Fit Index)
CFI	หมายถึง	ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนเปรียบเทียบ (Comparative Fit Index)
SRMR	หมายถึง	ค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของส่วนเหลือมาตรฐาน (Standardized Root Mean Squared Residual)
SMSEA	หมายถึง	ค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (Root Mean Squared Error of Approximation)

อักษย่อที่ใช้แทนชื่อตัวแปรที่ศึกษา ดังแสดงในตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑ อักษรย่อที่ใช้แทนชื่อตัวแปรในการวิจัย

ชื่อตัวแปร	อักษรย่อที่ใช้
<b>๑. ไตรสิกขา : การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์</b>	<b>TW</b>
ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ ๓ ตัวแปร คือ	
๑.๑ อธิศีลสิกขา	tw๑
๑.๒ อธิจิตสิกขา	tw๒
๑.๓ อธิปัญญาสิกขา	tw๓
<b>๒. พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา</b>	<b>MI</b>
ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ ๘ ตัวแปร คือ	
๒.๑ ด้านภาษา	mi๑
๒.๒ ด้านตรรกะและคณิตศาสตร์	mi๒
๒.๓ ด้านดนตรี	mi๓
๒.๔ ด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว	mi๔
๒.๕ ด้านมิติสัมพันธ์	mi๕
๒.๖ ด้านมนุษยสัมพันธ์	mi๖
๒.๗ ด้านเข้าใจตนเอง	mi๗
๒.๘ ด้านธรรมชาติ	mi๘

## ตารางที่ ๔.๑ (ต่อ)

ชื่อตัวแปร	อักษรย่อที่ใช้
<b>๓. การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา</b>	<b>BP</b>
ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ ๕ ตัวแปร คือ	
๓.๑ โปรโตไซส	bp๑
๓.๒ โยนิโสมนสิการ	bp๒
๓.๓ พหุปัญญาด้านภาษา	bp๓
๓.๔ พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์	bp๔
๓.๕ พหุปัญญาด้านดนตรี	bp๕
<b>๔. อายุตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์</b>	<b>PD</b>
ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ ๒ ตัวแปร คือ	
๔.๑ อายุตนะภายนอก	pด๑
๔.๒ อายุตนะภายใน	pด๒
<b>๕. เกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา</b>	<b>GP</b>
ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ ๒ ตัวแปร คือ	
๕.๑ การรับรู้	gp๑
๕.๒ กระบวนการรับรู้	gp๒

## ๔.๑ ตอนที่ ๑ ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติพื้นฐาน

ผลการวิเคราะห์ค่าสถิติพื้นฐาน ประกอบด้วย ผลการวิเคราะห์อัตราการตอบกลับของแบบสอบถามและความสมบูรณ์ของข้อมูลในแบบสอบถาม จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง และค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้

๔.๑.๑ อัตราการตอบกลับของแบบสอบถาม และความสมบูรณ์ข้อมูลในแบบสอบถาม ผลการตรวจสอบอัตราการตอบกลับของแบบสอบถามปรากฏว่า จากการแจก แบบสอบถาม จำนวน ๓๐๐ ฉบับ ให้แต่ละสาขาวิชา ได้แบบสอบถามกลับคืนมา ๒๘๙ ฉบับ คิดเป็นอัตราการตอบกลับร้อยละ ๙๖ เมื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลในแบบสอบถาม โดยพิจารณาจากความครบถ้วนของการตอบพบว่า มีแบบสอบถามจำนวน ๔ ฉบับที่ตอบคำถาม ไม่ครบถ้วนและขาดความสมบูรณ์ในการตอบมากกว่าร้อยละ ๗๐ ผู้วิจัยจึงตัดข้อมูลของแบบสอบถามฉบับนั้น ดังนั้นจึงได้แบบสอบถามสำหรับวิเคราะห์ข้อมูลจำนวน ๒๘๕ ฉบับ ซึ่งเพียงพอกับกลุ่มตัวอย่างขั้นต่ำคือ ๒๘๐

๔.๑.๒ จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตาม เพศ และสาขาวิชา ดังแสดงในตารางที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒ จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามลักษณะของตัวแปร

ลักษณะของตัวแปร	จำนวน (n=๒๘๕)	ร้อยละ
<b>๑. เพศ</b>		
ชาย	๑๑๗	๔๑.๑
หญิง	๑๖๘	๕๘.๙
<b>๒. สาขาวิชา</b>		
๒.๑ สาขาวิชาครุศาสตร์วิศวกรรม	๘๕	๒๙.๘
๒.๒ สาขาวิชาครุศาสตร์เกษตร	๖๐	๒๑.๑
๒.๓ สาขาวิชาครุศาสตร์การออกแบบ	๕๖	๑๙.๖
๒.๔ สาขาวิชาการออกแบบสภาพแวดล้อมภายใน	๔๒	๑๔.๗
๒.๕ สาขาวิชาครุศาสตร์สถาปัตยกรรม	๔๐	๑๔.๐
๒.๖ สาขาวิชาครุศาสตร์สภาพแวดล้อมภายใน	๒	๐.๗

จากตารางที่ ๔.๒ ปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดจำนวน ๒๘๕ คน เป็นนักศึกษาเพศชาย จำนวน ๑๑๗ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๑.๑ เป็นนักศึกษาเพศหญิง จำนวน ๑๖๘ คน คิดเป็นร้อยละ ๕๘.๙ ส่วนใหญ่ศึกษาอยู่สาขาวิชาครุศาสตร์วิศวกรรม จำนวน ๘๕ คน คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๘ รองลงมาศึกษาอยู่สาขาวิชาครุศาสตร์เกษตร ๖๐ คน คิดเป็นร้อยละ ๒๑.๑ ศึกษาอยู่สาขาวิชาครุศาสตร์การออกแบบ ๕๖ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๙.๖ ศึกษาอยู่สาขาวิชาการออกแบบสภาพแวดล้อมภายใน ๔๒ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๗ และศึกษาอยู่สาขาวิชาครุศาสตร์สภาพแวดล้อมภายใน ๒ คน คิดเป็นร้อยละ ๐.๗

๔.๑.๓ ค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้ ผลการตรวจสอบค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้ ดังแสดงในตารางที่ ๔.๓

ตารางที่ ๔.๓ ค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้

ลักษณะของตัวแปร	จำนวน คำถาม	$\bar{X}$	แปล ผล	S.D.	Min	Max	C.V.	Sk	Ku
<b>การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์</b>									
อริสึลสิกขา (TW๑)	๕	๔.๒๐	มาก	๐.๔๘	๓	๕	๑๑.๓๗	-๐.๓๒	-๐.๒๕
อริจิตสิกขา (TW๒)	๔	๓.๕๙	มาก	๐.๖๔	๒	๕	๑๗.๗๓	๐.๐๗	-๐.๖๙
อริปัญญาสิกขา (TW๓)	๓	๔.๑๕	มาก	๐.๕๕	๓	๕	๑๓.๒๘	-๐.๑๙	-๐.๗๕
AVE_TW		๓.๙๘	มาก	๐.๔๔	๓	๕	๑๑.๐๙	-๐.๑๔	-๑.๐๕
<b>การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา</b>									
ด้านภาษา (MI๑)	๒	๓.๗๒	มาก	๐.๗๙	๒	๕	๒๑.๑๘	-๐.๓๖	-๐.๒๖
ด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ (MI๒)	๒	๓.๕๗	มาก	๐.๘๓	๒	๕	๒๓.๒๕	-๐.๐๒	-๐.๗๔
ด้านดนตรี (MI๓)	๒	๔.๑๙	มาก	๐.๖๗	๓	๕	๑๕.๘๙	-๐.๔๒	-๐.๖๖
ด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว (MI๔)	๒	๓.๘๓	มาก	๐.๗๑	๓	๕	๑๘.๕๕	-๐.๑๗	-๐.๘๐
ด้านมิติสัมพันธ์ (MI๕)	๒	๓.๘๐	มาก	๐.๗๑	๓	๕	๑๘.๗๙	-๐.๐๘	-๐.๖๕
ด้านมนุษยสัมพันธ์ (MI๖)	๒	๓.๙๑	มาก	๐.๖๘	๒	๕	๑๗.๓๘	-๐.๓๐	๐.๓๔
ด้านเข้าใจตนเอง (MI๗)	๒	๓.๙๐	มาก	๐.๕๙	๒	๕	๑๕.๑๕	-๐.๒๗	๐.๑๓
ด้านธรรมชาติ (MI๘)	๒	๓.๖๕	มาก	๐.๗๔	๒	๕	๒๐.๑๗	-๐.๔๓	-๐.๐๓
AVE_MI		๓.๘๒	มาก	๐.๕๒	๓	๕	๑๓.๖๔	-๐.๒๐	-๐.๒๗
<b>การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา</b>									
ปรโตโฆสะ (BP๑)	๓	๔.๐๖	มาก	๐.๖๓	๓	๕	๑๕.๕๓	-๐.๒๕	-๐.๙๒
โยนิโสมนสิการ (BP๒)	๕	๔.๐๔	มาก	๐.๖๑	๓	๕	๑๕.๐๒	-๐.๒๔	-๐.๖๗
พหุปัญญาด้านภาษา (BP๓)	๓	๔.๑๘	มาก	๐.๕๗	๓	๕	๑๓.๗๑	-๐.๑๗	-๑.๐๐
พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ (BP๔)	๓	๔.๐๓	มาก	๐.๖๔	๓	๕	๑๕.๙๗	๐.๐๑	-๐.๙๘
พหุปัญญาด้านดนตรี (BP๕)	๓	๓.๗๔	มาก	๐.๗๓	๒	๕	๑๙.๖๒	๐.๑๗	-๐.๘๘
AVE_BP		๔.๐๑	มาก	๐.๕๓	๓	๕	๑๓.๑๔	๐.๐๘	-๐.๖๑
<b>การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์</b>									
ภายนอก (PD๑)	๓	๔.๑๗	มาก	๐.๖๙	๓	๕	๑๖.๔๖	-๐.๗๓	-๐.๔๐
ภายใน (PD๒)	๓	๔.๑๒	มาก	๐.๗๗	๒	๕	๑๘.๗๒	-๐.๗๗	-๐.๒๐
AVE_PD		๔.๑๔	มาก	๐.๗๑	๓	๕	๑๗.๑๗	-๐.๘๐	-๐.๑๔
<b>การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา</b>									
การรับรู้ (GP๑)	๓	๔.๑๘	มาก	๐.๖๐	๓	๕	๑๔.๒๖	-๐.๐๔	-๐.๙๔
กระบวนการรับรู้ (GP๒)	๓	๓.๗๙	มาก	๐.๗๒	๒	๕	๑๘.๘๙	๐.๑๒	-๐.๙๔
AVE_GP		๓.๙๘	มาก	๐.๕๘	๓	๕	๑๔.๖๓	๐.๓๓	-๐.๙๒



จากตารางที่ ๔.๓ แสดงค่าสถิติพื้นฐานของตัวแปรสังเกตได้แก่ ค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) สัมประสิทธิ์การกระจาย (C.V.) ความเบ้ (Sk) และความโด่ง (Ku) พบว่า กลุ่มตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแผนการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ มีระดับคะแนนเฉลี่ยอยู่ในช่วง ๓.๕๙ ถึง ๔.๑๕ หมายความว่า กลุ่มตัวอย่างมีการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ในระดับมาก ( $\bar{x}=3.98$ ) กลุ่มตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแผนการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา มีระดับคะแนนเฉลี่ยอยู่ในช่วง ๓.๖๕ ถึง ๔.๑๙ หมายความว่า กลุ่มตัวอย่างมีการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาในระดับมาก ( $\bar{x}=3.82$ ) กลุ่มตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแผนการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยามีระดับคะแนนเฉลี่ยอยู่ในช่วง ๓.๗๔ ถึง ๔.๑๘ หมายความว่า กลุ่มตัวอย่างมีการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาในระดับมาก ( $\bar{x}=4.01$ ) กลุ่มตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแผนการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ มีระดับคะแนนเฉลี่ยอยู่ในช่วง ๔.๑๒ ถึง ๔.๑๗ หมายความว่า กลุ่มตัวอย่างมีการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ในระดับมาก ( $\bar{x}=4.14$ ) กลุ่มตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแผนการรับรู้ตามหลักจิตวิทยามีระดับคะแนนเฉลี่ยอยู่ในช่วง ๓.๗๙ ถึง ๔.๑๘ หมายความว่า กลุ่มตัวอย่างมีการรับรู้ตามหลักจิตวิทยาในระดับสูง ( $\bar{x}=3.98$ )

สัมประสิทธิ์การกระจายของตัวแปรสังเกตได้ทั้งหมดมีค่าอยู่ในช่วง ๑๑.๓๗ ถึง ๒๓.๒๕ โดยตัวแปรที่มีค่าสัมประสิทธิ์การกระจายมากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ ส่วนตัวแปรที่มีค่าสัมประสิทธิ์การกระจายน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้านอริสติกศึกษา

ความเบ้มีค่าอยู่ในช่วง  $-0.77$  ถึง  $0.12$  และส่วนใหญ่มีค่าเป็นลบ (เบ้ซ้าย) หมายความว่า ข้อมูลส่วนใหญ่มีค่าสูงกว่าค่าเฉลี่ย ยกเว้นตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้านอริสติกศึกษา การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาพหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ พหุปัญญาด้านดนตรี และการรับรู้ตามหลักจิตวิทยาด้านกระบวนการรับรู้มีค่า ความเบ้เป็นบวก (เบ้ขวา) หมายความว่า ข้อมูลส่วนใหญ่มีค่าต่ำกว่าค่าเฉลี่ย ส่วนความโด่งพบว่า ความโด่งมีค่าอยู่ในช่วง  $-1.00$  ถึง  $0.34$  โดยข้อมูลมีการแจกแจงโด่งกว่าปกติ (ค่าความโด่งเป็นบวก) จำนวน ๒ ตัวแปร และแจกแจงแบนราบกว่าปกติ (ค่าความโด่งเป็นค่าลบ) จำนวน ๑๘ ตัวแปร

## ๔.๒ ตอนที่ ๒ ผลการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้

การวิเคราะห์สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ เป็นการตรวจสอบเพื่อยืนยันว่าตัวแปรที่ศึกษามีองค์ประกอบร่วมกัน ผลการวิเคราะห์ดังแสดงในตารางที่ ๔.๔



จากตารางที่ ๔.๔ เมื่อพิจารณาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ทั้ง ๒๐ ตัวแปร พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ทั้งหมดจำนวน ๑๙๐ คู่ มีค่าอยู่ในช่วง .๐๔ ถึง .๙๐ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กันขนาดพอเหมาะไม่สูงเกินไปคือ มีค่าไม่เกิน .๙๐ (Aroian & Norris, ๒๐๐๑) แสดงว่า ตัวแปรทั้งหมดมีความเหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์หัตถิพล โดยเป็นค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ทางบวกทั้งหมด ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ จำนวน ๑๘๓ คู่ รองลงมา มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ จำนวน ๓ คู่ และไม่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ จำนวน ๔ คู่

เมื่อพิจารณาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ ที่อยู่ภายในตัวแปรแฝงเดียวกัน พบว่า มีค่าอยู่ในช่วง .๐๔ ถึง .๙๐ โดยแยกพิจารณาได้ ดังนี้

๑) ตัวแปรสังเกตได้ในตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดคือ ด้านอภิจิตศึกษา (tw๒) กับด้านอภิศิลศึกษา (tw๑) มีค่าเท่ากับ .๕๓

๒) ตัวแปรสังเกตได้ในตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดคือ ด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ (mi๒) กับด้านภาษา (mi๑) มีค่าเท่ากับ .๖๒

๓) ตัวแปรสังเกตได้ในตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดคือ โยนิโสมนสิการ (bp๒) กับปรโตโฆสะ (bp๑) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .๗๖

๔) ตัวแปรสังเกตได้ในตัวแปรแฝงการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดคือ आयตนะภายใน (pd๒) กับ आयตนะภายนอก (rw๑) มีค่าเท่ากับ .๙๐

๕) ตัวแปรสังเกตได้ในตัวแปรแฝงการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดคือ กระบวนการรับรู้ (gp๒) กับพหุปัญญาด้านดนตรี (bp๕) มีค่าเท่ากับ .๙๐

เมื่อพิจารณาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝง วิธีการพัฒนาปัญญากับตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝงอื่น พบว่า มีค่าอยู่ในช่วง .๐๔ ถึง .๕๓ โดยที่ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา พหุปัญญาด้านภาษา (bp๓) กับการพัฒนาปัญญาด้านพุทธศาสตร์ อภิศิลศึกษา (tw๑) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดเท่ากับ .๕๒ สำหรับตัวแปรที่มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ต่ำสุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา ด้านภาษา (mi๑) กับการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ด้านอภิศิลศึกษา (tw๑) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .๐๔

#### ๔.๓ ตอนที่ ๓ ผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

ผลการวิเคราะห์ในส่วนนี้ เป็นการตรวจสอบความสอดคล้องกลมกลืนของโมเดลที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์ วิเคราะห์หัตถิพลทางตรง หัตถิพลทางอ้อม และหัตถิพลรวมของตัวแปรแฝงในโมเดล ตรวจสอบผลการประมาณค่าพารามิเตอร์ ว่ามีความสมเหตุสมผลหรือไม่ และพิจารณาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณ (Squared Multiple Correlation) ให้มีความเหมาะสมรวมทั้งพิจารณาค่าสอดคล้องรวม (Overall Fit) ของโมเดลว่า โดยภาพรวมแล้วโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์หรือไม่ ซึ่งผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่

ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาตามสมมติฐาน แสดงในตารางที่ ๔.๕ ภาพที่ ๔.๑ ตารางที่ ๔.๖ และตารางที่ ๔.๗

ตารางที่ ๔.๕ ผลการตรวจสอบความกลมกลืนของโมเดลตามสมมติฐาน

ดัชนีตรวจสอบความกลมกลืน	เกณฑ์	ค่าที่ได้	ผลการตรวจสอบ
$\chi^2$	$p > .05$	๑.๐๐	ผ่าน
$\chi^2/df$	$< ๒.๐๐$	.๑๙	ผ่าน
GFI	$> .๙๐$	๑.๐	ผ่าน
AGFI	$> .๙๐$	.๙๑	ผ่าน
CFI	$> .๙๕$	๑.๐	ผ่าน
SRMR	$< .๐๘$	.๐๓	ผ่าน
RMSEA	$< .๐๖$	.๐๓	ผ่าน
Largest Standardized Residual	$< ๒.๐๐$	๑.๕๗	ผ่าน
Degrees of freedom: $df=๘๔$			

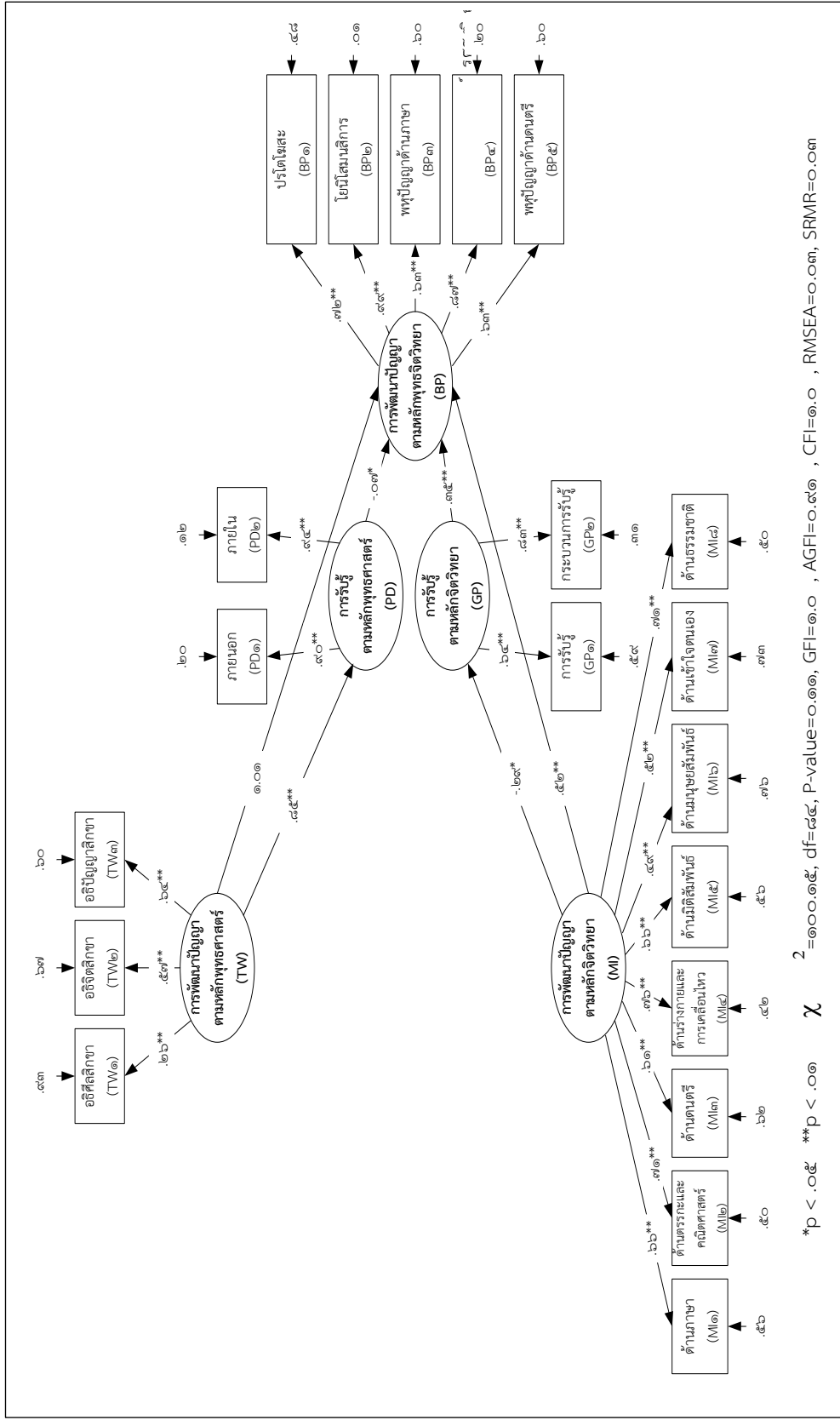
ตารางที่ ๔.๖ ค่าน้ำหนักองค์ประกอบตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝงในโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ การพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาตามสมมติฐาน

ตัวแปรแฝง	TW			MI			BP			PD			GP			
	B	SE	t	B	SE	t	B	SE	t	B	SE	t	B	SE	t	
ตัวแปรสังเกตได้																
TW๑	๐.๕๖	.๑๓	๔.๑๖													
TW๒	๑.๒๒	.๑๒	๑๐.๐๕													
TW๓	๐.๗๗	.๐๗	๑๑.๓๘													
MI๑				๔.๘๖	.๔๑	๑๑.๙๐										
MI๒				๑.๗๕	.๑๓	๑๓.๓๗										
MI๓				๐.๕๕	.๐๕	๑๑.๑๐										
MI๔				๑.๓๖	.๐๙	๑๔.๘๘										
MI๕				๑.๓๙	.๑๑	๑๒.๓๓										
MI๖				๓.๖๒	.๔๓	๘.๔๖										
MI๗				๑.๓๑	.๑๕	๙.๐๔										
MI๘				๕.๒๗	.๓๙	๑๓.๔๘										
BP๑							๐.๗๙									
BP๒							๐.๗๙	.๐๖	๑๒.๕๓							
BP๓							๑.๒๘	.๑๔	๙.๔๙							
BP๔							๒.๒๔	.๒๒	๑๐.๓๒							
BP๕							๑.๑๐	.๑๑	๙.๘๘							
PD๑										๓.๙๑						
PD๒										๓.๓๔	.๑๕	๒๒.๖๙				
GP๑													๑.๑๙			
GP๒													๐.๙๘	.๑๖	๖.๑๘	

หมายเหตุ b หมายถึง ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading)

SE หมายถึง ค่าความคาดเคลื่อนมาตรฐาน (Standard Error)

t หมายถึง ค่าสถิติที (t-value)



ภาพที่ ๔.๑ ไม่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ตามสมมติฐาน

ตารางที่ ๔.๗ ผลการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์อิทธิพลของตัวแปรแฝงในโมเดลตามสมมติฐาน

ตัวแปรผล	PD			GP			BP		
ตัวแปรสาเหตุ	TE	IE	DE	TE	IE	DE	TE	IE	DE
TW	.๘๕** (๐.๐๖)	-	.๘๕** (๐.๐๖)	-	-	-	.๙๔ (๐.๐๑)	-.๐๖* (๐.๑๑)	๑.๐๑ (๑.๐๖)
MI	-	-	-	.๕๒** (๐.๐๙)	-	.๕๒** (๐.๐๙)	-.๑๑* (๐.๑๐)	.๑๘* (๐.๐๔)	-.๒๙* (๑.๐)
PD	-	-	-	-	-	-	-.๐๗** (๐.๑๓)	-	-.๐๗** (๐.๑๓)
GP	-	-	-	-	-	-	.๓๕** (๐.๐๔)	-	.๓๕** (๐.๐๔)

\*p < .๐๕      \*\*p < .๐๑  
ค่าสถิติ  $\chi^2=๑๐๐.๑๕$ ,  $df=๘๔$ ,  $P\text{-value}=๐.๑๑$ ,  $GFI=๑.๐$ ,  $AGFI=๐.๙๑$ ,  $CFI=๑.๐$ ,  $RMSEA=๐.๐๓$ ,  $SRMR=๐.๐๓$

ความเที่ยงของตัวแปร									
ตัวแปร	TW๑	TW๒	TW๓	MI๑	MI๒	MI๓	MI๔	MI๕	MI๖
ความเที่ยง	.๐๗	.๓๓	.๔๐	.๔๔	.๕๐	.๓๘	.๕๘	.๔๔	.๒๔
ตัวแปร	MI๗	MI๘	BP๑	BP๒	BP๓	BP๔	BP๕	PD๑	PD๒
ความเที่ยง	.๒๗	.๕๐	.๕๒	.๙๗	.๔๐	.๗๕	.๔๐	.๘๐	.๘๘
ตัวแปร	GP๑	GP๒							
ความเที่ยง	.๔๑	.๖๙							

สมการโครงสร้างตัวแปร	BP	PD	GP
R-square	.๗๙	.๓๒	.๒๗

เมทริกซ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝง					
ตัวแปรแฝง	BP	PD	GP	TW	MI
BP	๑.๐๐				
PD	๐.๖๙	๑.๐๐			
GP	๐.๖๘	๐.๔๓	๑.๐๐		
TW	๐.๘๔	๐.๘๕	๐.๕๑	๑.๐๐	
MI	๐.๘๑	๐.๘๓	๐.๕๒	๐.๙๘	๑.๐๐

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บคือ ค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน, \*\*p < .๐๑, \*p < .๐๕

TE = ผลรวมอิทธิพล, IE = อิทธิพลทางอ้อม, DE = อิทธิพลทางตรง

จากตารางที่ ๔.๕ ภาพที่ ๔.๑ ตารางที่ ๔.๖ และตารางที่ ๔.๗ แสดงผลการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาและการรับรู้ ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาตามสมมติฐาน ปรากฏว่า โมเดลตามสมมติฐานมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่ในเกณฑ์ดี พิจารณาได้จากค่าสถิติและดัชนีตรวจสอบความกลมกลืนที่ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดทุกค่า ได้แก่ ค่าสถิติไค-สแควร์ ( $\chi^2$ ) ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ( $\chi^2 = ๑๐๐.๑๕$ ,  $df = ๘๔$ ,  $p = ๐.๑๑$ ) ส่วนดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (GFI) เท่ากับ ๑.๐ ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (AGFI) เท่ากับ ๐.๙๑ ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนเปรียบเทียบ (CFI) เท่ากับ ๑.๐ ค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของส่วนเหลือมาตรฐาน (SRMR) เท่ากับ .๐๓ ค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (RMSEA) เท่ากับ .๐๓ ค่าความคลาดเคลื่อนในรูปคะแนนมาตรฐานสูงสุด (Largest Standardized Residual) เท่ากับ ๑.๕๗ และกราฟคิวพล็อต (Q-Plot) มีความชันมากกว่าเส้นทแยงมุม

เมื่อพิจารณาค่าน้ำหนักขององค์ประกอบได้พบว่า ตัวแปรสังเกตได้ในแต่ละตัวแปรแฝงมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเป็นบวกในระดับที่ยอมรับได้ (มากกว่า .๓๐) โดยมีค่าอยู่ในช่วง .๕๕ ถึง ๕.๒๗ มีค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐานอยู่ในช่วง .๐๖ ถึง .๔๑ ตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบมากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านธรรมชาติ (MI๘) รองลงมาคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านภาษา (MI๑) และตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านดนตรี (MI๓) โดยมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ ๕.๒๗, ๔.๘๖ และ ๕.๕ ตามลำดับ ความเที่ยงของตัวแปรสังเกตได้ในแต่ละตัวมีค่าค่อนข้างสูง โดยตัวแปรสังเกตได้ที่มีค่าความเที่ยงสูงที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาด้วยโยนิโสมนสิการ (BP๒) มีค่าเท่ากับ .๙๗ รองลงมาคือ การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์จากภายใน (PD๒) มีค่าเท่ากับ .๘๘ และตัวแปรที่มีค่าความเที่ยงน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้วยอิศิสิกขา (TW๑) มีค่าเท่ากับ .๐๗ ค่าสัมประสิทธิ์การพยากรณ์ของตัวแปรตามคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา มีค่าเท่ากับ .๗๙ แสดงว่า ตัวแปรทั้งหมดในโมเดลสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ได้ร้อยละ ๗๙

เมื่อพิจารณาอิทธิพลของตัวแปรแฝงในโมเดลที่พัฒนาขึ้นพบว่า ตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลรวมต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยามากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) รองลงมาคือ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) และการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) ส่วนตัวแปรที่มีอิทธิพลรวมต่อตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา น้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) โดยมีค่าสัมประสิทธิ์อิทธิพลเท่ากับ .๙๔, .๓๕, -.๐๗ และ -.๑๑ ตามลำดับ สำหรับการพิจารณาเส้นทางอิทธิพลของตัวแปรแฝงที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ผู้วิจัยพิจารณาตามลำดับของสมมติฐานในการวิจัย ดังนี้

๑. ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลรวมจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) เท่ากับ .๙๔ โดยเป็นอิทธิพลทางตรงเชิงลบเท่ากับ ๑.๐๑ และเป็นอิทธิพลทางอ้อมส่งผ่านตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เท่ากับ -.๐๖ แสดงว่า การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์เป็นสาเหตุที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาลดลง โดยเป็นสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อมส่งผ่านการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ อย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๒. ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลรวมจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) เท่ากับ -.๑๑ โดยเป็นอิทธิพลทางตรงเชิงลบเท่ากับ -.๒๙ และเป็นอิทธิพลทางอ้อมส่งผ่านตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) เท่ากับ .๑๘ แสดงว่า การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา เป็นสาเหตุที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาลดลง โดยเป็นสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อมส่งผ่านรับรู้ตามหลักจิตวิทยา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓. ตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) เท่ากับ .๘๕ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เพิ่มมากขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๔. ตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) เท่ากับ .๕๒ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักจิตวิทยาเพิ่มขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๕. ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงลบจากตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เท่ากับ -.๐๗ แสดงว่า การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ เป็นสาเหตุโดยตรง ที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาได้ลดลง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

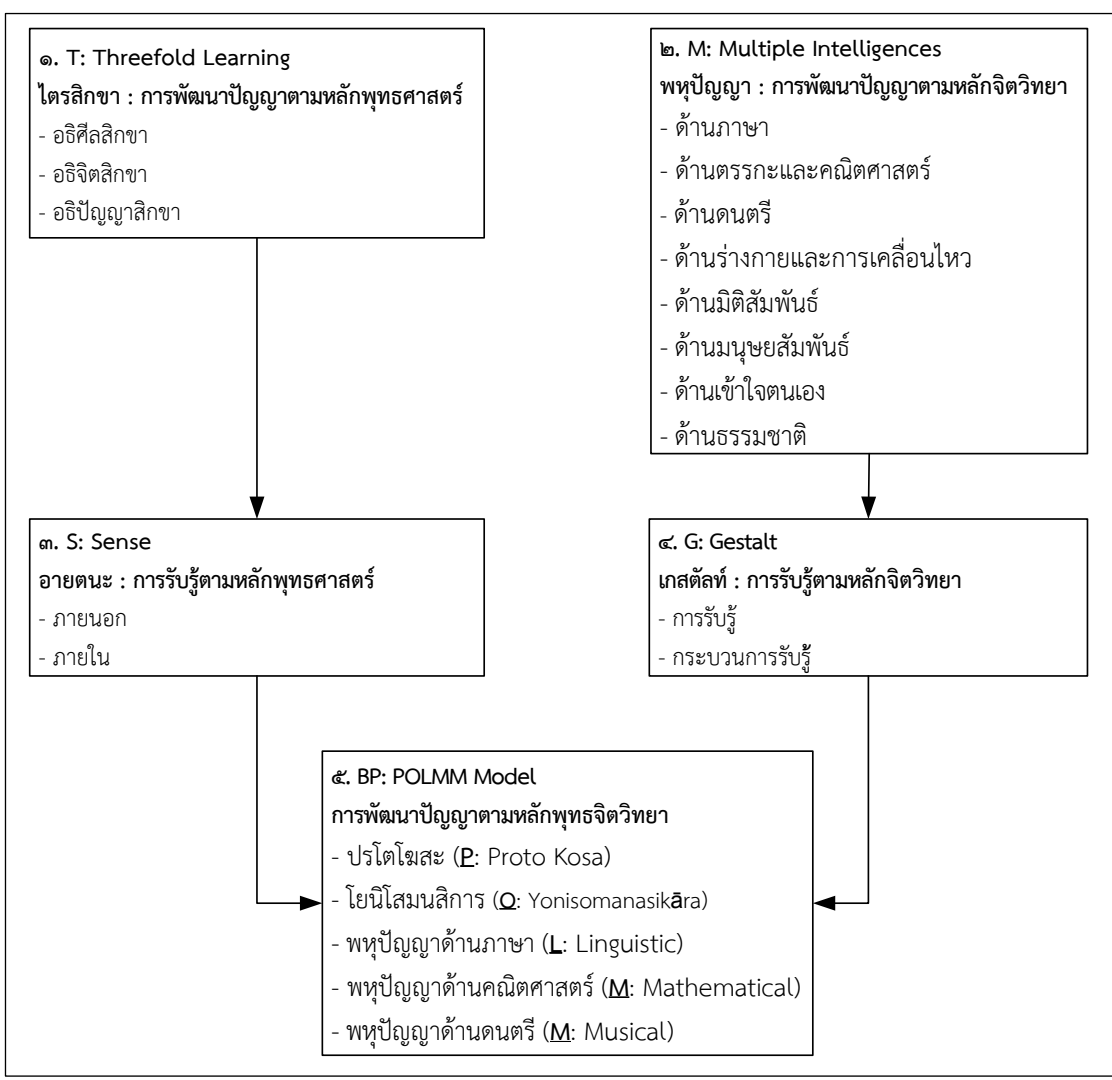
๖. ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) เท่ากับ .๓๕ แสดงว่า การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาเพิ่มขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

เมื่อพิจารณาสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรแฝงในโมเดลที่พัฒนาขึ้น ปรากฏว่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงมีค่าเป็นบวก โดยสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงที่มีค่าสูงสุดคือ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) กับตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) มีค่าเท่ากับ .๙๘ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาในระดับสูง ส่วนสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงที่มีค่าต่ำสุดคือ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) กับตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) มีค่าเท่ากับ .๔๓ แสดงว่าการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา ในระดับต่ำ

#### ๔.๔ ตอนที่ ๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยา : การวิเคราะห์สมการโครงสร้าง ได้องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ตามภาพที่ ๔.๒





ภาพที่ ๔.๒ องค์ความรู้ที่ได้จากการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

จากองค์ความรู้ที่ได้จากการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่ได้ ทำให้ได้องค์ความรู้เกิดจากการสร้างเป็นโมเดลขึ้นมาที่สามารถประยุกต์หลักธรรมและหลักจิตวิทยามาสอดผสานเข้ากันทำให้มีความรู้เกิดจากการทบทวนเอกสาร งานวิจัย และวิเคราะห์ด้วยสถิติขั้นสูงที่ได้จากการวิจัยในเรื่องนี้ จึงมีองค์ประกอบและคำอธิบาย POLMM – Model ดังนี้

๑. โปรโตโฆสะ (P: Proto Kosa) หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำแถลง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ดึงามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรมชาติความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ในการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา ส่วนในระบบการศึกษาอบรม ความมีกัลยาณมิตรควรมีความหมายครอบคลุมทั้งตัวบุคคลผู้อบรมสั่งสอน เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เป็นต้น

ทั้งคุณสมบัติของผู้สอน ทั้งหลักการ วิธีการ อุปกรณ์ ุบายต่างๆ ในการสอน และการจัดดำเนินการต่างๆ ทุกอย่างที่มีหน้าที่ให้การศึกษาจะพึงจัดทำเพื่อให้การศึกษา อบรมได้ผลดี ตลอดจนหนังสือ สื่อมวลชน บุคคลตัวอย่าง เช่น มหาบุรุษ หรือผู้ประสบความสำเร็จ โดยธรรม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งหลายที่ดั่งงาม เป็นประโยชน์เท่าที่จะเป็นองค์ประกอบภายนอก ในการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยานั้นได้ คุณสมบัติของศรัทธา เป็นไปใน ๒ ลักษณะคือ ในแนวหนึ่ง ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปีติ ซึ่งทำให้เกิดปีติสัทธา (ความสงบเยือกเย็น) นำไปสู่สมาธิและปัญญาในที่สุด อีกแนวหนึ่ง ศรัทธาทำให้เกิดวิริยะ คือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติ ทดลองสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้น ให้เห็นผลประจักษ์จริงจังก่เด่น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาในที่สุด

**๒. โยนิโสมนสิการ (O: Yonisomanasikara)** หมายถึง การทำใจให้แยบคาย หรือ การพิจารณาโดยแยบคาย มีความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกต้อง ถูกระบบ พิจารณาไตร่ตรอง สวาไปจนถึงต้นตอหรือสาเหตุของเรื่องที่กำลังคิดอยู่ คือคิดถึงรากถึงโคนนั่นเอง แล้วประมวลความคิด รอบด้านจนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นใช่/ควรหรือไม่ใช่/ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิถีทางแห่งการพัฒนาปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าวหรือที่เรียก "ปรโตโฆสะ" อีกชั้นหนึ่ง กับทั้งเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดชอบหรือ "สัมมาทิฐิ" ทำให้มีเหตุผล โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริงตรงตามสภาวะแท้ๆ เน้นที่การ ขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิอาจเรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสังขธรรม โยนิโสมนสิการ ที่มุ่งการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (พุทธิพิสัย) ได้แก่

๒.๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาเงื่อนไขจำเป็นของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามลักษณะที่เป็นจริง หรือสืบสาวหาเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดผลสืบทอดต่อเนื่องกัน บางทีเรียกว่า วิธีคิดแบบอัทปปัจจยตา หรือวิธีคิดแบบปัจจยตาการ

๒.๒ วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ (วิเคราะห์) หรือกระจายเนื้อหาออกเป็นส่วนเฉพาะ เป็นวิธีคิดที่มุ่งเพื่อเข้าใจสภาวะของสิ่งต่างๆ ตามคุณลักษณะและคุณสมบัติ ตามปกติปรากฏการณ์ต่างอุบัติขึ้นจากส่วนประกอบย่อยๆ มารวมกันเข้า เมื่อแยกแยะกระจายองค์ประกอบย่อยๆ แล้วพิจารณา ก็จะได้เห็นองค์ประกอบและการทำงานของแต่ละองค์ประกอบ ทำให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นๆ ได้ถูกต้องตรงตามความจริง ตามเงื่อนไขจำเป็นที่สืบทอดสืบต่อกันมาจนจบสามารถจับจุดประเด็นสำคัญได้ แก้ปัญหาได้ ตัวอย่างของการคิดแบบนี้ในพระพุทธานุศาสน์ คือ การแยกแยะชีวิตออกเป็นส่วนประกอบย่อยต่างๆ เช่น เป็นขันธ ๕ เป็นต้น (แยกเพื่อดูเงื่อนไขที่ทำให้เกิดหน้าที่ การทำงาน)

๒.๓ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา (ไตรลักษณ์) หรือกฎธรรมชาติของสรรพสิ่ง คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายอย่างรู้เข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง เป็นลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งซึ่งจะต้องเป็นไปตามกฎนั้น สรรพสิ่งเกิดมาได้เพราะว่ามีปัจจัยปรุงแต่ง สรรพสิ่งจึงต้องแปรไปตามเหตุแห่งปัจจัยเหล่านั้น กล่าวเป็นหลักการได้ว่า สรรพสิ่งจะคงสภาพเดิมไม่ได้ เมื่อคงสภาพเดิมไม่ได้ก็ต้องเปลี่ยนแปลง ในการศึกษาเราต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย มันเกิดขึ้นแล้วจะต้องเปลี่ยนไป ดับไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ตลอดไป มีภาวะที่ถูกปัจจัยต่างๆ บีบคั้นได้ ไม่ให้คงสภาพอยู่และไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เป็นหลักของกฎธรรมชาติที่เรียกว่าไตรลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ จึงเรียกความคิดแบบนี้ได้อีกอย่างหนึ่งว่า วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์

๒.๔ วิธีคิดแบบแก้ปัญห หรือวิธีคิดแบบอริยสัจสี่ (ผล->เหตุ->เป้าหมาย->วิธีการ) (Backward designed) เป็นวิธีคิดที่เริ่มต้นจากปัญหาที่เกิดขึ้น แล้วหาเหตุ เมื่อพบเหตุแล้ว ก็กำหนดเป้าหมายสภาพการณ์ที่ต้องการ จากนั้นก็หาวิธีการที่จะไปสู่เป้าหมายนั้น วิธีคิดแบบนี้มีหลักการสำคัญคือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ปัญห พร้อมกับนั้นก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ จะเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุ

๒.๕ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือ มองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และทางแก้ไข หาทางออกให้หลุดรอดปลอดภัยจากข้อบกพร่องต่างๆ เป็นวิธีมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง เน้นการศึกษาและยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแง่มุมเพื่อให้รู้และเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งด้านดี ด้านเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง ศัพท์ทางธรรมดาเรียกว่า วิธีคิดโดยรู้อัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ วิธีคิดแบบนี้พระพุทธเจ้าทรงเน้นมาก เพราะคนทั้งหลายมักจะตื่นตามกันและเอนเอียงง่ายพอจับได้อะไรดี ก็มองเห็นแต่ดีไปหมด พอจับได้ว่าอะไรไม่ดี ก็เห็นแต่เสียไปหมด ทำให้พลาดทั้งความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันที่จริงนั้นปกติของสิ่งทั้งหลายย่อมมีทั้งส่วนดี ส่วนเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง เป็นต้น อาจตีมาก หากอยู่ในกรณีแวดล้อมอย่างหนึ่ง หรืออาจจะตีน้อย หากได้อยู่ในกรณีแวดล้อมหรือเงื่อนไขอีกอย่างหนึ่ง เมื่อได้ตระหนักและยอมรับถึงข้อดี ข้อเสีย จุดอ่อน จุดแข็งแล้ว เราก็จะได้ระมัดระวัง ปิดกั้นทางเสียหรือหาสิ่งชดเชยทดแทนให้ประโยชน์ที่ได้ สมบูรณ์ต่อไป

๓. พหุปัญญาด้านภาษา (L: Linguistic) คือ ความสามารถในการใช้ภาษารูปแบบต่างๆ สามารถรับรู้ เข้าใจภาษา และสามารถสื่อภาษาให้ผู้อื่นเข้าใจได้ดี

๔. พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ (M: Mathematical) คือ ความสามารถในการคิดแบบมีเหตุและผล การคิดเชิงนามธรรม การคิดคาดการณ์ และการคิดคำนวณทางคณิตศาสตร์ได้อย่างดี

๕. พหุปัญญาด้านดนตรี (M: Musical) ความสามารถซึมซับ และเข้าถึงสุนทรียะทางดนตรี ทั้งการได้ยิน การรับรู้ การจดจำ และการแต่งเพลง สามารถจดจำจังหวะ ทำนอง และโครงสร้างทางดนตรีได้ดี

## บทที่ ๕

### สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุพุทธจิตวิทยาต่อ การพัฒนาปัญญา และการรับรู้ด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยาที่ส่งผลต่อวิธีการพัฒนาปัญญาและตรวจสอบความสอดคล้องของโมเดลที่พัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยคือ กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ นักศึกษา คณะครุศาสตร์ อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง ชั้นปีที่ ๕ ปีการศึกษา ๒๕๕๙ จำนวน ๒๘๐ คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน

ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย คือ ตัวแปรแฝง จำนวน ๕ ตัวแปร คือ (๑) ตัวแปรแฝง การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ จำนวน ๓ ตัวแปร ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (๒) ตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ จำนวน ๘ ตัวแปร ได้แก่ ด้านภาษา ด้านคณิตศาสตร์ ด้านดนตรี ด้านร่างกาย ด้านมิติสัมพันธ์ ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านเข้าใจตนเอง และด้านธรรมชาติ (๓) ตัวแปรแฝง การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้ จำนวน ๕ ตัวแปร ได้แก่ ปรัตโฆสะ โยนิโสมนสิการ พหุปัญญาด้านภาษา พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ และพหุปัญญาด้านดนตรี (๔) ตัวแปรแฝงการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้จำนวน ๒ ตัวแปรได้แก่ อายุตนะภายนอกและอายุตนะภายใน และ (๕) ตัวแปรแฝงการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา ประกอบด้วยตัวแปรสังเกตได้จำนวน ๒ ตัวแปรได้แก่ การรับรู้ และกระบวนการรับรู้ เครื่องมือที่ใช้การวิจัยคือ แบบสอบถามจำนวน ๑ ฉบับ แบ่งเป็น ๕ ตอนคือ

ตอนที่ ๑ ไตรสิกขา : พัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ มีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า ๕ ระดับ จำนวน ๑๒ ข้อ แบ่งออกเป็น ๓ ด้านคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา มีค่าความเที่ยงเท่ากับ .๘๗

ตอนที่ ๒ พหุปัญญา : การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา มีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า ๕ ระดับ จำนวน ๑๖ ข้อ แบ่งออกเป็น ๘ ด้านคือ ด้านภาษา ด้านคณิตศาสตร์ ด้านดนตรี ด้านร่างกาย ด้านมิติสัมพันธ์ ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านเข้าใจตนเอง และด้านธรรมชาติ มีค่าความเที่ยงเท่ากับ .๘๖

ตอนที่ ๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา มีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า ๕ ระดับ จำนวน ๑๗ ข้อ แบ่งออกเป็น ๕ ด้านคือ ปรัตโฆสะ โยนิโสมนสิการ พหุปัญญาด้านภาษา พหุปัญญาด้านคณิตศาสตร์ และพหุปัญญาด้านดนตรี มีค่าความเที่ยงเท่ากับ .๘๕

ตอนที่ ๔ อายุตนะ : การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ มีลักษณะเป็นมาตราประมาณค่า ๕ ระดับ จำนวน ๖ ข้อ แบ่งเป็น ๒ ด้านคือ อายุตนะภายนอก และอายุตนะภายใน มีค่าความเที่ยงเท่ากับ .๘๗

ตอนที่ ๕ เกสตัลท์ : การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา มีลักษณะเป็นมาตรฐานค่า ๕ ระดับ จำนวน ๖ ข้อ แบ่งออกเป็น ๒ ด้านคือ การรับรู้ และกระบวนการรับรู้ มีค่าความเที่ยงเท่ากับ .๙๗

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการแจกแบบสอบถามจำนวน ๓๐๐ ฉบับ ให้กลุ่มตัวอย่าง และเดินทางไปเก็บคืนด้วยตนเอง ได้แบบสอบถามกลับคืนมา ๒๘๙ ฉบับ คิดเป็นอัตราการตอบกลับ ร้อยละ ๙๖ เมื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลในแบบสอบถาม โดยพิจารณาจากความครบถ้วนของการตอบพบว่า มีแบบสอบถามจำนวน ๔ ฉบับที่ตอบคำถามไม่ครบถ้วนและขาดความสมบูรณ์ในการตอบมากกว่าร้อยละ ๗๐ ผู้วิจัยจึงตัดข้อมูลของแบบสอบถามฉบับนั้น จึงได้แบบสอบถาม สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลจำนวน ๒๘๕ ฉบับ ซึ่งเพียงพอกับกลุ่มตัวอย่างขั้นต่ำ จากนั้นตรวจให้ คะแนนตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ แล้วนำคะแนนที่ได้ไปวิเคราะห์ค่าสหสัมพันธ์โดยใช้โปรแกรม SPSS และวิเคราะห์ โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่พัฒนาขึ้นโดยใช้โปรแกรม LISREL ๘.๗๒

### ๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑. ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ทั้ง ๑๔ ตัวแปร พบว่า มีค่า สัมประสิทธิ์ สหสัมพันธ์ทั้งหมดจำนวน ๙๑ คู่ ค่าอยู่ในช่วง  $-.๓๗๔$  ถึง  $.๗๖๔$  ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กันขนาดพอเหมาะไม่สูงเกินไปคือ มีค่าไม่เกิน  $.๙๐$  แสดงว่า ตัวแปรทั้งหมดมีความเหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์อิทธิพล โดยแบ่งเป็นค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ทางบวกจำนวน ๗๗ คู่ มีค่าอยู่ในช่วง  $.๐๐๐$  ถึง  $.๗๖๔$  และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ทางลบจำนวน ๑๔ คู่ มีค่าอยู่ในช่วง  $-.๓๑๔$  ถึง  $-.๐๗๔$  ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ  $.๐๑$  จำนวน ๖๗ คู่ รองลงมาที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ  $.๐๕$  จำนวน ๗ คู่ โดยค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝง วิธีการพัฒนาปัญญา กับตัวแปรสังเกตได้ของตัวแปรแฝงอื่น พบว่า มีค่าอยู่ในช่วง  $-.๓๑๔$  ถึง  $.๗๖๔$  โดยที่ การพัฒนาปัญญาตามหลักคุณธรรมด้านการฟังคำสอน (ww๒) กับกระบวนการพุทธจิตวิทยาเพื่อการพัฒนาปัญญาด้านการเจริญสติ (pw๒) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์สูงสุดเท่ากับ  $.๗๖๔$  สำหรับตัวแปรที่มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ต่ำสุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักคุณธรรมด้านการเสวนาสัตบุรุษ (ww๑) กับการพัฒนาปัญญาตามหลักวิสุทธิมรรค (ไตรสิกขา) ด้านพัฒนาปัญญาด้วยศีล (tw๑) มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ  $-.๓๑๔$

๒. ผลของการวิเคราะห์โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ การพัฒนาปัญญาและการรับรู้ที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาตามสมมติฐาน ปรากฏว่า โมเดลตามสมมติฐานมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่ในเกณฑ์ดี พิจารณาได้จากค่าสถิติและดัชนีตรวจสอบความกลมกลืนที่ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดทุกค่า ได้แก่ ค่าสถิติไค-สแควร์ ( $\chi^2$ ) ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ( $\chi^2 = ๑๐๐.๑๕, df = ๘๔, p = ๑.๐๐$ ) ส่วนดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (GFI) เท่ากับ  $๑.๐$  ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (AGFI) เท่ากับ  $๐.๙๑$  ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนเปรียบเทียบ (CFI) เท่ากับ  $๑.๐$  ค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของส่วนเหลือมาตรฐาน (SRMR) เท่ากับ  $.๐๓$  ค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าพารามิเตอร์ (RMSEA) เท่ากับ  $.๐๓$  ค่าความคลาดเคลื่อนในรูปคะแนนมาตรฐานสูงสุด (Largest Standardized Residual) เท่ากับ  $๑.๕๗$  และกราฟคิวพล็อต (Q-

Plot) มีความชันมากกว่าเส้นทแยงมุม

ตัวแปรสังเกตได้ในแต่ละตัวแปรแฝงมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเป็นบวกในระดับที่ยอมรับได้ (มากกว่า .๓๐) โดยมีค่าอยู่ในช่วง .๕๕ ถึง ๕.๒๗ มีค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐานอยู่ในช่วง .๐๖ ถึง .๔๑ ตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบมากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านธรรมชาติ (MI๘) รองลงมาคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านภาษา (MI๑) และตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านดนตรี (MI๓) โดยจะมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ ๕.๒๗, ๔.๘๖ และ .๕๕ ตามลำดับ

ความเที่ยงของตัวแปรสังเกตได้แต่ละตัวมีค่าค่อนข้างสูง โดยตัวแปรสังเกตได้ที่มีค่าความเที่ยงสูงสุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาด้วยโยนิโสมนสิการ (BP๒) มีค่าเท่ากับ .๙๗ รองลงมาคือ การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์จากภายใน (PD๒) มีค่าเท่ากับ .๘๘ และตัวแปรที่มีค่าความเที่ยงน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ด้วยอิทธิลสิกขา (TW๑) มีค่าเท่ากับ .๐๗ ค่าสัมประสิทธิ์การพยากรณ์ของตัวแปรตามคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา มีค่าเท่ากับ .๗๙ แสดงว่า ตัวแปรทั้งหมดในโมเดลสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา ได้ร้อยละ ๗๙

๓. การพิจารณาอิทธิพลของตัวแปรแฝงในโมเดลที่พัฒนาขึ้นพบว่า ตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลรวมต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยามากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) รองลงมาคือ การรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) และการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) ส่วนตัวแปรที่มีอิทธิพลรวมต่อตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา น้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) โดยมีค่าสัมประสิทธิ์อิทธิพลเท่ากับ .๙๔, .๓๕, -.๐๗ และ -.๑๑ ตามลำดับ สำหรับเส้นทางอิทธิพลของตัวแปรแฝงที่ส่งผลต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา พบว่าเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ดังนี้

๓.๑ ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลรวมจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) เท่ากับ .๙๔ โดยเป็นอิทธิพลทางตรงเชิงลบเท่ากับ ๑.๐๑ และเป็นอิทธิพลทางอ้อมส่งผ่านตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เท่ากับ -.๐๖ แสดงว่า การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์เป็นสาเหตุที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาลดลง โดยเป็นสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อมส่งผ่านการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ อย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓.๒ ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลรวมจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) เท่ากับ -.๑๑ โดยเป็นอิทธิพลทางตรงเชิงลบเท่ากับ -.๒๙ และเป็นอิทธิพลทางอ้อมส่งผ่านตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) เท่ากับ .๑๘ แสดงว่า การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา เป็นสาเหตุที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาลดลง โดยเป็นสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อมส่งผ่านรับรู้ตามหลักจิตวิทยา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓.๓ ตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) เท่ากับ .๘๕ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เพิ่มมากขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทาง

### สถิติที่ระดับ .๐๑

๓.๔ ตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) เท่ากับ .๕๒ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาเป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักจิตวิทยาเพิ่มขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓.๕ ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงลบจากตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) เท่ากับ -.๐๗ แสดงว่า การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์เป็นสาเหตุโดยตรง ที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาได้ลดลง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓.๖ ตัวแปรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา (BP) ได้รับอิทธิพลทางตรงเชิงบวกจากตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) เท่ากับ .๓๕ แสดงว่าการรับรู้ตามหลักจิตวิทยาเป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาเพิ่มขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงมีค่าเป็นบวก โดยสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงที่มีค่าสูงสุดคือ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) กับตัวแปรแฝงการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา (MI) มีค่าเท่ากับ .๘๘ แสดงว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาในระดับสูง ส่วนสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงที่มีค่าต่ำสุดคือ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ (PD) กับตัวแปรการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา (GP) มีค่าเท่ากับ .๔๓ แสดงว่า การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับรู้ตามหลักจิตวิทยาในระดับต่ำ

๔. องค์ความรู้ที่ได้จากการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาที่ได้ ทำให้ได้องค์ความรู้เกิดจากการสร้างเป็นโมเดลขึ้นมา ที่สามารถประยุกต์หลักธรรมและหลักจิตวิทยามาสวมผสานเข้ากันทำให้มีความรู้เกิดจากการทบทวนเอกสาร งานวิจัย และวิเคราะห์ด้วยสถิติขั้นสูงที่ได้จากการวิจัยในเรื่องนี้คือ POLMM Model

## ๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาพบว่า การดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วชัดเจน มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากมายหาได้ง่ายมีบริการอยู่แทบทุกหนทุกแห่ง ระบบการแข่งขันต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้ชีวิตผู้คนในยุคนี้เต็มไปด้วยความเร่งรีบกับหน้าที่การงานและการดำเนินชีวิต คนส่วนมากมักจะตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมไม่ทัน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัวในทางพุทธจิตวิทยาถือว่าสังคมในยุคปัจจุบันขาดการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องดีงาม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักพุทธจิตวิทยามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของคนในสังคม เพื่อให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบทั้งภายในและภายนอก การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยามีเป้าหมายคือ การหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง

บรรลุถึงความจริงสูงสุด นั่นคือ “พระนิพพาน” และการที่เข้าถึงความจริงสูงสุดนั้น ได้จะต้องอาศัย ปัญญา ในระบบจริยธรรมทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ไตรสิกขา” หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และปัญญานี้ ถือว่าเป็นแกนหลักของระบบจริยธรรมทั้งหมด ทั้งในแง่ที่ทำหน้าที่ในการนำทางหรือสร้างความเข้าใจ ที่ถูกต้องเกี่ยวกับวิถีและจุดมุ่งหมายของชีวิต ทำหน้าที่แก้ไขหรือคลี่คลายปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ระหว่างการเดินทางของชีวิตในวิถีจริยธรรมและทำหน้าที่ประจักษ์แจ้งสัจจะหรือบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (ปัญญาวิมุตติ)

ผลการวิจัยที่ผ่านมาพบว่า การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์และการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาเป็น ๒ ปัจจัยหลักที่ทำให้นักศึกษาเกิดการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาในการเรียนรู้จากหลักพุทธศาสตร์คือ หลักไตรสิกขามาเป็นแผนที่ในชีวิตการเรียนรู้ของนักศึกษา จากผลวิจัย

ตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลรวมต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยามากที่สุดคือการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ (TW) โดยมีค่าสัมประสิทธิ์อิทธิพลเท่ากับ .๙๔ แสดงว่า หลักพุทธศาสตร์มีผลอย่างมากที่สุดต่อการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา

สอดคล้องกับงานวิจัยของจักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และคณะ<sup>๑</sup> สรุปได้ว่า การพัฒนาปัญญา ทำให้รู้เท่าทันสภาวะของอารมณ์กับสิ่งภายนอกที่มากกระทบจิตใจดีขึ้น ทำให้รู้เข้าใจสภาวะของความเป็นจริง ในชีวิตมากขึ้น การยึดติดแบบโลกๆ ทัวไปก็ลดน้อยลง ทำให้หันมาศึกษาเรียนรู้ตัวเองมากขึ้น ทำให้การใช้ชีวิตอยู่ในสังคมแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น ทำให้ไม่กระวนกระวายใจรู้เท่าทันสภาวะของจิตใจของตน โดยไม่ให้ตกเป็นทาสสิ่งที่ยั่ววนใจอันจะนำไปสู่ความเสื่อมในชีวิต ทำให้รู้ว่า สิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควร สิ่งไหนผิด สิ่งไหนถูก รู้จักหลีกเลี่ยงทางแห่งความเสื่อม และปฏิบัติตนให้อยู่แต่ในสิ่งที่เป็นกุศลธรรม

ส่วนหลักจิตวิทยามีลักษณะของการศึกษาพฤติกรรมและเข้าใจปัญหาของแต่ละบุคคลจะไม่อยู่คงที่ระดับเดิมเหมือนเมื่อตอนเกิด แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้หากได้รับการส่งเสริมที่เหมาะสม<sup>๒</sup> จากผลการวิจัย ตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบมากที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านธรรมชาติ (MI๘) รองลงมาคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านภาษา (MI๑) และตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบน้อยที่สุดคือ การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านดนตรี (MI๓) โดยจะมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบเท่ากับ ๕.๒๗, ๔.๘๖ และ ๕.๕ ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะนักศึกษา สจล. ส่วนใหญ่เป็นคนต่างจังหวัด ชอบธรรมชาติ และเรียนเน้นหนักไปทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงทำให้การพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยาด้านดนตรี จึงทำให้ค่าน้ำหนักองค์ประกอบน้อยที่สุด

<sup>๑</sup> จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และคณะ, “การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรม วัดอรัญญิกบ้านหมัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, *วารสารธรรมพชร*, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม, ๒๕๕๙, หน้า ๑๔๓-๑๕๔.

<sup>๒</sup> Gardner, H., *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, Tenth-anniversary edition, (New York: Basic Book, 2011), p. 3-10.



สอดคล้องกับ สิปปนนท์ เกตุทัต<sup>๓</sup> กล่าวได้ไว้ว่า สถาบันอุดมศึกษาจึงเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้หนึ่งที่ได้รับการคาดหวังจากนักศึกษาให้ทำหน้าที่สมองของสังคมเป็นศูนย์กลางของปัญญาเป็นชุมก้าลังทางวิชาการในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่นักศึกษาเพื่อยกระดับปัญญาของนักศึกษาและใช้ปัญญานั้นเป็นอาวุธในการต่อสู้ท่ามกลางสภาวะที่แข่งขัน

ด้านการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์และการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา จากผลการวิจัยพบว่าการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์ เพิ่มขึ้น รวมทั้งการพัฒนาปัญญาตามหลักจิตวิทยา เป็นสาเหตุโดยตรงที่ทำให้การรับรู้ตามหลักจิตวิทยาเพิ่มขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ ทั้งการรับรู้ตามหลักพุทธศาสตร์และการรับรู้ตามหลักจิตวิทยา แสดงว่าเครื่องมือในการรับรู้คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางที่จะต้องติดต่อกับโลกในยุค ๔.๐ พระพุทธศาสนาจึงเน้นในเรื่องของปัญญาต่อกระบวนการรับรู้ผ่านทางอายตนะ ที่มีผลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ด้วยเหตุผลดังกล่าว หลักพุทธศาสตร์จึงมองว่า มนุษย์ควรจะมีการเรียนรู้อย่าง

ถูกต้องและถูกวิธีเพื่อการพัฒนาสู่การเรียนรู้ที่สูงกว่าคือ ระดับการพัฒนาปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)<sup>๔</sup> ที่กล่าวว่า อายตนะ เป็นเครื่องมือติดต่อสื่อสารที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก โดยชีวิตมนุษย์จะมีความหมายได้ต้องมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้ ถ้ามีร่างกายสมบูรณ์แต่ขาดเครื่องมือติดต่อกับโลกภายนอก ชีวิตก็ไม่มี ความหมาย เครื่องมือที่ใช้ติดต่อกันระหว่างตัวเรากับโลกภายนอกคือ อายตนะ อายตนะจึงเป็นสื่อหรือเป็นช่องทางที่ติดต่อกับโลกภายนอกตามธรรมชาติ

อายตนะในฐานะสื่อแห่งสันติภาพพบว่าเป็นเครื่องมือสร้างปัญญาเพื่อให้รู้จักใช้อายตนะอันจะนำไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งเป็นปัญหาที่สัตว์โลกต้องเผชิญกันอยู่อย่างแท้จริง<sup>๕</sup> และสอดคล้องกับ พระครูสุวรรณรัตนสุทรและคณะ<sup>๖</sup> ที่กล่าวว่า การพัฒนาปัญญาผ่านทางอายตนะ ๖ ในพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า มีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตการเรียนรู้ เรียนรู้และบริโภคข้อมูลข่าวสาร และการปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ เหล่านี้กันอย่างถูกต้อง เป็นกระบวนการที่สำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิต ดังนั้นมนุษย์จึงต้องฝึกทักษะทางกาย ทางใจ ให้มีความเชี่ยวชาญ ความชำนาญทางสติปัญญาเพื่อการคุ้มครองอายตนะให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้องในการดำเนินชีวิตไปตามแนวทางแห่งการพัฒนาปัญญาอันจะทำให้มนุษย์มีความสุขอย่างแท้จริง

<sup>๓</sup> สิปปนนท์ เกตุทัต, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542, (นันทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๒) หน้า ๒.

<sup>๔</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘.

<sup>๕</sup> ศศิธร เวียงวะลัย, “อายตนะในฐานะสื่อแห่งสันติภาพ”, วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๖๐) ๕๑-๖๓.

<sup>๖</sup> พระครูสุวรรณรัตนสุทร, พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร., พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ดร., และ รศ.อุดม บัวศรี, การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาผ่านการรับรู้ทางอายตนะ ๖, วารสารสถาบันวิจัยพินิจธรรม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๘): ๙๕.

### ๕.๓ ข้อเสนอแนะ

**๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย** การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยา เป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนา กายพัฒนาพฤติกรรม (วาจา) และพัฒนาจิต (ใจ) เป็นการเรียนรู้ภายนอกสู่การเรียนรู้ภายในตนเองเพราะมนุษย์มีการศึกษาวิชาการต่าง ๆ มากมาย แต่ถ้าไม่เรียนรู้ภายในตนเอง ซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณ จะไม่สามารถป้องกันการกระทำหรือการแสดงออกต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกิเลสตัณหา ซึ่งก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ของโลกได้ สำหรับการนำกระบวนการพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคลนั้น ก่อนอื่นต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวของคุณคนนั้น ๆ ก่อน ศรัทธานั้นต้องเป็นความเชื่อที่ถูกต้องด้วยปัญญาซึ่งจะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว จากนั้นจึงให้อุบายธรรมเพื่อพัฒนาต่อไป แล้วประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการพัฒนาปัญญาก็จะเกิดตามมา เพราะปัญญาเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่ง ที่เป็นตัวกำกับดูแลหลักธรรมอื่นๆ ให้นำไปสู่ทางแห่งสัมมาทิฐิ เป็นธรรมะที่ลึกซึ้งควรค่าแก่การศึกษา และนำมาปฏิบัติ ซึ่งในที่นี้ได้ค้นคว้ามากมายในส่วนที่คิดว่าจำเป็นต่อการดับทุกข์ หลักธรรมที่ท่านกล่าวสอนไว้ ไม่ได้เป็นสิ่งเกินวิสัยที่มนุษย์ปุถุชนอย่างพวกเราจะนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ธรรมะทั้งหลายที่ท่านกล่าวสอนไว้ จะเป็นสิ่งที่ไร้คุณค่า หากพวกเราไม่หยิบมาเอามาศึกษา และนำไปปฏิบัติให้เกิดมรรคผลแก่ชีวิต จึงขอเสนอแนะให้ท่านทั้งหลายเปิดใจศึกษาเรื่อง “การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาปัญญาด้วยกระบวนการพุทธจิตวิทยา : การวิเคราะห์สมการโครงสร้าง” เล่มนี้ ซึ่งมีหลักธรรมคำสอนที่สามารถช่วยแก้ไขข้อข้องใจที่ยังไม่กระจ่างให้แก่ท่านได้ เหมือนกับการหายของที่คว่ำอยู่ ในที่สุดทำให้ท่านพบแสงสว่างแห่งพระธรรมและดับทุกข์ได้ในปัจจุบันชีวิตนี้

อนึ่ง การนำกระบวนการพัฒนาปัญญาไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นเหมาะสมอย่างยิ่งในการพัฒนาการเรียนรู้เป็นรายบุคคล หรือการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานศึกษาสังกัดสภานักเรียนคณะกรรมการการอาชีวศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพราะกลุ่มผู้เรียนมีความแตกต่างที่หลากหลาย ทั้งเป็นกลุ่มผู้เรียนที่นำสังคมในอนาคต จึงจำเป็นที่จะได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพทั้งกายและใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด ต่อสังคมไทยในอนาคต

**๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป** ในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการทำวิจัยในด้านอื่นๆ ที่จะมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมและสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาของพระพุทธศาสนาในอนาคต ดังนี้

๑) ควรวิจัยอุปสรรคในการพัฒนาปัญญา ที่เรียกว่า ปัญจธรรม ที่ทำให้การพัฒนาปัญญานั้นให้แน่นชัด

๒) การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นหลักเพราะข้อจำกัดจากเวลาและงบประมาณในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method) เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓) จัดทำโปรแกรม หรือหลักสูตรการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจิตวิทยาในกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย เช่น บุคคลตามสาขาอาชีพ ตามช่วงวัย เป็นต้น

๔) ควรต่อยอดการพัฒนาปัญญาในยุคไซเบอร์มีเดียคือ พุทธปัญญาประดิษฐ์ (Buddhist-AI: Buddhist Artificial Intelligence)



## บรรณานุกรม

### ๑. ภาษาบาลี - ไทย:

#### ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

#### ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

##### (๑) หนังสือ:

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **ศาสนาชีวิตและสังคม**, กรุงเทพมหานคร: ตถาตาพับลิเคชั่น, ๒๕๔๗.

เดือน คาคี, **พุทธปรัชญา**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔.

บุญมี แทนแก้ว, **ญาณวิทยา**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระครูปริยัติธรรมวงศ์ (สุพล ธมฺมว โส/แสนพงษ์), “จิตวิทยาแนวพุทธ: พุทธจิตวิทยา”, **จิตวิทยาใน**

**พระไตรปิฎก**, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ๑๐๑ ๔๐๙ จิตวิทยาในพระไตรปิฎก,

ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๗.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พัฒนาตน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง,

๒๕๓๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุด**

**คำวัด**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร:

กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๗.

\_\_\_\_\_ . **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙.

\_\_\_\_\_ . **การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา,

๒๕๔๖.

\_\_\_\_\_ . **ธรรมกับการพัฒนาชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

\_\_\_\_\_ . **ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้**, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

\_\_\_\_\_ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

\_\_\_\_\_ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

\_\_\_\_\_ . **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

- \_\_\_\_\_ . พุทธธรรม: ฉบับขยายความ, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- \_\_\_\_\_ . พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- \_\_\_\_\_ . เพื่อชีวิตที่ดี, ธรรมสภา: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗.
- \_\_\_\_\_ . เมื่อสุขแท้ก็ถึงธรรม, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- \_\_\_\_\_ . มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- \_\_\_\_\_ . พระพุทธโฆสเถระ. วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ ปรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.
- \_\_\_\_\_ . พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่นธรรมเพื่อชีวิต, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สี่ตะวัน, ๒๕๔๗.
- \_\_\_\_\_ . คู่มือมนุษย์และธรรมนุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๖.
- \_\_\_\_\_ . คู่มือชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.
- \_\_\_\_\_ . ชีวิตที่สมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๙.
- \_\_\_\_\_ . ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๘.
- \_\_\_\_\_ . ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- \_\_\_\_\_ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ ปรินต์ติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- \_\_\_\_\_ . พุทธธรรม : ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, การพิมพ์ครั้งแรกของฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์, ๒๕๕๕.
- \_\_\_\_\_ . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- \_\_\_\_\_ . โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๘.
- \_\_\_\_\_ . เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒ พัฒนาปัญญา, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- \_\_\_\_\_ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๙.
- \_\_\_\_\_ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๓, กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ฉบับที่ ๕, ๒๕๔๘.
- \_\_\_\_\_ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๔, กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ฉบับที่ ๖, ๒๕๔๘.
- \_\_\_\_\_ . สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พุทธจักร ฉบับที่ ๓ มีนาคม, ๒๕๔๙.
- \_\_\_\_\_ . สารสำคัญของพุทธธรรมอริยสัจ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เบิกม่าน, ๒๕๔๙.
- \_\_\_\_\_ . พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา, กรุงเทพ

มหานคร: สามลดา, ๒๕๔๘.

\_\_\_\_\_ . **พุทธวิธีบริหาร**, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **มรรค ผล นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพฯ

มหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖,

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), **พระพุทธศาสนา-ปรัชญา-สังคม**, กรุงเทพมหานคร :

อาหารการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา , ๒๕๓๔.

\_\_\_\_\_ . **บรมธรรม**, สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.

\_\_\_\_\_ . **ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้ มกรา-กุมภาพันธ์ ๓๕**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีพีริ่งติ้ง กรุป จำกัด, ๒๕๓๗.

\_\_\_\_\_ . **พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

\_\_\_\_\_ . **วิธีระงับทุกข์**, เชียงใหม่: พุทธนิคมจัดพิมพ์, ๒๕๓๒.

\_\_\_\_\_ . **สัญญาตาปริทรรศน์**, สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๔๑.

\_\_\_\_\_ . **อิต์ปัจจัยตา : ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๑๗.

พระเปลี่ยน ปัญญาปทีโป, **อริยทรัพย์ ๗ อย่าง อบายมุข**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, ๒๕๕๑.

พระจณารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๔.

วงศ์ ชาญบาลี (ผู้ชำระ), **คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (แปล)**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

\_\_\_\_\_ . **ศีลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙,

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาตราจารย์พิเศษ), **อริยวังสปฏิปทาปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมัคร บุราวาส, **ปัญญา**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

สยาดอกัททันตวิโรจนะ, (มหาคณถวาจากบัณฑิต กัมมัญฐานาจริยะ), **วิธีเจริญสติปัฏฐาน เล่ม ๑**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เอ็มจี, ๒๕๕๓.

## (๒) งานวิทยานิพนธ์:

นันทพล โจรนโกศล. “พุทธประสาทรยศาสตร์กับภาวะบกร่องทางสมอง”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

\_\_\_\_\_ . “อายตนะ : สนามแห่งความรู้ในพุทธจิตวิทยา”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ศักดิ์ชัย อนันต์ตรีชัย. “จริยศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เอี่ยมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

### (๓) วารสาร

พระครูปลัดมารุต วรมงคลโ, ผศ.ดร, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก”, **วารสารวิจัยพุทธศาสตร์**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). “หลักการพัฒนาปัญญา : ศาสนา-ประวัติศาสตร์”, **โพลีเทคเดย์**, วันอาทิตย์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๗: B๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, **พุทธจักร** ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๔ เมษายน, ๒๕๕๐.

นิภาภัทร อยู่พุ่ม, “พุทธจิตวิทยากับการพัฒนาชีวิตและสังคมไทย”, **วารสารสถาบันวิจัยพินลธรรม**, ที่ ๑ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๗): ๑๓๓-๑๕๓.

ศศิธร เวียงวะลัย, “อายตนะในฐานะสื่อแห่งสันติภาพ”, **วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๖๐.

## ๒. ภาษาอังกฤษ

Gardner, H., **Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences**, Tenth-anniversary edition, New York: Basic Book, 2011.

Jayatilleke, K. “The Ethical Theory of Buddhism”. **The Mahabodhi**. vol. 78 (1970) : 192-197.

Kohlberg. Lawrence, **The Psychology of Moral Development**, New York : Harper and Row, 1976.

Kohlberg L. “Moral stage and Moralization : The Cognitive Development Approach”, **Moral Development and Behavior**. Ed by Thomas Lickona. New York: Holt Rinehart and Winston, 1976.

Marlatt, Alan G.. **Buddhist Philosophy and the Treatment of Addictive Behavior**. Cognitive and Behavioral Practice, 2002.

Phrapalad Somchai Payogo and other. The Noble Eightfold Path Conceptualization for Peaceful World. **Journal of Buddhist Education and Research**, (3 (1), 2017): 38-44.

Wigginw. J. S.. et sl. **The psychology of personality**. Massachusetts: Addison-Wesly.

1971.

### ๓. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

นฤมล มารคแมน, **หลักพุทธจิตวิทยาเบื้องต้น**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

[http://e-book.ram.edu/e-book/p/PY๒๑๒\(๕๐\)๕/PY๒๑๒-๑.pdf](http://e-book.ram.edu/e-book/p/PY๒๑๒(๕๐)๕/PY๒๑๒-๑.pdf)

(๒๕ มีนาคม ๒๕๕๙).

พระครูปลัดมารุต วรมงคลโ. การศึกษาวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาในพระไตรปิฎก [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

[http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent\\_desc.php?](http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?). (๔ ตุลาคม ๒๕๕๓).

ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์, "จิตวิทยาแนวพุทธ. [ออนไลน์] .แหล่งที่มา :

<http://www.dmh.go.th/news/view.asp?id=๑๑๕๙>. (๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๓).

ศรีสารภี. **พุทธจิตวิทยา**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.vcharkarn.com/vblog/๕๕๑๙๖/๖>, (๒๙ สิงหาคม ๒๕๕๓).